

Iepazīsim Latviju

Latvija un latvieši gadsimtu gaitā

lepazīsim
Latviju

Iepazīšim
Latviju

1. izdevums

Latvija, tā latviski, latviski gada

13828

miscellaneous
papers

2006-5
203

97

Iepazīšim Latviju

4. grāmata

Latvija un latvieši gadsimtu gaitā

APLIS

UDK 908 (474.3)

le 640

x

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0309029369

Mākslinieks *Vilnis Didrihsons*

Sastādītājs *Uldis Bormanis*

ISBN 9984-10-214-9

© SIA "Izdevniecība Aplis", Rīga

KĀ RĪGAS ĢERBONIS NOKĻUVIS NAMA PAGALMĀ?

Ar 16. gs. Rīgas namu celtniecībā iezīmējās tendence rotāt ēkas ar plastiskiem ciļņiem, kuros īpaša nozīme gan kā rotājumam, gan kā simbolam bija Rīgas ģerboņa attēlojumam uz sabiedriskām ēkām.

Šobrīd uzmanīgs vērotājs Rīgas ielās ieraudzīs M. Pils ielas namu grupas "Trīs brāļi" pagalmā unikālu akmens cilni – Rīgas ģerboni ar augšdaļā iekaltu gādskaitli – 1554. Vairogu ar ģerboņa attēlu tur divi lauvas ar greznām, dekoratīvi savītām astēm, kas pacēlušās pakaļkājās. Vairoga klasiskais rolverka ornaments veidots tikai 14 gadus pēc tam, kad tas vispār pirmo reizi parādījās Francijā Fontenblo pils rotājumos. Sākotnēji ģerbonis bijis krāsains un atradās tirgus laukumā, pasūtīts tieši svērtuves ēkai. Šis cilnis ir pirmais, kur Rīgas ģerbonis atbilstoši 16. gs. Eiropas heraldikas noteikumiem tika iestrādāts netālās Zilās gvardes mantu noliktavas ēkas zelminī. Tur tas atradās līdz pat 1941. gada jūnijam, kad ēka nodega karadarbības laikā, bet unikālais Rīgas simbols paglābies un tagad aplūkojams "Trīs brāļu" pagalmā.

Rīgas svērtuves ģerbonis tomēr tagad nav vienīgais, kas aplūkojams kāda nama pagalmā. Vēl vienā Vecrīgas stūrī Šķūņu ielas 11. nama pagalma sienā paslēpies 16. gadsimta cilnis ar plastiskās formās dinamiski veidotu Rīgas ģerboni. Ģerbonis ar vairoga turētājiem – diviem lauvām – izgatavots 1640. gadā Rīgas labības noliktavas fasādei. Noliktava izbūvēta no bijušās Katrīnas baznīcas celtnes. Ciļņa lejasdaļā ir uzraksts latīņu valodā, tulkojumā tas skaņētu apmēram tā:

*"Šo labības noliktavu ir uzcēlusi mūsu tēvu tālredzīgā gādība.
Lai tad nu Dieva žēlastība piepilda šo namu ar bagātību."*

Iespējams, ka tikai paši vietējie iedzīvotāji zinās par Rīgas ģerboni dzīvojamo ēku pagalmā starp Ausekļa, Sakaru un Eksporta ielām. 1927. gadā pēc arhitekta P. Dreimaņa projekta šeit tika uzbūvēta viena no pirmajām blokēkām Rīgā. Lai atdzīvinātu skarbās būvformas, izmantoja dekoratīvi skulpturālus veidojumus, un vietu virs caurbrauktuves ailas rotāja ar tēlnieka R. Maura *art deco* stilā akmenī veidotu lielo Rīgas ģerboni.

Bīskaps Alberts
ap 1201. gadu

KAS BIJA BĪSKAPS ALBERTS? Bīskaps Alberts no Buks-

hēvdenu dzimtas ierindojams starp nozīmīgākajiem politiķiem Baltijas vēsturē krusta karu laikā. Viņš dzimis ap 1165. gadu Vācijā, kādu laiku bijis domkungs Brēmenē, bet 1199. gadā iecelts par Livonijas bīskapu (trešo pēc skaita).

Jau no paša valdīšanas sākuma Alberts izturas kā vīrs, kam vairāk piedien zobens, nevis bīskapa zizlis. Pēc iecelšanas amatā Alberts veselu gadu Vācijā, Dānijā un Gotlandē vervēja krusta karotājus un tikai 1200. gada vasarā ar lielu karaspēku 23 kuģos iebrauca Daugavā. Visu turpmāko dzīvi Alberts veltīja tam, lai izveidotu stingru pamatu vācu iekarojumiem Baltijā. Viņš nevairījās pats piedalīties karagājienos – pret Mežotni, Jersiku – un bija viens no tiem, kas deva svētību Zobenbrāļu ordeņa dibināšanai 1202. gadā. Ar spēku un arī nenoliedzamām diplomāta dotībām bīskapam Albertam izdevās pakļaut lībiešu, latgaļu, igauņu, sēļu un daļēji zemgaļu zemes.

Jāizgaisina daži mīti par Alberta "nopelniem". Tradicionāli ar viņa vārdu saista Rīgas dibināšanu. Tiesa, 1201. gadā viņš pārcēla savu rezidenci no Ikšķiles uz Rīgu, padarīdams to par nozīmīgāko administratīvo centru Livonijā, kas, protams, sekmēja Rīgas pilsētas izaugsmi. Viņš arī piešķīra tās tirgotājiem īpašas privilēģijas un gādāja, lai Rīgas tirdzniecībai nebūtu konkurentu, kas izpaudās gan zemgaļu ostas

Rīgas virsbīskapa
krēsls 16. g.s.

blokādē (Daugmale? Mežotne?), gan Kokneses un Jersikas iekarošanā.

Tajā pašā laikā hronists Indriķis, kurš diezgan plaši aprakstījis Alberta darbību, piemin tikai to, ka 1201. gadā uz plaša lauka tika celta Rīgas pilsēta (t.i., bīskapa, vācu tirgotāju un ordeņa brāļu apdzīvotā pilsētas daļa blakus lībiešu ciemiem), ne ar vārdu nepieminot kādu īpašu Alberta lomu pašā celtniecībā, izņemot jau minēto pārcelšanos no Ikšķiles uz Rīgu. Nākas secināt, ka daudzie attēli, kuros bīskaps Alberts redzams, ar ķelli rokā liekot pilsētas pamatakmeni, ir tikai mākslinieciskas fantāzijas bez kāda dokumentāra pamata. Jādomā, ka lielākie nopelni vācu Rīgas dibināšanā tomēr būs bijuši Gotlandes vācu tirgotājiem, kaut gan arī Alberts, protams, ņēma šajā lietā daļību.

Vēl svarīgāks ir jautājums par kristietības ieviešanu Baltijā. Vai to izdarīja Alberts? Patiesībā vietējās tautas jau bija ar kristietību pazīstamas: pareizticību bija pieņēmuši daļa latgaļu un arī citi, kaut arī pagāni, diezgan labvēlīgi izturējās pret kristīšanos, ja tā notika pieņemamā veidā, t.i., saglabājot to iepriekšējās tiesības un pārvaldi. Taču bīskaps Alberts laikam gan bija iecerējis izveidot laicīgu valsti pēc Vācijas hercogistu parauga, kur viss notiktu pēc viņa iecerētās kārtības. Saviem radniekiem viņš Livonijā izdāļāja dažādus augstus amatus*, uzticamiem karotājiem piešķīra lēņus, bet ar Zobenbrāļu ordeni nemitīgi strīdējās par to, kā "taisnīgāk" sadalīt iekarotajām zemēm uzliktās nodevas. Alberta un viņa līdzgaitnieku divkosību kristietības izplatīšanā parāda kaut vai tas, ka viņa laikā radās nopietns konflikts ar Dāniju par tiesībām izplatīt katoļticību Igaunijā. Tas liecina, ka iekarotājiem nebūt nebija kādu augstāku ideālu.

Par visu to varētu nerunāt, ja tajā pašā laikā nebūtu pastāvējusi reāla alternatīva, kas saistās ar pāvesta sūtņa Ainas Balduīna vārdu. Viņš 1230. un 1231. gadā noslēdza līgumus ar kuršiem, kuri bija ar mieru pieņemt kristīgo ticību un pildīt citus nepieciešamos pienākumus, tomēr citādi saglabājot savu brīvību. Atšķirībā no Alberta Balduīna rīcībā nebija karaspēka, un viņš arī negrasījās tādu izmantot. Alberta pēctecis bīskaps Nikolajs, Rīgas pilsēta un Ordenis

Bīskapa zizlis
(gotika)

* Livonijas Indriķa hronikā minēti četri no pieciem Alberta brāļiem, divi svaiņi un pusbrālis Johanness no Apelodernes (Alberta māte bija otreiz precējusies ar kādu no šīs dzimtas pārstāvjiem). Ievērojamākais no brāļiem bija Hermanis Bukshēvdens, Terbatas bīskaps no 1224. līdz 1243. gadam.

tūdaļ vērsās pret Balduīnu, nevaicoties pat no vardarbības, un Balduīns bija spiests Livoniju atstāt. Kari Baltijā turpinājās.

1229. gada 17. janvārī bīskaps Alberts mira, nesasniedzis savu kāroto mērķi – nodibināt laicīgu valsti. Tāpat viņš nekļuva par arhibīskapu, kuram būtu padotas ne tikai Livonijas, bet arī apkārtējo zemju baznīcas.* Taču vācu varas pamatu likšanā viņa nopelni ir nenoliedzami. Tāpat kā tas, ka Alberta izvēlētā zobena politika, patiesībā kavēja gan kristietības ieviešanu Baltijā, gan Baltijas "ieiešanu" Eiropā, jo sadarbības vietā sākās nesaudzīga un ilgstoša konfrontācija.

* Par arhibīskapa sēdekli Rīga kļuva tikai pēc bīskapa Nikolaja nāves 1253. gadā, kad uz to savu rezidenci pārcēla Prūsijas arhibīskaps Alberts Suerbērs (miris 1273.gadā). Kā Rīgas arhibīskapam viņam no 1255. gada bija pakļautas 7 bīskapijas Livonijā un Prūsijā.

KĀ RĪDZINIEKI KAROJA AR LĪBIEŠIEM, KRIEVIEM

UN ZEMGAĻIEM?

Ļoti sīvu pretestību vāciešiem izrādīja Daugavas lībieši, kuri tāpat kā Jersikas un Kokneses valdnieki bija atkarīgi no Polockas kņaza. Indriķa hronika vēsta, ka 1206. gadā viņi sūtījuši vēstnešus uz Polocku, sūdzēdamies, ka "*vācieši esot ļaudis, kas mieru ne gribot, ne arī to ievērojot*", un aicināja krievus doties ar savu karaspēku uz Rīgu. Polockas kņazs to viņiem apsolījis un sācis slepus pulcēt karavīrus. Tomēr bīskapa sūtnis uzziņājis par šiem plāniem. Tāpēc kņazs nolēmis karagājienu atcelt, jo vairs nebija cerību vāciešiem uzbrukt pēkšņi.

Kad vācieši no jebkurām miera sarunām atsacījās, lībieši nolēma no Salaspils sākt uzbrukumu Rīgai. Tomēr pasākums neizdevās, jo bija pārāk glēvs un nedrošs. Hronika vēsta, ka lībieši aprobežojušies ar to, ka laupījuši lopus pilsētas ganībās un nogalinājuši cilvēkus, kas iznākuši ārpus pilsētas. Indriķis stāsta arī, ka daži lībieši, piemēram, Lembevalds, pat pievienojušies vāciešiem. Starp Salaspils lībiešiem sākās apjukums, ko vācieši izmantoja. Kopējā sapulcē tie nolēma doties lībiešiem pakaļ uz Salaspili. Jāpiebilst, ka šajā karagājienā piedalījās arī jau kristītie Rīgas lībieši, vērsdami ieročus pret saviem tautas brāļiem. Indriķis hronika attēlo, kā bīskaps Alberts priecājies un pateicies Dievam par to, ka viņam atvesta cīņās kriptušā Salaspils valdnieka Ako galva, bet vēl dzīvi palikuši vecākie atvesti uz Rīgu važās sakalti. Hronists stāsta, ka vēlāk viņi nosūtīti uz Vāciju. Jāpiebilst, ka līdz ar to Daugavas lībiešu pretestība bija salauzta, jo vācu rokās nonāca viņu svarīgākie nocietinājumi – Salaspils un Ikšķiles pils.

Sirotāji Zemzemē

Tajā pašā 1206. gadā, baidīdamies zaudēt rīcības brīvību Daugavā, uz Rīgu karagājienā devās Polockas kņazs Vladimirs, kurš gan tikai neveiksmīgi aplenca Salaspili un līdz Rīgai nemaz nenonāca, jo ceļi uz Rīgu bija nokaisīti ar trīszaru dzelzšņiem. Turklāt bija ziņas, ka pa jūru tuvojās jauni vācu kuģi.

Rīgai visbīstamākais bija kuršu uzbrukums 1210. gadā, kurš arī beidzās ar rīdzinieku uzvaru.

Karadarbību pret Rīgu ar krievu atbalstu uzsāka igauņi. Sāmsalieši bloķēja Daugavas grīvu (pie Vecāķiem), lai traucētu vācu kuģiem iebraukšanu Daugavā, nogremdēja upes ietekā ar akmeņiem pildītus kuģus un laivas. Daļa devās pa Daugavu uz augšu līdz Rīgai. Tomēr vāciešiem piesteidzās papildspēki.

Atkārtotu karagājienu uz Rīgu organizēja arī Polockas kņazs Vladimirs, bet tā pašā sākumā viņš nomira "*piepešā un negaidītā nāvē*". Līdz ar to karagājiens izjuka.

Turpmāk situācija bija mainījusies vāciešiem par labu, jo, Rīgai nostiprinoties, ceļi uz to tika labāk apsargāti, un pēkšņi uzbrukt gandrīz nebija iespējams. Zobenbrāļu ordenis pakāpeniski izveidojās par plašu militāru organizāciju, kas vadīja cīņu pret vietējām ciltīm.

Tomēr rīdzinieki aiz pilsētas mūriem nevarēja justies droši. Atskaņu hronika vēsta, ka vēl pašās 13. gadsimta beigās – 1287. gadā – Rīgai uzbruka pēdējā brīvā senlatviešu tautība – zemgaļi. Šajā laikā Rīgas militārās iespējas jau bija pilnīgi citas. Landmaršals neka vējoties sasaucis ordeņa brāļus, tiem pievienojusies daļa pilsoņu un pulks krusta karotāju, kā arī tie latvieši un lībieši, kas dzīvoja pilsētā. Karotāju skaits sasniedzis 450. Hronists stāsta, ka zemgaļi, izmantojot nakts aizsegu, tomēr uzbrukuši pretiniekam, kamēr tas gulējis, un nogalinājuši 15 ordeņa brāļus. Ielauzties pilsētā zemgaļi tomēr nav varējuši, jo rīdzinieki paspējuši aizslēgt vārtus.

KUR ATRADĀS SENĀKIE RĪGAS KAPULAUKI? Līdz ar pirmo apmetņu rašanos Rīgas vietā radās arī nepieciešamība pēc mūžīgās atdusas vietām. Kur tad atradās senākās kapsētas Rīgā? Spriežot pēc arheoloģiskajos izrakumos atrastajiem apbedījumiem, tās varētu būt topogrāfiski augstākajās vietās Pētera baznīcas un Rātslaukuma tuvumā, kā arī Doma baznīcas apkaimē. Vietējie

iedzīvotāji – lībieši – nemēdza apbedīt mirušos īpaši tālu no mājvietām. Kapulauki parasti atradās 50–100 m attālumā no apmetnes. Līdz ar to mirušie it kā palika līdzās dzīvajiem, palīdzot tiem likstās, nelaimēs un arī ikdienā.

Arheologi konstatējuši, ka Doma baznīcas apkaimē jau pirms vācu ienākšanas – 12. gadsimtā – atradusies rīdzinieku apbedījumu vieta – pagāniskais kapulauks. Par to liecina 1933. gadā zem baznīcas sakristejas telpas grīdas atrastais sievietes apbedījums ar trijām bronzas lentveida aprocēm uz rokas kauliem.

Seno apbedīšanas tradīciju izpētē nozīmīgas ziņas sniedza izrakumi Jaunielā 1969.–1970. gadā Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja arheoloģijas nodaļas vadītājas Melitas Vilsones vadībā. Šī teritorija jau kopš 13. gadsimta bija Doma baznīcas teritorija (domājams, sākot ar 1211. gadu).

Arheologi izpētīja Jaunielas māju pagrabus (Nr. 14, 16, 18, 20, 22, 24) un atrada tajos 134 vīriešu, sieviešu un bērnu apbedījumus, kuru virspuse bija sapostīta, rokot vēlāko māju pamatus.

Būvdarbu laikā kauli daļēji savākti vienkopus un ierakti divās bedrēs. Mirušie sākotnēji tikuši guldīti rietumu – austrumu virzienā ar skatienu uz austrumiem. Kapi rakti cieši līdzās cits citam ne visai regulārās rindās. Mirušos guldīja koka šķirstos. Rīgas specifiskie vides apstākļi ietekmēja arī apbedījumu saglabāšanos. Augstā gruntsūdens līmeņa, plūstošo smilšu un virsējo ēku spiediena dēļ dažos gadījumos augšējās kārtas apbedījumi pat bija iespiedušies apakšējos.

Jaunielas apbedījumi attiecas uz laiku, kad Rīgas iedzīvotāji jau bija iepazinušies ar kristīgo ticību un – vismaz formāli – uzskatāmi par kristiešiem. Apbedīšanas veids liecina, ka ticība tomēr nebija iesakņojusies, ļoti spēcīgas vēl bija senās pagāniskās paražas un ticējumi. Par spīti kristīgās baznīcas aizliegumiem, mirušie apglabāti ar rotaslietām, nažiem un dažkārt arī ar ieročiem.

Neskaitot kāda apbedījuma sajauktajā virskārtā atrasto dzintara krustiņu, iekārtu gredzentiņā kopā ar bronzas zvārgulīti, nav

Pie Doma baznīcas atsegtais sievietes apbedījums (12. gs.)

tiešu norādījumu, ka mirušie bijuši kristieši. Tātad šeit kristīgās ticības simbols – krusts – bija novietots vienkopus ar pagānisko visa Jaunā atbaidītajā simbolu – zvaniņu. Mirušajam uz krūtīm atradās divi miniatūri platismens cirvīši–piekariņi, kas tieši saistāmi ar pagānismu, – visās Baltijas jūras baseina zemēs Pērkonā cirvi lietoja kā šīs dievības simbolu.

Kapos atrada arī bronzas pakavveida saktas, kas lietotas tērpu saspraušanai, un arī dzelzs krustadatas, daudz stikla kreļļu, rotu ar alvas vai bronzas piekariņiem, spirālgredzenus no lentveida stieples ar saulītēm. Īpatnēji, ka mirušajiem gandrīz nebija aproču. Vienīgi pašā apakšējā apbedījumu kārtā atrada kuršiem raksturīgo ornamentēto bronzas lentveida aproci.

Daži senie apbedījumi tika atklāti arī izrakumos starp Kungu ielu un Pētera baznīcu (Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja izrakumi 1957. gadā). Mirušie guldīti koka šķirstos, tiem līdzīgi dotas bagātīgas kuršiem raksturīgas rotaslietas. Labi saglabājušies mīkstie ādas apavi – puszābaciņi ar piešūtu ādas smailpurna zoli. Apavi pie mirušā potītēm sasaitēti ar ādas siksnīņām.

Jaunas nozīmīgas ziņas par seno rīdzinieku kapulaukiem sniedza izrakumi Doma laukumā, kas notika laikā no 1986. līdz 1989. gadam, kad baznīcas austrumu un ziemeļu pusē tika izpētīta 1200 kvadrātmetru liela platība. Zem plašās viduslaiku Rīgas kristīgo kapsētas atklājās arī daudz senākas liecības. Arheologs Andris Caune raksta, ka baznīcas ziemeļu pusē kristīgo kapsēta ierīkota tikai 13. gadsimta beigās vai pat 14. gadsimta sākumā. Pašos senākajos slāņos atrastās ziedojumu bedres ar tajās guldītiem zirgu galvaskausiem norādīja, ka šeit, iespējams, atradusies pagānu kulta vieta. 1995.–1997. gadā, atrokot bijušā Melngalvju nama pamatus, arheologiem izdevās atklāt otru pirmsvācu Rīgas kapulauku, kura lielākā daļa iznīcināta jau viduslaikos, ceļot apkārtējās mājas un rīkot celtnu pagrabiem dziļas būvbedres.

CIK RĪGAI VĀRTU? Viduslaiku Rīgā iekļūt varēja tikai pa vārtiem, turklāt vienīgi dienas gaišajā laikā. Vakaros vārtus aizvēra ar masīvam metālā iekaltām ozolkoka vērtņēm un noslēdza ar lielām dzelzs atslēgām.

Vārtus atvēra līdz ar saules lēktu, bet arī tad modri sardzes vīri izklaušināja katru jaunpienācēju: kādu ļaužu? pie kā ejam? kādās darīšanās? Dažam labam pasaules lāpītājam nācās apdomāt, kas viņam šajā pilsētā īsti meklējams.

Senākie Rīgas vārti, kuriem 1211. gada dokumentos minēts arī nosaukums, bija *Lielie vārti* (latīniski *Porta magna*). Pa tiem no pirmās vācu apmetnes bijis iespējams nokļūt uz galveno satiksmes artēriju ar Vidzemi, t.s. Lielo Smilšu ceļu. Vārti atradušies apmēram tur, kur tagad krustojas Šķūņu un Zirgu iela.

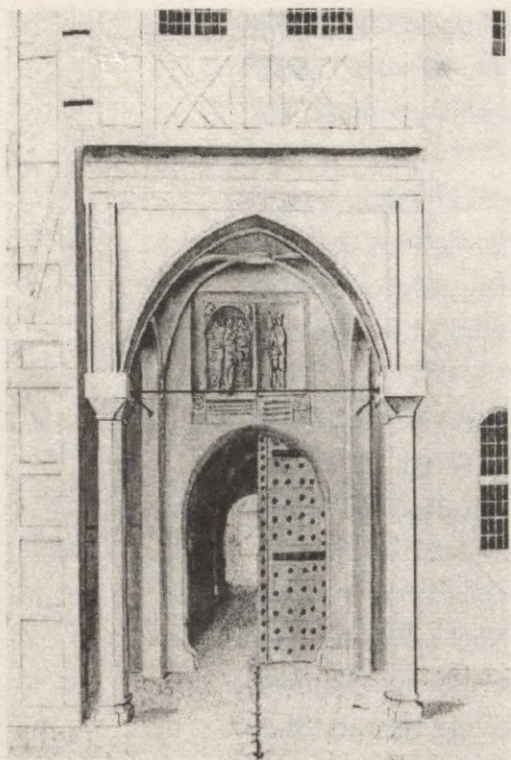
Bijuši vēl *Mazie vārti* uz Rīgas Domu, kurus arī sāka celt 1211. gadā ārpus senākajiem nocietinājumiem. Turpat netālu aiz vecā rātsnama Tirgoņu ielas galā pēc 1226. gada ierīkoti *Rātes vārti*. Kādi vārti būs veduši arī uz seno Rīdziņas ostu.

Pilsētai augot un saimnieciski attīstoties, tai apkārt uzcēla jaunus mūrus un tajos savukārt ierīkoja jaunus vārtus. No 13. līdz 16. gadsimtam dokumentos var saskaitīt 25 aizsargmūra vārtu nosaukumus.

Vecos plānos un zīmējumos (senākie gan tikai no 16. gadsimta) tomēr redzami tikai 14 vai 15. Atšķirība skaita ziņā skaidrojama ar to, ka dažādos laikos vieniem un tiem pašiem vārtiem būs bijuši dažādi nosaukumi.

Mainījās arī paši vārti. Naidniekam tuvojoties, nelielos vārtus parasti likvidēja. Kad briesmas bija garām, tos atkal atjaunoja, pie tam ne vienmēr vecajā vietā; mazāk lietotos tā arī atstāja aizmūrētus. Nepieciešamības gadījumā izsita pavisam jaunus vārtus. Sējā ziņā uzskatāms piemērs ir visjaunākie – 1698. gadā ierīkotie *Zviedru vārti*. Tie ir vienīgie mūra vārti, kas saglabājušies līdz mūsdienām. Šie vārti ierīkoti Torņa ielā 11 kā caurbrauktuve no iekšpilsētas uz Torņa ielas mūrim piebūvētajiem namiem, kādus tur sabūvēja pēc tam, kad 17. gadsimtā mūri atļāva izmantot par ēku kapitālajām sienām.

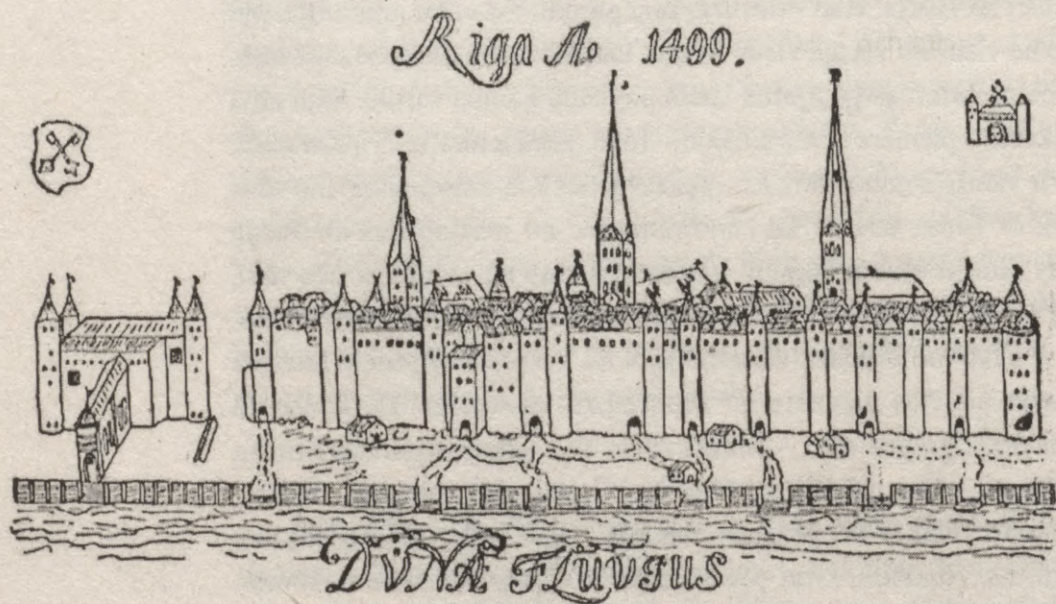
Pa labi no Zviedru vārtiem (ejot no Vecpilsētas puses) kādreiz atradās pilsētas galvenie un acīmredzot visvecākie 13. gadsimtā celtā aizsargmūra vārti – *Smilšu vārti*. Tos sargāja masīvais Smilšu tornis un vārtu priekšā izbūvētais cvingers jeb "akmens maiss", nedaudz vēlāk – arī pirmais pusapļa zemes vaļņu nocietinājums Rīgā, t.s. rondelis, kuru pēc tam pārbūvēja par Smilšu bastionu. Aiz rondeļa bija tilts pār Rīdziņas upi, bet pēc Smilšu grāvja izrakšanas – arī pār to.

Rīgas pils iekšējie vārti

Marijas un ordeņa mestra Pletenberga statujas
virs Rīgas pils iekšējiem vārtiem

Rīgas cietoksnis 1499. gadā

Smilšu grāvis, ko baroja Šmerļupīte, bija tik bagāts ūdeņiem, ka uz tā 1582. gadā pat ierīkoja ūdensdzirnavas, kuras darbojās līdz 1756. gadam. Arī tās, saprotams, sauca par Smilšu dzirnavām. Ar laiku pie Smilšu vārtiem izvērsās vairākas ražotnes, kuras pilsētā bija aizliegts ierīkot sanitāru apsvērumu dēļ. Tieši šo vārtu apkaimi bija iecienījuši ādmiņi – vairākās miecētavās šeit izstrādāja gan kažokādas, gan zoļtādas, gan smalkādas.

Gar Rīdziņas krastu mūrī bijuši vairāki vārti gan uz seno ostu, gan Pārrīdziņas sakņu dārziem, gan kalēju būdām turpat aiz vārtiem. Vārtu priekšā parasti bija laipas un tiltiņi, kurus varēja viegli nojaukt. Mūra posms līdz Rīdziņas līkumam bija viens no pirmajiem, kuru jau 16. gadsimtā daļēji sāka nojaukt, bet daļēji – apbūvēt ar ēkām. Tāpēc ziņas par tajā kādreiz bijušajiem vārtiem bieži vien atrodamas dokumentos, bet arheoloģiskajā materiālā tos pagrūti identificēt un lokalizēt. Tūlīt aiz Smilšu vārtiem atradās *Ģilžu vārti*, tad *Pelēko mūku vārti* (arī *Laipu vārti*) un tad arī *Kaļķu vārti* (arī *Kurpnieku*) – nozīmīgākie vārti šajā posmā, pret kuriem pāri Rīdziņai bija puslīdz kapitāli būvēts tiltiņš. Šie vārti pēc 1639. gada pārbūves kļuva par pilsētas galvenajiem vārtiem. Tālāk šajā virzienā atradās *Jāņa sētas vārti* (arī *Jāņa*), *Melno mūku vārti* un *Bebru vārti* (vēlāk *Vēveru*, pēc tam *Audēju vārti*).

Aiz Rīdziņas pagrieziena uz Daugavas pusi sākās upes paplašinājums. Tam pāri laipu vairs nebija, toties tās veda uz kuģu enkurvietām. Tilts senajos plānos parasti iezīmēts tikai viens – pie pašas Rīdziņas grīvas, kur upe atkal kļuvusi šaurāka, bet krasti stāvāki. Pie tā sākās vecais Polockas ceļš.

Galvenie vārti uz Pārrīdziņu un seno ostu bijuši *Pietava vārti* Rēzes ielas galā. Vai tomēr bijuši vēl vieni *Rēzes* (arī *Rēzena*) *vārti*? Turpinot uzskaitījumu, gar senās ostas krastu jāmin *Rigemundes vārti*, *Sēra vārti* un *Mārstaļu vārti* pie lielā Mārstaļu stūra torņa, jau vairāk Daugavas pusē. Kad Daugavas krastā sāka būvēt vaļņus, pie šī torņa 1567. gadā uzcēla vēl vienus – t.s. *Ostas vārtus* (arī *Kuģu*, *Ūdens* jeb *Rīdziņas vārti*), tikai pa tiem nebrauca vis karietes, bet laivas un strūgas uz seno Rīdziņas ostu.

Pavisam citāds raksturs bija vārtiem aizsargmūrī gar Daugavu. Ikviens iela krastmalas virzienā sasniedza to caur ostas vārtiem, kas bija ierīkoti katras ielas galā. Daugavas ūdens plašums,

dzīvā tirdzniecība un pilsētas ūdensapgādes vajadzības noteica to, ka vārtu vietas te nemainījās gadsimtiem. Pēc Mārstaļu vārtiem bija *Cūku vārti* (vēlāk *Peldu*), caur kuriem pa Cūku ielu pilsētnieki dzinuši padzerties savas cūkas. Tad sekoja *Sundera vārti*, kurus mūsdienu literatūrā piemin arī kā *Grēcinieku vārtus*.

Par galvenajiem vārtiem uz Daugavmalu tomēr uzskatīja *Šāļu vārtus*, jo no tiem pa Svērtuves ielu varēja nokļūt uz pilsētas sva-riem. Bet nosvērt vajadzēja visu Rīgā ar kuģiem un laivām (strūgām) atvesto sveramo preci, tikai pēc tam to varēja aplikt ar nodokļiem un novietot pilsētas noliktavās. Precei, kas gaidīja savu kārtu uz svēršanu, tika saceltas pagaidu novietnes turpat krastmalā.

Tālāk atradās *Jaunielas* jeb vienkārši *Jaunie vārti*, kas arī bija vieni no jaunākajiem, jo ierīkoti jau 17. gadsimtā, toties tiem blakus atradās vieni no vecākajiem – *Bīskapa vārti* (arī *Kapitula*), kas minēti jau 1272. gada dokumentos. Pēdējie vārti mūrī gar Daugav- malu bija *Miesnieku vārti*, aiz kuriem atradās pilsētas lopkautuves.

Visiem Daugavmalas vārtiem bija vēl viena svarīga funkcija – aizsargāt pilsētu pret pavasara paliem un lediem, dažreiz arī pret rudens vēju dzītajiem uzplūdiem. Plūdu gaidās vārtus noslēdza un nostiprināja, tomēr gadījās, ka ūdens un ledus masas tos izlauza un trakojošā ūdens stihija pārņēma pilsētu.

Ziemeļu mūrī līdz 1330. gadam bija *Vārti pie Sv. Gara torņa*, tad tos iekļāva jaunās ordeņa pils nocietinājumos. Iepretī ordeņa pilij pēc pilsētas aizsargmūra pilnīgas atjaunošanas 1454. gadā Pils ielas galā tika uzcelti *Pils vārti* (arī *Sileka vārti*), tomēr galvenie šajā virzienā bija *Jēkaba vārti* ar torni un cvingeru, pa kuriem varēja nokļūt pilsētas ganībās.

Rīgas vaļņos 17., 18. un vēl 19. gadsimtā bija astoņi vārti, kas veda tiem cauri kā šauri tuneļi. Tie bija *Smilšu*, *Kārļa*, *Peldu*, *Grē- cinieku*, *Sāļu*, *Jaunie*, *Bīskapa* un *Miesnieku vārti*. Savas aizsarg- funkcijas vaļņu sistēmā kādu laiku vēl saglabāja arī pieci mūru vārti: *Jēkaba*, *Pietava*, *Sēra*, *Ostas* un *Mārstaļu*. Piemēram, Jēkaba bastionā nebija īpašu vārtu, to lomu it kā pildīja Jēkaba vārtu cvingers.

Tātad pavisam Rīgas vaļņu nocietinājumos var saskaitīt trīs- padsmi vārtus. Jaunākie tā laika vaļņu zīmējumi to apstiprina. Tomēr pāri aizsarggrāvim ārā no pilsētas veda tikai trīs tilti. Tas

arī nosaka to, ka galvenie vārti, neskaitot Daugavmalas ostas vārtus, bija tikai trīs: *Jēkaba vārti*, *Smilšu vārti* un *Kārļa vārti*.

Atbilstoši tam arī palisādēs bija tikai četri vārti: *Ganību*, *Balinātāju* (*Blieķu*), *Raunas* (*Rudzu*, arī *Pēterburgas*) un *Jāņa* (*Elizabetes*, arī *Maskavas*) vārti. Visi šie vārti atradās uz ceļiem, kas veda no uzskaitītajiem galvenajiem vaļņu vārtiem, izņemot *Balinātāju vārtus*, kas atradās uz jaunās Ziemeļvidzemes ceļa trases.

Par godu Krievijas uzvarai pār Napoleonu Rīgā 1817. gadā pacēlās vēl vieni – t.s. *Aleksandra vārti*, kuriem gan nebija nekādas militāras nozīmes. Sākumā tie atradās tagadējā Gaisa tilta rajonā, 1904. gadā tika pārcelti pie Šmerļa ielas, bet 1936. gadā – uz Viesturdārzu.

Ja vēl atceramies, ka par Rīgas vārtiem mūsdienās mēdz saukt arī tās satiksmes terminālus – pasažieru staciju, preču staciju, autoostu, lidostu, jūras ostu –, tad katrs pats var viegli saskaitīt, cik pavisam Rīgai vārtu.

KĀDAS BIJA SENĀKĀS RĪGAS IEDZĪVOTĀJU ORGANIZĀCIJAS? Tāpat kā citās viduslaiku pilsētās, arī Rīgā sāka veidoties pirmās sabiedriskās organizācijas. Par to jau 1211. gadā liecina bīskapa Alberta rīkojums, kas aizliedza organizēt šādas savienības bez viņa atļaujas, – ja jau tādu nebūtu, tad nevajadzētu arī aizliegt!

Patiesībā bīskaps baidījās no organizētas pilsētnieku opozīcijas, par kādu Ziemeļvācijā viscaur kļuva birģeru apvienības jeb brālības. Lai gan sākotnēji radītas reliģisku motīvu dēļ un savstarpējai palīdzībai, tās ātri vien kļuva par laicīgās un politiskās dzīves centriem, kas vadīja cīņu pret pilsētas feodālo senjoru.

Varbūt tāpēc nemaz tik ļoti nav pārspīlējusi Rīgas nastnesēju brālība, kas vēlāk savā karogā uzrādīja skaitli 1150 kā pirmās lībiešu sālsnesēju draudzes dibināšanas gadu (A. Švābe. "Latvju enciklopēdija", 291. lpp.). Tāpat jau 12. gadsimtā būs radusies līģeru brālība, jo vāciski par *ligger* sauca svešas firmas vietējo pārstāvi kādā pilsētā. Ļoti senas bijušas arī lībiešu un latviešu zvejnieku drauzes, kuru privilēģijas jau 1220. gada apstiprinājis ordeņa mestrs Folkvins (tas pats, kuru vēlāk sakāva Saules kaujā).

Tomēr tā īsti sabiedriskā dzīve Rīgā izvērās pēc 1221. gada, kad pilsētnieki padzina dāņu karaļa soģi un līdz ar to lielā mērā atsvabinājās arī no bīskapa politiskās aizbildniecības. Šajā laikā izveidojās arī pilsētas pašpārvalde – Rīgas rāte (dokumentos kopš 1226. gada), kurā gan bija pārstāvētas tikai pašas bagātākās un ietekmīgākās Rīgas lieltirgotāju ģimenes.

Pārējiem tirgotājiem, kas nebija pārstāvēti Rātē, faktiski nebija nekādu politisku tiesību, ne arī iespēju izmantot pilsētas kases naudas līdzekļus. Viņiem nekas cits neatlika kā apvienoties, lai varētu cīnīties par piedalīšanos pilsētas un it īpaši pilsētas kases pārvaldē. Šajā cīņā viņi centās sev piesaistīt arī turīgāko amatnieku slāni – zeltkaļus un sudrabkaļus, vēlāk tāpat maizniekus, miesniekus un muciniekus, kā arī augstākos ierēdņus, garīdzniekus un "literātus" (tas ir, izglītos).

Citu amatu pratēji savukārt apvienojās amatu brālībās jeb cunftēs (lai gan vārds *cunfte* tad vēl nebija zināms). 15. gadsimtā Rīgā bija apmēram simt tādu brālību, bet statūti saglabājušies 12 cunftēm. Cunftu ietvaros savas brālības dibināja arī zeļļi. Tās tomēr darbojās stingrā cunftes meistarū uzraudzībā.

Lielākās tirgotāju un amatnieku apvienības dēvē arī par ģildēm, bet daži autori vārdus ģilde un brālība uzskata par pilnīgiem sinonīmiem, jo dažādās vācu pilsētās ar šiem vārdiem apzīmēja vienu un to pašu. Turpretī citi iesaka vārdu brālība lietot visplašākā nozīmē, ietverot šajā jēdzienā gan vietējo iedzīvotāju draudzes, gan tirgotāju ģildes, gan amatnieku cunftes un to apvienības.

Brālības plašākā nozīmē var uzskatīt par pirmajām sabiedriskajām organizācijām Rīgā. To dalībnieki – brāļi un māsas – nāca no visdažādākajām pilsētas iedzīvotāju aprindām. Tajās bija pārstāvēti gan vācu, gan nevācu amatnieki, gan arī tirgotāji. Pēdējie bija visizvēlīgākie biedrošanās ziņā – tas vēlāk arī izraisīja brālību šķelšanos.

Atcerēsimies, ka 13. gadsimtā rīdzinieki gandrīz nepārtraukti bija spiesti karot. Tāpēc arī senāko Rīgas iedzīvotāju brālību galvenais uzdevums bija organizēt pilsētas aizstāvību pret ienaidnieku. Gadījās arī, ka brāļus vajadzēja izpirkt no gūsta, samaksājot par viņiem izpirkšanas maksu – maisu sals. Visbeidzot nācās ar godu apglabāt kritušos brāļus un noturēt par viņu dvēselēm aizlūgumus.

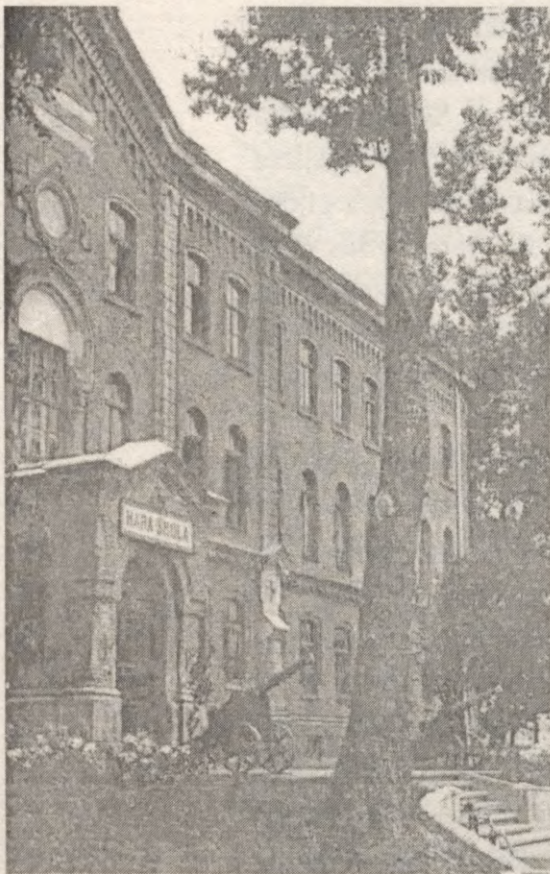
Viduslaiku Rīgā bieži notika briesmīgi plūdi un ugunsgrēki. Arī tad brālības steidzās palīgā. Aizvien lielāku nozīmi guva rūpes par savu biedru garīgās un kultūras dzīves kopšanu. Svarīga brālību darbības joma bija palīdzības sniegšana slimajiem un trūcīgajiem locekļiem un to tuviniekiem nāves gadījumā. Svētā Gara ģildes statūtos bija pat īpašs noteikums: *"Ja kāds šīs ģildes brālis Rīgā vai arī jūdzes attālumā no pilsētas nomirst, noslikst, vai to nosit, tad visiem brāļiem jāierodas, lai mironi ar svecēm un līķa pārklāju uz kapu aizvadītu, un tas arī jāapzvana."* Minēts arī sods par neierašanos – 5 mārciņas vaska.

Svarīgs notikums brālību sadzīvē bija mielasti, kas tika ilgi un rūpīgi gatavoti. Rūpējās arī par apmeklētību. *"Ja kāds brālis uz kārtīgo mielastu neierodas, bet brāļiem par spīti šai laikā staigā pa ielu, tad tam tāpat kā citiem jāmaksā kārtīgā mielasta izdevumi."* Ir saglabājušās ziņas, kas liecina par kopīgo pasākumu plašo vērienu. Piemēram, liģeru mielastā 1697. gada Vastlāvjos noēsti 3 vēši, 5 teļi, izdzertas 26 mucas alus. Atbildot uz pārmetumiem par pārlietu ēšanu un dzeršanu savos mielastos, liģeri uzsvēra, ka tie tomēr pildot arī citus pienākumus un apgādājot savu mirušo biedru ģimenes tā, ka tām neesot jāstaigā gar namnieku durvīm un jālūdz dāvanas.

Kā jau minēts, brālībās pulcējās arī Rīgas nevācu iedzīvotāji. Pēc J. Strauberga domām, tieši pirmās garīgās brālības bijušas Rīgas latviešu iedzīvotāju senākie sabiedriskās dzīves centri.

KĀ VEIDOJĀS LATVIJAS KARA SKOLA? 1918.–1920. gadu Atbrīvošanas cīņu laikā jaunās Latvijas armijas virsnieku korpuss komplektējās galvenokārt no krievu armijā dienējušajiem latviešu tautības virsniekiem. Pēc Cēsu kaujām, 1919. gada jūlijā apvienojoties Ziemeļlatvijas un Atsevišķajai Latviešu brigādei vienotā Latvijas armijā, tās vadība uzsāka kājnieku un artilērijas virsnieku kadru papildināšanu, jo vecās virsniecības rezerves jau bija izsmeltas.

Lai sagatavotu vajadzīgos kadrus jaunformējamām armijas daļām, 1919. gada 11. jūlijā pēc angļu pulkveža Grova pavēles (viņu Pagaidu valdība iecēla par apmācību pārraugu visās karaspēka

Latvijas Kara skolas ēka 20. gadu beigās

ielā 99 – namā, kur līdz Latvijas Republikas proklamēšanai atradās pareizticīgo baznīcas Garīgais seminārs. Pirmajā iesaukumā par kadetiem uzņēma 170 karavīrus, kuru apmācību bija paredzēts uzsākt 8. oktobrī. Tomēr Bermonta armijas uzbrukums Rīgai šos plānus mainīja, un pirmajiem Kara skolas kadetiem bija jādodas cīņās. Sajās kaujās krita 14 Kara skolas kadeti, kas pat vēl nebija uzsākuši mācības. Kara skolas kadeti no kaujām pie Jelgavas 30. novembrī atgriezās savā izvietojuma vietā Rīgā. Pēc grūtā pārgājiena vakariņās cita nekā nebija ko likt galdā, kā tikai melnu kafiju, marmelādi un rupju maizi. 30. novembra "Melnās kafijas vakars" ar kafiju, marmelādi un rupju maizi kļuva par tradīciju visā Kara skolas pastāvēšanas laikā.

Jau pirms Bermonta uzbrukuma armijas vadība sāka rūpēties arī par jaunformējamo artilērijas vienību virsnieku sagatavošanu. Bet 1919. gada 20. novembrī ar armijas virspavēlnieka pavēli nodibināja Artilērijas kadetu skolu, kura, tiesa, pēc gada 1920. gada

daļās) tika organizēta Liepājas Kara skola. Tajā ietilpa virsnieku, apakšvirsnieku (instruktoru) un kareivju nodaļas. Nodarbības šajā skolā notika daļēji pēc angļu militārajiem reglamentiem, bet galvenā uzmanība tika pievērsta praktiskajām apmācībām. 1919. gada oktobra sākumā lielākā daļa no Liepājas Kara skolas tika pārvietota uz Rīgu un 8. oktobrī iekļauta Instruktoru bataljonā, bet pārējie (apmēram viena rota) piedalījās kaujās pret bermontiešiem 6. Rīgas kājnieku pulka sastāvā. Liepājas Kara skola tika likvidēta 1919. gada 9. decembrī.

1919. gada 13. septembrī Latvijas armijas virspavēlnieks Dāvids Sīmansons izdeva pavēli par Virsnieku kursu, Kara skolas un Instruktoru bataljona organizēšanu. Kara skola sāka darbu 1919. gada 3. oktobrī. Tā atradās Rīgā, Krišjāņa Barona

22. decembrī savu darbību beidza, un abas kara skolas tika apvienotas.

Pēc Atbrīvošanas cīņu beigām 1920. gada rudenī darbu sāka Kara skolas Kājnieku, Artilērijas, Jātnieku un Inženieru nodaļas. Abas pēdējās 1926. gadā tika likvidētas, to mācību programmu iekļaujot pārējo nodaļu nodarbību plānos. Kara skolā uzņēma tikai obligātā dienestā esošus vai atvaļinātos karavīrus, kuri bija beiguši instruktoru kursus. Kara skolā kadeti ieguva zemāko virsnieka dienesta pakāpi – leitnants – un tika nozīmēti dienestam kādā no Latvijas armijas karaspēka daļām. Tas, ka mācības Kara skolā bija par brīvu, beidzējiem bija garantēts darbs un laba izglītība, nodrošināja militārajai mācību iestādei popularitāti jauniešu vidū. Sava nozīme bija arī virsnieku profesijas augstajam prestižam. Kara skolā apmācības kurss bija divgadīgs no 1920. gada līdz 1922. gadam, bet laikā no 1923. gada līdz 1926. gadam – trīsgadīgs. No 1927. gada apmācības atkal iekļāvās divos gados.

1931. gadā virsnieku skaits kļuva pietiekams, tāpēc Kara skola virsnieku sagatavošanu uz laiku pārtrauca, atsākot darbu 1935. gadā. 1940. gadā Kara skolu likvidēja. Pavisam Kara skolā bija 14 izlaidumi – to beidza 1634 virsnieki.

Latvijas Kara skolas uzdevumu un arī tradīciju mantinieci ir 1992. gada 13. februārī izveidotā Latvijas Nacionālā aizsardzības akadēmija.

Rīgā varēja iegūt arī augstāko militāro izglītību. 1922. gadā tika izveidoti vecāko virsnieku kursi bataljonu un pulku komandieru papildapmācībai. 1924. gadā šos kursus pārdēvēja par Virsnieku Akadēmiskajiem kursiem. Kursos bija divu gadu apmācība. Vēlāk tos pārdēvēja par Kara Akadēmiskajiem kursiem. Augstāko speciālo militāro izglītību virsnieki varēja iegūt Kara Politehniskajosursos, kuri darbojās kā atsevišķa akadēmisko kursu nodaļa. Tās klausītāji studēja inženierzinātnes, mehāniku vai ķīmiju Latvijas Universitātē, vienlaikus Kara Akadēmiskajosursos apgūstot militāros priekšmetus. Kursi 1935. gadā tika pārveidoti par Augstāko Kara skolu. Šī augstākā militārā mācību iestāde sagatavoja virsniekus darbam štābos un augstākajos komandieru amatos.

ATPŪTA

Izdavēja: Kaziņa Benjamiņa.

Redakcija un ekspozīcija: Ilgā, Kaļiņu ielā 29.

Atb. red.: Jūlijs Lūsis.

Kara ministrs ģenerālis J. Balodis Kara skolas beigšanas aktā pasniedz zobenu jaunajam jūras vīrsniekam

Bez tam dažādu ieroču šķiru virsnieki papildināja savas profesionālās zināšanas ārvalstu militārajās mācību iestādēs: Francijā, Čehoslovākijā, Polijā. Daudzi virsnieki uz dažādu laiku tika piekomandēti karaspēka daļām Francijas, Polijas, Igaunijas, Lietuvas, Somijas armijās.

KĀ IZVEIDOJĀS RĪGAS PILSĒTAS KANĀLS? Aiz Rīgas mūriem un Rīdziņas upes purvainā zemienē tecēja tā dēvētais Teļu grāvis. Tas bija sekls, un, kā jau nosaukums liecina, pilsētnieki to izmantoja lopu dzirdināšanai. 16. gadsimta vidū, sākot jauno pilsētas aizsargvaļņu būvi, rīdžinieki agrāko Teļu grāvi pārveidoja par aizsarggrāvi, kas apņēma jaunās pilsētas vaļņus no sauszemes puses. Sākumā aizsarggrāvis nebija ne pietiekami plats, ne dziļš. Kāda leģenda stāsta, ka jau 1582. gadā Stefans Batorijs, ieradies Rīgā, esot novērtējis vaļņus un grāvi kā viegli pārvaramu šķērslī. Vēl vairāk pilsētas vaļņu un aizsardzības grāvja trūkumi atklājās poļu-zviedru kara laikā, kurā Rīga bija tieši iesaistīta no 1600. līdz 1621. gadam. Rīgas aizstāvji gan centās tos uzlabot, taču plašāki pārbūves darbi sākās tikai zviedru valdīšanas laikā.

Jau pirmais 17. gadsimta 30. gadu sākumā izstrādātais Rīgas pilsētas aizsardzības sistēmas modernizācijas projekts paredzēja aizsarggrāvi paplašināt, padziļināt un uzcelt tajā vairākas trīsstūrveida nocietinātas salas – ravelīnus. Iecerētais ravelīnu izvietojums labi redzams arī F. Murera 1650. gada Rīgas priekšpilsētas

Jaunizveidotais Rīgas kanāls. Fragmenta no 1885. gada Rīgas plāna (pēc R. Štēgmaņa)

nocietinājumu projektā. Līdz 17. gadsimta beigām ierīkoja tikai trīs ravelīnus, bet 1756. gadā uzcēla arī ceturto – starp Jēkaba un Smilšu bastionu.

Līdz 17. gadsimta beigām izveidojās arī aizsarggrāvja pamatforma. Pilsētas dienvidos no Daugavas līdz pat Jēkaba bastionam grāvja zigzagveida kontūras liecās ap vaļņos izbūvēto bastionu smailēm un pašā grāvī izvietoto ravelīnu spicēm. Pilsētas ziemeļos aiz Jēkaba bastiona sākotnēji aizsarggrāvis apņēma pili, bet 17. gadsimta beigās tā dēvētais pilsgrāvis, atzars, kas plūda starp pili un pilsētu, tika aizbērts. Jaunā cietokšņa – Citadeles – izbūve 17. gadsimta pēdējā ceturksnī noslēdza Rīgas aizsardzības grāvja izveidi. Turpmāk aiz Jēkaba bastiona pilsētas aizsarggrāvim piešķīdās citadeles grāvis ar diviem ravelīniem, kas jauno cietoksni šķīra no pilsētas nocietinājumiem.

Taču jau 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā šādi cietokšņi bija zaudējuši militāro nozīmi un tikai traucēja pilsētas attīstībai. Arī nelielais Rīgas cietoksnis sen vairs nespēja sniegt aizsardzību strauji augošajai pilsētai un tās iedzīvotājiem. 1855. gadā no 75 000 Rīgas iedzīvotāju jau 60 000 mājaja priekšpilsētās, bet tikai 15 000 mita vaļņu aizsargātajā Iekšrīgā. Taču tur augstie vaļņi kavēja svaiga gaisa pieplūdumu, aizsardzības grāvjos stāvošais ūdens bija netīrs un izplatīja nepatīkamu smaku, pat apdraudot iedzīvotāju veselību, ko apliecināja arī 1848.–1851. gada holeras uzliesmojums. Lai nojauktu pilsētas izaugsmei par kavēkli kļuvošos aizsargvaļņus, Rīgai bija nepieciešama cara atļauja, bet to pilsēta ieguva tikai 1856. gada 12. februārī. Pēc tam tika izveidota komisija, kas izstrādāja aizsardzības joslas likvidācijas plānu.

1857. gada 15. novembrī Rīgas birģermeistars un pilsētas nocietinājumu nojaukšanas komisijas priekšsēdētājs Eduards Grimms ar zeltkaļu meistara speciāli izgatavoto lāpstu svinīgi sāka vaļņu norakšanu. Darbi turpinājās līdz pat 1863. gadam, kuru laikā agrākais pilsētas aizsardzības grāvis tika pārveidots par pilsētas kanālu. Stāsta gan, ka Rīgas aizsarggrāvi sākotnēji gribējuši aizbērt pavisam, bet tad rīdzinieki apsvēruši, ka izdevīgāk būtu izveidot kanālu, lai pa to pievestu būvmateriālus bijušo nocietinājumu vietā iecerētajām būvēm. Tādēļ bijušo aizsarggrāvi tikai sašaurināja,

saberot tajā pēc vaļņu norakšanas pāri palikušo zemi. Savukārt akmeņus, ko ieguva, nojaucot nocietinājumus, izmantoja, lai nostiprinātu topošā pilsētas kanāla krastus un uzceltu tam pāri četrus tiltus. Teritoriju gar pilsētas kanālu starp bijušajiem vaļņiem un priekšpilsētu pārvērta zaļumu joslā, bet agrāko vaļņu rajonu apbūvēja. Ilgāk saglabājās vēl Citadele un tās aizsardzības grāvis, kurus atļāva likvidēt tikai 1867. gada 22. jūnijā. No 1872. līdz 1875. gadam, nojaucot Citadeles nocietinājumus, arī daļu tās aizsardzības grāvja sašaurināja un pievienoja pilsētas kanālam. Vienīgi posmu, kas Citadeli šķīra no pilsētas, aizbēra, ļaujot Nikolaja ielai (tagadējai Valdemāra ielai) sniegties līdz pat Daugavai. Tā pilsētas kanāls ieguva mūsdienās pazīstamo formu, palikdams kā atgādinājums par agrāko pilsētas nocietinājumu sistēmu.

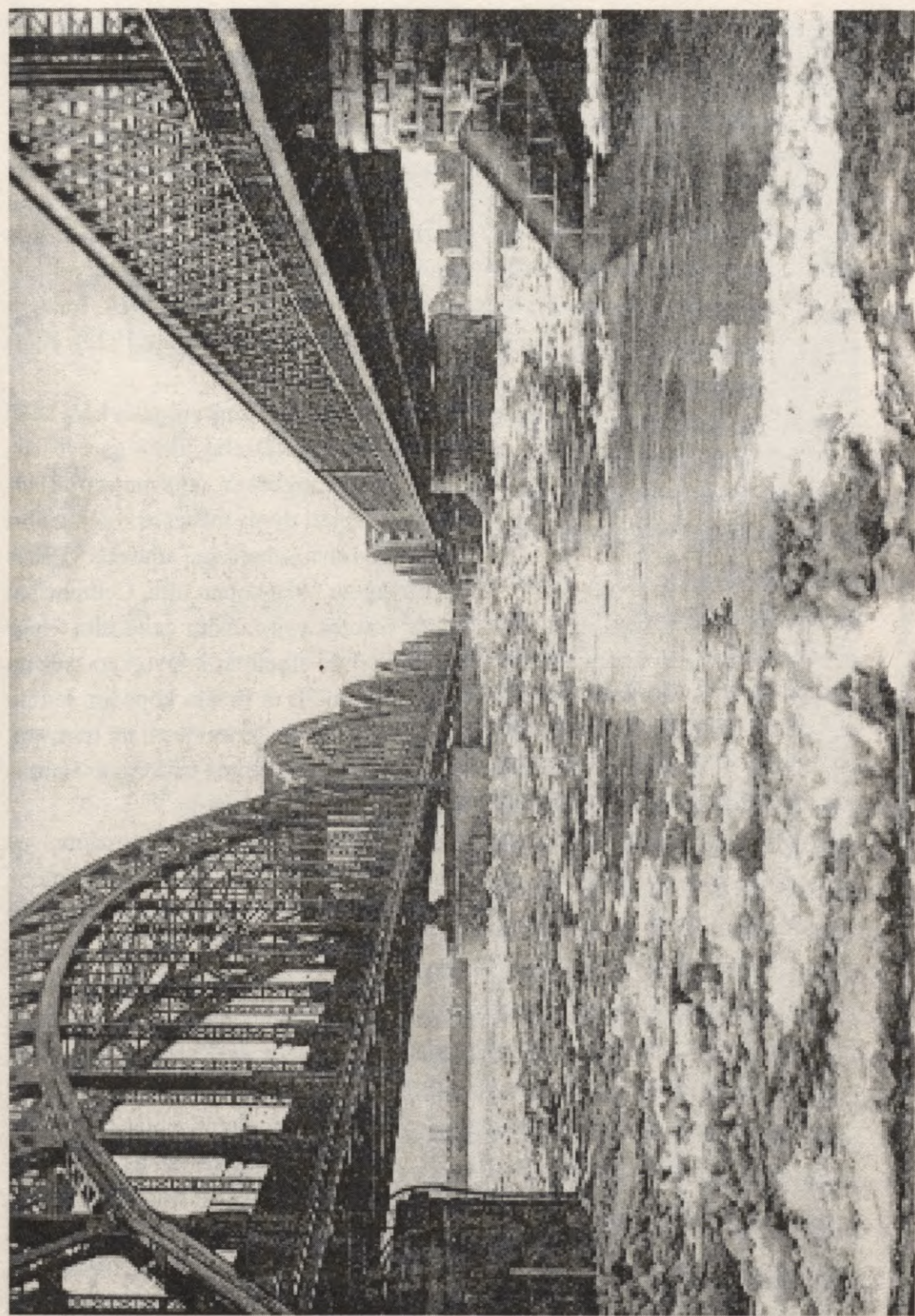
KO MĒS ZINĀM PAR DZELZS TILTU? Pirmo dzelzceļa tiltu Rīgā (Dzelzs tiltu) uzbūvēja 1871.–1872. gadā, kad tika izbūvēts Rīgas–Bolderājas–Daugavgrīvas dzelzceļš. To veica privāta dzelzceļu būvēšanas sabiedrība. Tilta būvniecībā bija ieinteresēti rūpnieki un tirgotāji, lai veiksmīgi attīstītos tirdzniecības sakari ar Krieviju. Tilta projekta autors bija RPI Inženieru nodaļas dekāns profesors H. Besārs, kurš traģiski gāja bojā (Dzelzs tilta Kungu ielas pārvada pārbaudes slodzēšanas laikā viņš nokrita no laiduma).

Dzelzs tilts

Projektu pabeidza brāļi fon Strūves, bet būvdarbus vadīja inženieris G. Zingle. Jaunajā projektā bija paredzēts, ka tikai no vilciena satiksmes brīvajā laikā pa tiltu varēs braukt arī cita veida transports. Tiltam bija 10 laidumi – 8 balsti upē, 3 krastā, pie tam divi no tiem labajā pusē bija izgriežami kuģišu satiksmei. Pārējie laidumi bija klāti ar 85–86 m garām režģotām metāla kopnēm. Tilta garums bija 689,4 m, platums – 9,08 m. Tilta kopnes, kuru masa bija 4720 t, tika izgatavotas Anglijā. Savukārt kaļķakmens balstu būvēšanai tika iegūts Kalnciema un Jumpravas akmeņlauztuvēs, bet granīta plāksnes masīvo balstu apšūšanai ievada no Zviedrijas. Balsti bija mūrēti ar kaļķa javu, bet zem ūdens tie bija apšūti ar metāla plāksnēm. Turklāt balsti nebija iedziļināti pārāk dziļi – tikai zilo mālu un mergeļu slānī, kas bija 10,4 – 13,3 m dziļumā no mainīgā ūdens līmeņa. Metāla kvalitāte bija zema, jo Eiropā vēl nebija attīstījusies šādu tiltu celtniecība, vēl maz bija uzbūvēts liela laiduma dzelzceļa metāla tiltu. Tāpēc dzelzs tiltu būvniecībā centās atdarināt amerikāņu Tauna (*Ithiel Town*, 1784–1844) daudzrežģoto koka šķautņu kopni. Daudzie režģi bija kā nodrošinājums – ja gadījumā trūktu kaut viens no režģiem, tad slodze sadalītos uz atlikušajiem. Tilta vidū bija viensliežu dzelzceļa brauktuve, abās pusēs 1,52 m platas ietves. 1872. gadā 15. oktobrī pār tiltu jau pārbrauca izmēģinājuma lokomotīve, bet satiksmi pār to atklāja 1873. gada 1. janvārī.

1913. gadā tilts kļuva par pilsētas īpašumu un nokalpoja līdz 1917. gadam, kad krievu 12. armijas sapieri atkāpjoties to uzspriecināja. Trīs laidumi tika iznīcināti pilnībā, bet divi daļēji. Vācieši tiltu atjaunoja, iebūvējot laidumu vietā T veida siju, kas 1920. gadā nodega. 1920. gadā tiltu salabot uzņēmās Šoseju un zemesceļu departaments. 1924. gadā sākās būvdarbi – nomainīja apšaudē iedragātos metāla elementus, kā arī atjaunoja brauktuvi un uzlika ledusgriežus. Tomēr tas nepaglāba tiltu no avārijas 1924. gada aprīlī, kad avarēja arī Lībekas tilts. Pali aiznesa jūrā 5 ledusgriežus un nopostīja pēc Pirmā pasaules kara atjaunotos pagaidlaidumus. 1938. gadā laidumus atjaunoja un vienu sarūsējušo veco tilta posmu nomainīja. Abos tilta galos izveidoja jaunas pajūgu satiksmei pielāgotas nobrauktuves, jo remontu laikā Dzelzs tilts bija zaudējis savu sākotnējo (dzelzceļa) nozīmi. 1938. gadā jauno tiltu nodeva ekspluatācijā un

nosauca par Zemgales tiltu. Otrā pasaules kara laikā Zemgales tiltu uzspridzināja un vairs neatjaunoja. Taču Daugavā vēl šobaltdien atrodas Dzelzs tilta eksistences liecinieki – 3 tilta balsti pie tagadējā Dzelzceļa tilta.

CIK GARŠ BIJA LĪBEKAS TILTA MŪŽS? Lībekas tilts pāri Daugavai pastāvēja no 1917. līdz 1924. gadam. Kaut arī tilts pastāvēja tikai 7 gadus, par tā eksistēšanu liecina kaut vai L. Laicena dzejolis "Uz lielā Lībekas tilta" (krājumā "Ho-Tai", 1922). Kāds tad bija šis tilts?

1917. gada rudenī, kad krievu armija Pirmā pasaules kara laikā atkāpās no Rīgas, tika saspridzināti abi Dzelzs tilti – gan vecais, gan jaunais. Lai nodrošinātu frontes apgādi un satiksmi starp Daugavas abiem krastiem, vāciešu sapieri divos mēnešos – septembrī un oktobrī – uzbūvēja 540 m garu Hava (amerikāņu arhitekts Viljams Havs, 1803–1852) sistēmas režģotu koka kopņu tiltu. Celtniecībai izmantoja daļu no kāda cita frontes vajadzībām celta tilta – pēc dažu autoru uzskatiem, Hava kopnes atņemtas krievu karaspēkam kara gaitā Polijā. Tilts sastāvēja no 30 m lielām kopnēm, kurām bija maza nestspēja, tāpēc pa tiltu nekursēja autobusi un tramvaji, bet caur to varēja izbraukt kuģi. Tilta nosaukums saistāms ar Hanzas savienības faktiskās galvaspilsētas Lībekas vārdu.

1924. gadā tilts tika nopostīts. To neizpostīja varu maiņa – ne vācieši, kas 1919. gadā atkāpās no Rīgas, ne arī Stučkas armija, bet pavasara pali. 1924. gada pavasarī palu laikā Daugavā starp Marušku un Salaspili bija radies liels ledus sastrēgums. Šo lielo ledus masu 10 km garumā 5. aprīlī izkustināja armijas sapieri, uzspridzinot vienlaikus četras mīnas. Rezultātā milzīgs ūdens vilnis kopā ar ledu vēlās uz Lībekas tiltu. Tā kā tilts tika celts steigā, piemirstot par upes hidroloģisko apstākļu izpēti, kā arī ar metāla plāksnēm apšūtie leduslauzēji pāļu priekšā bija novietoti nepareizā leņķī, tad straume tos salauza citu pēc cita. Milzīgais ūdens vilnis pārsteidza četrus velkonīšus – "Zibens", "Trimpus", "Pikols" un "Cēzars", kas drupināja ledu starp Veco dzelzs tiltu un Lībekas tiltu. Trīs kuģi necieta, bet "Zibens" lielā ātrumā tika iznests pa Lībekas tilta apakšu, nolaužot kuģim skursteni, kā arī nopostot kapteiņa kajīti

Agrākais koka tilts pār Daugavu pie Rīgas

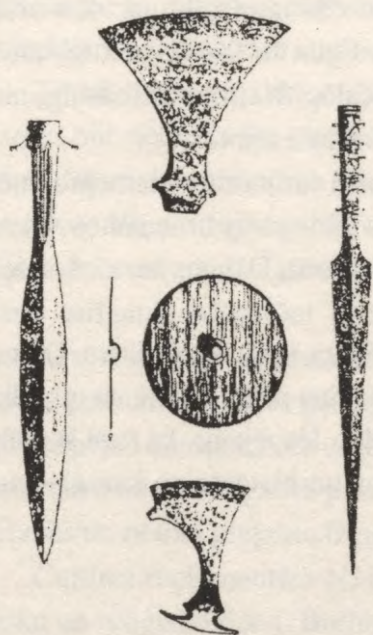
un klāja virsbūves. Stūrmanim brīnumainā kārtā izdevās izglābties un nokļūt krastā, pārējie apkalpes locekļi izglābās, uzlecot uz ledus blāķiem. Drīz pēc tam pa upi tika aiznests pirmais tilta labās puses posms. Stundas laikā uz jūru aizpeldēja 7 kopņu laidumi – divi no tiem nosēdās pretī Baltajai baznīcai, pārējie klejoja starp Carnikavu un Mērsragu, traucējot zvejot un kuģot. No tilta saglabājās tikai daži tilta posmi Daugavas kreisajā krastā. Reizē ar tiltu tika sarauti arī telefona, telegrāfa un elektrības augstsprieguma vadi, Pārdaugavā nebija elektrības, nekursēja tramvaji, nedarbojās telefons. Bojājumus novērsa vienas dienas laikā – un 7. aprīlī situācija normalizējās. 1924. gadā šī tilta vietā tika uzstādītas Rīgas pontontilta sekcijas.

KAS IR VIKINGI? Vikingi. Ar šādu vardu apzīmēja zviedru, norvēģu, dāņu un islandiešu jūras braucējus un izceļotājus. Šis apzīmējums varētu būt cēlies no senskanģināvu darbības vārda *vikja*, kas nozīmē – aiziet prom, nošķirties. Šie cilvēki pameta savas mājas, lai dotos tālos jo tālos sirojumos plašajā pasaulē. Rietumeiropā viņus pazina kā normaņus (ziemeļu vīrus), Bizantijā – kā varingus, bet Krievzemē – kā varjagus.

Kas tad piespieda šos cilvēkus doties tālajos un bīstamajos braucienos? Zemi un varu skandināvu zemēs mantoja vecākais dēls. Jaunākajiem dēliem bija jāpakļaujas vai jāatstāj māja. Viņi parasti pieteicās kalpot kādam karavadonim vai arī paši devās laupīt, lai pārvestu mājās dārgumus un varoņa slavu. Ar laiku tas kļuva par vikingu dzīvesveidu.

Vikingu sirojumi aptvēra laika posmu no 9. gadsimta līdz 11. gadsimta vidum. Šajā laikā viņi apmeklēja visas Eiropas jūru piekrastes un tirgojās ar to iedzīvotājiem, bieži viņus aplaupot un apmetoties viņu zemē uz dzīvi – arī pakļaujot tos. 888. gadā lūgšanu tekstā Mecas (pilsēta Francijas ziemeļaustrumu daļā) katedrālē bija arī šādi vārdi: "Dievs, atpestī mūs no normaņu cietsirdības!" Par vikingu sirojumiem tagadējā Latvijas teritorijā stāsta senie skandināvu vēstījumi – sāgas, kā arī akmeņos iekaltie raksti – rūnas.

Skandināvu vēstures avotos teikts, ka jau 6. gadsimtā Gotlandes iedzīvotāji devušies pa Daugavu līdz Krievijai un Grieķijai (t. s. "Ceļš no varjagiem uz grieķiem"). Tāpēc vēlāk viņiem mūsu zeme

Vikingu ieroči

Normaņi

bija pazīstama. Egila sāga vēstī par vikinga Egila un viņa brāļa Torolfa sirojumu Kursā ap 925. gadu. Egils un Torolfs ar kuģi nonākuši Kursā, kur uz divām nedēļām noslēguši tirdzniecības līgumu, bet pēc līguma termiņa izbeigšanās sākuši sirot.

Skandināvu sāgas stāsta arī par kuršu sirojumiem ziemeļu zemēs, jo arī tiem nav trūcis drosmes doties tālos jūras braucienos, lai atgrieztos ar bagātīgu guvumu. Arī par viņiem Dānijas baznīcās teica: "Dievs, pasargā mūs no kuršiem!"

Visos karagājienos vikings pielūdza savu kara dievu Odinu. Viņi ticēja, ka kaujā kritušie nonāks Odina pilī Valhallā un tur laiku pavadīs mūžīgās dzīvēs un ieroču spēlēs. Iespējams, ka tieši šī ticība deva vikingu karavīriem viņu tālajos un bīstamajos karagājienos izturību un spēku.

KAS BIJA CUNFTE? Viduslaikos pilsētas saimnieciskajā dzīvē liela nozīme bija amatniekiem. Pilsētas ietvaros tie izveidoja īpašas apvienības, kuru locekļi savstarpēji cits citu atbalstīja un vērsās pret svešinieku konkurenci.

Šādas amatnieku organizācijas sauca par cunftēm. Pilntiesīgi cunftes locekļi bija tikai tie amatnieki, kam piederēja sava darbnīca, darbarīki un kas paši strādāja darbnīcā kopā ar ģimenes locekļiem, mācekļiem un zeļļiem. Cunftu skaits varēja sniegties vairākos desmitos. Katrā no tām apvienojās tikai viena amata vai radniecīgu amatu meistari – maiznieki, drēbnieki, kurpnieki, stiklinieki, cimdnieki, kalēji un citi. Parasti šie meistari dzīvoja vienā ielā, kas saucās attiecīgā amata vārdā.

Cunftes organizācija balstījās uz šrāgām – noteikumiem, kas

brālības locekļiem bija obligāti jāievēro. Cunftu statūti sīki noteica, ar kādiem paņēmieniem un cik ilgā laikā katrs izstrādājums jāizgatavo un kāda alga jāsaņem mestara palīgiem – zeļļiem un mācekļiem. Cunfte arī noteica, par kādu cenu drīkst pārdot izgatavoto preci, un pārbaudīja tās kvalitāti. Statūti noteica, cik zeļļu un cik mācekļu drīkst

Rīgas galdnieku
amata zīga karogs
(1541–1856).

strādāt viena meistara darbnīcā un kā māceklis varēja kļūt par meistaru.

Tā kā meistaru skaits pilsētā nevarēja būt neierobežots, tad šī amata kandidātam tika izvirzītas ļoti augstas prasības. Viņam bija ne tikai teicami jāprot savs amats, bet jābūt arī pietiekami turīgam, lai varētu izstrādāt tā saukto meistarstiķi. Ar daudzo priekšrakstu palīdzību cunftes pasargāja savas pilsētas amatmeistarus no savstarpējas konkurences un katram nodrošināja labu iztiku. Taču tam visam bija arī negatīvā puse, jo tika kavēta tehnisku izgudrojumu rašanās un netika pieļauta izgatavoto preču apjoma palielināšanās.

Cunftes reglamentēja arī apvienības locekļu personisko un reliģisko dzīvi. Brālības locekļiem bija obligāti jāpiedalās visos apvienības pasākumos. Par neierašanos uz dzīrēm bija jāmaksā sods. Katrai cunftei baznīcā bija savs altāris. Tur viņi pulcējās ne tikai priecīgos brīžos, bet arī skumjos, kad pēdējā gāitā izvadīja mirušo brālības locekli. Cunftē gādāja arī par mirušā atraitni un bērniem. Katrai cunftei bija savs vēlēts eltermanis (vadītājs), divi piesēdētāji un kasieris.

Latvijā cunftes sāka veidoties 13. gadsimtā, bet pirmās cunftes ar šrāgām zināmas kopš 14. gadsimta. Senākā no tām pieder Rīgas zeltkaļu amatam. Tā apstiprināta 1360. gadā. 14. gadsimta otrajā pusē šrāgas apstiprinātas 9 cunftēm. Attīstoties jaunām amatniecības nozarēm un padziļinoties specializācijai, cunftu skaits palielinājās.

Rīgas zeltkaļu
amata zīmogs
(15. g.s.).
Uzraksts: *Sigillum
officii aurifabrorum
ciuitatis rige*

Pārcēlēju amata
goda kauss (1680).
Vidus daļā uzraksts:
Matīss Galviņš,
Pēteris Virlops

VAI LATVIJĀ IR NOTIKUŠAS RAGANU MEDĪBAS?

Raganu un burvju vajāšana ir viena no drūmākajām un nežēlīgākajām lappusēm Latvijas viduslaiku vēsturē. Šī sērga 16. gadsimtā kopā ar luterticību Latvijā izplatījās no Rietumeiropas. Raganas un burvjus apsūdzēja par briesmu lietām: tie stājoties sakaros ar pašu nelabo, kaitējot citiem, apburot un mērdējot lopus, pielipinot slimības, izkaltējot sējumus un izsaucot citādas nelaiemes. Apvainoto

"atzīšanos" panāca ar neiedomājami cietsirdīgu spīdzināšanu, līdz nelaimīgajam bija vienalga, kādu grēku uzņemties, lai tikai mocības beigtos.

Briesmīgākais bija tas, ka vairums līdzcilvēku ticēja raganu un burvju esamībai un ar lāstiem pavadīja uz sārta savus kaimiņus, kādreizējos draugus un paziņas. Bendēm bija izstrādāti īpaši paņēmieni, kā pierādīt, ka sātans iemiesojies aizdomās turētajā. Raganu vai burvi sasēja un iemeta ūdenī. Ja tas negrima, tad uzskatīja, ka pats sātans tam palīdz. Taču skatītāji nemanīja, ka bende ik pa brīdim paraustīja virvi, aiz kuras turēja nosodīto cilvēku, neļaujot nogrimt. Šāda raganu peldināšana Rīgā notika Sarkandaugavā, agrāk sauktajā Soda grāvī.

Parasti raganu un burvju sodīšana notika bez asins izliešanas. Viņus dzīvus sadedzināja uz sārta. Tā bija mokpilna nāve. Par soda mīkstināšanu uzskatīja, ja pirms sārta vainīgajam nocirta galvu. Latvijā pirmā ragana sadedzināta Grobiņā 1559. gadā.

Drīz raganu un burvju sārta sāka liesmot arī Rīgā. Par burvju un raganu pulcēšanās vietām uzskatīja pilsētas nomales un Daugavas salas. Vienu no pirmajām Rīgā notiesāja un sadedzināja latviešu sievieti Katrīnu. Spīdzināšanā viņa "atzinās", ka buršanas mākslu viņai iemācījis pats velns. Arī Katrīnas vīrs Mārtiņš neizturēja mežonīgo spīdzināšanu un "atzinās", ka ar buršanu kaitējis Rīgas vāciešiem – namniekiem.

Sodīšana vērsās plašumā. Ventspilī vien tikai viena mācītāja laikā sadedzināja divdesmit piecus cilvēkus, bet Kurzemes muižnieks Netelhorsts īsā laikā mokpilnā nāvē nosūtīja astoņdesmit pilnīgi nevainīgus zemniekus. Arī Rīgā sadedzināto skaits nebija mazs. Kāda zemniece, vārdā Grieta, kuru vainoja kaimiņu ražas un mājlopu noburšanā, centās tiesai ieskaidrot, ka vaina ir nepietiekamā zemes mēslošanā. Taču tiesneši un bendes viņā neklaušījās, jo zināja, kā panākt "atzīšanos". Kāda rīdziniece, vārdā Lūcija, spīdzināšanā pastāstīja, ka viņa, sēdēdama uz slotaskāta, vairākkārt lidojusi uz Biekensalu, lai līksmotu burvju un raganu dzīrēs. Uz Rīgas Domu raganas esot lidojušas arī no Limbažu puses, lai piedalītos burvju sanāksmē Ziemassvētkos. Šādas un līdzīgas "atzīšanās" bendes Rīgā un citur Latvijā centās no nelaimīgajiem izspiest gandrīz 200 gadus. Pēc katras šādas "atzīšanās" tika sakurts sārts.

KAS BIJA MAIJA GRĀFA SVĒTKI? Maija grāfa svētki bija saistīti ar pilsētas aizsardzību. Svētkos piedalījās melngalvji, Lielās ģildes, Mazās ģildes pārstāvji un latviešu amati. Maija grāfa svētku dalībnieki rādīja savu veiklību un drosmi dažādās karaspēlēs. Jātnieku spēlēs varēja piedalīties cīnītāji no melngalvjiem un Lielās ģildes, bet kājniekos palika Mazās ģildes pārstāvji un dalībnieki no latviešu amatiem.

Maija grāfa svētku rīkotājus izvēlēja jau Vastlāvjos (Vastslāvji bija lielākie svētki senajā Rīgā un tos svinēja pirms Lieldienu gavēņa). Aprīļa pēdējās dienās sākās gatavošanās Maija grāfa svētkiem.

Tīrīja un spodrināja bruņas, ieročus, gatavoja stopus un bultas, posa zirgus. No mājas uz māju pāri ielai izstiepa zaļumu vītnes, lentes un karodziņus. Pie durvīm un istabu kaktos lika bērzus, pie sienām – vainagus. Šajās dienās katra ģimene spodrināja savus alvas un sudraba traukus. To parasti darīja pie atvērta loga, lai kaimiņi un garāmgājēji visu šo bagātību redzētu.

1. maija rītā jaunekļi uzstādīja pie savu iecerēto durvīm izgreznotus bērziņus. Tajos iekāra arī nelielas dāvanas. Namnieki pilnā apbruņojumā jāšus vai kājām devās no mājam uz ģilžu namiem, bet pēc tam gājienā pa pilsētu. Gājienu noslēdza vīrs, kurš nesa mieta galā piestiprinātu izbāztu vai no metāla izgatavotu putnu. Pēc dievkalpojuma sākās svētki aiz pilsētas nocietinājuma Kubes kalna nogāzē. (Kubes kalns vēstures avotos minēts, sākot ar 15. gadsimtu; tas atradies tagadējā Brīvības pieminekļa apkārtnē.)

Katra ģilde bija ierīkojusi saviem cīnītājiem nometni. Maija grāfa svētku vietā svinīgi uzstādīja arī līdzatnesto putnu. Galvenā rosība notika ap trim tauvā iekārtiem vainagiem. Pēc karakunga signāla sākās sacensības. Sacensību dalībnieku uzdevums bija jājot uzdurt uz šķēpa kādu no vainagiem. Labākie jātnieki pēc tam cīnījās par Maija grāfa godu.

Lai iegūtu Maija grāfa nosaukumu, vajadzēja ar šķēpu noraut visus trīs vainagus uzreiz. Uzvarētājs devās ar vainagiem pie eltermaņiem un karakungiem. Vienu vainagu nodeva attiecīgās ģildes eltermanim glabāšanā, ar otru karakungs kronēja uzvarētāju, bet trešo vainagu uzvarētājs pasniedza savai izredzētajai, un viņu kronēja par Maija grāfieni. Pēc sacensībām un Maija grāfa un Maija grāfienes kronēšanas sekoja dažādas izpriecas – mielasts, dejas un dziedāšana. Iestājoties vakara krēslai, Maija grāfa svētkus pārtrauca.

Maija grāfa svētkus Rīgā un citās Livonijas pilsētās svinēja no 14. gadsimta. Laika gaitā svētku norisē radās izmaiņas. Jau 15. gadsimtā Maija grāfa svētki izveidojās par pilsētas Jātnieku svētkiem, un tajos varēja piedalīties tikai Lielās ģildes un Melngalvju sabiedrības pārstāvji. 16. gadsimtā šie svētki kļuva par pilsētnieku zaļumsvētkiem, pilnīgi zaudējot sākotnējo saistību ar pilsētas aizsardzību. 19. gadsimtā svētkus pārcēla uz 30. aprīli. Bet jau 20. gadsimta sākumā agrākie trakulīgie cīņas svētki bija pārvērtušies par parastiem galda svētkiem.

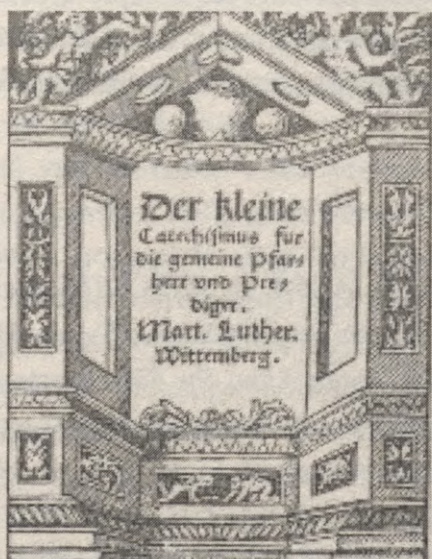
KAS BIJA REFORMĀCIJA? Bija 16. gadsimts. Daudzas Rietumeiropas zemēs norisinājās tā saucamā baznīcas reformācijas kustība, kas iestājās par pārmaiņām reliģiskajā dzīvē. Reformācijas iemesliem bija gan reliģisks, gan arī politisks raksturs. Ticīgos neapmierināja tas, ka katoļu baznīca galveno vērību pievērsa ārējām kulta formām, vairākām katoļu mācībām un paražām, piemēram, grēku atlaižu pārdošanai. Ticīgo jūtas aizskāra daudzu garīdznieku dzīvesveids, kas bija pārāk laicīgs un nepiemērots viņu kārtai. Garīdznieki nodevās savas mantas vairošanai, uzdzīvei, pārkāpa celibātu (katoļu garīdznieku obligātā bezlaulība) un pavirši veica savus tiešos pienākumus.

Vācijā reformācijas kustību ievadīja augustīniešu mūks Mārtiņš Luters, kurš 1517. gadā pie Vitenbergas baznīcas durvīm pienagloja savas 95 tēzes. Šī kustība skāra arī Livoniju, kurā reformācijas centrs bija Rīga, kas vairākus gadsimtus mēģināja atbrīvoties no saviem katoliskajiem senjoriem – Rīgas arhibīskapa un Livonijas ordeņa.

Luterisma pirmie sludinātāji Rīgā bija Pētera baznīcas mācītājs Andrejs Knopke (rakstos minēts arī kā Andreass Knopkens) 1521. gadā un 1522. gadā – Pētera, vēlāk Jēkaba baznīcas mācītājs Silvestrs Tegetmeijers. Viņu sprediķiem, kas bija vērsti pret katoļu baznīcu un Romas pāvestu, bija liela piekrišana Rīgas iedzīvotāju vidū. Kopā ar šiem mācītājiem Rīgā darbojās arī radikālāku reformācijas novirzienu pārstāvji, taču Latvijā reformācija izpaudās galvenokārt luterisma formā.

Mārtiņš Luters (L. Kranacha portrets, 1526)

Mazā katehisma un Lielā katehisma titullapas

Andrejs Knopke savus reliģiskos uzskatus izklāstīja īpašās tēzēs, kuras viņš izmantoja disputos ar katoļu garīdzniekiem. Šāds disputs notika 1522. gada 12. jūnijā Pētera baznīcā. Šo disputu uzskata par reformācijas kustības sākumu Livonijā. Reformācijas sludinātāju ietekmē 1524. gadā Rīgā, vēlāk arī citās Latvijas pilsētās notika tā saucamie svētbilžu grautiņi, kad baznīcās tika iznīcināti altāri (piemēram, svētbilžu grautiņu laikā 1524. gadā gāja bojā Doma baznīcas sākotnējā iekštelpu iekārta).

Reformācijas piekritēju vidū bija arī muižnieki, kas pēc katoļu baznīcas likvidēšanas cerēja iegūt plašos bīskapu un ordeņa zemes valdījumus. Tie muižnieki, kas pārgāja luterismā, ieskaitīja šajā ticībā arī savus zemniekus. Rīgā un visā Livonijā reformācija uzvarēja 16. gadsimta vidū. 1554. gadā Valmieras landtāgs deklarēja ticības brīvību visā Livonijā un 1555. gadā Livonijas ordeņa pārstāvis parakstīja tā saucamo Augsburgas ticības mieru, kas oficiāli atzina luterismu.

Pēc reformācijas Latvijas baznīcas savā noformējumā kļuva daudz pieticīgākas, jo reformācijas kustības laikā visu spožo un grezno no tām izmeta. Turpmāk daļā baznīcu sienas rotāja tikai kokā vai metālā veidotas epitāfijas. No likvidēto klosteru grāmatu krājumiem Rīgā izveidoja pirmo publisko bibliotēku. Luterāņu baznīcās dievkalpojumi notika latviešu valodā, tāpēc nepieciešamos tekstus vajadzēja pārtulkot un uzrakstīt. Tas veicināja latviešu rakstības izveidošanu. Šajā laikā pie luterāņu baznīcām sāka veidoties pirmās latviešu skolas.

VAI RĪGĀ CILVĒKUS MŪRĒJA SIENĀS? Lai cik tas arī būtu savādi – mūrēja un pat pēc pašu vēlēšanās. Šis savādais notikums saistīts ar kādreizējo dominikāņu Sv. Jāņa klostera kapelu (vēlāk Sv. Jāņa baznīcu), kas pirmo reizi minēta 1297. gadā.

Sākumā Sv. Jāņa klostera kapela bijusi neliela celtne, bet 1515. gadā tikusi paplašināta un vēl tagad veido Sv. Jāņa baznīcas ziemeļrietumu galu. Šajā celtnes daļā redzamas skaistas tīklveida velves, kas tādas ir vienīgās Latvijas arhitektūrā.

Laikā no 1587. gada līdz 1589. gadam Sv. Jāņa baznīcu pagarināja ar jaunu altāra piebūvi. Vecajai ēkai veiksmīgi pielāgotā celtnes daļa ir vienīgais monumentālais manierisma stila paraugs Rīgā, kas cauri gadsimtiem saglabājies līdz mūsu dienām.

Altāra daļu noslēdzošās ārsienas nišās ievietotas divas figūras. Viena no tām attēlo Jāni Kristītāju, piesietu aiz kājām pie koka, bet otra – viņa nāves vaininieci Salomi. Baznīca lepojas ar augstu gotisku pakāpjveida zelmini (jumtgali).

Savukārt ēkas fasādē Skārņu ielas pusē redzamas akmenī cirstas sejas ar atvērtām mutēm. Tās attēlo dominikāņu mūkus (viņu klosteris atradās tieši blakus Jāņa baznīcai). Šos mūkus sauca arī par sprediķotājbrāļiem vai melnajiem brāļiem, jo virs baltā apģērba viņi valkāja melnu mēteli ar kapuci. Viņi bija darbīgi misionāri un oratori (runu teicēji; šajā gadījumā – sprediķotāji). Oratoram vajadzēja tik skaidri un skaļi lasīt savu sprediķi, lai klausītāji uz ielas varētu to dzirdēt un saprast.

Baznīcas fasādes apakšējā daļā atrodas caurums, kas noslēgts ar krustveida režģi. Un te nu sākas stāsts par diviem mūkiem, kurus 15. gadsimtā iemūrēja baznīcas sienā. Abi vīri vēlējās tikt svēto kārtā, tāpēc viņi lika iemūrēt sevi, atstājot sienā tikai nelielu spraugu ēdiena un dzēriena saņemšanai no pilsētniekiem.

Bet mūki bija pārrēķinājuši savus spēkus un, neizturējuši šādu dzīvi, nomira. Romas pāvests viņus nepasludināja par svētajiem, jo uzskatīja, ka baznīcai no šādas upurēšanās nav bijis nekāda labuma. Abi mūki to esot darījuši, lai kļūtu slaveni. Spraugu sienā aizmūrēja, un mūkus aizmirsa.

Baiso vietu baznīcas sienā neviens vairs nezināja. To atrast palīdzēja nejaušība. 1848. gadā vētras laikā nogāzās Sv. Jāņa baznīcas tornis, nodarot baznīcai bojājumus. Veicot remontdarbus, kāds no strādniekiem atcerējās seno stāstu par mūkiem. Meklējumi vainagojās panākumiem. Kādu aizdomīgu vietu atdarījuši, celtnieki nišā atrada mūku mirstīgas atliekas. Nišu no jauna aizmūrēja, abu savādnieku mūžīgās atdusas vietā izveidojot krustveida caurumu.

KĀ TAPA VECĀKAIS MUZEJS BALTIJĀ? Bija pagājuši mazliet vairāk neka astoņi gadi pēc Rīgas ārsta Nikolausa Himzeļa

nāves. 1773. gada 22. februārī Rīgas rāte pieņēma Nikolausa Himzeļa pilsētai novēlēto kolekciju, kuru, izpildot Himzeļa vēlēšanos, viņa māte Katrīna Himzele nodeva sabiedrībai. Tā dzima pirmais publiskais muzejs Rīgā un arī Baltijā.

Sākumā muzejs atradās tā saucamā Anatomijas teātra telpās Kalēju ielā 34/36, un to nosauca par Himzeļa muzeju. Tur bija diezgan ievērojama dabaszinību priekšmetu kolekcija, anatomiskie preparāti, fizikas un aptiekas instrumenti, gravīras un lietišķās mākslas izstrādājumi. Apstākļi gan nebija muzejam visai piemēroti, un tāpēc 1791. gadā tas pārvācās uz speciāli muzejam piemērotām telpām Rīgas pilsētas bibliotēkas jaunajā ēkā virs kādreizējā Doma klostera krustejas austrumu spārna. Vēl tagad uz šī nama zelmiņa redzams senais uzraksts *Museum* (muzejs) un uz augstā kārniņu jumta kā muzeja simbols skatāma astrolābija (astronomijas instruments, kādu tolaik lietoja zvaigžņu un citu debess spīdekļu stāvokļu noteikšanai). Mūsu dienās ēka ietilpst Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja kompleksā.

Kolekcijas turpmāk papildinot, galveno vērību pievērsa dabaszinību eksponātu krājumam. Taču fondos ienāca arī citi priekšmeti, un līdz ar to muzejs sāka iegūt vispārēja muzeja raksturu. Veidojās vērtīgs numismātikas (monētu un medaļu) fonds. Par pamatu muzeja portretu kolekcijai var uzskatīt paša Nikolausa Himzeļa portretu, kuru viņa māte bija likusi uzgleznot. Turpmāk tika pirkti un arī kā novēlējumi un dāvinājumi saņemti ievērojamu cilvēku portreti.

Līdz 19. gadsimta vidum Himzeļa muzejs bija vienīgais muzejs Rīgā. Stāvoklis mainījās, kad 1834. gadā izveidojās Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrība, bet 1845. gadā – Dabas pētnieku biedrība. Abas šīs biedrības veidoja interesantas un vērtīgas kolekcijas, kuras novietoja kopējās telpās Šķūņu ielā 11. Šajās telpās 1858. gadā biedrības atklāja savu muzeju.

67 gadu laikā bija palielinājušies arī pilsētas bibliotēkas grāmatu krājumi, tāpēc tika ierosināts Himzeļa kolekcijas pārcelt uz jaunā muzeja telpām. Tā 19. gadsimta otrajā pusē Rīgas rāte nolēma dabaszinību kolekcijas nodot Dabas pētnieku biedrības glabāšanā, bet Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrība pieņēma Himzeļa muzeja arheoloģisko priekšmetu kolekciju. Kad izveidojās Pilsētas gleznu galerija, tai nodeva Himzeļa kolekcijas gleznas, kuras

nesaistījās ar Rīgas vēsturi. Atlikušo kolekcijas daļu, kura palika Himzeļa muzeja telpās, pārzināja pilsētas bibliotēkas inspektors.

1891. gadā virs senās Doma krustejas muzeja vajadzībām uzcēla telpas, uz kurām pārvietoja biedrību kolekcijas. Pēc savas atrašanās vietas muzejs ieguva Doma muzeja nosaukumu, un turpmāk tur glabājās arī Himzeļa muzeja kolekcijas. Doma muzejs 1936. gadā ar visām kolekcijām nonāca pilsētas īpašumā ar nosaukumu Rīgas pilsētas Vēsturiskais muzejs.

Laika gaitā dažādi mainījies muzeja nosaukums, bet galvenais bija tas, ka šis muzejs vienmēr ir pildījis un pilda Nikolausa Himzeļa vēlējumu, lai viņa kolekcijas kalpotu sabiedrības labā un būtu izmantojamas jaunatnes izglītošanai un zinātnes attīstības sekmēšanai.

KO LATVIJAI DEVUSI TĒRBATAS UNIVERSITĀTE?

Tērbatas Universitāte 19. gadsimtā izveidojās par Eiropas mēroga augstskolu. Tai bija liela loma Latvijas izglītības un sabiedriskās dzīves attīstībā. Augstskolas gaisotne Tērbatā (tagad šo Igaunijas pilsētu sauc Tartu) bija jūtama jau kopš 17. gadsimta, jo 1632. gadā tur tika atklāta zviedru universitāte, kura pastāvēja līdz 1710. gadam, kad Ziemeļu kara un mēra epidēmijas rezultātā savu darbību pārtrauca.

Tērbatas izvēli par universitātes pilsētu 19. gadsimta sākumā noteica tās ģeogrāfiskais stāvoklis – atrašanās gandrīz pašā Baltijas guberņu centrā, tuvums Krievijas galvaspilsētai Pēterburgai un piederība centrālajai Baltijas guberņai – Vidzemes guberņai.

Tērbatas Universitātes atklāšana notika 1802. gadā. Jaunā universitāte bija izņēmuma stāvoklī pārējo Krievijā pastāvošo universitāšu vidū. Tai tika dota plaša autonomija un ievērojamas valsts subsīdijas, kas ļāva veikt Tērbatā plašus celtniecības darbus, iepirkt ārzemēs modernu inventāru un iekārtas, piesaistīt izcilus profesorus. Savu darbību tā sāka ar četrām tradicionālajām fakultātēm – medicīnas, jurisprudences, teoloģijas un filosofijas. Atšķirībā no pārējām Krievijas universitātēm mācības Tērbatā notika vācu valodā, bet eksāmenu kārtošana un disertāciju aizstāvēšana (līdz 19. gadsimta vidum) – latīņu valodā. 1893. gadā Tērbatu pārdēvēja par Jurjevu (tā šo vietu sauca arī no 1030. gada līdz 1224. gadam) un par mācību valodu universitātē noteica krievu valodu.

Tērbatas Universitātē dažādos laika posmos par profesoriem un docentiem strādājuši daudzi jo daudzi izcili zinātnieki. No tiem varētu minēt astronomu un ģeodēzistu Vasiliju Struvi (rakstos minēts arī kā Vilhelms Struve), viņa skolnieku astronomu Johanu Mēdleru, matemātiķi Martinu Bartelsu, ķīmiķi un farmaceitu Kārlu Klausu, ķīmiķi un filosofu Vilhelmu Ostvaldu, fiziķi un elektrotehniķi Borisu Jakobi, ķirurgus Nikolaju Pirogovu, Ernstu Bergmani, Nikolaju Burdenko.

Tērbatas Universitātē strādājuši arī nedaudzi latviešu izcelsmes pasniedzēji. Viens no tiem bija pirmais latviešu izcelsmes dabaszinātnieks, ārsts, farmaceits un ķīmiķis Dāvids Hieronims Grindelis. Viņš bija universitātes ķīmijas profesors un no 1810. gada līdz 1812. gadam arī universitātes rektors.

19. gadsimta vidū Tērbatas Universitātē mācījās ap 30 latviešu tautības studentu. Pirmais tur uzņemtais students latvietis bija brīvvalstais Lugažu dzimtcilvēka dēls Kārlis Viljams, kurš no 1803. gada līdz 1809. gadam studējis matemātiku.

Universitātē valdīja vācu tradīcijas. Lielākā daļa studentu, arī latvieši un igauņi, pieskaitīja sevi vāciešiem, bet viņu vidū bija arī tādi, kuri atklāti uzdrošinājās paust savu tautību. Tāds bija arī Krišjānis Valdemārs, kurš 1854. gadā pārsteidza visu Tērbatas Universitātes sabiedrību, piesprauzdams savas studentu istabiņas durvīm vizītkarti ar uzrakstu: "Krišjānis Valdemārs. Latvietis". Kādi desmit līdz trīspadsmit latviešu studenti, kuri domāja līdzīgi Krišjānim Valdemāram, sāka pulcēties tā sauktajos latviešu vakaros. Valdemārs bija šo vakaru galvenais iedvesmotājs. Viņa aktīvākie līdzgaitnieki bija Juris Alunāns, Kaspars Biezbārdis un Krišjānis Barons. Vēl jāmin arī medicīnas students Jānis Jurjāns, kas nāk no pazīstamās mūziķu Jurjānu dzimtas. Vēlāk viņš strādāja par ārstu Vecpiebalgā. Jānis Jurjāns bija pirmais par pagasta līdzekļiem algotais ārsts Latvijā. Viņam bija liela nozīme arī kultūras dzīves veicināšanā Vecpiebalgā. Latviešu vakaros piedalījās arī teoloģijas students Jānis Zakranovičs – vēlāk mācītājs Lielaucē un Bībeles latviskā teksta valodas uzlabotājs.

Latviešu vakaros tika pārrunātas problēmas, kas skāra ne tikai latviešu tautas stāvokli 19. gadsimtā, bet arī tās pagātņi un nākotni. Šo vakaru dalībnieki iesūtīja savus rakstus laikrakstam "Mājas

Viesis". Taču laikraksta redakcija, negribēdama bojāt attiecības ar Baltijas vāciešiem, pārtrauca tos publicēt.

Ar Tērbatas Universitāti saistās divu izcilu un ievērojamu sabiedrisku kustību – jaunlatviešu un daļēji arī jaunstrāvnieku – izveidošanās. Ar Tērbatu un Juri Alunānu saistās arī paša termina "jaunlatvieši" rašanās. To pirmo reizi lietojis Nīcas un Bārtas mācītājs G. Z. Brase recenzijā par Jura Alunāna darbu "Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas", kura pirmo daļu izdeva 1856. gadā Tērbatā. Tur 1860. gadā iznāca arī Jura Alunāna rakstu krājums "Sēta, daba, pasaule", kurā viņš centās paust jaunlatviešu idejas un jaunākās zinātņu atziņas. Šo krājumu var uzskatīt par zinātniskās literatūras aizsākumu latviešu valodā.

Tērbatas Universitātē veidojās pirmie studentu pulciņi, kas propagēja latviešu vidū materialistiskos uzskatus par dabu un sabiedrību. Jāpiemin latviešu studentu zinātniski literārā biedrība "Pīpkalonija" un populārzinātnisko rakstu krājums "Pūrs". Tā izdošanā piedalījās jurisprudences students dzejnieks Eduards Veidenbaums, Kārlis Kasparsons, Jēkabs Alksnis. "Tērbatnieki" bija arī Latvijas Sociāldemokrātijas dibinātāji Jānis Jansons (Brauns), Fricis Roziņš (Āzis).

No 1802. gada līdz 1918. gadam Tērbatas Universitāti absolvējuši vairāk nekā 1300 latviešu. Šajā laikā 62 latvieši aizstāvējuši doktora un maģistra disertācijas.

Tērbatas Universitātes absolventiem bija svarīga loma pirmās Rīgas augstskolas dibināšanā un izveidošanā 1862. gadā. 1919. gadā atvērtajai Latvijas Universitātei Tērbatas Universitāte sagatavojusi 40 latviešu tautības profesorus, to skaitā Jāni Endzelīnu, Frici Blumbahu, Franci Balodi, Paulu Jureviču, Aleksandru Daugi, Paulu Minču, Kārli Balodi.

Tērbatas Universitātes vēsturiskā loma Latvijas zinātnes, augstākās izglītības, sabiedriskās domas attīstībā ir ļoti liela. Visspilgtāk tā izpaudās tieši līdz 1918. gadam, kad Latvijas teritorijā universitāte vēl nepastāvēja un Tērbata bija kopējs zinātņu un izglītības centrs gan Latvijai, gan Igaunijai.

KAS BIJA AIZSARGU ORGANIZĀCIJA? Izveidojoties Latvijas valstij, liela nozīme bija bruņotām aizsargu organizācijām kārtības uzturēšanai armijas aizmugurē. Sākumā visiem 18 līdz

Aizsargu organizācijas 20 gadu jubilejas svinības 17. un 18. jūnijā Rīgā

60 gadus vecos laukos dzīvojošiem vīriešiem piespiedu kārtā vajadzēja pildīt sargu dienestu uz lielākajiem ceļiem, lai aizturētu noziedzīgas vai šaubīgas personas. Šis pienākums ne vienmēr guva lielu atsaucību. Tāpēc 1919. gada 20. martā iekšlietu ministrs Miķelis Valters izveidoja aizsargu organizāciju. Tā bija brīvprātīga organizācija, kurā uzņēma valstiski noskaņotus cilvēkus ar nevainojamu stāju.

Sākumā aizsargos iestājās bijušie brīvības cīnītāji, bet vēlāk organizācijas sastāvs kļuva raibāks. Ar laiku tā izveidojās par brīvprātīgu Latvijas armijas rezervi un kļuva par reālu spēku arī valsts politikajā dzīvē. Tā ņēma aktīvu dalību arī Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsumā.

Līdz 1934. gadam aizsargu organizācija bija pakļauta Iekšlietu ministrijai, bet pēc 1934. gada sāka darboties Sabiedrisko lietu ministrijas paspārnē. Sākuma izskanēja doma, ka aizsargu organizāciju vajadzētu pakļaut Kara ministrijai kā Igaunijā un Somijā, bet tad Latvijai praktiski būtu jāuztur divas armijas. Pēc izveidošanās aizsargu organizācija saņēma tikai nelielus valsts pabalstus, kas bija trīsreiz mazāki nekā Igaunijā. Sākot ar 1925. gadu, pie aizsargu nodaļām veidojās arī aizsardžu pulciņi. Aktīvi darbojās arī aizsargu jaunatnes vienības – jaunsargi un jaunsardzes. Aizsargi, aizsardzes un šīs organizācijas jaunieši aktīvi piedalījās lauku kultūras dzīvē. Lai uzturētu labu stāju un sportisko formu, liela nozīme aizsargu ikdienā bija arī sportam.

1940. gada janvārī aizsargu organizācijā sastāvēja 32 000 aizsargu. Tie bija sadalīti pēc apriņķiem 19 pulkos. Bija dzelzceļu aizsargu pulks, 20 aizsargu velosipēdistu rotas, 13 jātnieku divīzijas, 3 jūras divīzijas, 8 lidmašīnu eskadriļas (24 lidmašīnas). Šajā laikā organizācijā darbojās arī 15 000 aizsardžu un apmēram 14 000 jaunsargu un jaunsardžu. 1940. gada jūlijā pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā organizācija tika likvidēta.

Latvijā pēc 1991. gada ir mēģinājumi aizsargu organizācijas atjaunot.

KAD DIBINĀTA LATVIJAS UNIVERSITĀTE? Latvijas Universitāte dibināta 1919. gada 8. februārī kā Latvijas Augstskola.

Dekrētu par tās izveidošanu parakstīja toreizējais valsts galva P. Stučka un izglītības komisārs J. Bērziņš-Ziemelis. To izveidoja uz 1896. gadā dibinātā Rīgas Politehniskā institūta bāzes.

Latvijas Augstskolai 1919. gada sākumā bija 5 nodaļas jeb fakultātes: ķīmijas, lauksaimniecības, mehānikas, inženierzinātņu un arhitektūras. Jau martā fakultāšu skaitu palielināja, organizējot vēl medicīnas, veterinārijas un pedagoģijas fakultātes. Vēlāk uz agrākā Rīgas Politehniskā institūta komercnodaļas bāzes izveidojās sociālekonomikas kursi. Darbojās arī sagatavošanas klases, kurās nodarbības bija bez maksas latviešu un krievu valodā. 1919. gada martā Latvijas Augstskolā bija 3078 studenti, 23 katedrās strādāja pazīstami zinātnieki: profesori P. Valdēns, A. Buholcs, A. Lepiks, vēlākie akadēmiķi A. Kirhenšteins un P. Lejiņš. Latvijas Augstskolas rektors vēl nebija ievēlēts, un tā funkcijas pildīja izglītības komisāra vietnieks E. Eferts-Klusais, bet vēlāk – P. Valdēns.

Nodibinoties Latvijas Republikai, Latvijas Augstskola sāka darboties kā Latvijas Universitāte. Tajā darbojās arhitektūras, inženierzinātņu, mehānikas, ķīmijas, lauksaimniecības, medicīnas, veterinārmedicīnas, matemātikas un dabaszinātņu, tautsaimniecības un tiesību zinātņu, filoloģijas un teoloģijas fakultātes. Nedaudz

Latvijas
Universitāte

vēlāk atvēra arī Romas katoļu teoloģijas fakultāti. 1939. gada 1. jūlijā no Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes izveidoja Lauksaimniecības akadēmiju.

Par mācībām bija jāmaksā. 1923. gadā tie bija 100 latu gadā, bet 1936./37. mācību gadā maksa sasniedza 250 latus. Universitātē pārsvarā mācījās vīrieši. 1923. gadā no 5072 studentiem 67 procenti bija vīrieši. Ja pēc iestājek sāmeniem kādā no fakultātēm palika brīvas vietas, tad tā varēja uzņemt brīvklau sītājus. Viņiem tāpat kā studentiem par mācībām bija jāmaksā.

1940. gadā Universitāti reorganizēja. Pārkārtošanas rezultātā izveidoja 10 fakultātes: arhitektūras, dabaszinātņu, fizikas un matemātikas, tautsaimniecības un tiesību zinātņu, ķīmijas, inženierzinātņu, mehānikas, medicīnas, vēstures un filosofijas un veterinārmedicīnas. Mainījās arī darba stils – priekšmetu sistēmas vietā pārgāja uz kursu sistēmu. 1941. gada sākumā Latvijas Valsts universitātē strādāja 274 profesori un docenti, 350 asistenti, laboranti un zinātniskie līdzstrādnieki. Šajā laikā organizēja neklātienes un vakara nodaļas, kā arī sagatavošanas kursus iestāju pārbaudījumiem.

Pēc kara atsevišķas fakultātes bija tā izaugušas un pilnveidojušās, ka no tām radās jaunas, patstāvīgas mācību iestādes. 1950. gadā Medicīnas fakultāti pārveidoja par Rīgas Medicīnas institūtu, bet 1958. gadā no Latvijas Valsts universitātes atdalījās inženierceltniecības, ķīmijas, mehānikas un tehniskā vakara fakultāte ar 2311 studentiem, izveidojot Rīgas Politehnisko institūtu. 20. gadsimta astoņdesmito gadu beigās Universitātē darbojās 11 fakultātes un mācījās apmēram 12,4 tūkstoši studentu.

90. gadu sākumā notika izmaiņas Latvijas izglītības sistēmā. Šīs izmaiņas skāra arī Universitāti, sevišķi sociālās un humanitārās zinātnes un tām atbilstošās studiju programmas. Darbību atsāka 1940. gadā slēgtā LU Teoloģijas fakultāte. No jauna Universitātē izveidoja Arheoloģijas un vēstures palīgzinātņu katedru. 90. gadu sākumā paplašināja studiju iespējas par maksu. Sākot ar 1992. gadu, pārtrauca studentu sagatavošanu par valsts budžeta līdzekļiem vakara un neklātienes nodaļās. Dienas nodaļas studentu skaits ir apmēram 7 tūkstoši.

VAI DAUDZ MŪRA PIĻU BIJIS LATVIJĀ? 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā vācieši cēla mūra pilis gar Daugavu Ikskilē, Salaspilī, Rīgā, Lielvārdē, Aizkrauklē, Koknesē, gar Gauju – Siguldā, Turaidā, Cēsīs, Valmierā, lai nodrošinātu sev atbalsta punktus gar Daugavas un Gaujas tirdzniecības ceļiem. Ārpus šiem svarīgajiem tirdzniecības ceļiem, izņemot Kuldīgu, šajā laika posmā neuzcēla nevienu pili. Vēlāk, 13. gadsimta 50.–60. gados, uzcēla Jelgavas, Grobiņas, Tukuma un Padebešu kalna pilis, bet 13. gadsimta beigās – Gaujienas, Ventspils, Daugavpils, Sabiles un vēl citas. 13. gadsimtā uzcēla kādas 30 mūra pilis – tā ir trešā daļa no visām Livonijas perioda pilīm, bet 14. gadsimtā uzcelto piļu skaits sasniedza skaitli 50. Sevišķi strauji celtniecība noritēja bīskapa zemju teritorijā.

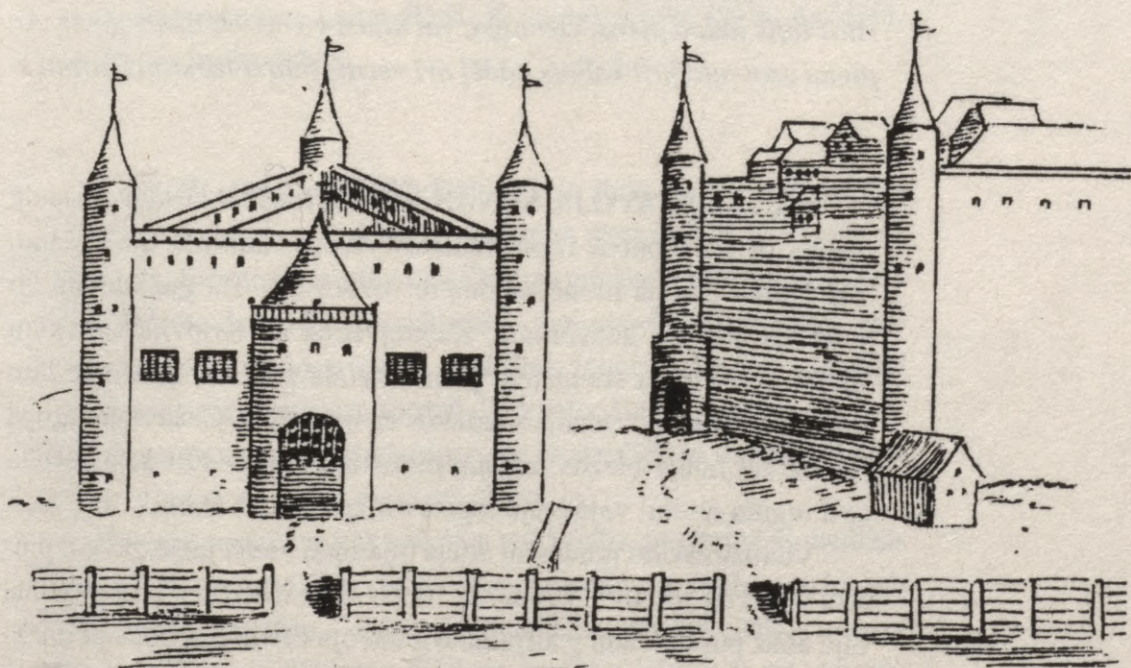
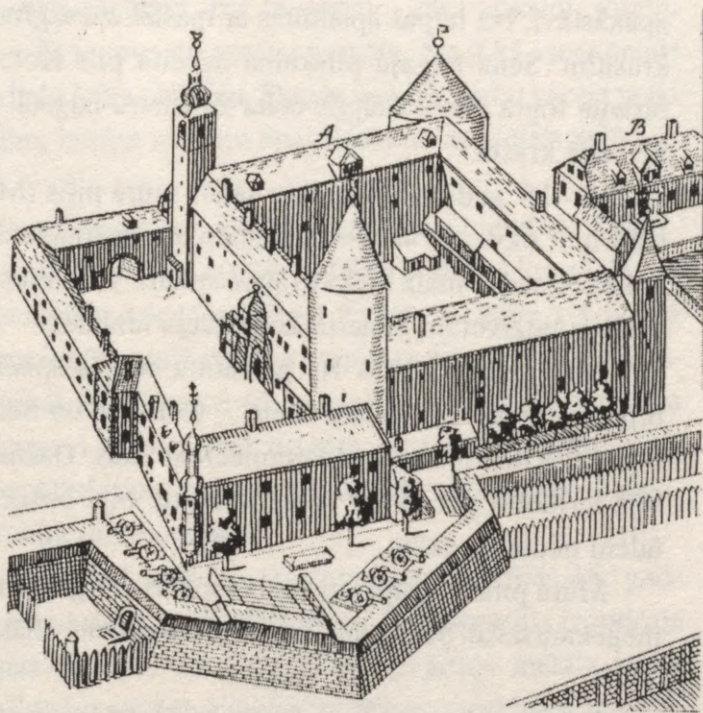
Sākumā vācieši pilis cēla kā atbalsta punktus, lai pakļautu zemi un iedzīvotājus, turpretī vēlāk to uzdevums bija aizsargāt šīs zemes no savstarpējiem uzbrukumiem – bīskapa zemes pret ordeni un ordeņa zemes pret bīskapu, kā arī pret krieviem un lietuviešiem.

14. gadsimta otrā puse ir ordeņa un bīskapa vasaļu piļu celšanas laiks. Vācieši savas pilis bieži cēla izpostītajos vietējo iedzīvotāju pārvaldes centros, izmantojot viņu izraudzītās stratēģiski izdevīgās vietas. Sevišķi tas vērojams Latvijas vidienē un austrumos, bet Latvijas rietumu daļā piļu celtniecībai parasti izraudzījās jaunas vietas. Vācu celtajām pilīm raksturīgi jauna tipa nocietinājumi. Tam svarīgākais ir no akmeņiem un kaļķu javas celtais pils aizsargmūris.

Viena no vecākajām pilīm ir Mārtiņsalas pils. Tā ir otra vecākā mūra pils Baltijā. Rakstītajos avotos stāstīts, ka tā celta laikā no 1186. gada līdz 1195. gadam.

Vecdoles pils rakstītajos avotos minēta kopš 1226. gada kā bīskapa Alberta vasaļa Doles Jāņa pils. Salīdzinot ar Mārtiņsalas pili, Vecdoles pils arhitektūrā daudz vairāk jūtama vāciskā ietekme.

Interesants ir tipiski vāciskais, ordeņa celtais Altenes pilscietoksnis. Par tā celtniecības laiku ziņu nav, bet ir zināms, ka 1416. gadā tas kopā ar apkārtējo novadu piederējis Livonijas ordenim. Pilī varēja iekļūt tikai pa tiltu pāri 15 metru dziļai gravai. Bez galvenās ieejas pilij bijusi arī vēl vienu metru plata rezerves izeja uz Daugavu. Pilij bija no akmeņiem būvēti pamati un

Diina Fluss

apakšstāvi, bet telpas apsildītas ar īpašas, sarežģītas konstrukcijas krāsnīm. Senā latgaļu pilskalnā uzcelta pils Koknesē. Livonijas ordeņa fogta pils – Sēlpils celta 21 metru augstā vietā Daugavas kreisajā krastā.

13.–15. gadsimtā vairākās šādās mūra pilīs (Mārtiņsalā, Koknesē un Lokstenē) ar aizsargsienām ierobežotā laukumā atradušās koka celtnes ar māla kleķa krāšņu apkuri. Tām raksturīgas daudzas vietējo iedzīvotāju materiālās kultūras iezīmes.

Pēc Livonijas kara 16. gadsimta beigās spēcīgāk nocietināti bija tikai lielie viduslaiku centri – Koknese un Sēlpils. Šajās pilīs bija mūra dzīvojamās un saimniecības ēkas. Dažās pilīs pagalmos bija ierīkotas pat ūdens notekas un tie bija bruģēti, bet dzeramo ūdeni ņēma no akām.

Mūra pils aizgāja bojā galvenokārt 18. gadsimta sākumā Ziemeļu kara laikā. Saglabājās tikai nedaudzas, un vēlāk tās pārveidotas.

***Valmieras pils.** Valmieras pils kad celta, darbā bijis jāiet arī sievietēm. Mātēm atļauts bērnus zīdīt: puikas divreiz dienā un meitenes tikai vienu reizi. Un pašiem strādniekiem devuši tikai pusdienu paēst. Tad pat, kad pils celta, braukuši apkārt ar mucām un visiem rītos bijis jādod piens, vienalga, vai bijusi viena vai divas govīs. Ar pienu esot mīcījuši kaļķus, tādēļ arī vecais mūris tik stipri turoties.*

KĀ IZGATAVOJA SENĀS MONĒTAS? Antīkajā pasaulē pazina divus monētu izgatavošanas veidus: kalšanu un liešanu. Viduslaiku Eiropā monētas kala ar rokām līdz 16. gadsimtam un cetur pat līdz 17. gadsimtam. Ziemeļvācijā un Krievijā ar rokām izkala no sudraba stienīšiem plānu metāla plāksni, kuru pēc tam sagrieza strēmelēs, sadalīja kvadrātos un noapaļoja. Centrālajā Eiropā jau uzreiz izlēja biezus, apaļus monētu gabalus. Lai šajā metāla aplī iegūtu attēlu, vajadzēja izgatavot spiedni ar attēlu.

Vienkāršākām monētām attēls bija tikai vienā pusē, un tad pietika ar vienu spiedni. Visbiežāk tomēr kala monētas, kurām attēls bija abās pusēs. Tādā gadījumā izgatavoja divus spiedņus ar dažādiem zīmējumiem. Lai monētā iespiestu pareizu attēlu, spiednī bija jāiegravē tā spoguļattēls. Uz apakšējā spiedņa, kurš bija stingri

nostiprināts, uzlika sagatavi, bet tai virsū – otru spiedi, kuram uzsita ar āmuru. Tā ieguva divpusīgu monētu. Šis it kā vienkāršais process prasīja lielu laika patēriņu. Daudz veiklāk darbu varēja veikt ar spiedknaiblēm, kurām monētu apakšējais un augšējais spiednis bija savienoti.

Naudu kala arī ar zveltni. Tas bija iekarināts blokā. Ar ūdensrata palīdzību zveltni uzvilka augšā. Palaists vajā, tas krita lejā un, triekdamies pret metālu, izkala monētu. Lietojot citu ierīci, t. s. veltņa spiedi, varēja jau iegūt veselu plāksni saspiestu monētu, kuras vajadzēja tikai izgriezt. Šādā ierīcē uz viena veltņa izgriezta monētas aversa (priekšpusē) spiedi, bet uz otra – reversa (aizmugurē) spiedi. Starp rotējošajiem spiedņiem, laižot cauri kalšanai sagatavoto plāksni, tika pie monētām.

Pirmā "automātika" monētu izgatavošanā parādījās 19. gadsimta sākumā, kad krievu mehāniķis Ivans Nevedomskis izgudroja monētu kalšanas mašīnu. Tā automātiski pagrūda metāla sagataves zem spiedņa un savāca gatavās monētas. Visai bieži monētu kalšanai izmantoja vecās monētas. Uz šādām monētām nereti varēja saredzēt vecā zīmējuma pēdas. Tā radās monētas ar dubultu attēlu.

Latvijā monētas kaltas Rīgā, Koknesē, Cēsīs, Dolē, Kuldīgā. Bet tas jau ir cits stāsts.

KAS IR DĀLDERIS? Dālderis ir liela nomināla sudraba monēta. Tā bija apgrozībā no 16. gadsimta sākuma līdz 19. gadsimta sākumam. Šīs monētas sāka kalt Čehijas pilsētas Joahimstāles grāfs Šliks. Pilsēta deva tām nosaukumu – joahimstāleri, kas vēlāk pārveidojās monētas nosaukumā – dālderī. Joahimstāle bija viens no sudraba ieguves centriem Eiropā. Izejmateriāla pārpilnības dēļ monētas izgatavoja lielos daudzumos, un to aizplūšanu pasaulē nodrošināja tuvumā esošais Leipcigas tirgus.

Dāldera nosaukums ar nelielām atšķirībām nostiprinājās daudzās valstīs. No Joahimstāles radies vācu nosaukums *Joahimstaler* jeb *Taler*, zviedru un dāņu – *daler*, nīderlandiešu – *daalder*, itāļu – *tallero*. Bija valstis, kurās dālderim līdzīgas monētas izlaida ar citu nosaukumu. Spānijā tās sauca par peso jeb piastru, Francijā par ekiju,

Grāfa Stef. fon Šlīka Jukuma
dālderis (1525).

Rīgas dukāts Kalts 1681. g. Rīgā Kārļa XI valdīšanas laikā

Dālderis. Kalts Rīgā
1639. gadā Zviedrijas
karalienes Kristīnas
valdīšanas laikā.
Sudrabs. Diametrs
44 mm. CVVM 179803

Rīgas brīvpilsētas vērđiņš Kalts 1565. gadā Rīgā

Gustava Adolfa valsts dālderis Rīgāi (1629).

bet Krievijā par rubli. Rietumeiropas dālderus Krievzemē dēvēja par jefimkām.

Latvijas teritorijā dālderu kalti nelielos daudzumos un tikai atsevišķos gados. Pirmo reizi tie kalti Cēsīs 1525. gadā, Rīgā 1557. gadā, bet Jelgavā 1575. gadā.

Daudz plašāk izplatīti Latvijā un Rīgā bija tā saucamie albertdālderu. Tos sāka kalt 1612. gadā Spāņu Nīderlandes pārvaldnieks hercogs Alberts. Monēta svēra 28 gramus, bet tīra sudraba tajā bija 24,65 grami. Tā bija domāta Austrumeiropas preču apmaksai. Bez albertdālderiem Latvijā apgrozībā bija arī Vācijas un tā saucamie valsts dālderu. Nīderlandes Savienoto Provinču Republikas dālderus sauca par lauvas dālderiem, jo uz tiem bija lauvas attēls. Arī tie bija Latvijā izplatīti.

1581. gadā dālderis kļuva par naudas aprēķina pamatvienību arī Latvijā, un to pielīdzināja noteiktam skaitam grašu un šiliņu. Tirgotāji un muižnieki to izmantoja, lai krāptu zemniekus, jo šiliņa vērtība attiecībā pret valsts dālderu bija svārstīga. Zemnieki ne vienmēr zināja, cik šiliņu atbilst vienam dālderim un cik jādod virsnaudas, bet tā uz 100 dālderiem varēja būt 40 dālderu vai arī 170 dālderu.

KAS BIJA KURŠU ĶONIŅI? Izcilu stāvokli pārējo latviešu zemnieku vidū ieņēma kuršu ķoniņi. Viņi bija Livonijas ordeņa vasaļi. Senākās liecības par ķoniņu zemes valdījumiem ir 1320. un 1333. gada lēņa grāmatās.

Kuršu ķoniņi bija brīvi zemnieki, bet tiem nepiederēja dzimtcilvēki. Ķoniņi Kuldīgas tuvumā apdzīvoja astoņus ciemus: Peliķus, Ķoniņciemu, Ziemeļus, Kalējus, Viesalgas, Dragūnus, Sausgaļus un Kambarniekus. Ordeņa laikā viņi kā leimaņi piedalījās vieglajā kavalērijā Kuldīgas komtura karagaitās. Viņi izpildīja vēstnešu un grāmatnešu pienākumus. Savu nosaukumu kuršu ķoniņi būs dabūjuši no tā, ka starp viņiem bijuši daži senāko kuršu valdnieku pēcnācēji. Livonijas valstiņām izirstot, leimaņi gandrīz zaudēja līdzšinējās tiesības: nemaksāt nodevas un nepildīt klaušas. Viņi saplūda ar pārējiem zemniekiem. Turpretī kuršu ķoniņiem izdevās arī hercogu laikā zināmā mērā paturēt savas tiesības un brīvību. Viņiem

Kuršu ķoniņa
Andreja Zemīša vimpelis

Krūzes zīmējumā attēlotie ļaudis: ventspilnieki – vīrietis, sieviete (sieva) un jaunava, kuršu ķoniņi – divas jaunavas un vīrietis, zemgaliete no Sīpeles un Kuldīgas jaunava.

gan uzlika dažādas nastas un pienākumus, bet, salīdzinot ar citu zemnieku nastām, tās bija vieglākas. Viņi bija pakļauti citām tiesām nekā pārējie zemnieki. Kuršu ķoniņiem bija arī zvejas, medību un dzirnavu tiesības, kādas citiem zemniekiem nebija.

Pazīstamākās kuršu ķoniņu dzimtas bija Tontegodes (Tautgoži), Peniķi un Kalēji. Līdzīgi muižniekiem, kuršu ķoniņu dzimtām bija savi ģerboņi. Peniķu dzimtas ģerbonī bija attēlots jātnieks ar šķēpu rokās, bet Kalēju dzimtas ģerbonī – lakta ar diviem krusteniski saliktiem veseriem. 18. gadsimtā krievu valdības laikā kuršu ķoniņu tiesības sāka apstrīdēt, bet pēc ilgas tiesāšanās tomēr panāca to atzīšanu.

***Koniņciems.** Kādreiz no Kuldīgas uz Aizputi jāja Krievijas ķeizars Pēteris Lielais. Netālu no Ķoniņciema uz Kuldīgas pusi bija kāds tilts. Zem tilta Pētera Lielā ienaidnieki bija palikuši mīnu, lai Pēteri Lielo, pār tiltu jājot, nomaitātu. Ka Pēteri Lielo gribēja uzspridzināt, zināja kāds vecs vīriņš. Viņš gāja ķeizaram pretī un sacīja, lai tas pār tiltu nejājot, jo tad to uzspridzinās. Pēteris Lielais paklausīja arī. Viņš iedeva vīriņam savu mundieri un zirgu, lai jāj pāri. Vīriņš jājis arī. Tikko bijis tilta vidū, tilts ar vīriņu un zirgu uzsprādzis gaisā. Tā vīriņš izglāba ķeizara dzīvību. No tā laika ķoniņiem deva visādas brīvības, jo vīriņš, kas ķeizaru izglāba, bija ķoniņciemnieks. Pēteris Lielais ar savu roku uzrakstīja uz vēršādas ķoniņu brīvību. Tur bija rakstīts, ka viņiem nebija jāiet klaušās, nebija jāmaksā nodoklis un viņi skaitījās brīvi ļaudis. Vēršāda ir glabājusies ķoniņu baznīcā. Vēršāda bijusi ietīta mīkstā drēbē un otrā vēršādā, to nesa trīs vīri. Pēteris Lielais uzcēlis Ķoniņciemā savu statuju. Tas kauss, no kura dzēra Pēteris Lielais, ir uzglabājies vēl tagad.*

Latviešu
tautas
teika

KĀ RĪDZINIEKI SAGAIĀJA POLIJAS KARALI?

Stefans Batorijs (1533–1586) bija Polijas karalis un lielisks karavadonis. Viņš piedalījās Livonijas karā un 1581. gadā panāca Rīgas pakļaušanos Polijai. Sarunas ar Rīgu par padošanos bija ilgušas jau vairāk nekā pusotra gada. 1580. gadā pilsētas sūtņi iesniedza lielkancleram Viļņā visu privilēģiju kopojuumu, kādas Rīga agrāk

bija saņēmusi. Karalis tās apstiprināja 1581. gadā Grodņā, pievienodams savam parakstam arī zīmogus. Pilsētas vārdā sūtīti tad zvērēja karalim uzticību. Pakļaujoties Polijas karaļa varai, Rīga neatteicās no savām tiesībām un paražām, uz kurām balstījās tās materiālā labklājība.

Un tā – labā noskaņojumā rīdzinieki 1582. gada 12. martā sagaidīja Polijas karali Stefanu Bateriju Rīgā. Pilsēta ļoti centās izpatikt savam jaunajam valdniekam. Karali pavadīja Kurzemes hercogs Gothards Ketlers. Pārdaugavā karali sveica 160 Rīgas namnieki zirgos. Daļa pilsētas iedzīvotāju ar skaļām ovācijām sveica viesi, stāvēdami uz Daugavas ledus, bet daļa pilnā apbruņojumā – uz pilsētas vaļņiem. Pašā pilsētā ielas, pa kurām jāja Stefans Batorijs, bija nokaisītas zaļumiem. Mājas rotāja paklāji. Sevišķi skaisti izskatījās pie Rātsnama, kur bija uzcelta triumfa arka un skolnieki dziedāja šim gadījumam speciāli sacerētas dziesmas. Vakarā pie Rātsnama par godu Polijas valdniekam tika rīkota ugunošana. Taču pilsētnieku labais noskaņojums nebija ilgstošs. 19. martā karalis paziņoja savu lēmumu ticības lietās. Viņš atbalstīja visas brīvības Augsбургas konfesijai, bet līdzās tai pieprasīja tādas pašas arī katoļticībai. Pēc viņa pavēles vajadzēja vienu no Rīgas baznīcām nodot jezuītiem un atrast mājvietu jezuītu kolēģijai. Uz rīdzinieku protestiem Stefans Batorijs atbildēja augstprātīgi un rupji. Karaļa rīcība pārliecināja rīdziniekus, ka viņš nedomā ievērot pilsētai dotos solījumus. Starp Polijas valdnieku un pilsētu sākās nopietna cīņa, kas ilga gandrīz četrdesmit gadus.

Latviešu
tautas
teika

Ādažu baznīcas zvans. Kad poļi Vidzemi iekaroja, tad ādažniekiem bijis daudz no poļu pārestībām ko izturēt. Mantas rakuši visi zemē, lai tās nebūtu jāpazaudē. Savas koka baznīciņas zvanu nogremdējuši netālu no Gaujas esošā ezerā Meņģeļmuižas daļā, mežā. Tur tas ilgi, ilgi stāvējis.

Reiz gadījies tur kādam nabadziņam ezermalā atsēsties un nāves miegā aizmigt. Tūliņ ezera dibenā žēli, žēli atskanējis zvans. Ādažnieki, nabagi būdami, vēl līdz to pašu dienu nebija varējuši savai baznīcai zvanu iegādāt. Tie nu atgādājās, zvanam ezerā skanot, to un gribēja no ezera izvilkt un likt savā baznīciņā. Izvelk no ezera gluži viegli. Bet to gribēja Meņģeļmuižas lielskungs sev

paņemt un nelaida ādažiešiem uz baznīcu vest. Kad tas tā bija, tad zvans izvēlās no vāgiem laukā un ātri, ātri atpakaļ ezerā noveldamies nogrima. Tur tas līdz šo dienu mierā guļ.

KAS BIJA KĀRĻA LICEJS RĪGĀ? Licejs (*Schola Carolina*) tāpat kā Domskola bija augstākā mācību iestāde Rīgā. Tajā audzēkņus sagatavoja studijām universitātē. Liceju dibināja Zviedrijas karalis Kārlis XI 1675. gadā, lai sagatavotu izglītotus ierēdņus guberņas un pilsētas administratīvajām iestādēm. Tajā mācījās galvenokārt provinces bagāto iedzīvotāju un zviedru administrācijas ierēdņu bērni.

Sākumā licejā darbojās četras klases, bet vēlāk – piecas. Skolniekiem mācīja tiesības mācību, vēsturi, ģeogrāfiju, loģiku, retoriku, latīņu, grieķu, senebreju valodu. 18. gadsimta otrajā pusē liceja mācību programmā notika izmaiņas. Palielināja stundu skaitu krievu valodā un izveidoja tā saucamās krievu klases. Lielāka vērība tika veltīta franču valodai. 18. gadsimta 90. gados atcēla senebreju valodu un sāka mācīt mehāniku, fortifikāciju, civilo un militāro būvniecību.

Audzēkņu skaits Rīgas licejā parasti nepārsniedza simt bērnu. Gadā to beidza 5–11 audzēkņi. Pilsētas rāte rūpējās par labu pasniezdzeju algošanu šai mācību iestādei. Tajā strādāja vēsturnieks Baltijas vēstures avotu izdevējs J. G. Arnsts, novadpētnieks J. K. Broce u.c. Pēc 1804. gada Krievijas skolu reformas Kārļa liceju pārveidoja par guberņas ģimnāziju.

1675. gadā izveidotajam Kārļa licejam telpas ierādīja Mazajā Pils ielā 4, Jēkaba baznīcas bijušajā kapelā, kurā 17. gadsimtā darbojās somu garnizona baznīca. Šajā ēkā mācības notika līdz 1710. gadam. Ziemeļu karā, Rīgas aplenkuma laikā, licejā mācības pārtrauca. Ar Pētera I un Katrīnas I svētību 1733. gadā mācību iestāde darbu atsāka. Turpmāk to sauca par Ķeizarisko liceju. Vecajās telpās licejs darbojās līdz 1787. gadam, kad to pārcēla uz jauno ēku Pils laukumā 2. Veco ēku nojauca 1815. gadā un tās vietā uzcēla ratnīcu, kuras sienā iemūrēja vecās piemiņas plāksnes par liceja dibināšanu. Uzraksts uz vecākās no tām latīņu valodā vēstī: "Karaliskais licejs ar Kārļa XI žēlastību nodibināts 1675. gadā", – bet jaunākajā

varam lasīt: "Ar Pētera Lielā un Diženā pēcteču labvēlību atjaunotais Ķeizariskais licejs iesvētīts 1733. gadā".

KAS BIJA PĒTERA AKADĒMIJA JELGAVĀ? Kurzemes hercogs Pēteris Bīrons bija nolēmis atvērt savā rezidencē augstskolu ar četrām fakultātēm. Nodomam nepiekrita katoļticīgā Polija, un to neatbalstīja pāvests Romā, kuram arī bija jāparakstās zem šāda lēmuma. Hercogs daļēji savu nodomu tomēr īstenoja, pavēlot 1772. gadā celt ēku akadēmiskai ģimnāzijai. 1775. gada 29. jūnijā notika mācību iestādes atklāšana. Lai atzīmētu šo notikumu, tika sarīkots pat varens salūts. Hercogam par godu mācību iestādi nosauca par Pētera akadēmiju (*Academia Petrina*). Ēkā tagad atrodas Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs.

Pētera akadēmija bija it kā vidū starp ģimnāziju un augstskolu. Tai bija vairākas augstskolas tiesības un privilēģijas, bet tā darbojās pēc saīsinātas – četrgadīgas mācību programmas un bez akadēmisko nosaukumu piešķiršanas tiesībām. Pētera akadēmijas nolikumu izstrādāja Berlīnes Zinātņu akadēmijas akadēmiķis Johans Georgs Zulcers, kas bija savā laikā pazīstams pedagogs. Viņa projektā izcila vieta ierādīta eksakto un dabaszinātņu pasniegšanai. Pēc Zulcera ieteikuma Jelgavā par profesoriem uzaicināja vairākus pazīstamus zinātniekus. Viens no viņiem bija zviedru dabaszinātnieks Johans Jakobs Ferbers. Matemātikas profesors Vilhelms Gotlībs Frīdrihs Beitlers 1784. gadā pie Pētera akadēmijas nodibināja pirmo Latvijas astronomisko observatoriju. Tur darbojās arī juridisko zinātņu profesors Johans Melhior Gotlībs Bēzeke.

Pēc Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai 1795. gadā tieši Bēzekem tika uzdots izstrādāt plānu Pētera akadēmijas pārveidošanai par universitāti. Katrīnas II nāve šo nodomu aizkavēja. Turpmāk sākās diskusijas par to, kur labāk atvērt šādu mācību iestādi – Jelgavā vai Tērbatā. Svaru kausi jau nosvērās Jelgavai par labu, kad Krievijas cara Pāvila I nogalināšana to izjauca. Jaunais valdnieks Aleksandrs I 1801. gadā izdeva rīkojumu universitāti dibināt Tērbatā.

Pētera akadēmija turpināja darboties kā guberņas "cildenā ģimnāzija" (*Gimnasium illustre*). Sākumā Jelgavas ģimnāzija saglabāja

vairākas privilēģijas un īpatnības, piemēram, tās pasniedzēji patu-
rēja profesora titulu, bet ar laiku tā kļuva par parastu guberņas ģim-
nāziju. 1838. gadā "cildeno ģimnāziju" pārdēvēja par Kurzemes
guberņas ģimnāziju. Tajā līdz pat 1889. gadam mācību valoda bija
vācu, bet vēlāk – krievu. Jelgavas ģimnāzijā mācījušies daudzi vēlāk
pazīstami sabiedriskie darbinieki. Viņu vidū arī Juris Alunāns,
Krišjānis Barons un Jānis Čakste.

KAS BIJA POLIJAS – ZVIEDRIJAS KARŠ? Polija un
Zviedrija gribēja pārvaldīt Baltijas jūras tirdzniecības ceļus, un
neviena no tām otrai negribēja piekāpties. Par kara iemeslu kļuva
strīds par Zviedrijas karaļa troni. 1600. gadā starp abām valstīm
sākās karš, kurš ilga līdz 1629. gadam.

Kara pirmajā posmā karadarbība notika galvenokārt Latvijas
teritorijā. Pārsvars bija poļu pusē. Viņi sakāva zviedrus 1601. gadā
pie Kokneses, kaut gan zviedri jau bija ieņēmuši visu Vidzemi.
Arī 1605. gada kaujā pie Salaspils zviedri cieta zaudējumu. Tā
bija viena no nežēlīgākajām kaujām šajā laika posmā. Zviedri devās
cīņā ar 12 tūkstošu vīru lielu karaspēku. Turpretī poļu pusē bija
3500 karavīru un 300 Kurzemes hercoga jātnieku. Poļiem ar viltu
izdevās izvilināt zviedru karaspēku līdzenumā. Tur tos jau gaidīja
poļu kavalēristi, kas ar zobeniem sakapāja zviedru kājniekus. Kaujas
laukā palika 9 tūkstoši zviedru karavīru, bet pats zviedru karalis
Kārlis IX gandrīz nokļuva gūstā. Pēc Salaspils kaujas Vidzeme un
Latgale vēl vairākus gadus palika Polijas varā.

Nākamais cīņas posms jau saistās ar citu zviedru valdnieku –
Gustavu II Ādolfu, Kārļa IX dēlu. Viņš bija izglītots valdnieks un
ievērojams karavadonis. Atjaunodams karadarbību pret Poliju,
Gustavs II Ādolfs 1621. gada vasarā ar karaspēku izcēlās Vidzemē.
Viņš uzskatīja, ka vispirms jāieņem Rīga, kas bija spēcīgs cietoksnis
netālu no Daugavas grīvas. Tās aizstāvji zviedriem sīkstī pretojās,
bet pilsēta, nesagaidījusi poļu palīdzību, pēc sešu nedēļu ilgas
cīņas padevās. Turpmākajos gados zviedri iekaroja visu Vidzemi
līdz Aiviekstes upei un iegāja Kurzemē, izpostot Jelgavu.

Pēdējos kara gados galvenās cīņas norisinājās Polijas vasaļvalsts –
Prūsijas – teritorijā. Pēc vairākiem nesekmīgiem mēģinājumiem

atgūt zaudētās teritorijas Polija 1629. gadā Prūsijas pilsētā Altmarkā noslēdza ar Zviedriju pamieru. Zviedrija ieguva visu Igauniju un Vidzemi. Līdz ar to noteicēja Baltijas jūrā kļuva Zviedrija. Latgale atradās poļu rokās. Kurzemes un Zemgales hercogiste palika Polijas karaļa vasaļvalsts.

Blakus postam, ko bija izraisījis karš un karavīru laupīšana, visā zemē iestājās saimniecisks pagrimums. Pie tam 1601. gadā nemitīgs lietus iznīcināja visu ražu, bet zemnieku iekrājumus bija atņēmuši karavīri. Iestājās bads. Turklāt sekoja vēl vairāki neražas gadi. Ļaudis glābdamies devās uz pilsētām, bet arī tur nebija pārtikas. Badam sekoja briesmīga slimība – mēris, kas iznīcināja veselus novadus. Mirušie gulēja, kur krituši, jo nebija, kas viņus aprok. Tīrumi aizauga ar krūmiem, jo nebija cilvēku, kas varētu tos apstrādāt. Kur bija kāds cilvēks, tur nebija zirgu, un arklu vilka pats zemnieks. Daudzviet Ziemeļvidzemē, piemēram, tukšas bija divas trešdaļas zemju, "tur neredzēt dūmus un nedzirdēt gaiļus" – kā stāstīja aculiecinieki. Galīgi izpostītas bija arī Vidzemes pilsētiņas. Limbažos dzīvi bija palikuši tikai astoņi cilvēki, Valkā – trīs, bet Alūksnē vairs nebija neviena dzīva cilvēka.

Latviešu
tautas
teika

Zviedru un poļu karš. Aiz Ventas pie Skrundas Ropmuižas zviedru un poļu kara laikā ir radušies kalni. Zviedru un poļu karavīri nav rakuši ierakumus, bet sametuši kalnus, aiz kuriem slēpties.

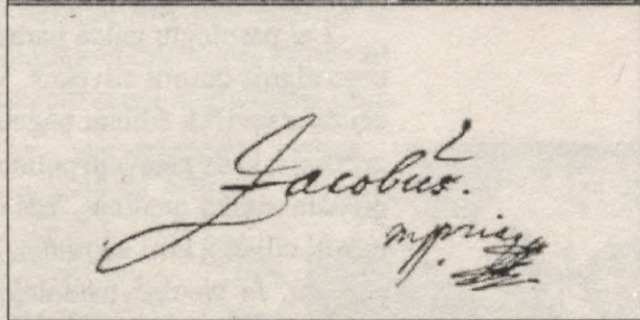
1903. gada vasarā Atis Gruntmanis uz viena no šiem kalniem ganījis zirgus un ar stibiņu griezis virpuli smiltīs. Tad pēkšņi viņš manījis, ka paliek smagāk. Vilcis ārā un uz stibiņas atradis uzmauktu riņķīti, un aiz riņķīša bijusi sudraba ķēde. Viņš dabūjis 54 rubļi krievu naudā. Par to nopircis sev jaunu zirgu.

CIK IZMAKSĀJA KURZEMES HERCOGA GALMS?

Kurzemes hercogiste hercoga Jēkaba valdīšanas laikā kļuva par plaukstošu zemi un pierādīja, ka arī maza valstiņa, prasmīgi saimniekojot, var sekmīgi konkurēt ar lielajām. Tiesa gan, jau slavenā valdnieka pēdējā dzīves posmā iezīmējās saimniecības krīze, un pieauga varenāko valstu spiediens uz Kurzemi, tomēr valsts sabrukumu hercogs Jēkabs nepiedzīvoja. Viņam mirstot, Eiropā

joprojām domāja, ka hercogiste ir gana bagāta un tādēļ iekārojama zeme.

Hercoga mantinieks Frīdrihs Kazimirs izrādījās slikts saimnieks. 16 valdīšanas gados – no 1682. līdz 1698. gadam – viņš vairāk domāja par izprieccām un greznību, nevis naudas pelnīšanu. Visi varenie Eiropas valdnieki centās līdzināties Francijas paraugam un gan sadzīvē, gan arhitektūrā kopēja Versaļu, to vajadzēja arī jaunajam Kurzemes hercogam. Viņa sapnis bija izveidot tādu galma kā Burboniem Francijā. Tāpēc Jelgavā parādījās itāliešu teātris, lepna oranžērija, skaisti jājamzirgi, šķirnes medību suņi un piekūnu audzētava. Galdus sāka klāt ar zelta, sudraba un kristāla traukiem, izstrādāja īpašu galma etiķeti, pasūtīja greznas karietes. Jo sevišķi izšķērdīgs hercogs kļuva, apprecot otro sievu – Brandenburgas

Hercogs Jēkabs

kūrfirsta Frīdriha Vilhelma meitu Elizabeti Sofiju, savu māsīcu. Neviena viņas vēlēšanās nedrīkstēja palikt neizpildīta. Kā dāvanu viņa palūdza jaunajam vīram 10 muižas un arī dabūja tās. Viņa izlikās nemanām, ka aizvien biežāk pietrūkst skaidras naudas. Un tad viņas vīrs spēlēja kauliņu spēli ar Dānijas karali. Likme bija hercogistes dzimtcilvēki Dānijas karaspēkam. Divas reizes Dānija tādā veidā tika pie jauniem karakalpiem. Citreiz nācās pārdot kādu muižu, lai nomaksātu steidzamākos rēķinus. Pārmērības izprieccās un ēšanā un dzeršanā valdnieku noveda kapā jau četrdesmit astoņu gadu vecumā. Kas tagad būs noteicējs hercogistē?

Hercogiene atraitne, gan augstas izcelšanās, tomēr tikai sievietē, bija Kurzemes muižnieku acīs nenopietna pretiniece viņu nesamierināmajā cīņā par lielāku patstāvību. Lai saglabātu valsti mazajam

troņmantniekam Frīdriham Vilhelmam, kuram tobrīd bija tikai seši gadi, hercogienes brālis Prūsijas karalis Frīdrihs I uzņēmās zināmu aizbildniecību un mēģināja palīdzēt valsts varas nostiprināšanā. Pirmais, ko viņš vēlējās zināt, bija – kāpēc ir tik slikti ar naudas lietām?

Prūsijas karalis uzdeva īpaši pilnvarotiem cilvēkiem pārbaudīt lietu stāvokli un sastādīt hercogistes budžetu. Kad darbs bija galā, dokumentus nosūtīja uz Berlīni. Nu bija tā reize, kad karaļa izbrīnu nomainīja dusmas. Izrādījās, ka izdevumi tālu pārsniedza ieņēmumus, un galvenais tērētājs bija galms. Pats Frīdrihs I nebija nekāds skopulis, un viņa galms Berlīnē bija viens no greznākajiem Eiropā, tomēr tādus izdevumus galma uzturēšanai kā Kurzemes hercogistē pat viņš uzskatīja par pārāk lielu izšķērdību. Karaļa pilnvarnieki saņēma jaunu uzdevumu – sīki uzskaitīt visas personas māsas galmā, viņu pienākumus un algas un sarakstu piestādīt tieši karalim pašam.

Literatūrā ir atrodamas ziņas par šo sarakstu. Tas dod visai pilnīgu priekšstatu par Kurzemes valdnieku dzīvi 17. gadsimtā.

Lai pasniegtu galdā parastu pusdienu divdesmit ēdienus, hercogs algoja desmit cilvēkus. Virtuves personāls bija šauri specializējies atsevišķu ēdienu pagatavošanā – viens kūku izcepa, cits to greznoja, kāds gatavoja putnus, vēl kāds – medījumus... Pirms pusdienām notika medības. Tās organizēja kādi divpadsmit īpaši apmācīti cilvēki, kuri nu rādīja, ko prot viņu mīluļi – medību suņi un piekūni. Ja vietējie mednieki neatbilda hercoga prasībām, medniekus izrakstīja no Vācijas vai Polijas. Vakaros pilī notika balles. Itāļu teātris, mūziķi, galma dāmas – par visu bija padomāts. Uzcītīgie Prūsijas karaļa ļaudis uzskatīja arī tos kalpotājus, kuru uzdevums bija ar lielu pompu pavadīt hercogu braucienos pa valsti. Pa priekšu sūtīti vairāki cilvēki, kuru uzdevums bija ar skaļiem saucieniem visiem ziņot, ka hercogs brauc. Priekšjājēji, kučieri, sulaiņi, zirgupuiši – tie bija ekipāžas pavadoni. Galminiekos ieskaitīts arī hercoga personiskais ārsts un mācītājs ar saviem palīgiem.

Pavisam galmā hercogam kalpoja 127 cilvēki, un viņu alga bija 24 896 guldeņi gadā (neskaitot algu natūrā, izmaksas par apģērbu utt.). Lai tādu naudu dabūtu, vajadzētu pārdot 8328 pūru miežu. Protams, tādu daudzumu saražot ar dzimtcilvēku spēkiem nebija iespējams.

Prūsijas karalis māsai vēlēja samazināt Kurzemes galma izdevumus.

KAS BIJA "VELNA LAIVAS"? Šis dīvainais nosaukums saistīts ar Latviju bronzas laikmetā 2. gadu tūkstoši pirms Kristus dzimšanas līdz 1. gadu tūkstošim pirms Kristus dzimšanas. Par "velna laivām" arheologi sauc Ziemeļkurzemē atrastos senkapus. Tie stipri atšķiras no citiem šajā periodā un arī vēlāk atrastajiem senkapiem Latvijas teritorijā. Tiem virszemē ir no lieliem akmeņiem sakrauts laivas veida iežogojums. Latvijā ir ziņas par astoņiem šādiem senkapiem Talsu un Kuldīgas rajonos: Bīlavu, Birznieku, Lībes, Lielrendas, Mušiņu, Paušu, Plintiņu un Pojas. Divi tādi apbedījumi atrasti arī Sāmsalā, bet daudz lielākā skaitā tie sastopami Gotlandē, Dānijā, Somijā u.c.

"Velna laivas" celtas no lieliem stāvus liktiem granīta akmeņiem. Ar sevišķi lieliem akmeņiem iezīmēti laivveida krāvuma gali un laivu dullu vietas (vieta airu ielikšanai). Šādu "laivu" garums ir no 9,3 līdz 15,8 metriem, bet platums – no 2,5 līdz 4,5 metriem. Plintiņu 23,8 metrus garā un 16 metrus platā "laiva" celta no sīkākiem akmeņiem nekā citur. Šie akmens krāvumi apzīmē ar lielu akmeni vai akmens plāksni noslēgtu kameru, kuras sienas arī bieži ir izliktas ar plāksnēm. Tādā kamerā senči apglabājuši urnu ar dedzinātu kaulu pelnēm, bronzas priekšmetiem un dažādu lausku atliekām. Zem vienas laivas zīmējuma var atrasties arī vairākas kameras. Pēc apbedīšanas tradīcijām un keramikai lauskām arheologi "velna laivas" saista ar skandināvu iecelotājiem. Kurzemē, visticamāk, tās varētu būt atstājuši gotlandiešu iecelotāji.

Daži no šiem interesantajiem arheoloģijas pieminekļiem laika gaitā ir iznīcināti vai daļēji

bojāti. Apstrādājot zemi, cietuši Paušu, bet, būvējot dzelzceļu, daļēji bojāti Plintiņu senkapi. Vēl par kādiem saglabājušies tikai nostāsti veco ļaužu atmiņās.

KĀPĒC RĪDZINIEKI NOPOSTĪJA ORDEŅA PILI?

Senākā Zobenbrāļu, vēlāk Livonijas ordeņa mītne atradās tagadējās Konventa sētas vietā, blakus senākajai bīskapa sētai. Konventa sēta saglabājusi bijušās pils pagalma regulāra četrstūra formu. Austrumu pusē augsta mūra siena to atdalīja no Rīdziņas upes. No pils korpusiem saglabājusies tikai Jura baznīca. Rīdzinieki nopostīja pirmo ordeņa pili. Kāpēc?

Vēl norisinājās vācu krustnešu cīņas par seno latviešu un igauņu zemju pakļaušanu, kad iekarotāju starpā jau izcēlās nesaskaņas par iekaroto teritoriju sadalīšanu. Viens no svarīgākajiem strīdus objektiem bija Rīgas pilsēta.

Formāli Rīgas senjors – laicīgais valdnieks – bija Rīgas bīskaps. Bīskaps bija arī krustnešu – Zobenbrāļu, vēlāk Livonijas ordeņa aizbildnis. Ordeni tas neapmierināja. Vācu ordenis, kuram pievienojās Zobenbrāļu ordeņa paliekas pēc 1236. gada sagrāves Saules kaujā, Prūsijā bija pilnīgs zemes kungs un pakļāvās tikai Romas pāvestam. Vācu ordenim laicīgās dzīves jautājumos pakļāvās arī četri Prūsijas bīskapi, lai gan skaitījās, ka viņu garīgais senjors ir Rīgas virsbīskaps. Pieaugot pašapziņai un vājinoties Rīgas bīskapa pozīcijām, ordenis sāka pieprasīt aizvien lielākas tiesības Rīgā.

Kad pāvesta sūtnis Modenas bīskaps Vilhelms 1226. gadā panāca izlīgumu starp Rīgas pilsētu un bīskapu, viens no izlīguma punktiem paredzēja, ka Rīga atzīst Zobenbrāļu ordeņa brāļus par pilntiesīgiem namniekiem. Turpat arī tika atzīts, ka Rīgai, ordenim un bīskapam ir vienādas tiesības šķīrējtiesā. Šīs vienošanās ir interesantas. Namnieki Rīgā šajā laikā ir tirgotāji. Tātad – ordeņbrāļi līdztekus militārai darbībai ir arī tirgotāji?

Tomēr rīdzinieki baidījās, ka ordenis kļūs pārāk spēcīgs, iegūstot vēl īpašumus pilsētā, tādēļ Rīgas rāte 1232. gadā pasludināja, ka tiesības iegūt gruntsgabalus Rīgas lauku novadā drīkst tikai pilntiesīgi namnieki, bet ne klosteri, vēlāk – arī garīgie ordeņi. Savukārt ordenis 1275. gadā panāca no Vācijas ķeizara Rūdolfa privilēģiju

iecelt soģi – tiesnesi Rīgai. Tas jau bija solis uz ordeņa kā feodālā senjora varas atzīšanu pilsētā. Ordenis laikam necentās lielīties ar šo panākumu, jo ilgu laiku par privilēģiju netika runāts. Ordenis nogaidīja.

Konflikts turpināja briest. Šoreiz tie bija rīdzinieki, kuri skaļi pauda savu neapmierinātību. Izrādījās, aizraušanās ar tirdzniecību ordenī gāja plašumā un Rīgas tirgotājiem Lietuvā ir radušies konkurenti. Ordenis uzpirka lauksaimniecības preces Lietuvā un, apejot Rīgu, pārdeva Eiropā. Dažreiz ordeņbrāļi pat aplika rīdzinieku atvestās preces ar papildu nodokļiem. 1300. gadā rīdzinieku sūdzībā pāvestam Bonifācijam VIII ordeņbrāļi tēloti kā visparastākie sīktirgotāji, kuri pārdod augļus un dārzeņus. Šādas sūdzības nevarēja palikt bez sekām. 1297. gadā starp Rīgu un Livonijas ordeni sākās karadarbība.

Iemesls kara sākšanai bija kuriozi vienkāršs. Pavasarī, gaidot plūdus, rīdzinieki nolēma nostiprināt Rīdziņas krastus ar dambi. Lai darbi labāk veiktos, pāri upei uzbūvēja nelielu tiltiņu. Šo tiltiņu ordeņa sūtīti ļaudis nojauca, lai atbrīvotu ceļu kādam viņu kuģim. Ordeņa mestrs neuzklausīja pilsētnieku sūdzību un veicināja sīku konfliktu izraisīšanos arī turpmāk. Gatavojoties paliecināt pilsētas garnizonu, pie pilsētas mūriem ieradās pats mestrs Bruno ar karapulku, pa ceļam nopostot pilsētas lauku novadu un priekšpilsētu un neļaujot pievest pilsētai pārtiku.

Redzot tādu ordeņa rīcību, pilsētnieki uzbruka ordeņa pilij pilsētā un izdzina no turienes karavīrus. Pie tam izcēlās liels ugunsgrēks un nodega lielākā daļa pilsētas, un rīdzinieki bija spiesti lūgt arhibīskapa Johana III starpniecību, lai slēgtu pamieru. Pamiers ilga no 26. jūlija līdz 29. septembrim, kad karadarbība atjaunojās. Rīdzinieki nopostīja ordenim piederošās celtnes un sagrāva ordeņa pili. Pils komturu (pārvaldnieku) un sagūstītos sešdesmit ordeņa brāļus sodīja ar nāvi. Tomēr rīdzinieki bija spiesti atkal slēgt pamieru, jo Hanzas pilsētas nebija mierā, ka livoniešu ķildu dēļ tiek traucēta tirdzniecība.

Pamiera laikā rīdzinieki sameklēja sev sabiedrotos: Rīgas arhibīskapu, Tērbatas un Sāremā–Vīkas bīskapus, kā arī Lietuvas valdnieku Vīteni jeb Vīti. Rīgā ieradās Lietuviešu garnizons. Kad 1297. gada decembra beigās ordenis lauza pamieru un organizēja

uzbrukumu Rīgai, rīdzinieku un lietuviešu kopīgie spēki sagrāva ordeņa armiju pie Bukultu dzirnavām. Krita mestrs Bruno, Vīlandes komturs un divdesmit brāļi – bruņinieki.

Vācu ordenis palīdzēja Livonijas ordeņa brāļiem, gan sūtot palīgspēkus, gan iesaistot Lietuvu robežkildās pie Prūsijas Lietuvas robežām. 1304. gadā arī abi Igaunijas bīskapi pārgāja ordeņa pusē, bet gadu vēlāk ordenis no cisterciešu mūkiem nopirka Daugavgrīvas klosteri, ka arī ieguva Ikšķiles, Lielvārdes un Kokneses pilis. Rīdzinieku tirdzniecība pa Daugavu bija bloķēta pilnībā. Lundas arhibīskaps mēģināja būt par šķērējtiesnesi, bet viņa lēmumi neapmierināja ordeni. Karadarbība turpinājās, turpinājās arī rīdzinieku un ordeņa sūdzības pāvestam. 1312. gada pāvests Klements V atsūtīja uz Rīgu savu kapelānu Francisku Moliano, lai izmeklētu sūdzības. Nopratināto liecinieku liecības uzrakstīja uz apmēram 25 metrus gara pergamenta ruļļa, bet nekādu izlīgumu panākt neizdevās.

Ordenis izmantoja visus līdzekļus, lai panāktu pāvesta atbalstu. Tieši tajā laikā pāvesta kūrīgai Aviņonā bija lielas naudas grūtības. Iemaksājot zināmu summu, ordenis panāca, ka pāvests atcēla savu agrāko lēmumu par Daugavgrīvu un 1324. gadā to pasludināja par ordeņa mūžīgu īpašumu.

1328. gadā par Livonijas ordeņa mestru kļuva Monheimas Eberhards, kurš bija kļuvis pazīstams ar savu cietsirdību un naidīgumu pret Rīgu, jau pildot komtura pienākumus Ventspilī. Gadu vēlāk viņš sāka Rīgas aplenkšanu. Aplenkums ilga sešus mēnešus. Pilsētā izbeidzās pārtikas krājumi, bet pievest tos no jauna mestrs nav ļāvis. Cilvēki miruši badā. 1330. gada martā Rīgā vairs bijis tikai trīsarpus lāsta (apmēram 6 1/2 tonnas) miltu. Tas bijis galvenais rīdzinieku kapitulācijas iemesls. 30. martā Rīga padevās. Rīgas padošanās līgumā pilsēta atzina ordeni par savu senjoru. Pilsētai bija jādod vieta jaunas ordeņa pils celtniecībai (to izvēlējās tagadējās Rīgas pils vietā), bija jāļauj vienam ordeņa brālim piedalīties rātes darbā, Rīgai bija jāpiedalās ordeņa rīkotajos karagājienos, Rīgas zvejniekiem jādod ordenim desmitā tiesa, bet pilsētai – puse no Rīgas tiesas ienākumiem. Ordenis ieguva arī vairākas teritorijas Rīgas lauku novadā. Rīgas ģerbonī bīskapa zizli nomainīja krusts, kas simbolizēja ordeņa varu pār pilsētu, bet pilsētas vārtos iegulās lauva.

Rīgas rāte noteica īpašu nodokli, lai rīdzinieki varētu uzbūvēt jauno Rīgas pili. Bet, tā kā cīņas par kundzību Rīgā vēl nebija beigušās un turpmākajos gadsimtos risinājās ar jaunu sparū, arī jauno Rīgas pili piemeklēja tāds pats liktenis kā pirmo – 15. gadsimtā rīdzinieki to nopostīja un būvēja atkal no jauna.

Cīņas ar vācu ordeni. Rundāles pagastā pie Jēdžūnu mājām atrodas neliels uzkalniņš. Tur tanī laikā, kad vācu ordenis ticis sakauts kaujā pie Saules, esot jājuši garām daži vācu jātnieki. No otras puses viņiem uzbrukuši daži leiši. Viņi sākuši cīnīties. Šinī cīņā krituši daži leiši, bet visi vācieši. Leiši vāciešus turpat aprakuši, bet savējos sadedzinājuši. No tā laika visi iedzīvotāji esot šo uzkalniņu aizdomās turējuši un domājuši, ka tur noslēpta nauda un ieroči; tikai tagad daži saka, ka tur esot ap 16. gadu simteni bijuši vienkārši kapi.

Latviešu
tautas
teika

TORŅAKALNA KAUCAS JEB PĀRDAUGAVAS OPERĀCIJA? 1919. gada 3. jūlija Strazdumuižas līguma pirmos punktus ģenerālis Rīdigers fon der Golcs paklausīgi pildīja: atlaida Niedras valdību un 5. jūlijā atstāja Rīgu. Tomēr tālāka vācu karaspēka izvešana kavējās. Golcs aizbildinājās, ka latvieši ar saviem uzbrukumiem traucējot viņa karavīriem "nupāt, nupāt iekāpt vagonos". Tad angļu misijas vadītājs ģenerālis A. Bērts 25. jūlijā noteica neitrālās zonas, lai šķirtu abu pušu karaspēku. Šāds risinājums pilnīgi nomierināja Latvijas valdību, un tā nolēma veltīt visus spēkus cīņai ar lieliniekiem Latgales frontē.

Citādās domās bija Latvijas armijas virspavēlnieks pieredzējušais ģenerālis Dāvids Sīmansons. Viņš bija pareizi izpratis Golca īstos nolūkus un īsā laikā izveidoja tā saucamo Dienvidu fronti – aizstāvības līniju uz dienvidiem no Rīgas. To nācās darīt, slēpjoties gan no paša valdības, gan no sabiedroto inspekcijām. Kaut kur sadabūtos 2 lielgabalus paslēpa krūmos, nevis uzstādīja pozīcijās, jo citādi tos vajadzētu sūtīt uz Latgales fronti. Kad aizsardzības pastiprināšanai ieradās 1600 karavīru grupa no Liepājas, sabiedroto spiediena ietekmē nācās tos sūtīt atpakaļ. Visbeidzot, kad Latgales frontē pulkvedis J. Balodis sāka uzbrukumu

1919. gada novembrī pie Katrīnmuižas bermontiešiem atņemtais zenitlielgabals

Līvāniem, virspavēlniekam vajadzēja personīgi iejaukties, lai nepieļautu izmantot visas ar tādām grūtībām uzkrātās rezerves.

Rezerves drīz noderēja. Pēc tam kad Golcs savu karaspēku bija pilnībā nodevis Bermonta rīcībā, tas tūlīt ieņēma neitrālo joslu (jo sabiedroto noteikumi taču neattiecās uz krievu brīvprātīgajiem!). Pēc tam Bermontam vajadzēja izšķirties – vai nu doties uz Narvu palīga Judeičam, vai arī uz Latgales fronti, kur boļševiki bija vistuvāk. Viņš izvēlējās trešo ceļu – uz Rīgu, lai vispirms iznīcinātu "proboļševisko", kā izteicās A. Niedra, Latvijas valdību un tās armiju.

8. oktobra rītā Bermonta armija uzbruka Rīgai no trim pusēm: gar Daugavas kreiso krastu 5500 vācu leģiona karotāji ar 39 lielgabaliem, gar Jelgavas šoseju 5000 dzelzsdīvīzijas karotāji ar 20 lielgabaliem un gar jūras krastu no Slokas 1500 krievu karotāji ar 6 lielgabaliem. Pretī 32 km garā frontē no Vecdubultiem līdz Ķekavai stāvēja tikai 5000 Latvijas armijas cīnītāju ar 6 lielgabaliem. (Ģenerāļa P. Radziņa dati.)

Un tomēr fronte turējās. Priekšpozīcijas Ķekavas kalnā, pie Dzilnas ceļa mezgla un citur tika atstātas, bet latviešu karavīri aizstāvējās tik sīksti, ka deva laiku un iespēju organizēt prettriecienus, kas parasti bija sekmīgi. Cīņas turpinājās arī naktī, sevišķi niknas tās bija pie Rāmavas.

9. oktobrī sākās nepatikšanas. Atklājās, ka dažas rotas, kuras pašā Daugavas krastā bija palikušas bez sakariem, naktī atstājušas pozīcijas. Pretuzbrukumā šajā vietā devās divas Kara skolas kadetu rotas, tomēr tās spēja tikai apturēt pretinieku, kurš mēģināja izlauzties līdz tiltiem. Pievakarē ienaidnieks jau tuvojās Torņakalnam. Tas radīja paniku Dienvidu frontes vadībā. Pulkvedis J. Zemitāns deva pavēli atstāt Pārdaugavu un Rīgu, bet pats aizbrauca organizēt jaunu aizsardzības līniju aiz Juglas. Valdība evakuējās uz Cēsīm. Par laimi, bermontieši apstājās Pārdaugavas nomalē, jo pēc divu dienu smagām, nepārtrauktām kaujām nolēma ielu cīņas tumsā neuzsākt. Šajā laikā Torņakalnā pie tiltiem ieradās virspavēlnieks D. Sīmansons ar savu štābu. Ātri novērtējis stāvokli, viņš saprata, ka aizstāvēšanās Pārdaugavā būs bezcerīga, ar milzīgiem zaudējumiem, it īpaši, ja neizdosies noturēt tiltus. Tāpēc nekaņējoties tika organizēta visa Daugavas kreisā krasta karaspēka

atiešana pāri tiltiem un tiltu aizsardzība, artilēriju pakļaujot kapteinim A. Dannenbergam.

10. oktobra rītā pāri dzelzceļa tiltam kā pēdējais pārbrauca bruņuvilciens. Tā Bermonts bija gan ieguvis visu Daugavas kreiso krastu no Jaunjelgavas līdz Bolderājai un Rīgas līča piekrasti līdz Kauguriem, tomēr nebija sasniedzis plānotos mērķus – Latvijas valdība nebija kritusi, Rīga nebija ieņemta, bet Latvijas armija, nodarījusi ienaidniekam jūtamus zaudējumus, pilnā kārtībā bija atkāpusies uz pretējo krastu.

Galvenais – tagad krasi mainījās sabiedroto attieksme: līdz šim tie atklāti neiejaucās Bermonta konfliktā ar Latvijas valdību. Ja uzvarētu Bermonts, tad būtu skaidrs, ka Latvija nav spējīga cīnīties, un tāpēc būtu jāatbalsta uzvarētājs, lai tas karo ar boļševikiem. Un atkal taisnība izrādījās "vecajam" Sīmansonam: neviens neskaitīja, cik pulkus. Latvija ir paklausīgi aizsūtījusi uz Latgales fronti, bet visi redzēja, ka Bermonts, neskatoties uz savu nospiedošo pārspēku, nespēj tikt galā pat ar jauno, tikko dzimušo Latvijas armiju.

15. oktobrī ģenerālis A. Bērts paziņoja, ka sabiedroto flote turpmāk atbalstīs Latvijas armijas operācijas. 13. oktobrī vēl pirms šī paziņojuma ar nelieliem spēkiem bija atgūta Doles sala, bet naktī no 13. uz 14. oktobri un arī 15. oktobrī pāri tiltiem tika veikti demonstratīvi iebrukumi Torņakalnā.

15. oktobrī ar sabiedroto flotes artilērijas uguns atbalstu Bolderājā izcēlās latviešu desants, kas ātri ieņēma Daugavgrīvas cietskni un gandrīz visu Bolderāju, arī cementa fabriku. Tiesa, pēdējo nācās drīz atkal atstāt, jo to bija labi piešāvusi vācu baterija Dzegužkalnā. Šī nelielā piekāpšanās vēlāk sagādāja daudz rūpju.

Un tagad seko galvenais jautājums: vai D. Sīmansons jau tad bija iecerējis vienotu Pārdaugavas operāciju un Bolderājas desants ir tās loģiska sastāvdaļa, lai radītu placdarmu, no kura raidīt kara spēku Torņakalna kaujā, vai arī šis desants bija izcelts vienīgi ar nolūku paradīt iniciatīvu, izmantojot spēcīgu artilērijas atbalstu? Pats viņš uz šo jautājumu atbildēt nepaguva, jo 16. oktobrī tiek no virspavēlnieka amata atstādināts.

Jaunais virspavēlnieks pulkvedis J. Balodis turpina krāt spēkus iekarotajā placdarmā, līdz 28. oktobrī par viņa štāba priekšnieku sāk strādāt pulkvedis P. Radziņš, kurš bez kavēšanās sagatavoja

visaptverošu triecienu Torņakalnam. Tam vajadzēja sākties 2. novembrī, bet patiesībā sākās dienu vēlāk, jo kavējās sabiedroto flotes uguns atbalsts. Taču jauno štāba priekšnieku mazāk interesēja operāciju pēctecības jautājumi. Pats P. Radziņš vēlāk atzinās, ka viņu vajājusi tikai viena doma – ko darīt tad, ja kādu dienu pienāktu vēsts, ka Bermonta karaspēks ir forsējis Daugavu, piemēram, pie Ikšķiles, un virzās uz Rīgu? Brīdī, kad lielākā daļa spēku bija savākti Bolderājā, gluži vienkārši nebūtu ar ko izrādīt pretestību.

Par laimi šāda vēsts nepienāca. Vēlāk gan tika atrasti dokumenti, kas liecināja, ka Bermonta štābs ir plānojis uzbrukumu 5. novembrī... Bolderājā! Turklāt 4. novembrī sākās spēcīgs bermontiešu uzbrukums Liepājai, ko tās garnizons sekmīgi atvairīja.

3. novembrī Latgales divīzija ar tai pievienoto Rīgas pulku pulkveža K. Berķa vadībā ieņēma visu Bulļu salu, bet uzbrukums cementa fabrikai, kā arī desanti no jūras pie Dzintariem un Kauguriem bija nesekmīgi.

4. novembrī uzbrucējiem nācās pārgrupēties, lai konsolidētu spēkus un izveidotu trieciena grupu uzbrukuma frontes labajā spārnā.

5. novembrī tika atvairīts ienaidnieka pretuzbrukums no Bulduru tilta pāri Lielupei un pie Priedaines stacijas.

6. novembrī neveiksmīgs bija uzbrucēju mēģinājums forsēt Bulduru tiltu, tajā pašā laikā atvairīts bermontiešu pretuzbrukums no Beberbeķiem, ieņemta Lucavsala.

7. novembrī joprojām turpinājās nesekmīgi uzbrukumi Bulduru tiltam, toties tika ieņemti Beberbeķi un pārrauta pretinieka fronte starp Sloku un Torņakalnu. Iecerētā galvenā trieciena virzienā sāka veidoties uzbrukuma ķīlis, kas tomēr pats varēja nonākt nepatīkamā situācijā, jo pie ķīļa pamata ienaidnieka rokās joprojām vienā pusē bija Bulduru tilts, bet otrā pusē – cementa fabrika.

8. novembrī beidzot tika ieņemts Bulduru tilts un no pretinieka attīrīta arī pārējā Jūrmala. Tūlīt jūtami samazinājās uzbrukumi labā spārna frontē, un bija likvidēti arī ielenkuma draudi. Tagad galvenā trieciena virzienā beidzot varēja pārsviest lielākus spēkus, īpaši ložmetējus un artilēriju.

9. novembrī uzbrukuma galvenie spēki sekmīgi virzījās uz priekšu Tīraines stacijas virzienā. Tika atvairīti ne pārāk spēcīgi ienaidnieka pretuzbrukumi Zolitūdes un Annas muižas rajonā.

10. novembrī sākās vispārējs uzbrukums, kas ilga vienu dienu, bet kaujas pašā Torņakalnā turpinājās visu nakti. Tikai pret rīta pusi noskaidrojās, ka pretinieka aizsardzību šeit neviens nav vadījis, atsevišķas pretinieka grupas atšaudījušās tikai pienākuma pēc un aiz izmisuma. Beidzot tika ieņemta arī cementa fabrika. Pie saprātīgas Bermonta karaspēka vadības spēkus no abām šīm vietām būtu bijis iespējams laikus atvilkt, pasargājot no lielākiem zaudējumiem.

11. novembrī Torņakalnā vēl tika iznīcinātas atsevišķas ienaidnieka grupas, bet jau no rīta Kara skolas audzēkņi pa tiltiem varēja tikt uz Daugavas kreiso krastu. Pārdaugavas operācija jeb Torņakalna kauja bija beigusies. Par godu šim notikumam Rīgā tika skandēti baznīcu zvani.

VAI BERMONTS BIJA ĢENERĀLIS? Avantūrists Pāvels Bermonts ir ne tikai drūma, bet arī noslēpumaina persona Latvijas vēsturē. Pat īsu izziņu par viņu nav iespējams sastādīt, jo dažādos biogrāfiskos avotos ir daudz pretrunu, kuru pirmcēlonis acīmredzot ir Bermonta paša neiegrožotā kriminālā fantāzija.

Dzimis 1877. gadā, miris pēc 1925. gada. Vai arī: dzīvojis no 1881. līdz 1936. gadam. Vai arī no 1884. līdz 1973. gadam... Viņa tēvam vārds esot bijis Rafaels, bet varbūt Mihails. Cēlies vai nu no Usūrijas kazakiem, vai arī no senas kņazu Avalovu dzimtas... Un tā tālāk...

Smaidu var izraisīt uzziņa mūsu divsējumu "Enciklopēdiskajā vārdnīcā": ģenerālmajors no 1918. gada. Lai nu ar ko, bet ar kautrību mūsu varonis nav izcēlies, un viņam nebija arī iemesla 1919. gadā uzdoties par pulkvedi, ja viņš jau 1918. gadā būtu bijis ģenerālis.

Tomēr smaidam nav vietas, ja atceramies, kādas asiņainas pēdas šis iznīrelis atstājis mūsu zemē nepilna pusgada laikā. Un ne tikai ar to, ka devis nodevīgu triecienu mūsu armijai brīdī, kad tā bija sasprindzinājusi visus spēkus cīņai pret boļševiku paliekām Latgalē, bet arī ar mežonīgu izturēšanos pret karagūstekņiem, drausmīgu teroru pret civiliedzīvotājiem, Pētera akadēmijas un Jelgavas pils, kā arī citu Zemgales piļu izlaupišanu un nodedzināšanu.

Ziemeļarmijas ienākšana Rīgā (aiz karodznieka uz balta zirga – pilkvedis Zemitāns

Latv. karavīri pozīcijās pie Rīgas dzelzs tiltiem

Puslīdz droši zināms, ka Bermonts 1900. gadā Tālajos Austrumos uzdienējis par... kapelmeistaru. It kā krievu-japāņu karā esot ieguvis zemāko virsnieka pakāpi, bet Pirmā pasaules kara laikā dienējis Kaukāzā. Tā sauktās Oktobra revolūcijas dienās nekāpēc atradies Petrogradā, no kurienes nokļuvis Ukrainā. Tur viņš nodibinājis tuvas attiecības ar vācu okupācijas karaspēka virsniekiem. Šī pazīšanās 1919. gada sākumā tam nodrošināja ceļu uz Vāciju un atļauju bijušās cara armijas karagūstekņu nometnēs vākt brīvprātīgos karam ar Padomju Krieviju.

Kaut gan Vācija jau bija kapitulējusi, un tās iedzīvotāji dzīvoja pusbadā, Bermontam atvērās bagāti apgādes un finansējuma avoti; vienīgi ziemas ietēpus viņš aizmirsā pasūtīt. Nav arī zināms, kur palikušas lielākas naudas summas, piemēram, Morgana bankas 300 miljonu zelta marku aizdevums, pret kuru Bermonts ieķīlāja visus Rietumkrievijas okupēto apgabalu kustamos un nekustamos īpašumus, tas ir, Latviju ar visu, kas tajā atradās, lai gan, iespējams, šajā gadījumā darbojies kāds vēl lielāka mēroga afērists.

Kad Bermontam jau bija savervēti apmēram 300 potenciāli "cīnītāji par caru un ticību", viņš sāka meklēt bāzi savas armijas izvēršanai. Ar krievu baltemigrantiem Berlīnē nekāda sadarbība nesanāca – tie nevarēja ciest viņa nepārtraukto melošanu (tur viņš pirmo reizi mēģināja uzdoties par pulkvedi).

Tad Bermonts ar savu "štābu" un topošajiem Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas cīnītājiem 1919. gada 12. jūnijā ieradās Jelgavā, kur viņu atplestām rokām sagaidīja tikko pie Cēsīm un Mazās Juglas sakautais ģenerālis fon der Golcs.

Golcam ar savu karaspēku saskaņā ar Strazdumuižas līgumu Latvija būtu jāatstāj. Taču viņš nebūt nedomāja to darīt, tikai nevarēja izdomāt, kā apmānīt sabiedrotos, kuri bija garantējuši līguma izpildi. Tāpēc jaunatnācējs bija kā pati debesu dāvana. Vajadzīgi krievu brīvprātīgie? – Lūdzu, Golcam tādu ir, cik vajag: nosauksim vāciešus par krieviem, regulāro karaspēku par brīvprātīgajiem, pāršūsim zīmomes un kokardes! Abas puses 21. septembrī noslēdza līgumu, pēc kura Bermonta armijā iestājās veselas vācu karaspēka daļas: dzelzsdivīzija, Vācu leģions, majora Plēves grupa, Kellera krievu kazaku korpuss u.c.

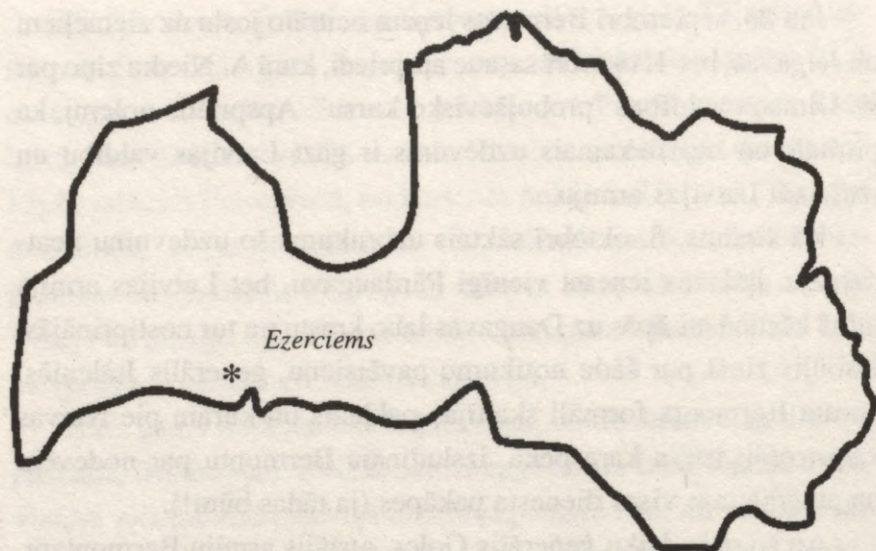
Jau 23. septembrī Bermonts ieņem neitrālo joslu uz ziemeļiem no Jelgavas, bet 1. oktobrī sasauc apspriedi, kurā A. Niedra ziņo par K. Ulmaņa valdības "proboļševisko kursu". Apspriede nolemj, ka pirmais un neatliekamais uzdevums ir gāzt Latvijas valdību un iznīcināt Latvijas armiju.

Kā zināms, 8. oktobrī sāktais uzbrukums šo uzdevumu neatrisināja. Izdevās ieņemt vienīgi Pārdaugavu, bet Latvijas armija pilnā kārtībā atkāpās uz Daugavas labo krastu un tur nostiprinājās. Dabūjis zināt par šādu notikumu pavērsienu, ģenerālis Judeņičs, kuram Bermonts formāli skaitījās pakļauts un kuram pie Narvas katastrofāli trūka karaspēka, izsludināja Bermontu par nodevēju un atņēma tam visas dienesta pakāpes (ja tādas būtu!).

Ap šo pašu laiku ģenerālis Golcs, atstājis armiju Bermontam, beidzot tomēr bija spiests doties uz Vāciju. Tad nu Bermonts, pasludinājis sevi par pulkvedi kņazu Avalovu, parādīja, ka viņam nav ne mazākās jēgas par karaspēka vadīšanu: tā vietā, lai piemērotā brīdī uz dienvidiem no Rīgas pārceltos pāri Daugavai un turpinātu uzbrukumu, viņš izmētāja savus spēkus karadarbībai visās frontēs. Kaujas notika Liepājas, Ventspils, Jaunjelgavas un citos virzienos, tāpat Lietuvā.

To tad arī veiksmīgi izmantoja Latvijas armijas vadība. Jau 13. un 15. oktobrī tā organizēja vairākus veiksmīgus prettriecienus, bet 3. novembrī sākās vispārējs uzbrukums, kura rezultātā 11. novembrī atbrīvoja Torņakalnu, 21. novembrī – Jelgavu, bet līdz mēneša beigām – visu Latviju. Pats Bermonts paglābās Rītprūsijā un pēc tam aizmuka uz Vāciju, kur 1925. gadā izdevis grāmatu. Tajā visai tēlaini aprakstīta ģenerāļa Avalova cēlā Krievijas glābēja misija, kuru izjaukusi "latviešu nodevība". Vēl viņa vārds šad tad parādās avīžu hronikās sakarā ar sīkām afērām, vekseļu viltošanu un kautiņiem restorānos.

KUR MĪT VADAKSTES VALDNIEKS? Vadakste ir upe, kas sakas netālu no Auces. Pēc 82 kilometru gara tecējuma Vadakste ietek Ventā. Vairāk nekā 50 kilometrus upe tek pa Latvijas un Lietuvas robežu. Cik zināms, tā ir vienīgā upe, kurai ir savs valdnieks. Bet kas tas ir un kur atrodas?

Vadakstes lejtecē – upes labajā krastā apmeties Ezeres ciems. Kādreiz te bija Lielezeres muiža, kas piederēja baronu fon Nolkenu dzimtai. Ap bijušo muižas pili, kurā tagad ir Ezeres vidusskola, plešas vecais muižas parks – Lielezeres parks. Parka dienvidrietumu nostūrī netālu no Vadakstes krasta meklējams liels, vairāk nekā 4 metrus augsts akmens. Tajā iekalti gadskaitļi "1845–1855" un vārds "Toli" – barons Tolls bijis Lielezeres muižas pārvaldnieks. Nostāsts vēsta, ka akmens agrāk atradies pašā Vadakstes krastā un pēc barona pavēles esot velts uz tagadējo atrašanās vietu veselus 10 gadus (no 1845. gada līdz 1855. gadam). Lūk, šo akmeni Andrejs Balodis iesauca par Vadakstes valdnieku. Vēl Ezere ir ievērojama ar to, ka te tika parakstīts tā sauktajā Kurzemes katlā jeb Kurzemes cietoksnī ielenktā vācu armijas grupējuma *Kurland* kapitulācijas akts. Tas notika 1945. gada 8. maijā bijušajā muitas mājā (Ezermaļos). Māja saglabājusies līdz mūsu dienām. Savā laikā pie ēkas bija arī piemiņas plāksne. 1983. gadā te tika iekārtota Saldus novadpētniecības un mākslas muzeja filiāle, bet kopš 90. gadu sākuma ēkā saimnieko Latvijas robežsargi.

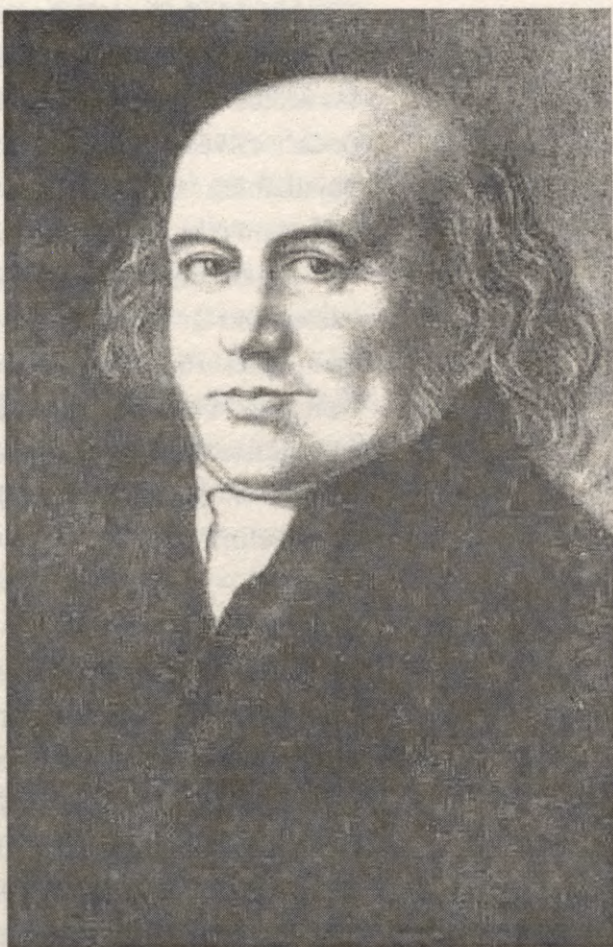
KĀ MERĶELIS IZĀZĒJA EVERSU? Garlībs Merķelis ar savu cīņu par latviešu tiesībām un dzimtbūšanas atcelšanu nebija vis iemantojis apspiedēju mīlestību. Kad Tērbatas universitātē kļuva vakanta vēstures profesora vieta, arī G. Merķelis pieteicās

kā viens no pretendentiem. Bet tor-
eizējais universitātes rektors **Everss**,
kas jau tā neizcēlās ar progresīviem
uzskatiem, šoreiz darīja visu, lai
Merķelim šī vieta netiktu. Jo viņš
spēja iztēloties, kādu vēsturi studen-
tiem varētu mācīt nākamais profe-
sors un kāda būtu augstdzimušo
vāciešu reakcija.

Sašutis par rektora rīcību, G. Mer-
ķelis avīzēs publicēja pamfletu, ka
Tērbatas universitātē esot parādī-
jusies bīstama slimība *die Bandkran-
kheit*, ar kuru jau aplipuši vairāki
profesori un kas sevišķi apdraud jau-
natni. Asprātība dibinājās vārdu spē-
lē – minētais saliktenis vācu valodā
nenozīmēja neko citu kā "lentes sli-
mība", tomēr sadzīvē to parasti izprata
kā "saslimšanu ar lenti".

Tā to saprata arī rektors. Nobijies
ne pa jokam, ka gādīgie vecāki, bažī-
damies par savu dēlu veselību, nelaidīs vairs tos uz Tērbatu studēt.

Johans Filips Gustavs fon **Everss** dzimis 1781. gada 4. jūlija Vest-
fālē, miris 1830. gada 20. novembrī Tērbatā. Vācu izcelsmes krievu
vēsturnieks, Pēterburgas ZA goda akadēmiķis no 1826. gada. J. Everss
kādu laiku strādāja par mājskolotāju Vidzemē (no 1803. gada).
Tērbatas universitātē no 1810. gada vadījis Krievijas ģeogrāfijas,
vēstures un statistikas katedru, no 1818. gada līdz nāvei bija šīs
universitātes rektors. Publicējis darbus "Rusu vēsture" (1816) un
"Senākās krievu tiesības to vēsturiskā aspektā" (1826). Abi šie un
vēl citi darbi publicēti vācu valodā, drīz tulkoti krieviski un atstā-
juši jūtamu ietekmi krievu valstiskā historisma attīstībā. Viņš tūlīt
publicēja avīzēs oficiālu atspēkojumu un ņēmās plaši publiski
skaidrot, ka Tērbatā vēl neviens ārsts saslimšanu ar lentes tārpu
neesot konstatējis, profesori visi esot veseli un studentu vidē šī
kaite jau nepavisam neesot manīta.

Garlībs Merķelis

Nu Merķelis avīzēs paskaidroja, ka viņš arī nemaz neesot domājis tos lenteņus, kas dzīvo cilvēka iekšās, viņam bijis prātā tas lentes tārps, ko pār plecu liek un ar ordeņiem apkarina un kas padara cilvēku iedomīgu un nejutīgu pret līdzcilvēku ciešanām un vajadzībām. Šis tārps gan esot piemeties daudziem profesoriem un pašam rektoram arī, kas visi dzenoties pēc dažādām goda zīmēm.

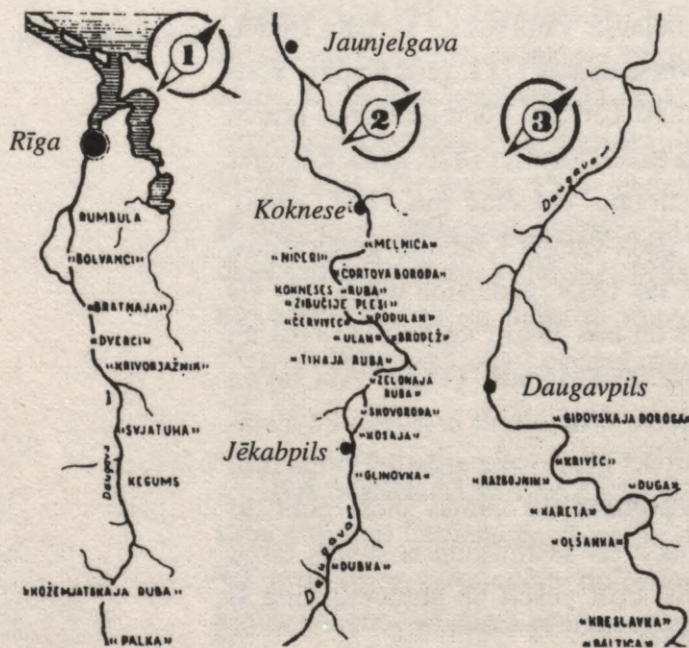
Tagad sabiedrība nostājās Merķeļa pusē, bet rektors, kas tā bija pasteidzies ar neveiklo taisnošanos, nokļuva nepatīkamā situācijā gan profesoru, gan studentu acīs. Tērbatā bieži pārrunāja J. Eversa "teicamo" veselības stāvokli un viņam pašam mēdza arī nevainīgi apjautāties, kā viņš labi jūtoties.

Tā G. Merķelis it veikli bija pratis mazliet iegriezt savam nelabvēlim.

KAD DAUGAVA BIJA KUĢOJAMA?

Daugava kā starptautisks satiksmes ceļš bijis zināms jau 5. gadsimtā (tad to sauca par Austrumu ceļu), īpašs uzplaukums bija vikingu laikos (793–1030), kad Daugavu dēvēja par ceļu no varjagiem uz grieķiem. Par vikingu piestātņi uzskata Jersiku (senāk *Gerzeke*, no skandināvu *gercki* – tirgotāji, kas ceļo uz Krieviju). Par viņu braucieniem liecina vairāki rūnu akmens

Daugavas krāces.
Strūdznieku karte

lasāms: "Sumurs cirta šīs rūnas par piemiņu Steinam, kas mira austrumos pie Daugavas." Daugavas ielejas senvietās ir lielā daudzumā atrasta arī arābu nauda dirhemi, bet arābu hronista Ibn ai Vardi raktos ir ziņas par Tālavu.

Taču sevišķu nozīmi kā rosīgs tirdzniecības ceļš uz Gotlandi, Ziemeļvāciju u.c. zemēm Rietumos Daugava iegūst

12. gadsimtā, kad izveidojas baltkrievu, krievu un ukraiņu tirdzniecības un amatniecības centri Polocka, Vitebska, Smojenska, Šklova, Kijeva u.c. Un Rīga šīm pilsētām kļuva par vārtiem uz Baltijas jūru. Lai turētu savās rokās šo vārtu atslēgu, bīskaps Alberts 1201. gadā dibina Rīgas pilsētu lībiešu apmetnes vietā pie Rīdziņas upes, kur jau bija laba osta upju kuģiem (tagadējā 13. janvāra ielas rajonā), kā arī Baltijas jūra (Rīgas līcis) pienāca gandrīz vai pie pašas pilsētas. Daugava ietecēja jūrā pie Vecāķiem (tag. Vecdaugava), bet tagadējās Daugavas ietekas vietā atradās lēzens kāpu valnis. Tepat netālu jūrā ieplūda arī Lielupe un Gauja, kas tāpat bija labi kuģojamas upes. Bez tam pie Rīgas sanāca sauszemes ceļi – ceļš no Daugavas grīvas caur Kursu un Žemaitiju uz Prūsiju, ceļš caur Vidzemi uz Tērbatu, Pleskavu un Novgorodu, ceļš caur Bausku uz Lietuvu, ceļš uz Pērnavu gar jūrmalu, ceļš gar Daugavas labo krastu uz Vitebsku un Polocku. Kā jau tautasdziesmā teikts:

Lieli ceļi, mazi ceļi –

Visi Rīgā satecēja!

18. gs. beigās un 19. gs. sākumā Daugava bija kuģojama no Toropas ietekas Daugavā (Krievijā) līdz pašas Daugavas ietekai jūrā (Rīgas līcī), t.i., 770 verstu (1 versts = 1,0668 km). Taču nepārtraukta kuģošana pa Daugavu notika sākot no Veļižas, t.i., 665 verstis.

Daugava nebūt nebija rāma upe. Upes plūdumu savērpa gan krāces, gan ūdenskritumi, gan akmeņi un sēkļi. Krāčainības ziņā Daugava ieņēma trešo vietu starp visām Austrumeiropas upēm, tajā pavisam bija ap 150 krāču. Visbīstamākās krāces bija 140 verstu garajā posmā no Trepes muižas netālu no Līvāniem līdz Rumbulai. Vasarā ūdens dziļums braucamajā daļā bija 18–20 veršoku (80–90 cm, jo 1 veršoks = 4,5 cm), krācēs – apmēram 16 veršoki, bet lejpus Jēkabpils krācēm – tikai kādi 10 veršoki (tātad – 45 centimetri). Sausās vasarās dziļums nepārsniedza 6–7 veršokus, un tad kuģniecība vispār nevarēja notikt.

19. gs. vidū tika sastādīta Daugavas kuģniecībai bīstamo vietu karte, kurā norādīta katra krāce visā upes garumā. No vairāk nekā 100 krācēm visbīstamākās bija krāces jeb kauli pie Krāslavas, Pļaviņām un Ķeguma krāce pie Lielvārdes. Posmā Jēkabpils–Koknese kartē uzrādītas veselās trīspadsmit krāces, kuru nosaukumi – tādi kā Dzirnava, Velna sviri, Krustlīkums pie Sēlpils – paši par sevi

jau liecina, kas te strūdziniekus var sagaidīt. Šis arī bija visgrūtākais posms, tāpēc daļu preču Jēkabpilī parasti izkrāva, lai strūgas atvieglotu un tām būtu mazāka iegrime, un pa zemes ceļu nogādāja līdz Fridrihštatei (Jaunjelgavai). Citreiz preces pārkrāva mazākās laivās. Bieži strūgas un plosti avarēja pie Doles salas, jo te Daugava bija kā piebērta ar lieliem akmeņiem. Ir atrodamas ziņas, ka jau 14. gadsimta vidū no Daugavas ūdensceļa ir mēģināts izcelt akmeņus, lai atvieglotu kuģošanu. 18. gs. sākumā vairākus lielus akmeņus uzspridzināja, taču briesmas te joprojām bija lielas. Bez tam Daugavas krastu apdzīvotāji ar lieliem akmeņiem upes vidū ierīkoja zivju tačus. Tika pat izteiktas šaubas, vai vispār ir iespējams Daugavu padarīt ērti kuģojamu. Arī Daugavas grīva bija sekla un prasīja attīrīšanu tāpat kā Rīgas osta, kas atradās Daugavas attekā Rīdziņā, ko pirmo reizi sāka tīrīt jau 15. gadsimta sākumā. Taču šie darbi prasīja lielu naudu.

Pēc tirgoņu lūgumiem 1766. gada 23. decembrī tika pieņemts Krievijas valdības lēmums par Daugavas gultnes attīrīšanu, bet 1799. gadā – izdots ukazs un 1801. gadā – instrukcija, ka kuģojamās upēs vidū jāatstāj vismaz 12 olekšu (1 olekts = 53,33 cm) plats ceļš, kā arī no krūmiem un kokiem jāizcērt 20 asu plata krasta josla (t.s. tauvas josla), kurā bez maksas var izkraut preces un izvietot transporta līdzekļus. Taču tīrīja tikai krastmalas, braucamajā daļā virs ūdens redzamos akmeņus saspridzināja, bet ūdens pārklātie un neredzami palika. Turklāt vietām Daugavas grunti veidoja sanestas smiltis, no kurām pavasaru stiprās straumes veidoja sēkļus tur, kur iepriekšējos gados varēja droši braukt. Avārijas turpinājās. 19. gadsimta sākumā krācēs katru gadu tika sadauzītas vidēji 25 strūgas, bet 1804. gadā – pat 100 strūgu.

1787. gada 24. martā bija izdots rīkojums, ka Rīgas apriņķa policijas priekšniekam un Zemes tiesas locekļiem pēc ledus iešanas jāapbraukā Daugavas krasti, jāizmēra, cik dziļa ir straume, rūpīgi jāatzīmē visi sēkļi un bīstamajās vietās jāorganizē palīdzības sniegšana. Vienam Rīgas apriņķa policijas priekšnieka vietniekam strūgu iešanas laikā bija jāuzturas Stukmaņos (Pļaviņās), bet otram – Salaspilī. Rīgas robežās atbildība par drošu kuģošanu gūlās uz Rīgas rāti.

Tā kā strūgas sekoja cita citai, tad katras strūgas avārija kļuva par bīstamu šķērslī nākamajiem braucējiem. Rīgas kara gubernators

grāfs Bukshevdens 1805. gadā savā ziņojumā rakstīja, ka tā gada pavasarī pie Daugavas krācēm esot strādājuši vairāk nekā 20 tūkstoši cilvēku, lai strūgām un citiem upes transporta līdzekļiem atbrīvotu ceļu.

Lai Daugava kļūtu ērti kuģojama visu vasaru, inženierģenerālis Devits 1807. gadā sagatavoja priekšlikumus, kā pavairot ūdens daudzumu upē, kā apiet krāces pie Jēkabpils, ko darīt, lai strūgas varētu braukt arī augšup pa Daugavu. Tomēr šie projekti palika tikai uz papīra. Izņemot Daugavas gultnes tīrīšanu.

Lai šim nolūkam iegūtu naudu, jau no 16. gadsimta Rīgā ņēma īpašas nodevas. Bet nodevu iekasēšana bija jāuzlabo. Tāpēc saskaņā ar 1776. gada 12. novembra ukazu tika noteikts nodevu lielums katram transporta veidam: no 15–17 un vairāk asu (1 ass – 213,36 cm) garas strūgas – 10 sudraba rubļi, no mazāka izmēra strūgām – 15 kapeiku no ass, no mastu vai brūšu plosta – 6 sudraba rubļi, bet no katra plosta, uz kura veda labību vai citas preces, – 6 sudraba rubļi, no katra malkas plosta – 2 sudraba rubļi.

1777. gadā tika izveidots enkurnieku uzraudzības postenis nodevu iekasēšanai pie Ķengaraga un 1801. gadā otrs tāds – pie Stukmaņu muižas.

Ar nodevām vien nepieciešamos līdzekļus savākt nevarēja. Tirgotāju sūdzības par kuģošanas apgrūtinājumiem Daugavā 19. gadsimta vidū lika domāt par dzelzceļa būvi gar Daugavas labo krastu no Daugavpils līdz Rīgai.

Pēc tam, kad dzelzceļš bija uzbūvēts, preču pārvadāšana ar strūgām Daugavas ūdensceļā strauji saruka – no 1240 strūgām 1848. gadā līdz 327 strūgām vidēji 1866.–1877. gadā. Taču Daugava joprojām kādu laiku palika plostnieku un pludinātāju upe, kaut gan mainīdama savu izskatu. Tā, piemēram, tur, kur kādreiz bija Ķeguma krāce, Kažumātes krāce, Vinkelmaņu straume, kā arī pacēlusies Rembates un apdzīvotā Lielvārdes sala, – tur pirmās brīvvalsts laikā trīsdesmitajos gados izveidots Ķeguma spēkstacijas uzstādīnājuma ezers 24 km² platībā. Upes līmenis tika pacelts par 15,9 m. Ja to paceltu augstāk, būtu apdraudēta Jaunjelgavas pilsēta, kas atrodas uz samērā zemas Daugavas terases. Plostu ceļš ar atsevišķu kanālu tika izbūvēts upes kreisajā krastā. Tas sastāv no 5 dzelzsbetona kamerām. Latvijā koku pludināšana tika pārtraukta

1972. gadā. Bet, ja lasītāju ieinteresējusi Daugava kā transporta maģistrāle agrākos laikos, tad ieteicams bibliotēkās pameklēt 1973. gadā izdoto I. Grasmanes grāmatu "Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē". Tur autore apkopojusi daudz interesantu fakti.

Stāsti vēlreiz!

Reiz divi plostnieki nebija vairāk dienu ēduši. Viens plostnieks stāsta: "Vai tu atminies, kā mēs toreiz Rīgā ēdām desas ar kāpostiem un dzērām alu?" Otram plostniekam tek siekalas un tas saka: "Stāsti vēlreiz!"

KĀDI BIJA LATVIJAS KARA FLOTES AIZŽOGOTĀJ-TRALERI? Latvijas kara flotē vienā kuģu tipā tika nolemts apvienot divu karakuģu – mīnu licēja un mīnu tralera – īpašības. Ar vienu vārdu to varētu nosaukt par aizžogotājtraleri. Tas, protams, tika darīts līdzekļu taupīšanas nolūkā, jo vairāk tāpēc, ka parasti nebija vajadzības mīnas vienlaicīgi likt un tralēt. 1924. gada 25. oktobrī divus šāda tipa kuģus pasūtīja Francijā – tajās pašās kuģu būvētavās, kur zemūdenes.

Abi kuģi bija vienādi (pievērsiet uzmanību nelielajai ieprimei):

Ūdensizspaisds – 256 t;

Garums – 48,8 m, platums – 6,5 m, ieprime – 1,5 m;

Dzinēju jauda – 750 ZS;

Ātrums – 14 mezgli (26 km st.);

Autonomija – 1100 jūras jūdzes (2000 km);

Bruņojums: 1 Škodas 75 mm zenītliekgabals;

4 ložmetēji;

30 mīnas (katram);

Komandā bija 38 štata vietas, no tām 4 virsniekiem.

"Viesturs" pabeigts 1926. gada 27. maijā Nantē, pirmais komandieris – kapteinis–leitnants Ernests Barotājs. "Imanta" nolaista ūdenī 1926. gada 11. augustā Havrā, par pirmo komandieri nozīmēts vaktsleitnants Edgars Kadašs.

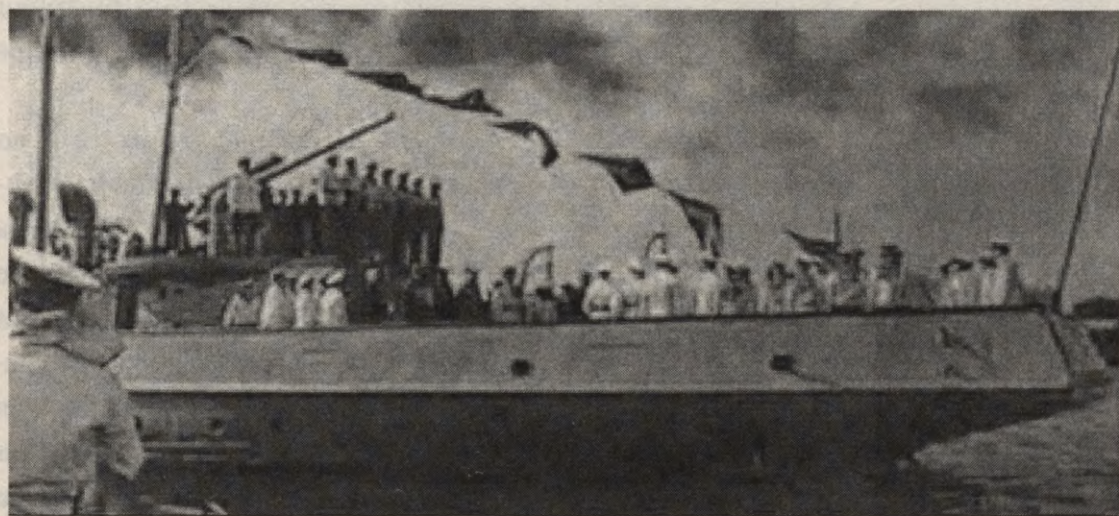
Abus tralerus apvienoja vienā Mīnu divizionā, kuram vēlāk pieslēdza arī flagkuģi "Virsaitis" (1938. gada 22. decembrī). Mīnu divizona uzdevums kara gadījumā būtu izlikt mīnas Irbes jūras

Jūras kara flotes
20. gadadiena. Svētkos
ieradās kara ministrs
ģen. J. Balodis,
armijas komandieris
ģen. K. Berķis un
pārējie armijas
augstākie virsnieki.
Kara ministrs ģen.
J. Balodis uzrunā
kara jūrniekus uz
kara kuģa "Virsaīša"
klāja. Aiz ministra
pa labi armijas
komandieris ģenerālis
K. Berķis un kara
flotes komandieris
admirālis T. Spāde.

Kara jūrnieki uz kara kuģa "Virsaīša" klāja parādes ierindā.

Svinību kopskats uz kara kuģa "Virsaīša" klāja.

šauruma, Liepājas un Rīgas piekrastes aizsardzībai. Domāts bija, ka šādā gadījumā mīnu pārvadāšanai nāktos mobilizēt arī kādus tirdzniecības kuģus un ledlaužus, jo visi trīs kuģi vienā braucienā varēja uzstādīt tikai 90 mīnas.

Sarkankarogotajā Baltijas kara flotē "Viesturs" ieguva literu "T-298", bet "Imanta" – "T-299". "Imanta" gāja bojā 1941. gadā.

KAS BIJA JĀNIS KURELIS? Jānis Kurelis dzimis 1882. gada 6. maijā Ērgemes pagastā kalpa ģimenē. Pēc Pleskavas reālskolas beigšanas 1899. gadā iestājies 183. kājnieku pulkā (šajā pulkā savulaik dienējuši arī ģenerālis K. Goppers un pulkvedis O. Kalpaks). 1901. gadā Kurelis beidzis Odesas karaskolu, piedalījies 1905. gada krievu–japāņu karā, 1910. gadā paaugstināts par kapteini un pārcelts darbā krievu ģenerālštāba galvenajā pārvaldē.

Pirmajā pasaules karā kaujās pret Vācijas karaspēku komandējis bataljonu. 1917. gadā paaugstināts par pulkvedi un drīz no J. Vācieša pārņēmis 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka komandēšanu. Pēc demobilizācijas 1918. gadā ieradies Šanhajā, kur griežies Francijas vēstniecībā un panācis tās atbalstu latviešu strēlnieku vienību organizēšanai Sibīrijā. Šeit viņš tuvāk iepazīst K. Upelnieku, R. Rubeni un citus vēlāk slavenus cīņu biedrus. No 1918. gada oktobra līdz 1919. gada septembrim Jānis Kurelis ir leģendārā Imantas pulka komandieris, bet tad ar Tālo Austrumu nacionālās padomes lēmumu tiek deleģēts uz Latviju, lai piedalītos atbrīvošanās cīņās.

Latvijā viņš sākumā dienēja Virspavēlnieka štābā, bet no 1922. gada 1. februāra līdz 1940. gada 24. maijam komandēja Tehnisko divīziju; ģenerāļa pakāpe piešķirta 1925. gadā. No dienesta atvaļināts 1940. gadā. No 1941. gada līdz 1943. gada decembrim atvaļinātais ģenerālis vadīja Kara invalīdu savienības apsardzes uzņēmumu Rīgā. 1943. gada beigās Jānis Kurelis kļuva par nelegālās Latvijas Centrālās Padomes militārās komisijas vadītāju, lai gan visu darbību tajā organizēja viņa sens paziņa no Sibīrijas laikiem Kristaps Upelnieks. Pēc tam Kurelis iestājies 5. Rīgas aizsargu pulkā un 1944. gada 28. jūlijā Skrīveros sācis organizēt

ATPŪTA

Izdavēja: Em. Benjamiņš.

Redakcija un ekspedīcija: Rīga, Liela Kalēja ielā 20.

Aiņš red.: Ernests Arns.

Tehniskā divīziona komandieris ģenerālis Jānis Kurelis ar kundzi ārsti Elzu.

ši pulka 3. un 4. iecirkņa kaujas grupu. Kopā ar to 1944. gada 29. septembrī ieradies Kurzemē.

Šeit Kureļa štābs sākumā apmetās Strazdes muižā, pēc tam Anahites bijušās stikla rūpnīcas ēkās. Grupas apmēram mēnesi ilgā darbība Kurzemē atstāja satriecošu iespaidu uz vācu slepeno un drošības dienestu vadītāju F. Jekelnu. 2. novembrī viņš izsaucis pie sevis ģenerāli Kureli, paziņodams, ka turpmāk šādu slēgtu vienību pastāvēšana vācu armijas aizmugurē netiks pieļauta. Vienlaikus viņš atgādināja Kurelim viņa grupas uzdevumus (vāciešu izpratnē) un norādīja turpmāk darboties tikai viņa paša tiešā vadībā. Kurelis tam visam piekrita, tomēr kategoriski atteicās parakstīt uzsaukumu dezertieriem nākt ārā no mežiem un padoties vācu varas iestādēm, lai gan Jekelns "atļāva" šajā uzsaukumā pieminēt arī brīvu Latviju, tikai – kaut kad nākotnē. Iespējams, ka ģenerāļa stingrā nostāja viņam pašam izglāba dzīvību, lai gan viņa grupas liktenis tajā brīdī jau bija izlemts.

1944. gada 14. novembrī Kureļa grupu likvidēja, bet viņu pašu pēc nedēļas izsūtīja uz Vāciju, kur turēja stingrā apsardzē.

1951. gadā Jānis Kurelis devies uz ASV, kur 1954. gada 5. decembrī Čikāgā miris.

KAS BIJA KURELIEŠI? Ģenerāļa Kureļa grupa dibināta 1944. gada 28. jūlijā aizsargu organizācijas ietvaros, kad vācu okupācijas varas iestādes beidzot piekrita tās darbības atjaunošanai.

Formāli grupa pildīja 5. Rīgas aizsargu pulka komandiera Jāņa Veides pavēles.

Patiesībā gan tā tika organizēta un darbojās pēc Vācijas speciālo un drošības dienestu norādījumiem, kurus Latvijā vadīja SS obergrupenfīrers F. Jekelns. Vāciešu paredzētie uzdevumi grupai bija šādi:

- 1) gatavot partizānus cīņām padomju armijas aizmugurē;
- 2) piedalīties ienaidnieka iesūtīto sarkano partizānu likvidēšanā;
- 3) iztīrīt vācu aizmuguri no šaubīgiem elementiem un dezertieriem.

Tiešos uzdevumus grupai izvirzīja un tās apgādi kārtoja 16. vācu armijas izlūkdienests. Atšķirībā no leģionāriem kurelieši tomēr netika zvērējuši uzticību Lielvācijai un "personīgi fīreram", tāpat viņu darbība nebija SS ģenerālinspektora R. Bangerska pārraudzībā un aizsardzībā.

Protams, īstie grupas darbības mērķi afišēti netika. Atklātībā bija zināms, ka organizēt aizsargus uzdots Veidem, tas savukārt grupas vadībai izvēlējies Jāni Kureli, bijušo tehniskās divīzijas komandieri. Tautā tika radīts iespaids, ka kureliešu lieta ir tīri pašu latviešu lieta. Vēl pēc kara atskanēja Kurelim adresēti pārmetumi, ka viņš neesot pildījis Veides pavēli "aizstāvēt Daugavu no Ķeguma līdz Pļaviņām".

Tikai vēlāk atklājās, ka gan ģenerālis Kurelis, gan viņa štāba priekšnieks kapteinis Kristaps Upelnieks īstenībā pildījuši arī vēl trešo – nelegālās Latvijas Centrālās Padomes uzdevumu. Tai šķita, ka nu būs izdevība apvienot latviešu spēkus gadījumam, ja kara beigu posmā rastos labvēlīgi apstākļi Latvijas neatkarības atjaunošanai. Caur grupas štābu pat nodibināja radiosakarus ar Latvijas sūtņiem ārzemēs.

Kureļa štābs sākotnēji atradās Skrīveros. Grupas izveides plāni paredzēja divu nedēļu laikā savākt 1200 vīru no vietējiem aizsargiem, šucmaņiem (policijas izpalīgiem) un bijušajiem policistiem. Reāli tas tomēr nebija izdarāms, vispirms jau tāpēc, ka attiecīgo kontingentu bija stipri patukšojušas mobilizācijas, bet, piemēram, saimnieki, kuri nebija pakļauti mobilizācijām, gan pietecās, taču tūlīt pat atprasījās ražas novākšanai un citiem rudens darbiem. Arī 16. vācu armija nebūt nesteidzās piegādāt topošajiem partizāniem

Rolanda Kovtuņenko kaujās nopelnīties apbalvojumi:

- a** – pirmais augstais apbalvojums – 2. pakāpes Dzelzs Krusts; **b** – 1. pakāpes Dzelzs krusts;
c – ievainoto nozīme, melnā; **d** – Trieciens nozīme sudrabā; **e** – Tuvcīņas nozīme bronzā
f – Kurzemes aproce

ieročus un munīciju. Tāpēc, fronteī tuvojoties, Vidzemē varēja atstāt tikai 150 bruņotus vīrus. Pārējie 22. un 23. septembrī atstāja līdzšinējo dislocēšanās rajonu ap Skrīveriem un Aizkraukli, lai cauri Rīgai dotos uz Kurzemi.

Kurzemē grupa sākumā apmetās Strazdes muižā pie Talsiem, vēlāk – bijušās Anahites stikla fabrikas ēkā netālu no Usmas stacijas. Šeit visapkārt bija lieli mežu masīvi un daudz purvu. Tajos slēpās dezertieri no nesen uz Vāciju evakuētajiem diviem latviešu policijas bataljoniem un 15. latviešu leģiona divīzijas – tie, kas atteicās atstāt dzimteni. Bija daudz bēgļu no pārējās Latvijas, netrūka arī sarkano partizānu un visādu bandītu.

Šajā situācijā dabiski radās doma uzņemt grupā ne tikai aizsargus un policistus, bet arī citus karotspējīgus latviešus: Kurelim līdzī atnāca tikai kādi 200–250 vīri, bet starp dezertieriem taču bija pieredzējuši karotāji ar Dzelzs krustiem, kas godam nopelnīti pie Volhovas un Opočkas! Lai apmānītu vāciešus, dažiem viltoja dokumentus un ieskaitīja pamatvienībā, citus paslēpa "tālāk no acīm", piemēram, virsleitnanta R. Rubeņa atsevišķajā bataljonā pie Usmas ezera, vēl citiem izsniedza it kā norīkojumu uz 19. latviešu divīziju, tātad patiesībā viņus uz kādu laiku legalizēja. Diemžēl grupā iefiltrējās arī SD aģenti, viens otrs padomiski noskaņotais un, iespējams, pat padomju izlūki.

Grupa papildinājās arī tādējādi, ka uzņēma sakarus ar citām bruņotām grupām, bet citas pašas sevi uzskatīja par kureliešiem un rīkojās viņu vārdā. Sākās konflikti ar Ziemeļkurzemē izvietoto karaspēku: apšaudes ar vācu marodieriem, uzbrukumi dezertieru ķērājiem... Toties sadursmes ar sarkanajiem partizāniem izpalika.

Šāda notikumu attīstība satrauca Jekelnu (ja vien šis pasākums jau no paša sākuma nav ritējis pēc viņa izstrādāta velnišķa plāna latviešu nacionālās pretestības iznīcināšanai). Oktobra beigās tika likvidēta leitnanta Edvīna Zelmeņa atsevišķā grupa Engures mežos. Pēc tam Jekelnam bija dažas sarunas ar Kureli un viņa štāba pārstāvjiem, acīmredzot tādēļ, lai iemidzinātu viņu modrību.

14. novembrī bija paredzēta kārtējā tikšanās. Tas vietā vācieši klusiņām novāca kureliešu apsardzi un, uzspirdzinājuši dažas mīnas (bija upuri), bez kādas pretestības ieņēma štābu. Virsniekus arestēja, bet pie štāba izvietoto bataljonu atbrūvoja un kareivjus saņēma

gūstā, pēc tam tos izsūtīja uz Štuthofas nāves nometni (454 cilvēkus pēc ārzemju latviešu autoru ziņām, 680 – pēc vācu izlūkdiesta datiem, 1360 – pēc Jekelna ziņojuma). No turienes lielāko daļu drīz nosūtīja 15. latviešu divīzijas papildināšanai, kas noasiņoja Pomerānijā.

Traģisks bija štāba virsnieku liktenis. Viņus apsūdzēja bruņota apvērsuma gatavošanā saziņā ar ienaidnieku. Pēc kara tiesas sprieduma astoņus štāba virsniekus 20. novembrī pie Liepājas nošāva. Trijiem sodu mīkstināja un arī izsūtīja uz nometni Vācijā. Ģenerāli Kureli apžēloja un 21. novembrī stingrā apsardzībā aizveda uz Rendsburgu (Šlēsvigas–Holšteinas zemē Vācijas ziemeļos).

Citādi risinājās notikumi 14. novembrī pie Usmas ezera, kur Rubeņa bataljonu vāciešiem neizdevās pārsteigt. 650 vīri ar kaujām izrāvās no ielenkuma, diemžēl jau bez sava komandiera. Tad vācieši pieveda papildspēkus un ielenca visu Zlēku masīvu. Piecas dienas ilga pēdējā kauja. Kad tā noklusa, izrādījās, ka ienaidnieks ir atsists, bet arī no bataljona maz kas palicis pāri. Kādi 80 cīnītāji pievienojās "Sarkanajai bultai", pārējie izklīda.

Kureliešu traģēdija ir viena no vispretrunīgākajām latviešu nacionālās pretestības lappusēm. Izteikti visdažādākie vērtējumi – gan ceļot tos varoņmocekļu kārtā, gan piedēvējot bezmaz vai apzinātu paša Kureļa nodevību. Atmetot galējības, daudzi vērtētāji atzīst, ka faktiskā rīkotāja K. Upelnieka patriotisms un ieceru plašums nekādā ziņā neatsvēra viņa galveno trūkumu: pieņemt vēlamo par esošo, kas ir pilnīgi neciešama īpašība komandierim. Viņam piemita arī naivitāte un bezrūpība, un viņš pārliecīgi uzticējās vāciešiem. Vai varbūt domāja, ka ar vāciešiem vairs nav ko rēķināties? Kādā no pēdējām sarunām Kristaps Upelnieks Jekelna štāba priekšniekam esot skaidri pateicis: ja jūs dosiet mums brīvu Latviju, mēs tūdaļ savāksim 50 000 karotāju. Kristaps Upelnieks acīmredzot pat neapzinājās, ka ar šādiem paziņojumiem paraksta sev nāves spriedumu.

Nekas netika darīts arī tad, kad stāvoklis jau kļuva draudošs: biežās vācu un SD vienību patruļas ap Anahiti, viesi ar fotoaparātiem un citas pazīmes būtu darījušas uzmanīgu jebkuru citu ne tik pašpārliecinātu komandieri. Tomēr Upelnieks nebija nodevējs – par savām paviršībām viņš samaksāja ar paša dzīvību! Kas attiecas

uz patiešām mīklaino Kureļa apžēlošanu, tad to var izskaidrot ar dažādiem motīviem. Viens no galvenajiem varētu būt tas, ka Jekelnam nācās rēķināties ar jau sirmā ģenerāļa lielo autoritāti latviešu leģionā.

KAS IR ZLĒKU TRAGĒDIJA? Ibavas mežu masīvā 1944. gada 9. decembrī un dažās turpmākajās dienās nacistu soda ekspedīcija pēc SS obergrupearstleitnants F. Jekelna pavēles iznīcināja 14 Zlēku pagasta viensētas līdz ar to iedzīvotājiem.

Hitlerieši bieži izgāza dusmas uz vietējiem iedzīvotājiem pēc neveiksmīgām partizānu medībām. Par to liecina Audriņu un Morduku sādžas drupas Latgalē, Lidice Čehoslovākijā, Oradūra Francijā, Ablinga Lietuvā, Hatiņa Baltkrievijā...

"Vainas izpirkšanas pasākumi", kā tos dēvēja vācieši, Zlēku pagastā sākās tajā pašā dienā, kad cieta neveiksmi pret R. Rubeņa kureliešiem un "Sarkanās bultas" partizāniem rīkotā operācija. Tomēr vēlākie pētījumi liecina, ka šajā gadījumā eksekūcijai bijis nevis spontānas atreibības raksturs, drīzāk tā iecerēta kā sistemātiskas "tīrīšanas" akcija. Nodedzinot vismaz 25 zemnieku saimniecības, fašisti cerēja likvidēt partizānu, dēzertieru un dumpīgo leģionāru uzturēšanās bāzi Ziemeļkurzemē.

Neveiksme cīņās ar kureliešiem un partizāniem tā bija saniknojusi bendes, ka tie slepkavoja visus bez izņēmuma – sirmgalvjus,

sievietes, bērnus. To vidū bija gan partizānu līdzjutēji un ģimenes locekļi, gan vāciešu atbalstītāji un slepenie ziņotāji, gan leģiona karotāju tuvinieki un bēgļi, kas meža mājās vienkārši bija cerējuši rast patvērumu. Nošauts vai sadedzināts 161 cilvēks.

Visvairāk upuru vēlāk atrada pie Vēlogiem, šeit meža malā bija nošautas 28 sievietes un 2 bērni. Izdevās paglābties kādai sievietei, kas bija tikai ievainota un zaudējusi samaņu. Dižkīru krāsmatās tika sazīmētas 14 cilvēku mirstīgās atliekas, 7 vai 8 gulēja nodegušajā šķūnī pie durvīm. Šie cilvēki līdz pēdējam bija meklējuši glābiņu no liesmām... Māju saimnieks un viņa dēls palika dzīvi: tēvs bija šķūtīs, bet dēls sēdēja cietumā par dezertēšanu. Rendas pagasta Prāmniekos arestēja kāda partizāna sievu, trīs bērnu māti. Otrā rītā viņu nošāva, un bendes atgriezās, lai nodedzinātu mājas kopā ar bērniem un slimo vecmāti. Te pēkšņi mežā atskanēja šāvieni, un "varonīgie" dedzinātāji muka, ko nagi nes...

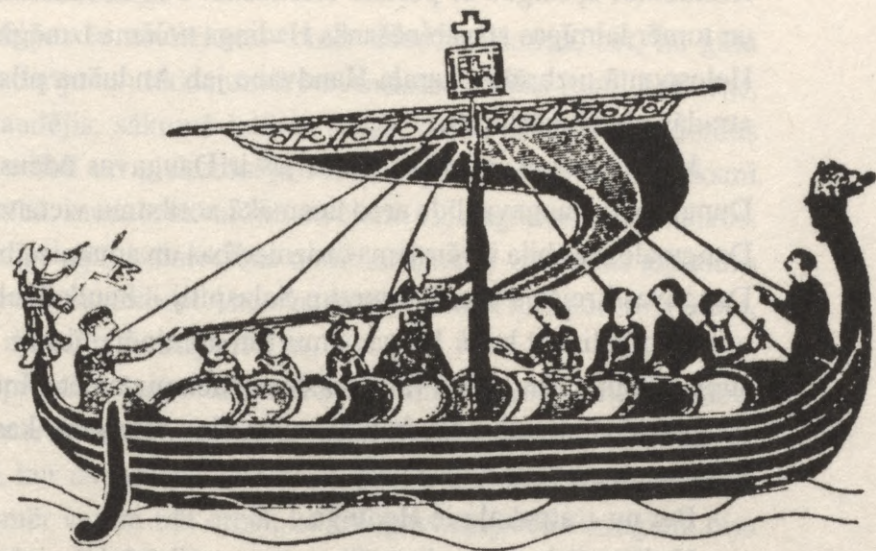
Tā fašistiem neizdevās savu noziegumu noslēpt. Lai ziņas par to negrautu latviešu leģiona 19. divīzijas kaujasspējas padomju uzbrukuma priekšvakarā, vācu armijas grupas *Nord* pavēlniecība deva rīkojumu akciju pārtraukt. Dažas mājas tā arī palika ar salmiem apliktas, bet to iedzīvotājus aizdzina uz koncentrācijas nometnēm.

Mierīgo iedzīvotāju apšaušanā piedalījusies arī kāda latviešu SS aizmugures vienība, par kuru tuvākas ziņas nav izdevies sameklēt – iespējams, te darbojušies tā saucamie mežakaķi. Toties droši zināms, ka daži vietējie kangari kalpojuši par uzvedinātājiem un uzkūdītājiem, rādīdami asiņainu priekšzīmi tur, kur vācu virsnieki jau bijuši gatavi apžēlot upurus.

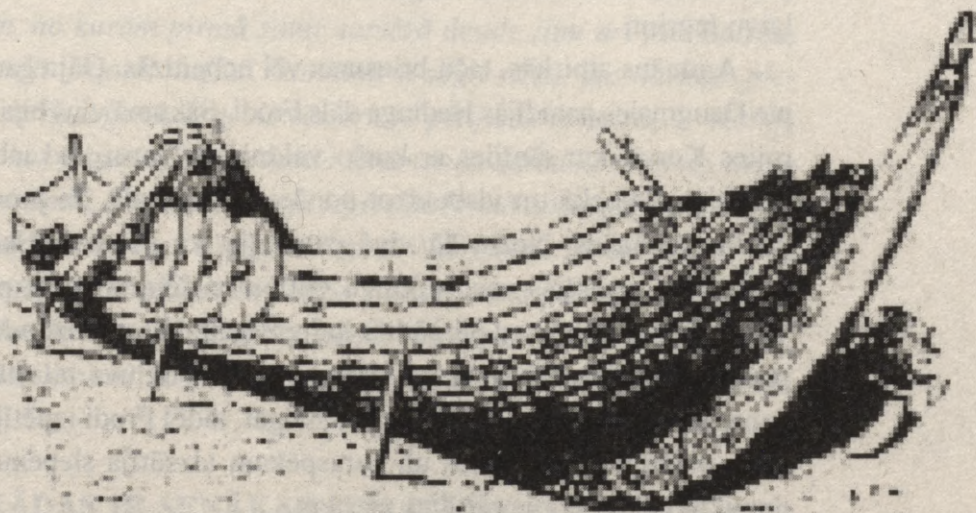
Zlēku centrā – Karātavu kalniņā – 1965. gadā pārveda nevainīgi noslepkavoto mirstīgās atliekas no Mūrnieku u.c. kapiem un izveidoja traģēdijas upuru masu kapus.

Tajā pašā gadā šeit atklāts piemineklis fašistiskā terora upuru piemiņai.

KĀ VIKINGI IEKAROJUŠI DAUGMALI? Teiksmainus notikumus, kas datējami ar 9. gadsimta otro pusi – 10. gadsimta sākumu, apraksta dāņu vēsturnieks Saksis Gramatiķis. Viņš piemin kādu dāņu vikingu, vārdā Hadings, kurš iebrucis Kursā, taču kuršu

Vikingu kuģis

Vikingu kuģa dibens, izrakts Norvēģijā

valdnieks Lokers to sagūstījis. Hadingam izdevies izbēgt no gūsta, iemidzinot apsargus ar pasaku stāstīšanu. Pēc neveiksmes Kursā un tomēr laimīgas atsvabināšanās Hadings nolēma izmēģināt laimi Helespontā, uzbrūkot karaļa Handvana jeb Anduāna pilsētai, kas atradās pie Dunas upes.

Helesponte skandināvu tradīcijās ir Daugavas ūdensceļš, bet Duna – pati Daugava, līdz ar to ticamākā notikumu vieta varētu būt Daugmale, kas bija ievērojams tirdzniecības un amatniecības centrs Daugavas kreisajā krastā iepretim Salaspilij – Saulkalnei. Te dzīvoja zemgaļi, bet kopš 11. gadsimta jau dominēja lībieši. 13. gadsimta sākumā Daugmale vairs rakstos netiek pieminēta. Interesanti, ka pilskalnā atrasts zižļa fragments ar rūnu rakstiem, kas liecina, ka rūnas iegravējis kāds Olafs.

Bet nu – atpakaļ pie Hadinga.

Hadings licis saviem karotājiem notvert pilsētā dzīvojošos putnus, piestiprināt pie to spārniem degļus un tos aizdedzināt. Satrauktie putni, atgriežoties ligzdās, pilsētu aizdedzinājuši. Kamēr pilsētnieki bija nodarbināti ugunsgrēka dzēšanā, Hadinga pa neapsargātajiem vārtiem ielauzās Daugmalē, ieņēma to un pašu Anduānu sagūstīja. Anduānam bija jāizpērk sava dzīvība un zemes brīvība ar tādu daudzumu zelta, cik viņš pats svēra. Reāli tas varēja notikt, liekot vienā laivā zeltu, bet otrā kāpjot valdniekam un tad salīdzinot abu laivu iegrimi.

Anduāns atpirkās, taču briesmas vēl nebeidzās. Gāja gadi, un pie Daugmales parādījās Hadinga dēls Frodi. Sākumā viņš bija izkarojis Kursā, kur cīnījies ar kuršu valdnieku Dorni, tad iebrucis Igaunijā, Polockā un visbeidzot nonācis Daugmalē. Te joprojām valdīja Anduāns. Nezin kā viņš pamanīja, ka Frodi ir Hadinga dēls, tādēļ atcerējās veco vikingu viltību un lika nonāvēt pilsētā visus putnus. Frodi tad pārgērbās kalpones drebēs un, uzdodamies par personu, kas izbēgusi no vikingu gūsta, nokļuva pilsētā. Tur nabaga kalponei ļāva diezgan brīvi staigāt, tādēļ Frodi izpētīja pilsētas plānu un paradumus un karaspēkam aizsūtīja slepenu ziņu noteiktā laikā būt pie pilsētas vārtiem.

Pienāca noteiktais laiks, un Frodi naktī nemanot pielavījās pie vārtiem, atvēra tos un ielaida pilsētā savējos. Vikingi pilsētu ātri ieņēma, tomēr daudz no cerētā neguva, jo Anduāns paguva savu

bagātību ielādēt kuģos un nogremdēt upes dzelmē, kur to varbūt var atrast vēl šodien.

Frodi par šo zaudējumu tomēr daudz neskuma, bet, lai gūtu kādu gandarījumu, lūdza uzvarētā Anduāna meitas roku. Anduāns, lai arī zaudējis, sākumā izlikās bargs, deva vikingiem padomus labā uzvedībā un piekodināja Frodi nepārvērst uzvaras veiksmi augstprātībā, saudzēt uzvarētos un cienīt viņu agrākos slavas laikus, kā arī neaptraipīt radniecības nodibināšanu ar zemiskas alkatības dziņu. Pēc šiem vārdiem Anduāns tomēr atzina Frodi par savu znotu, atgūstot arī savai valstij brīvību.

Var, protams, šaubīties par Sakša Gramatiķa vēstījuma ticamību, jo viņa sacerējums, kas sarakstīts 13. gadsimta sākumā, vairāk līdzinās teiksmai, kur izmantotas dažādas Eiropā pazīstamas literāras tradīcijas. Tomēr varam būt droši, ka Daugavas lejtece vikingiem bija pazīstama un to uzbrukums Daugmalei – visai reāls. Varam jau Saksim Gramatiķim neuzticēties. Un tomēr – ja nu Hadings un Frodi, saklausījušies teiksmas par citiem karotājiem, patiesi pie Dunas (Daugavas) izmantojuši viņu viltības? Šajā pasaulē viss iespējams...

Kas bija Saksis Gramatiķis?

Saksis Gramatiķis (ap 1150–1216/1220) bija dāņu garīdznieks, kam Lundas arhibīskaps Absalons uzdeva rakstīt Dānijas vēsturi līdz ar Dānijas karaļa varas cildinājumiem. Vēsture sastāv no 2 daļām, no kurām pirmā satur samērā daudz ziņu arī par Baltiju, taču tajā iekļauti dažādi skandināvu sāgu sižeti, kas darbam piešķir vairāk leģendas, nevis vēsturiska pētījuma raksturu. Ir vēsturieki, kas vispār apšaubā Sakša Gramatiķa darba kā vēstures avota izmantošanu, uzskatot, ka tajā leģendas formā atspoguļotas Dānijas politiskās intereses 13. gs. sākumā. Vairākums tomēr pieļauj, ka atainotajiem notikumiem varēja būt arī reāls pamats. Starp citu, arī Hamleta tēmu Šekspīrs ņēmis no Sakša Gramatiķa darba. Dānijas vēsturi Saksis Gramatiķis aprakstījis līdz 1185. gadam.

KĀDAS IR SENĀKAS RAKSTĪTAS ZIŅAS PAR BALTIEM? Rietumbalti apdzīvoja tagadējo Kaļiņingradas apgabalu un Polijas ziemeļaustrumdaļu. Ļoti attīstīta baltu zeme bija Semba (tag. Kaļiņingradas apg. rietumdaļa), kas atradās izdevīgā stāvoklī

Baltijas jūras krastā, kur ieguva dzintaru. Uz šo apvidu attiecas senākā rakstītā ziņa par mūsu senčiem. Romiešu vēsturnieks Tacits darbā "Ģermānija" stāsta, ka Svebu (t.i., Baltijas) jūras krastā dzīvo aisti, kas labības kopšanā esot daudz uzcītīgāki par slinkajiem ģermāņiem. Jūras krastā aisti izrokot un savācot dzintaru, ko tie saucot par "glesum", un pārdodot svešiniekiem.

Rietumeiropā baltus par aistiem sauca līdz pat 9. gs. Domājams, ka šajā vārdā nosaukti gar jūru dzīvojošie balti.

Romiešu rakstnieka Plīnija, Vecākā, plašajā enciklopēdiska rakstura darbā *Naturalis historia* minēta kāda "ārkārtīgi liela sala", kuras krastā esot izskalots dzintars. "Salas" vārds, kas pārņemts no iepriekšējā gadsimta grieķu autoriem, Plīnija darba norakstos (oriģināls nav saglabājies) rakstīts dažādi: *Basilia*, *Baltia*, *Balcia*. Vārda izcelsmi valodnieki saista ar jēdzienu "balsts", "bāls". Vēlāk, 9. gs., Vulfstāns Prūsijas jūras piekrasti sauc ziemeļģermāņu cilmes vārdā par *Witland* ("Balta zeme"). 13. gs. dokumentos par Vitlandi saukts piekrastes apvidus ap Aistmarī un laikam arī Semba.

Ap 523.–526. gadu aistu sūtņi ieradās pie gotu karaļa Teodorika Lielā Ravenā (Itālijā) un pasniedza viņam dzintara dāvanu. Karaļa sekretārs Kasiodors karaļa vārdā raksta aistiem pateicības vēstuli: "Aistiem. Karalis Teodoriks. Mums ir patīkams jūsu lūgums stāties ar mums sakaros. Pricējāties, ka arī jums, kas apdzīvojat okeāna krastus, mūsu vārds kļūst pazīstams, kaut arī nekādus rīkojumus jums neesam spējuši dot. Ar pateicību saņemam dzintara balvu, ko mums atveduši šīs vēstules nodevēji. Apciemojiet līdzīgā kārtā mūs vēl biežāk, staigājot līdzīgā kārtā jūsu mīlestības ceļus, jo bagātu karaļu labvēlība ir vērtīga."

Tajā pašā gadsimtā aistus piemin arī gotu vēsturnieks Jordāns. Netālu no Vislas grīvas jūras krastā dzīvojošie aisti esot "miermīlīgu cilvēku dzimums". Ap 800. gadu aistus piemin arī franku karaļa Kārļa Lielā dzīves aprakstā viņa biogrāfs Einhardš.

9. gs. beigās anglosakšu karalis Alfrēds savā Orosija "Pasaules vēstures" tulkojuma ievadā ievietojis anglosakšu ceļotāja Vulfstāna aprakstu par aistiem. Pa Vislu ceļotājs iebraucis Aismarē (Aistmarē), kuras krastos dzīvojuši aisti. Šajā līcī ietek arī Elbingas upe, kuras krastā pie Druzas ezera atradās ievērojamā baltu osta Druza (Truso), ko apmeklēja Vulfstāns. Aisti bijuši varonīga un spēcīga tauta, kas

Kārlis Zāle – Senči “Sadarba” izstādē Rīgas piēšetas mākslas muzejā

daudz karojusi. Zemē bijušas uzceltas ļoti daudzas pilis, kurās katrā bijis savs karalis. Tur esot bijis daudz medus un zivju. Bagātie dzēruši ķēves pienu, bet nabadzīgākie ļaudis – medalu. Aisti esot turējuši savus mirušos mēnesi, pat divus nesadedzinātus, bet sevišķi ievērojamus – pusgadu, jo viņi pratuši radīt aukstumu: "Ja nostāda divus traukus ar alu un ūdeni, tad viņi izdara to, ka trauki pārsalst ar ledu, lai būtu ziema vai vasara."

KĀ NOTIKA RIETUMBALTU CILŠU IEKAROŠANA?

13. gs. pirmajos 30. gados vācu feodāļiem izdevās pakļaut gan igauņus un lībiešus, gan latgaļus un sēļus, bet ar kuršiem un zemgaļiem cīņas turpinājās. Rietumbaltu zemes (Prūsija) šajā laikā atradās Mazovijas kņaza Konrāda interešu lokā, taču, nespēdams uzveikt prūšus un uzspiest tiem kristīgo ticību, kņazs aicināja palīgā Vācu ordeni.

1231. gadā Vācu ordeņa brāļi mestra Hermaņa Baļķa vadībā uzsāk Prūsijas iekarošanu, vispirms sagrābdami Kulmas zemi un uzceldami atbalsta punktus – Toruņas un Kulmas pilis. Tur ieradās arī vācu kolonisti, un sākās gadsimtiem ilgā, pakāpeniskā Prūsijas kolonizācija. Garnizoni, kas uzturējās Vācu ordeņa pilīs, nemitīgi uzbruka apkārtējiem zemniekiem, nopostīja to laukus, aizdzina lopus, izlaupīja mantu, nodedzināja mājas.

13. gs. trīsdesmitajos gados vācu feodāļu agresija skāra Pamedes, Pagudes, Vārmes, Bārtas un Nātangas zemes. Pamedē 1233. g. Kvidīnes vietā tiek uzcelta Marienverderas spaidu pils (tag. Kvidzina), Pagudē senās baltu ostas Druzas (Truso) vietā ordenis uzcēla Elbingas (tag. Elblongas) pili. 1239. g. pilskunga nodevības dēļ ienaidnieka rokās nokļuva Baiga, ko ordenis izveidoja par ļoti stipru nocietinājumu. Jauni pāvesta sūtīti krustnešu pulki 1241. g. palīdzēja sagrābt vēl trīs baltu zemēs – Vārmī, Nātangu un Bārtu. Iegūtās teritorijas Vācu ordenis sadalīja ar Prūsijas bīskapu.

1242. gadā iekarotajās prūšu zemes sākas sacelšanās, par kuras vadoni kļuva Pomores slāvu kašubu kņazs Svntopelks, kurš gan līdz tam bija vadījis apvienotos agresoru spēkus pret prūšiem, taču, izpratis Vācu ordeņa bīstamību arī sev, Svntopelks bloķēja Vislas grīvu un liedza vācu palīgspēkiem iet cauri savai zemei.

Prūši padzina apspiedējus gandrīz no visas Prūsijas. Hronists Dusburgas Pēteris rakstīja, ka gandrīz visa Prūsija bijusi "nokrāsota kristīgo asinīm". Nākamajā gadā prūšu un sudāvu karaspēks iebruka Kulmas zemē un pie Rēsavas ezera sakāva ordeņa spēkus – izglābušies esot tikai desmit vīri. No 1242. gada līdz 1245. gadam sacelšanās notika arī Kursā.

Kaut gan Prūsijā ieradās arvien jauni krusta karotāji, cīņas turpinājās gadiem ilgi. 1248. gadā Sventopelks, izmantodams starpnieka pāvesta legāta Jēkaba palīdzību, noslēdza ar ordeni mieru, taču vēl pēc tam prūši sakāva agresorus Nātangā. Un tomēr, palikuši bez sabiedrotā, pamēdi un daļa vārmju un nātangu 1249. gadā noslēdza līgumu, kurā vācu agresoru un prūšu puses minētas kā līdztiesīgas. Līgumu neparakstījušie vārmji un nātangi rudenī ļoti smagi sakāva ordeņa sirotājus pie Kruķu ciema: 53 ordeņa brāļus iznīcināja, bet pārējos saņēma gūstā.

1252. gadā Livonijas ordenis, kas bija Vācu ordeņa atzarojums Latvijā un Igaunijā, sagrāba seno kuršu ostu Pilsātu, kur uzcēla Klaipēdas (Mēmeles) pili. Tai bija jāklūst par pamatu abu Vācu ordeņa teritoriju (Livonijas ordenis bija pakļauts Vācu ordenim) savienošanai, kā arī zemes ceļa nodrošināšanai starp tām. Drīz pēc tam vācu rokās nonāca Galinda, kas bija novājināta cīņās ar mazoviešiem. Palīgā ordenim ieradās arī milzīgs Čehijas karaļa Pšemisla (Otokara) II karaspēks. Sagrābtās sembju pils Tvangstes vietā uzcēla Karalauču pili, ko par godu palīgā atnākušajam Čehijas karalim nosauc par Kēnigsbergu (*Castrum regium*). Sembji mēģina atvairīt Livonijas ordeņa iebrukumu, paši dodas atbrīvot Klaipēdu, tomēr pārspēka dēļ 1257. gadā arī Semba nonāk Vācu ordeņa varā.

1259. gadā pēc divgadīga pamiera karadarbību pret iekarotājiem atsāka vēl nepakļautie žemaiši, kuri pie Skodas sakāva Kuldīgas un Klaipēdas vācu bruņiniekus, tā atdzīvinot

Prūšu karavadoņa
Erkus Manta
pieminekļis
Klaipēdā. Tēlnieks
V. Mačuika

Baltijas tautu nacionālās atbrīvošanās cīņū. Baltijā sākās liela sacelšanās. Žemaišu panākumu ietekmē sacēlās zemgaļi, kas, sava vadoņa Šabja aicināti, padzina Livonijas ordeni no Zemgales. Ordenis centās zaudēto atgūt, ar milzīgu karaspēku uzbrūkot galvenajai zemgaļu pilij Tērvetei. Nespēdami to ieņemt, iebrucēji uzcēla Zemgalē atbalsta punktu – Dobes pili.

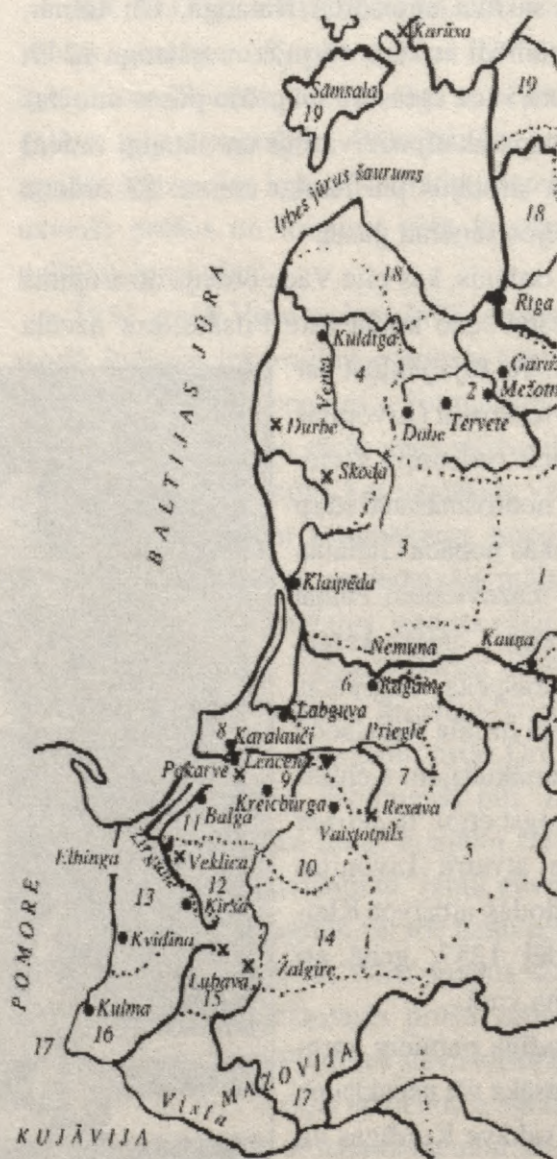
1260. gada 13. jūlijā pie Durbes kurši un igauņi, kas bija piespiedu kārtā iesaukti iebrucēju karaspēkā, kaujas laikā pārgāja žemaišu pusē un kopīgiem spēkiem satrieca apvienotos Livonijas

un Prūsijas vācu karapulkus. Pēc uzvaras kurši padzina apspiedējus arī no savām pilīm. Vācieši aizmuka no Dobes.

Uzzinājuši par vācu sakāvi pie Durbes, nātangi un vārmji prasīja ordeņa soģim Volradam Mirābilim atvieglot zemnieku stāvokli. Kad noteiktajā laikā 50 prūšu labieši ieradās Lenčenas pilī pēc atbildes, soģis lika viņus ieslēgt pilī un dzīvus sadedzināt. Tas prūšus saniknoja vēl vairāk. Lielā slepenībā katra zeme ievēlēja karavadoni: sembji – Glandi, vārmji – Glapi, pagudieši – Auktumu, bārti – Divanu, nātangi – Mantu. Mantu bērniībā vācieši bija aizveduši kā ķīlnieku uz Magdeburgu, kristījuši, dodot

- Balti:** 1 – augstaiši;
 2 – zemgaļi;
 3 – žemaiši;
 4 – kurši;
 5 – sudāvi (jātvingi);
 6 – skalvji;
 7 – nadravi;
 8 – sembji;
 9 – nātangi;
 10 – bārti;
 11 – vārmji;
 12 – pagudi;
 13 – pamedī;
 14 – galindi.
 Baltu un slāvu apgabali:
 15 – Lubavas zeme;
 16 – Kulmas zeme.

- Pārējās tautības:
 17 – poļi;
 18 – lībieši;
 19 – igauņi.

vārdu Heinrihs (baltiskā izrunā – Erkus), apmācījuši kaujas taktikā un citās zinībās.

Sacelšanās uzliesmoja reizē visās piecās zemēs 1260. gada 20. septembrī. Kristīgo baznīcas un lūgšanu namus prūši nodedzināja, pils triecienā ieņēma vai, ja tas nebija iespējams, aplenca tās.

Bet Prūsijā ieradās atkal jauni krustnešu pulki. 1261. gada sākumā kādu no tiem sakāva sembji, otru pie Pakarves – Manta vadītie nātangi. Ienaidniekam palīgspēki pienāca galvenokārt pa jūru, tādēļ sevišķi sīvas cīņas notika pie ostas pilsētām – Baigas, Karalaučiem, Elbingas.

Cīņās pret kopīgo ienaidnieku iesaistījās Lietuvas valdnieks Mindaugs, kurš diplomātisku iemeslu dēļ bija kristījies, bet tagad kristietību atmeta. Sacēlās arī sāmsalieši.

Pēc vairāku gadu ilgas cīņas gandrīz visa Prūsija bija atbrīvota, tādēļ prūšu un viņu ieroču brāļu triecieni varēja vērsties uz tām vācu okupētajām zemēm, kur sacelšanās nebija notikusi.

Panākumi tomēr mijās ar neveiksmēm. Ar Livonijas ordeņa palīdzību apspieda sembjus. Lietuvā sākās jukas, tādēļ no tās aktīvu palīdzību prūši un kurši vairs nevarēja saņemt. Pēc tam, kad 1265. gada rudenī jaunais pāvests Klements IV atkal izsludināja krusta karagājienu uz Baltijas zemēm, Karalaučos ieradās jauni krusta karotāju pulki no visas Rietumeiropas.

Vācieši uzcēla Tepļavas un Brandenburgas pils. 1267. gadā izlīgumu ar agresoriem bija spiesti noslēgt kurši. Prūši pārstaigāja Kulmas zemi, iznīcināja Kvidinu un, sabiedrojušies ar Pomores kņazu M. Ščivoju II, kopīgi bloķēja Vislas grīvu. Vācu ordenis devās uz Pomori pretuzbrukumā, un Mščivojs II bija spiests noslēgt ar ordeni miera līgumu.

1271. gadā sākās izšķirīgais cīņu posms. Vācieši nostiprinājās Sembā, kur jau iepriekšējā gadā bija uzcēlušī jaunus atbalsta punktus – Labguvu un Laukstieti. Bārti un pagudi vēlreiz mēģināja atbrīvot Pievislas zemes. Pie Zirgūnes upes tie guva spožu uzvaru pār ordeņa spēkiem un ieņēma Ķirsas (Kristburgas) pilsētu. Šim karagājjienam sekoja vairāki citi. 1272. gadā beidzās zemgaļu pretestība, jau agrāk – kuršu sacelšanās.

Tas ietekmēja Prūsijas likteni, jo visi jaunie krustnešu pulki devās uz Prūsiju.

Ilgajās un niknajās cīņās prūši bija novājināti. 1272. gada beigās jaunatbraukušie krustneši kopā ar ordeņa brāļiem izpostīja Nātangu. Erku Mantu sagūstīja, pakāra pie koka un krūtīs iedūra zobenu. Erkum Mantam Klaipēdā tagad ir uzcelts pieminēklis.

1273. gadā krustneši apspieda sacelšanos arī Vārmē un Pagudē. Pēc šiem notikumiem vācu feodāļu agresija paplašinājās. Nadravā Priegles upes krastā krustneši uzcēla vairākas spaidu pilis.

Pa Nemunas upi ordenis iebruka Skalavā, kur nodedzināja Ragaines pili un upes pretējā krastā atkal uzcēla spaidu pili.

Ilgī un varonīgi savu brīvību aizstāvēja sudāvi (jeb jātvingi). 1277. gadā Skumanta vadībā viņi līdz ar lietuviešiem iebruka Kulmas zemē un Pamedē, postīdami ienaidnieka apmetnes. Tūdaļ sacēlās pagudi un daļa bārtu. Tomēr pret milzīgo ordeņa pārspēku noturēties nespēja. 1279. gada pavasarī zemgaļi Nameiša un lietuvieši Traideņa vadībā pie Aizkraukles ļoti smagi sakāva Livonijas ordeņa spēkus. Tūdaļ sākās sacelšanas Zemgalē. Divus gadus vēlāk, lai atvieglotu sudāvu stāvokli, Lietuvas valdnieks Traidenis sūtīja savu karaspēku zemgaļu karavadoņa Nameiša vadībā karagājienā pret ordeni uz prūšu zemēm, taču 1283. gadā arī sudāvu vadoņi bija spiesti padoties. Zemgaļi vēl cīņu turpināja un 1287. gadā pie Garozas sakāva vācus. Rietumbaltijā šajā laikā vēlreiz sacēlās pagudi un bārti, bet 1295. gadā – vēlreiz nātangi un sembji.

Baltu cīņas par savu neatkarību un brīvību turpinājās vēl vairākus nekā simt gadu līdz uzvarai Žalgires kaujā 1410. gada 15. jūlijā.

KAS IR LIVONIJAS ATSKAŅU HRONIKA? Blakus Indriķa hronikai Livonijas Atskaņu hronika ir otrs nozīmīgākais stāstošās vēstures avots par notikumiem Latvijā no 12. gadsimta beigām līdz 1290. gadam. Tiesa, senākie notikumi aprakstīti kļūdaini un neprecīzi, tādēļ par laiku līdz 1228. gadam daudz labāks avots ir Indriķa hronika. Tomēr tas nenozīmē, ka Atskaņu hronikas ziņām vispār nevarētu uzticēties.

Ievērots, ka hronikas autors izmantojis dažādus dokumentus, laika gaitā zudušas annāles un citus avotus, līdz ar to par atsevišķām norisēm viņš bijis labi informēts. Diezgan sīki aprakstīta, piemēram, Saules (1236) un Durbes (1260) kauja, Lietuvas vald-

Pēc kaujas pie Durbes 1260. g. 17. jūlijā – U. Apsīša glezna

nieka Mindauga darbība. Indriķa hronika kopumā veltīta lībiešu, latgaļu un igauņu zemju iekarošanas aprakstam, turpretī Atskaņu hronika, it kā turpinot Indriķa aizsākto, galvenokārt atspoguļo Kursas un Zemgales pakļaušanu.

Atskaņu hronikas autors ir nezināms. Domājams, ka viņš bijis Vācu ordeņa brālis, kas 1279. gadā ieradies Livonijā. Ar šo laiku notikumu apraksti kļūst plašāki un pelna lielāku uzticību, jo autors pats bijis norišu liecinieks un līdzdalībnieks. Šajā laikā galvenie notikumi risinājās Zemgalē, ko krustneši, iekarodami Tērveti, Dobeli, Rakti, Sidrabi, postīja visnesaudzīgāk, iznīcinot iedzīvotājus, pārvietojot tos vai arī spiežot atstāt dzimto zemi un doties uz Lietuvu. Atskaņu hronika ir avots, pēc kura iepazīstam zemgaļu valdnieka Nameiša vārdu.

Atskaņu hronika gan nav īsti sacerējums, kura nolūks būtu bijis fiksēt notikumus Livonijā. Būtībā hronika pirmām kārtām ir tā laika literatūras piemineklis – 12017 rindu garš dzejas darbs, kas pieder pie t.s. galda literatūras, ko ordeņa brāļu gara spēcīnāšanai tiem lasīja priekšā maltītes reizēs. Tas nozīmē, ka autors galvenokārt pievērsies politiskiem notikumiem, kauju aprakstiem, kuros slavināti mestri, ordeņa brāļu cēlās īpašības, uzvaras, gudrība, Dieva mīlestība pretstatā ļaunajiem kristiešu ienaidniekiem pagāniem, kas kaujās parasti izrādās zaudētāji. Nezināmais bruņinieks tomēr bijis diezgan korekts un aprakstījis arī kuršu, zemgaļu vai lietuviešu uzvaras, nereti izsakot atzinīgus vārdus par viņu varoņību un pat augstsirdīgu rīcību. Tāpat viņš nav vairījies parādīt krustnešu nežēlību. Jūtams, ka autors nav simpatizējis garīdzniecībai.

Pēc speciālistu domām, hronikas autors kā dzejnieks bijis viduvējs. Varbūt tas nācis mums par labu, jo, mazāk pievērsot uzmanību dzejiskai labskanībai un neiepinot sacerējumā leģendāras bruņinieku dēku tēmas, autors sekojis līdzī reāliem krusta karu notikumiem Livonijā un atstājis mums nozīmīgu vēstures avotu.

Atskaņu hronika nav vienīgais tāda veida sacerējums. 14. gadsimtā sarakstīta t.s. jaunākā Livonijas Atskaņu hronika, taču tā saglabājusies vienīgi pārstāsta prozā. Vecākā Atskaņu hronika sarakstīta vidusaugšvācu valodā; tā jau sen pieejama tulkojumā latviski, bet pēdējais izdevums ar jaunu V. Bisenieka atdzejojumu un Ē. Murgurēviča un K. Kļaviņa zinātniskiem komentāriem nācis klajā 1998. gadā.

Atskaņu hronikai ir vēl kāda īpaša nozīme Latvijas vēsturē. Tajā aprakstītas kādas Cēsu latgaļu karavīru vienības karagaitas, cita starpā pieminot, ka "nāca nu l ar sarkanu tie karogu, l kam vidū balta josla bija". Šīs rindas kļuva par pamatu Latvijas nacionālā – sarkanbaltsarkanā karoga izveidei.

CIK ZEMGAĻU AIZGĀJA UZ LIETUVU? Kādā pāvesta Klementa V 1310. gada dokumentā teikts, ka pēc Zemgales iekarošanas 100 000 zemgaļu aizgājuši uz Lietuvu. Vai šis skaitlis ir ticams? Un cik vispār iedzīvotāju bija mūsdienu Latvijas teritorijā pirms 700–800 gadiem?

13. gadsimtā dāņu iekarotajā Ziemeļigaunijā tika veikta revīzija, kurā uzskaitīja dāņiem pakļautos ciemus un to lielumu, lai varētu aprēķināt ievācamos nodokļus. Ciemu lielumu novērtēja arklos, bet arkls, pēc vēsturnieku domām, atbilst vienai saimniecībai, kurā tolaik varēja dzīvot 5–7 cilvēki. Zinot dāņu iekaroto apgabalu aptuvenu lielumu, arklu "saimniecību" skaitu un iespējamo ģimenes vai saimes lielumu, iespējams aprēķināt gan Ziemeļigauņijas kopējo iedzīvotāju skaitu, gan iedzīvotāju blīvumu. Pieņemot, ka līdzīga situācija varēja būt arī citos Igaunijas novados, igauņu kopskaits 13. gadsimtā tiek lēsts 105 000–147 700 (mazākais skaitlis – ja saimniecībā būtu 5 cilvēki, lielākais – ja 7).

Diemžēl par Latviju līdzīgu vēstures avotu nav, kaut gan ir ziņas par arklu kopskaitu atsevišķos Zemgales un Kursas apvidos. Ir metodes, kurās var izmantot datus par arheoloģisko pieminekļu izvietojumu un to raksturu, taču šādā gadījumā apvidum jābūt samērā labi izpētītam. Aprēķinot iedzīvotāju skaitu Latvijā, galvenokārt tomēr izmanto Igaunijas paraugu, pieņemot, ka apstākļi Latvijā būtiski neatšķirās un līdzīgā teritorija bija līdzīgs arklu, t.i., saimniecību skaits. Protams, tiek izdarītas korekcijas, ņemot vērā dažādas citas ziņas, kā arī ģeogrāfiskos apstākļus.

Pašreiz atzītākie ir vācu vēsturnieka F. Beninghofena veiktie aprēķini. Pēc viņa domām, tagadējās Latvijas teritorijā 13. gadsimtā bija 109 000–154 000 iedzīvotāju, kas pēc novadiem un tautībām sadalījās šādi:

Lībieši (Daugavas, Gaujas un Metsepoles) 15 000–21 000

Latgaļi (aptuveni tag. Vidzemē, neskaitot lībiešu zemes)	30 000–42 000
Latgaļi (uz austrumiem no Aiviekstes–Pededzes)	20 000–28 000
Latgaļi kopā	50 000–70 000
Sēļi	5000–7000
Zemgaļi	17 000–24 500
Kurši (ieskaitot Kursas lībiešus)	22 000–31 500
Kopā:	109 000–154 000

Salīdzinājumam – lietuviešu varēja būt ap 120 000–170 000, bet iedzīvotāju visā Baltijā, izņemot Prūsiju, – 334 000–471 700.

Šie, protams, ir iespējamie rezultāti, kas balstās uz vairākiem pieņēmumiem, taču diezgan ticami. Kaut gan starpība starp minimālo un maksimālo iedzīvotāju skaitu ir samērā liela, tomēr varam gūt kaut nelielu priekšstatu par tā laika Latvijas apdzīvotību, kas ir diezgan svarīgi, mēģinot izprast 13. gadsimta norises.

Būtiski F. Beninghofena aprēķinos ir tas, ka dots novērtējums iedzīvotāju skaitam **tagadējās** Latvijas robežās. Zinot, ka prāva daļa senās Sēlijas, Zemgales un Kursas jau viduslaikos iekļāvās Lietuvas valstī, sēļu, zemgaļu un kuršu kopskaits jāpalielina. Par cik? Vai par trešo daļu? Varbūt. Taču, ja zemgaļu skaitu pat dubultotu, arī tad būtu tikai 50 000 cilvēku.

Te nu būs atbilde uz sākumā uzdoto jautājumu.

Uz Lietuvu nevarēja aiziet 100 000 zemgaļu, jo tik daudz viņu vispār nebija. Vai Klements V kļūdījies? Iespējams, ka viņam sniegta neprecīza informācija, taču varbūt "100 000" vienkārši nozīmēja "ļoti daudz". Neapšaubāms fakts ir tas, ka bagātā Zemgale pēc tās iekarošanas ilgu laiku palika pusapdzīvota iedzīvotāju izkaušanas, pārvietošanas un piespiedu emigrēšanas rezultātā.

KĀ BIJUSĪ DOBELES KOMTURIJA GANDRĪZ KĻUVA PAR NEATKARĪGU FIRŠTA VALSTI? Jau drīz pēc Livonijas kara sākuma 1558. gadā bija kļuvis skaidrs, ka Livonijas ordenis nav spējīgs pasargāt savas teritorijas bez palīdzības no ārienes. Tādēļ Livonijas ordeņa vadītāji mēģināja rast izeju no sarežģītās situācijas, sekularizējot, t.i., laiciskojojot ordeni, kā tas jau 1525. gadā bija

Senlatvju pils – U. Apsīša glezna

A. Alksnis – senlatvju karavīri

izdarīts Prūsijā. 1560. gada 5. aprīlī Rīgā Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers slepeni apspriedās ar 13 augstākajiem ordeņa pavēlniekiem par ordeņa sekularizācijas noteikumiem un ordenim piederošo novadu sadalīšanu agrāko ordeņa amatpersonu starpā. Bet pēc piecām dienām G. Ketlers apstiprināja jau 1559. gadā doto solījumu Dobeles komturam Tīšam (*Matiasam*) fon der Reke, ka gadījumā, ja Ketlers kļūs par laicīgu Livonijas valdnieku, Rekes mantojamā īpašumā nonāks bijusī Dobeles komturija ar Dobeles pili, Tērvetes un Auces muižām un citām komturijai pakļautajām zemēm.

Taču 1561. gada 28. novembrī parakstītajā Padošanās līgumā starp Polijas karali un Livonijas ordeni (*Pacta subjectionis*) Dobeles novads tika minēts to zemju vidū, kuras bijušais ordeņa mestrs kā laicīgs hercogs tagad saņēma lēnī no karaļa. Pēc minētā līguma noslēgšanas Tīšs fon der Reke atteicās zvērēt uzticību jaunajam hercogam un zvērēja tieši karalim, tādējādi cerēdams iegūt no hercoga varas neatkarīga firsta stāvokli. Savukārt Gothards Ketlers paziņoja: tā kā viņš dabūjis pārvaldīšanā tikai Kurzemi un Zemgali, kas veidoja daļu no bijušās Livonijas, tad arī Reke pienākas tikai daļa no agrākās komturijas, turklāt Dobeles pils un novads saskaņā ar Padošanās līgumu ietilpstot hercogam piešķirtajos īpašumos.

Šīs nesaskaņas kļuva par pamatu gadiem ilgiem strīdiem un konfliktiem. Vispirms abi strīdnieki vērsās pie Polijas karaļa kā šķīrējtiesneša, bet, tā kā sūdzības karaļa tiesā palika bez jūtamiem rezultātiem, tad drīz vien ķērās arī pie ieročiem. Kā pirmais sāka hercogs Gothards. 1566. gada augusta vidū hercoga Zaļās muižas (tag. Zaļenieki) pārvaldnieks "pārtvēra" ap 200 Rekes liellopu, kurus pēc īpašnieka rīkojuma vajadzēja pārdzīt no Tērvetes uz Dobeli. Bet 23. augusta vakarā bruņoti hercoga ļaudis iebruka Krūškalnes muižā, kur, ceļodami uz Vestfāli, nakšņoja Reke un viņa sieva. Uzbrukuma laikā tika nogalināti Rekes kalpotāji, bet viņš pats saņemts ciet un aizvests uz Jelgavas pili.

Pēc apcietināšanas Reke sākumā liedzās atdot Dobeles pili hercogam Gothardam, bet pēc tam, kad hercoga karaspēks aplenca Dobeli, bijušais komturis piekrita līgumam ar viņu. Līgums paredzēja, ka apmaiņā pret Dobeli Reke saņems no hercoga lēnī Jaunpils pili ar novadu. Taču pēc atbrīvošanās no cietuma Reke neatzina šī līguma likumību, deklarēdams, ka tas ticis viņam uzspiests ar

varu, tomēr, nosūtot kārtējo sūdzību Polijas karalim, Reke parakstījās kā Dobeles un Jaunpils kungs un mēģināja pievienot Jaunpili saviem īpašumiem. Bez tam Reke turpināja uzskatīt sevi par neatkarīgu no hercoga varas un atteicās pildīt militāro dienestu, kādu bija uzņēmušies pārējie hercogistes muižnieki. Tādēļ 1568. gadā Bauskas landtāgā pieņēma pret viņu vērstu lēmumu, kā rezultātā muižniecības vārdā Polijas karalim tika iesniegts lūgums saukt Reki pie kārtības.

Atkal sākās tiesāšanās, turklāt Reke atriebās Gothardam, iebrukdams un postīdams hercoga muižas, piemēram, 1569. gadā Rekes kalpotāji sagrāva hercogam piederošu kaļķu cepli, nolaupīja gatavos kaļķus, kā arī nodedzināja vairākas hercoga zemnieku sētas. Turpmākajos gados konfliktu vairākkārt mēģināja noregulēt ar savstarpēju sarunu palīdzību, taču galīgo vienošanos panāca tikai 1576. gada 18. februārī, kad Reke beidzot piekrita Dobeles apmaiņai pret Jaunpili. Tomēr līdz pat savai nāvei 1580. gadā viņš uzskatīja sevi par tiešu Polijas karaļa vasali un nepakļāvās hercoga jurisdikcijai. Rekes pēcteči gan atzina hercogu par savu kungu un pat sara- dojās ar Ketleriem.

KAD JELGAVA KĻUVA PAR KURZEMES HERCOGISTES GALVASPILSĒTU? 1561. gada 28. novembrī pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers noslēdza padošanās līgumu ar Polijas karali Sigismundu II Augustu, tādējādi 1562. gada 5. martā beidza pastāvēt Livonijas ordenis. Šiem notikumiem sekoja jaunas valsts – Kurzemes un Zemgales hercogistes – rašanās. Vienlaikus tika likvidētas vecās ordeņlaiku pārvaldes struktūras un to vietā veidotas citas, jaunajām prasībām atbilstošas. Par svarīgāko sabiedriski politisko centru kļuva hercoga galms, kurā koncentrējās galvenās ar valsts varu un pārvaldi saistītās amatpersonas un institūcijas.

Sākotnēji hercogi nebija stingri noteiktas rezidences vietas. Hercogs Gothards ar savu galmu pēc veco laiku paražas pārbrauca no vienas pils uz otru, par to liecina arī viņa laikā noturēto landtāgu norises vietas: Rīga, Bauska, Kuldīga, Jelgava, Dobeles, kaut gan jau 1568. gada 6. maija landtāga lēmums jeb recess noteica,

1564. gadā Žečpospolītas karalis Sigismunds Augusts piešķīra pirmajam Kurzemes un Zemgales hercogam Gothardam Ketleram ģerboni

Kurzemes hercogiste

ka vasarā rīkotiem landtāgiem jānotiek Bauskā, bet ziemā – Jelgavā. Tomēr galma rezidēšanas jautājumā hercogs Gothards deva priekšroku Kuldīgai un Sēlpilij, un avotos minētās vietas tiek dēvētas par "*svarīgākajām galma apmetnēm*". Savukārt saskaņā ar 1568. gada 11. decembra recesu Gotharda pēkšņas nāves gadījumā, kas, ņemot vērā Livonijas kara apstākļus, bija visnotaļ iespējams, reģentiem kopā ar mantinieku pēdējā mazgadības laikā būtu jāuzturas Dobelē. Iespējams, ka Dobeles izvēli šajā gadījumā bija noteikusi hercoga vēlēšanās nodrošināties pret bijušā Dobeles komtura Rekes pretenzijām, jo konflikts ar viņu Dobeles dēļ tolaik vēl nebija atrisināts.

Gotharda testaments, kas tika atvērts pēc viņa nāves 1587. gadā, sadalīja hercogisti abu dēlu Fridriha (1587–1642) un Vilhelma (1587–1616) starpā, nosakot par rezidencēm atkal Kuldīgu un Sēlpili, kurās līdz Vilhelma pilngadībai galmam būtu jāuzturas pārmaiņus, kamēr vēlākā hercogistes galvaspilsēta Jelgava ietilpa hercogienes Annas atraitnes tiesā. Kad hercogs Vilhelms bija saasniedzis pilngadību, 1596. gada 21. maijā brāļi noslēdza līgumu par varas sadali, kas paredzēja, ka katram no viņiem būs savs galms un savas pārvaldes iestādes. Šajā līgumā tika noteikts, ka hercoga Vilhelma rezidence būs Kuldīgā, bet hercogs Fridrihs par rezidenci izvēlējās Jelgavu, kas atradās ģeogrāfiski izdevīgākā vietā nekā Sēlpils.

Pēc hercoga Vilhelma atstādināšanas no varas un hercoga Fridriha izlīguma ar Polijas karaļa sūtītu komisiju un muižniecību, kas notika 1617. gadā, Jelgavas kā hercogistes svarīgākā centra stāvoklis tika fiksēts valsts satversmē jeb Valdības formulā, kuras 26. paragrāfa bija ierakstīts, ka landtāgiem ir jānotiek reizi divos gados Jelgavā. Tomēr poļu–zviedru kara apstākļos šis noteikums bija grūti realizējams, jo karojošo pušu vienības vairākkārt ieņēma Jelgavas pili, bet hercogs Fridrihs bija spiests uzturēties neieņemtajās vai ienaidnieka atstātajās pilīs – Dobelē, Saldū u.c. Turklāt arī Kuldīga tolaik vēl nebija zaudējusi savu rezidences un hercogistes Kurzemes daļas galvenās pilsētas statusu. Par to liecina formulējums 1624. gada 24. decembra recesā, kurā ierakstīts, ka tad, kad hercogs uzturēsies hercogistes Kurzemes daļā, Kuldīgā divas trīs dienas ik divas nedēļas rezidēs valdības padomnieki, kuri pieņems hercogam adresētos lūgumrakstus. Un tikai pēc hercoga

Jēkaba kāpšanas hercogistes tronī Jelgava tika atzīta par vienīgo galvaspilsētu, fiksējot 1642. gada 29. novembrī t.s. komisijas izlīgumā īpašu noteikumu, ka hercoga rezidencei jāatrodas Jelgavā.

KAM TICĒJA AKMENS LAIKMETA CILVĒKS? Par senāko Latvijas teritorijas apdzīvotāju ticējumiem, tradīcijām un garīgo kultūru daudz var pastāstīt akmens laikmeta kapulauki. Protams, ne visas tur iegūtas liecības mēs spējam atšifrēt un saprast. Atrasto priekšmetu īstā jēga un nozīme daļēji pagaisusi gadu tūkstošu gaitā, tos mēs, protams, iztulkosim no sava šīsdienas skatpunkta. Un tomēr...

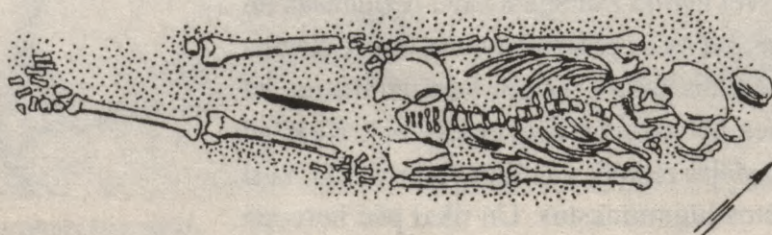
Ziemeļlatvijā – sirmā Burtnieku ezera ziemeļu krastā stiepjas iegarens grants paugurs, ko izveidojuši un atstājuši kūstošie ledāji. Šis paugurs sākotnēji kā pussala iestiepies ezerā, bet vēlāk, ūdens līmenim pazeminoties, kļuvis par ezera krastu, kas virs pašreizējā ūdens līmeņa paceļas apmēram 5–7 metrus. Paugura nogāzē akmens laikmetā mitinājušies ļaudis, kas mirušos kopienas locekļus apglabājuši paugura pašā augstākajā daļā, kādus pārdesmit metrus no dzīves vietas. Vieta senatnē bijusi izcili piemērota kā medībām, tā zvejai un barības augu savākšanai, tādēļ cilvēki to apdzīvojuši ilgi jo ilgi. Arī senie apbedījumi grupējušies cits pie cita četru gadu tūkstošu laikā, apmēram no 8200 līdz 4200 gadam pirms mūsu ēras, ļaujot mums izsekot apbedīšanas tradīciju izmaiņām.

Pagaidām visā Austrumbaltijā senākais mums līdz šim zināmais apbedījums attiecas uz laiku pirms 8240 gadiem. Tas atklāts pašā apmetnes teritorijā paugura nogāzē (305. kaps). Mirušais vīrietis apbedīts apmetnes vietā netālu no pavarda un guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras. Kaps intensīvi nobērts ar sarkano "krāsu zemi" – okeru. Apbedītajam kapā līdzī dots zivju šķēps un acīmredzot arī kāds no lomiem, jo saglabājies palielas līdakas skriemelis. Līdz-

tekus aizsākas cilts locekļu apbedījums īpaši izveidotā kapulaukā netālu no dzīvesvietas.

Visu šo gadu tūkstošu laikā vērojams

Zvejnieka akmens
laikmeta kapulauks,
305. kaps.
Arheologa
F. Zagorska
izrakumi

rūpīgs kapa vietas iekārtojums, lietojot gan sarkano "krāsu zemi" – okeru, gan melnzemi, gan reizēm kapu nosedzot ar akmeņu krāvumiem. Kapā mirušais parasti guldīts uz muguras, dažkārt arī uz sāniem vai vēdera. Nereti apbedītajam uz kājām vai galvas uzvelts paliels akmens.

Bieži kapos mirušajiem līdzās novietotas arī t.s. kapu piedevas – darba rīki, medību ieroči un zvejas piederumi, rotas un amuleti. Jau nāvajā akmens laikmetā, neolītā, apbedījumiem blakus pat ierīkotas īpašas ziedojumu vietas, kurās intensīvi sarkanā zemes laukumā kaudzītē samestas minētās senlietas, bet šajos gadījumos – ar nodomu salauztas, saplēstas. Šī tradīcija novērota arī vēlākos laikos, piemēram, kuršu un lībiešu apbedījumos.

Senākajos periodos – vidējā un vēlajā mezolītā – mirušie kapā galvenokārt guldīti pa vienam. Izņēmums ir gadījumi, kad kopīgi apbedīts kāds no pieaugušajiem un pusaudži vai bērni. Vēlāk, neolītā, raksturīgi kļūst arī kolektīvie kapi, kuros kopā guldīti 5–6 mirušie. Šo kolektīvo kapu izrotājumos īpašu vietu ieņem dzintara ripas, piekari, krelles. Nereti kopā ar dzintara un zobu piekariņu rotām mirušajam kapā līdzī dotas reālistiski veidotas, kaulā un ragā grieztas dzīvnieku, galvenokārt aļņu, arī putnu un cilvēku figūriņas. Visbiežāk šādi amuleti – talismani – atrasti bērnu un pusaudžu apbedījumos. Pašus vēlākos – t.s. saliektos apbedījumus arī nereti rotā ornamentētas kaula jostas vai rokasprādzes.

Minētās paražas liecina, ka senie akmens laikmeta cilvēki godināja savus senčus, centās saglabāt viņu piemiņu un nešaubāmi ticēja aizkapa dzīvei. Tieši tādēļ viņi arī baidījās no atsevišķiem ļauniem cilvēkiem un postošiem spēkiem, visādi kavējot to "augšāmcelšanos". Te jāmin mirušo guldināšana uz vēdera, akmeņu kraušana uz galvas un kājām, dažkārt atsevišķu ķermeņa locekļu, arī galvas, atdalīšana un citi drošības pasākumi.

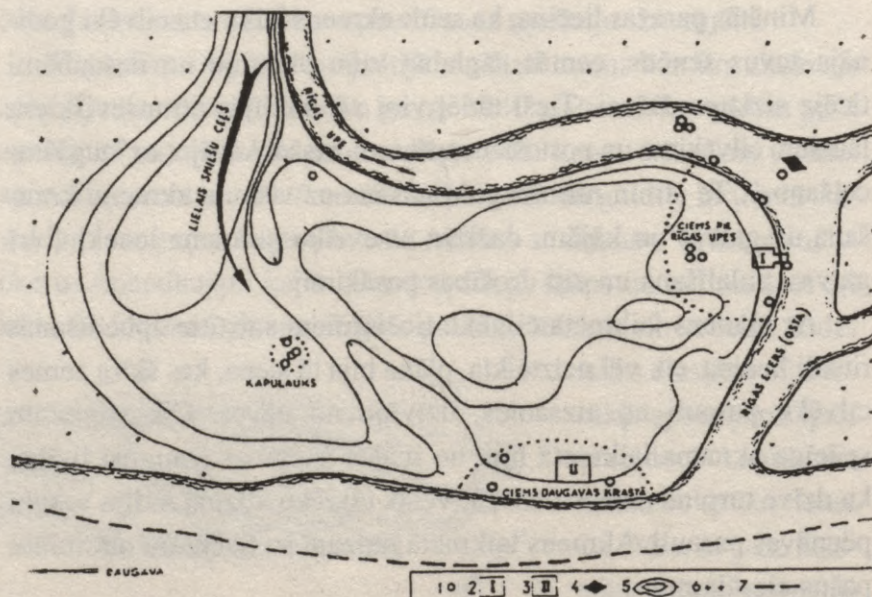
Ar akmens laikmeta cilvēku ticējumiem saistītie apbedīšanas rituāli liecina, cik vēl neizteikta, plāna bija tā siena, kas šķīra zemes cilvēku pasauli no aizsaules, dzīvību no nāves. Cik stipra un spēcīga akmens laikmetā bija no reālās īstenības izaugusī ticība, ka dzīve turpinās vēl aiz nāves, vēlāk cilvēku apziņā radīja veselu pēcnāves pasauli. Akmens laikmetā redzam šo ticējumu un rituālu pašus aizsākumus.

Līdzīgas tradīcijas var novērot visā Ziemeļeiropā, sākot no Jitlandes pussalas rietumos līdz Volgas augštecei un Oņegas ezera krastiem austrumos. Jāuzsver tomēr, ka nekur šīs tradīcijas nav tik daudzveidīgas un novērotas tik ilgstošā akmens laikmeta periodā kā Zvejnieku akmens laikmeta kapulaukā Latvijā Burtnieku ezera krastā.

KĀ CĒLIES PILSĀTS "RĪGA"? Senās Rīgas ģeogrāfiskais stāvoklis bija izdevīgs šādi topošas agrās pilsētas novietnei. Arheoloģiskos izrakumos Vecrīgas teritorijā atrasta virkne senlietu, kas datējamas līdz 12. gadsimtam. Taču Vecrīgas kultūrslānis ar celtņu paliekām, kas liecinātu par nepārtrauktu apdzīvotību, droši konstatējams tikai no 12. gadsimta. Tas norāda, ka Rīga salīdzinājumā ar Ikšķiles un Salaspils apkaimi, kur konstatēti vairāki lieli 11.–12. gs. ekonomiskie centri, ir jaunāks centrs. Plašos laukumos veiktie izrakumi (A. Caune, M. Vilsone) liecina par intensīvu apdzīvotību Vecrīgā apmēram 3 ha lielā platībā divu apmetņu – ciemu ietvaros.

Viena no apmetnēm atradusies Rīgas upes ielokā dabiskas ostas krastā starp tagadējām Kalēju, Audēju, Mārstaļu un Alksnāja ielām. Kultūrslāņa apakšējais horizonts te sasniedz 2 m, un sešās kārtās konstatētas 12.–13. gs. celtniecības paliekas. Otra apmetne

12. g.s. Rīgas
plānojuma
rekonstrukcija.

atradusies Daugavmalā, tagadējā Rātslaukuma un Peldu ielas rajonā. Te konstatētas vismaz divas celtniecības kārtas, kas attiecināmas uz 12. gadsimtu. Visa apbūves teritorija bijusi sadalīta nelielās sētās, kuras citu no citas norobežojuši stāvkoku žogi. Katra dzīvojamā nama sētā bijusi arī saimniecības celtnes – klētiņa un mājlopu novietne.

Priekšstatu par šo Rīgas sākotnējo iedzīvotāju etnisko sastāvu sniedz 12.–14. gs. apbedījumu materiāls, kas iegūts pie Doma un Pētera baznīcām. Pēc Rīgas jau kristīgo kapsētās mirušajiem līdzdotā inventāra – īpaši rotaslietām – var spriest, ka kapsētā pie Doma baznīcas apglabāti lībieši, bet pie Pētera baznīcas – kurši un no Ziemeļkurzemes ieceļojušie lībieši. Vecrīgas teritorijā atrastas arī atsevišķas zemgaļu un latgaļu senlietas. Tātad Rīgā jau ar 12. gs. veidojies etniski jaukts iedzīvotāju sastāvs. Arheoloģiskais materiāls, kas iegūts tālaika celtnēs vai to tuvumā, liecina, ka iedzīvotāji Rīgā nodarbojušies ar amatniecību (metāla, kaula, koka un dzintara apstrāde). Par to, ka tirdzniecības sakari īpaši attīstījušies austrumu virzienā, liecina stikla krelles, aproces, krustiņi, sudraba stienīši, kaujas vāles u.c. Svarīga loma Rīgas iedzīvotāju dzīvē bijusi arī zvejniecībai.

Kur celta Rīga?

Senāk Kangaros ilgu laiku dzīvojis un darbojies Lielais cilvēks. Dzīvojis pie paša ezera, kas tad izpleties visgarām Kangariem. Lielajam cilvēkam te bijusi pastāvīga dzīves vieta, bet bieži tas gājis arī uz to novadu, kur tagad uzbūvēta Rīga. Gribējies aiziet pa sausumu, tāpēc pāri ezeram nobēris smilšu jomu. Sākumā uzbērums bijis taisnāks, līdzēnāks, bet ezera ūdens ar laiku izrobojis tā malas. Radušās gravas, izliekumi, iedobumi, – radušies Kangaru kalni, tādi, kādi tie tagad, kad plašais ezers jau sen aizaudzis.

Vienmuļa, purvainā, vietām pastaignēja bijusi tā vieta, kur tagad uzbūvēta Rīga. Un arī te Lielais cilvēks nesis smiltis, taisījis uzbērumus. Tikko pāraugušiem ezeriem uzkaisījis smilšu kārtu, citur uzmetis veselus kalnus. Kādā vietā tikko neapbēris zemnieka māju. Mazu upīti lielais smilšu bērumš novirzījis pie pašas šo māju rijas. Zemnieks savu jauno rijas upīti sācis dēvēt par Rīdzīti. Kad pie Rīdzītes celta pilsēta, nosaukums Rīdzīte labi nepiederējies, jo pilsētai bijis jābūt lielai. Nosaukuši to par Rīgu.

Bērzaune

Teika

Rīgas celšana

Vidzemnieki norunājuši, ka vajadzīga galvenā pilsēta arī viņiem, jo citās zemēs tā bijis. Tie sabraukuši visi: lieli un mazi, veci un jauni. Darījuši, ko katrs varējis, – cits nesis akmeņus, cits mūrējis utt., līdz beidzot uzcēluši pilsētu, kura sastāvējusi no deviņām mājām un rijas vidū, jo tie domājuši, ka rijā dzīvo latviešu mīlais pilsētas dievs.

Veci ļaudis mūsu pusē vēl tagad paliek pie tā, ka Rīgu cēluši vidzemnieki. Viņi noskaita:

Rīga, Rīga, skaista Rīga,
Kas to skaistu darināj'?
Vidzemnieku sūri darbi,
Pakavoti kumeliņi.

Katvari

KĀ CĒLIES VĀRDS RĪGA? Ir izteiktas dažādas teorijas par Rīgas vārda izcelsmi. Ņemot vērā to, ka daudzas Latvijas apdzīvotās vietas savu nosaukumu ieguvušas no tuvumā esošajām upēm, ezeriem utt., kuru vārdi parasti ir ļoti seni, jauno pētījumu gaismā ticamākais ir apgalvojums, ka Rīga savu vārdu ieguvusi no līdzīga nosaukuma upītes. Rīga jeb Rīdzenes upīte, kas lejasdaļā plūda pa kādu Daugavas vecupi, ietecēja Daugavā pie tagadējās 13. janvāra ielas. Pēc baltu filoloģijas speciālistes V. Dambes domām, Rīga ir kuršu vārds, tā senākā forma bijusi – Ringa. Šis vārds apzīmē gan loku, gan kaut ko līkumainu. Ja atceramies, ka Rīgas upīte savā lejasdaļā, apmetot slaidu loku, veidojusi pussalu, uz kuras konstatēta senākā – 12. gs. apdzīvotība, tad šāds vārda skaidrojums labi atbilst situācijai dabā. Pie tagadējās 13. janvāra ielas, kur Rīdzene pagriezusies uz Daugavu, izveidojās dabiska osta – tā sauktais Rīgas ezers – 50 m plats un ap 4 m dziļš baseins, kur varēja pietāt kuģi.

Lai gan ap 12. gs. beigām par Rīgas "pilsāta" pamatiedzīvotājiem hronists Indriķis min lībiešus, viņu vadoni lībieti Asi, taču vairākkārt ir apliecināta arī kuršu lielā interese par Rīgu.

Atceroties agrākos – precīzi nedatētus notikumus, hronists raksta, ka vendi pēc tam, kad kurši tos padzinuši no Ventas, apmetušies Rīgā pie Senā kalna. Taču arī no šejienes kurši vendus padzinuši. Tikai ar kuršu un vāciešu pretišķībām Daugavas lejteces dēļ

skaidrojams tas fakts, ka bīskaps Meinhards bija nolēmis uzsākt karu pret kuršiem. Lai noregulētu attiecības ar vāciešiem, kuršu pārstāvji 1201. gadā ieradās Rīgā. Miera līguma slēgšana ar vāciešiem laikā, kad iebrucēji Rīgu uzsāka pārvērst par savu galveno atbalstpunktu, šķiet, skaidrojama ar to, ka kurši gribēja nodrošināt savu Rīgā dzīvojošo tautiešu tiesības. Kad tas netika ievērots, kurši sadarbībā ar lībiešiem 1210. gadā organizēja lielu uzbrukumu Rīgai; vācieši vēlāk to uzskatīja par pašu bīstamāko pret viņiem vērsto vietējo iedzīvotāju pasākumu.

Rīgas vārds

Teika

Agrākos laikos ne uz viena verststaba neesot bijusi rakstīta Rīga, bet gan Rija. Tas esot bijis tādēļ, ka Rīgas vietā senāk stāvējusi rija, kurā no aizupes nācis kult Lielais cilvēks – Kristaps.

Mēdzūla

Kā Rīga vārdu dabūjusi

Teika

Kad teicēja bijusi jauna, viņai tēvs stāstījis, kā Rīga savu vārdu dabūjusi. Iesākumā bijusi tur veca rija, kur tagad Rīga. Apbūvējuši apkārt mājas un nosaukuši apbūvēto vietu par Rīgu tādēļ, ka pirmā māja esot bijusi rija.

Veci ļaudis stāstīja, ka agrāk istabu nebijis – dzīvojuši turpat rijās.

Ļaudona

KUR NOTIKA IZŠĶIROŠĀ CĪŅA STARP RĪGAS PILSĀTU UN BERTOLDU? Rīgas teritorijā atradies arī kāds zīmīgs kalns, kam, jādodomā, bijušas nocietinājuma – pilskalna funkcijas. To sauca par Rīgas vai Seno kalnu (*mons antiquus*). Lai gan par tā precīzo atrašanās vietu zinātnieki vēl strīdas, ticamāks ir pieņēmums, ka šis kalns atradies Esplanādes vietā. Viduslaikos te bijušas smilšainas kāpas, starp tām kāds lielāks paugurs, domājams, Rīgas vai Senais kalns, ko vēlākos laikos sauca par Kubes kalnu. Tas diemžēl bez iepriekšējas izpētes norakts jau 18. gs. beigās.

Taču tieši šis kalns ir tā vieta senās Rīgas teritorijā, kur 1198. gadā notiek izšķirošā cīņa starp lībiešiem un bīskapa

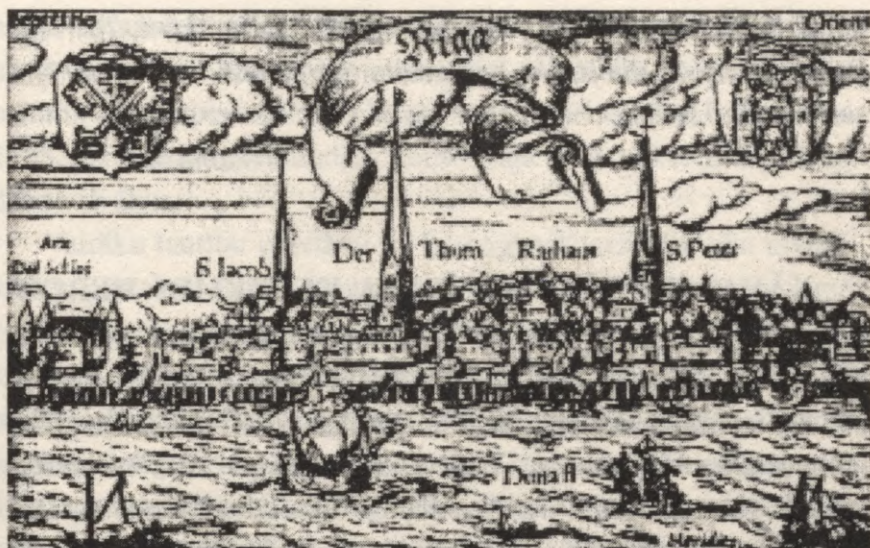

Bertolda krustnešu karaspēku. Tā kā ar šo notikumu vēstures avotos pirmoreiz droši parādās Rīgas vārds, uzmanīgāk izanalizēsim Livonijas hronikā aprakstīto. Tur teikts, ka bīskaps Bertolds, neuzdrošinādamies ielaisties bruņotā konfliktā ar lībiešiem, no Salaspils ar karaspēku atgriezās uz Rīgu (*ad locum Rige*). Šajā gadījumā ļoti svarīgi noskaidrot, ko tajā laikā nozīmēja vārds *locus*.

Nav pareizs agrāko Livonijas hronikas komentētāju pieņēmums, ka vārdkopa *ad locum Rige* tulkojama kā "uz Rīgas vietu", ar to apzīmējot gandrīz neapdzīvotu vietu, kur tikai vēlāk vācieši ierīkoja Rīgas pilsētu. Bez jau iepriekš minētajiem arheoloģisko pētījumu datiem te jāņem palīgā arī filoloģiski apsvērumi. Viduslaiku latīņu valodā vārdam *locus* ir ap 17 dažādu nozīmju, turklāt vairākās no tām var noprast ilgstoši apdzīvotas vietas – ciema, pilsētas – jēdzienu. Te jāatceras, ka 1230. gada kuršu un vāciešu līgumos vieni un tie paši ciemi vai senpilsētas sauktas gan par *villae*, gan *loca*. Arheoloģiskie pētījumi Rietumeiropā, arī Centrāleiropā (Polijā) liecina, ka ar vārdu *locus* 11.–13. gs. apzīmēja kādu lielāku apdzīvotu vietu ar agrās pilsētas iezīmēm. Tā kā kuršiem šādu pilsēttipa apmetņu apzīmēšanai bija savs vārds – "pilsāts", tad ir pamats teikt, ka 1198. gadā bīskaps Bertolds atgriezās nevis uz Rīgas vietu, bet uz Rīgas pilsātu. Jāatceras, ka arī Lībekas Arnolds savā "Slāvu hronikā", rakstot par pirmā vācu bīskapa Meinharda darbību, Rīgas apzīmēšanai 13. gs. sākumā lieto vārdu *locus* (*in loco, qui Riga dicitur*).

KAD SĀKA VEIDOTIES VĀCU KOLONISTU RĪGA?

Tikai pēc tam, kad bīskaps Alberts bīskapijas sēdekli no Ikšķiles 1201./1202. gadu mijā pārcēla uz Rīgu, sāka veidoties vācu kolonistu pilsēta (*civitas*). Tā Rietumeiropā šajā laikā apzīmēja

Rīga pirms 1547. g.
(pēc gravīras
1550. g. publicētajā
S. Minsterā
“Kosmogrāfijā”)

pilsētas, kur uzturējās augstāki garīdznieki. Vācieši savu nometni Rīgā sāka celt uz ziemeļiem no vietējo apdzīvotās teritorijas – sākotnēji zemes joslā gar Rīgas upi. Tā kā attālumi starp vietējo iedzīvotāju apmetnēm un vāciešu jaundibināto apmetni bija tikai daži simti metru, iedzīvotāju skaitam pieaugot, 13.–14. gadsimtā dažādie apbūves rajoni saplūda vienā kopējā pilsētā.

Nemot vērā šos faktus, par Latvijas galvaspilsētas Rīgas sākumu nav pamata uzskatīt 1201. gadu, kā to līdz šim paudusi baltvācu historiogrāfija, uzsverot, ka vāciešu darbības rezultātā viduslaiku Rīga kā pilsēta radusies gandrīz tukšā vietā, kur bijusi tikai zvejnieku apmetne. Lai gan mūsu rīcībā nav precīza gadskaitļa, kad Rīgas teritorijā sākušas veidoties kuršu un lībiešu apmetnes, var droši teikt, ka tas noticis daudz agrāk par 13. gs. sākumu. Bez arheoloģiskajos izrakumos gūtajiem datiem par to liecina arī rakstītie avoti, kas Rīgu jau 1198. gadā min kā apdzīvotu vietu.

Kā uzcelta Rīgas pilsēta

Kad vācieši iebrukuši Daugavā un sākuši ar lībiešiem tirgoties, tad viņiem nebijis neviena šķūņa, kur preces nolikt. Viņi lūguši lībiešu virsaitim, lai dodot viņiem zemes gabaliņu, tik lielu, ka ar vērša ādu varot aplāt. Tur viņi uzcelšot sev šķūni.

Lībiešu virsaitis to arī atļāvis, jo kas tur nu liels – tāds zemes gabaliņš, ko ar vērša ādu var aplāt. Bet ko vācieši? Viņi ņemot un sagriežot vērša ādu šaurās, šaurās sloksnēs, sasienot sloksnes citu ar citu, un nu viņiem gara jo gara siksnas aukla. Ar to tad viņi

Teika

apmērojuši lielu gabalu zemes un uzcēluši lielu šķūni. Tas bijis Rīgas sākums. Lībieši gan apķērušies, ka pievilti, bet ko darīt, – solīts paliek solīts.

Jēkabnieki

KĀDAS TAUTĪBAS DZĪVOJA KURZEMES HERCOGISTĒ? Pēc tradīcijas, kas jau 15. gadsimtā bija ieviesusies Livonijas oficiālajā kancelejas valodā, arī Kurzemes hercogistes dokumentos izplatītākais dalījums bija vāciešos (*Teutsche*) un nevācos (*Unteutsche, Undeutsche*). Pēdējā grupā ietilpa visi, kas nebija vācieši, taču visbiežāk par "nevāciem" tika dēvēti latvieši. Kaut gan vācieši dominēja hercogistes valdošajās aprindās, bet latvieši pakļauto iedzīvotāju vidū, abu slāņu – gan pamatiedzīvotāju, gan ienācēju – tautību spektrs Kurzemē bija daudz plašāks.

Hercogistes pamatiedzīvotāji bija ne vien latvieši, bet arī lībieši. Latviešu īpatsvars gan krietni pārsniedza 80 % no visu hercogistes iedzīvotāju kopskaita, bet lībiešu skaits nepārsniedza 1 % (šeit un arī turpmāk izmantoti E. Dunsdorfa aprēķini). Kurzemes lībieši jau tolaik mita gar Baltijas jūras piekrasti nomaļus no galvenajiem satiksmes ceļiem un mežu masīvu atstatu no biežāk apdzīvotajām vietām. Tas atšķirībā no Vidzemes piekrastes lībiešiem pasargāja viņus no straujākas asimilācijas līdz pat 20. gadsimtam. Ir ziņas, ka vēl 18. gadsimta beigās 150 Kurzemes ciemos dzīvojuši ap 2400 lībiešu.

Pārējo tautību pārstāvji hercogistes teritorijā bija ienācēji. Skaitliski lielāko grupu veidoja vācieši. Taču 16. gadsimta beigās un 17. gadsimtā to kopskaits nepārsniedza 4–6%, turpretī 18. gs. beigās, kā liecina piektās "dvēseļu revīzijas" dati, viņu skaits (35 000) bija palielinājies līdz 9 % no kopējā Kurzemes iedzīvotāju skaita. Kaut gan vācieši dominēja Kurzemes valdošajās aprindās, viņi bija pārstāvēti visās kārtās, pat zemnieku vidū. Savukārt muižnieku aprindās, kā jau tas Polijas vasaļvalstij pienācās, bija arī pōļi, pa lielākai daļai gan pārvācojušies.

Dienvidu pierobežas apgabalos, galvenokārt Ilūkstes, Ezeres, Saldus un Rucavas novados, vairākas kolonijas bija izveidojuši lietuvieši. No tautiešiem katoļiem etniskajā dzimtenē viņi atšķīrās

ar pievēršanos hercogistes oficiālajai evaņģēliski luteriskajai baznīcai. Lietuvieši Kurzemē nokļuva arī piespiedu kārtā. Tā, piemēram, lai kompensētu mēra laikā zaudēto darbaspēku, E. J. Bīrons 1735. gadā, nopircis Rundāli, nometināja tur 104 Lietuvā pirktus dzimtcilvēkus.

Vairāku tautību pārstāvji uz hercogistes teritoriju tika atvesti kā karagūstekņi. Jau 1445. gadā pēc iebrukuma Novgorodas zemē ordeņa mestrs bija nometinājis Bauskas apkārtnē (orientējoši Vecsaule un Ceraukste) kā karagūstekņus somugru cilmes votus un nodarbināja viņus Bauskas pils celtniecībā. Vietējie viņus, no krievu zemes nākušus, kļūdaini sāka dēvēt par krieviņiem. Domājams, ka 1710. gada mērī krieviņi izmiruši un viņu vietā nometināti Sāmsalā pirktie dzimtļaudis – igauņi. Iespējams, ka līdz ar dzīves vietu viņi iemantoja arī apzīmējumu, jo 18. gadsimta beigās vēl saskaitīts ap 3000 šo "krieviņu". 19. gadsimta sākumā krieviņi jau pilnībā bija asimilējušies ar vietējiem iedzīvotājiem, un viņu pēcteči dzīvoja vairs tikai Vecsaules apkārtnē.

Ir ziņas, ka Mežotnes apkārtnē 1738. gadā tikuši nometināti tatāri, bet pēc 1746. gada ķeizarienes Elizabetes rīkojuma hercoga E.J. Bīrona bijušajās Kurzemes muižās izvietoti turku karagūstekņi.

Lielākā krievu apmetne ne vien hercogistes, bet visas Latvijas teritorijā jau pirms Ziemeļu kara bija izveidojusies Jēkabpilī. Tur apmetās ne vien strūdzinieki un plostnieki, bet, patvēramu meklēdami, arī Krievijā vajātie vecticībnieki. 18. gadsimtā, pieaugot Krievijas politiskajai ietekmei Kurzemē, krievu tautības iedzīvotāju skaits palielinājās.

1561. gada līgums ar Lietuvu un Poliju noteica, ka ebrejiem bijušās Livonijas teritorijā vispār aizliegts apmesties uz dzīvi, kā arī nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību. Taču, kā konstatējusi vēsturniece Tatjana Aleksejeva, šā līguma noteikumi oficiālā līmenī ievēroti tikai Kurzemes hercogistes teritorijā, bet Piltenes bīskapijā attieksme pret ebrejiem bijusi daudz labvēlīgāka. Tur jau 16. gadsimtā viņiem atļāva kļūt par namniekiem, iegūt nekustamo īpašumu, kā arī nodarboties ar amatniecību un tirdzniecību. Pašā hercogistē ebreji tā arī neieguva oficiālas tiesības apmesties uz dzīvi. Taču arī aizliegumi pārāk strikti netika ievēroti, jo Kurzemes muižnieki labprāt izmantoja ebreju kā veiklu tirgotāju un starp-

nieku sniegtos pakalpojumus. Atļauju dzīvot hercogistes teritorijā sākumā izņēmuma kārtā saņēma daži turīgākie ebreji. Taču 17. gadsimtā un it sevišķi 18. gadsimta otrajā pusē ebreju skaits palielinājās visā Kurzemes teritorijā, tostarp hercogistē. 18. gadsimta beigās pēc latviešiem un vāciešiem ebreji jau bija trešā lielākā tautība, kas dzīvoja hercogistē.

Dažādu tautību pārstāvju ierašanos Kurzemē veicināja arī paši hercogi. Pētot hercogistes dzelzs manufaktūras, vēsturniece Mārīte Jakovļeva noskaidrojusi, ka darbā kā speciālisti aicināti ne tikai vācieši, bet visdažādāko tautību pārstāvji – zviedri, franču hugenoti, velsieši u.c. Daudzi no viņiem palika Kurzemē uz dzīvi.

Kurzemē hercogu laikā dzīvojuši arī čigāni, bet tos kā jau kļējotājus 18. gadsimta statistika neuzskaitīja.

KĀDĒĻ APGAISMĪBAS LAIKMETA AVANTŪRISTI IERADĀS KURZEMĒ?

Apgaismības laikmets parasti asociējas ar racionālisma ideju izplatību, lielo domātāju Voltēra, Ruso, Herdera, Merķeļa un citu darbību. Latvijas vēsturē tradicionāli tiek iztīrāta apgaismības ideju izplatība dažādos iedzīvotāju slāņos, šo ideju ietekme uz kultūru, izglītību un it sevišķi attieksmes izmaiņā pret dzimtbūšanas jūga nomākto latviešu zemnieku. Apgaismības idejas Latvijā vēlāk atdzīvināja jaunlatvieši. Taču 18. gadsimtā vienlaikus ar ticību cilvēka saprātam un cilvēces progresam valdīja arī visneiedomājamākā māņticība un šarlatānisms. Tikpat neatņemama šī gadsimta parādība bija arī avantūristi, kuri savā būtība atspoguļoja sabiedrības slepenākās vēlmes un cerības, bailes un fantāzijas. Avantūristus un viņu atstāto ietekmi uz sabiedrību Apgaismības laikmeta mentalitātes vēstures ietvaros pirmie plašāk pētījuši franču tā sauktās annāļu skolas pārstāvji.

Kāds tad bija apgaismības laikmeta avantūrists? Viņš parasti bija cēlies no kādas trešajai kārtai piederīgas ģimenes, retāk nabadzīgs muižnieks. Ģimenē piedzimis kā jaunākais bērns, tā dēvētais "trešais tēva dēls", kuram nepienācās mantojums (to ieguva vecākais dēls), tātad arī iespēja veidot ģimeni. Taču topošo avantūristu neapmierināja un viņa būtībai pilnīgi svešas bija arī tradicionālās tā laika sabiedrības piedāvātās garīdznieka, diplomāta, karavīra

vai tiesu ierēdņa karjeras iespējas. Cits nekas neatlika kā doties piedzīvojumu meklējumos, tā cerot gūt panākumus dzīvē.

Ar savu neparasto personību avantūristi piesaistīja kā sievieti, tā vīriešu uzmanību. Sabiedrībā nepalika nepamanīts viņu ārējais izskats un ietērps. Vieni ģērbās labi un īpaši centās uzsvērt savu bagātību, ar krāšņām kažokādām vai dārglietām, kas gan bieži vien izrādījās viltotas. Avantūristu vājība bija ordeņi un izdomāti tituli, tādēļ tie bieži sevi dēvēja par grāfiem vai prinčiem. Citi turpretim izkopa vārgas, skrandās tērtas būtnes tēlu, kad ārējam izskatam vajadzēja slēpt lielu iekšējo spēku un varu. Bija tādi, kuri apgalvoja, ka viņiem pieder filosofu akmens.

Īsta avantūrista – piedzīvojumu meklētāja – būtība nebija nosakāma, bet viņa rīcība neparedzama. Viņiem piemita labas improvizācijas spējas, kas ļāva, atbilstoši pārgērbjoties, izmainīt savu izskatu un iejusties dažādās profesijās, tādējādi it kā cenšoties vienlaikus izdzīvot vairākas dzīves. Savas dzīves laikā avantūrists pabija gan dziednieka, gan slepeno zinātni profesora, zaldāta, diplomāta, alķīmiķa, slepenā aģenta, advokāta, garīdznieka u.c. amatos. Taču, lai kuru no šiem amatiem viņš neizmēģinātu, vienmēr nemainīgs palika viņa dzīves lielākais sapnis – kalpot karalim un rakstīt. Apveltīti ar bagātu fantāziju un rakstnieka dotībām, viņi nemitīgi piesūtīja valdniekam dažādas vēstules, memuārus, projektus, poēmas, piedāvāja sacerēt augstdzimušo personu dzīves aprakstus, kādus jau bija uzrakstījuši paši par sevi, utt.

Ārēji, nēsājot uzvarētāja masku, avantūrists centās radīt iespaidu, ka ļoti mīl risku, taču dvēselē tomēr vēlējās būt zaudētājs. Viņa raksturs lika zaudēt vai noraidīt jebkuru iespēju nodrošināt savu dzīvi atbilstoši vispārpieņemtajām tradīcijām. Tādēļ īsts avantūrists gan atteicās no ienesīgu amatu piedāvājuma, gan pameta bagātas līgavas, lai ik reizi sāktu dzīvi no jauna, uzskatot likteni par veiksmju un neveiksmju ciklu.

Par savu dzīves vietu avantūristi parasti izvēlējās kādu vienu tuļu mājiņu vai villu pilsētas nomalē, lai tā atrastos uz robežas starp pilsētas un lauku dzīvi. Tomēr neviens no viņiem nespēja ilgi palikt vienā vietā, jo īsta avantūrista dzīve nebija iedomājama bez ceļošanas. Viņam noteikti vajadzēja šķērsot visu tā laika civilizēto pasauli no rietumiem uz austrumiem un no dienvidiem uz ziemeļiem

vai otrādi. Ceļš avantūristam kalpoja kā bēgšanas līdzeklis no nabadzības, slimības un garlaicības. Raksturīgi, ka viņi bieži vien izvēlējās līdzīgus maršrūtus un savu ceļojumu laikā tradicionāli apmetās vienos uz tajos pašos krogos, apmeklēja vienus un tos pašus cilvēkus. Ierodoties nepazīstamā pilsētā, gan atrast naktsmītņi, gan iepazīties ar vietējo sabiedrību avantūristiem palīdzēja piederība tolaik populārajai masonu brālībai, kas arī neatzina ne valstu, ne kārtu radītas robežas. Ceļojumu laikā sastapto ļaužu lokā avantūristi ne vien demonstrēja savas īpašās prasmes un spējas, bet arī izplatīja jaunāko informāciju, popularizēja franču valodu, kaut arī daudziem no viņiem tā nebija dzimtā, iepazīstināja sabiedrību ar jaunāko Parīzes modi un paražām. Jo tieši Parīze bija visu avantūristu pasaules centrs – pilsēta, kurā viņi atgriezās pēc katra gandrīz vai par obligātu kļuvušā Itālijas, Spānijas, Holandes, Šveices, Anglijas, Vācijas, Polijas un Krievijas apmeklējuma.

Savukārt ceļš no Rietumeiropas uz Krieviju tolaik veda cauri Kurzemes un Zemgales hercogistei. No 18. gadsimta avantūristiem, kuri saviem ceļojumiem izvēlējās šo maršrutu, pazīstamākie ir divi: Džakomo Kazanova (1725–1790) un Džuzepe Balzamo, plašāk pazīstams kā grāfs Aleksandrs Kaliostro (1743–1795). Dž. Kazanova – žurnālists, virsnieks, diplomāts, aktieris, vijolnieks, garīdznieks, matemātikas un vēstures traktātu autors, loteriju organizētājs, raktuvju pētnieks, dziednieks, cilvēks, kurš "spējis" pārvērst metālu

Džakomo Kazanova
(1725–1790)

zeltā un sievieti par vīrieti un kuru bez tam vienmēr pavadījusi neatvairāma mīlētāja slava – uz Krieviju devās 1764–1765. gadā. Jelgavā 1764. gadā hercogam Ernstam Johanam Bīronam Kazanova uzdevies par inženieri un lietpratēju dabas bagātību izmantošanā. Viņš pat apceļojis Kurzemi, pārbaudīdams rūpniecības uzņēmumus, un ieteicis dažādus uzlabojumus, par ko saņēmis 200 dukātu. Grāfs A. Kaliostro šo pašu ceļu uz Krieviju mēroja piecpadsmit gadus vēlāk, un arī viņš tad apstājās Jelgavā.

Tā savas ģeogrāfiskās situācijas dēļ arī mazā Kurzemes un Zemgales hercogistes galvaspilsēta Jelgava iekļuva avantūristu ceļojumu maršrutā. Ziņas par abu avantūristu viesošanos Kurzemē vēl

līdz mūsdienām saglabājušās gan pašu ceļotāju memoāros, gan viņiem veltītajos apcerējumos.

KĀ GRĀFA KALIOSTRO KARJERU IETEKMĒJA VIESOŠANĀS JELGAVĀ? Džuzepe Balzamo, plašāk pazīstams kā grāfs Aleksandrs Kaliostro, piedzima 1743. gada 8. jūnijā Palermo. Vecāki agri pamanīja dēla aso prātu un spilgto iztēli un nosūtīja zēnu mācīties uz semināru. Taču Džuzepe no turienes aizbēga, bet drīz vien tika noķerts un ievietots klosterī. Tur, ieinteresējies par botāniku, viņš kā klostera aptiekāra māceklis laboratorijā apguva iemaņas, kas vēlāk ļāva uzdoties par mediķi. Tomēr arī dzīve klosterī jaunietim šķita pārāk vienmuļa, un viņš drīz pameta gan to, gan arī dzimto Palermo. Tā sākās jaunā avantūrista ceļojums visa mūža garumā.

Pirmajā apstāšanās vietā – Mesīnā – Džuzepe pieņēma savas tantes uzvārdu Kaliostro, pats tam pievienodams grāfa titulu. Mesīnā viņš papildināja zināšanas arī parakstu un dokumentu viltošanas mākslā un pievērsās maģijai. Bet arī šajā pilsētā viņš neuzturējās ilgi. Sekoja ceļojums uz Ēģipti, tad Maltu, kur grāfs Kaliostro tikās ar pašu ordeņa mestru un sākās viņa aizraušanās ar alķīmiju. Bet vēl pēc kāda laika viņš jau devās uz Neapoli, lai tur atvērtu spēļu namu. Taču tas izraisīja policijas aizdomas, un Kaliostro drošības dēļ pārcēlās uz Romu. Tur viņš iepazinās ar savu nākamo sievu Lorenču, tur arī no kāda parakstu viltotāja ieguva patentu, ka viņš ir spāņu pulkvedis. Taču šī krāpšana atklājās, un Kaliostro ar sievu Lorenču devās uz Madridi, Lisabonu, Parīzi. Francijas galvaspilsētā Kaliostro pirmo reizi guva ilgi kāroto slavu kā alķīmiķis, ļaujot daudziem noticēt, ka viņa rīcībā ir gan filosofu akmens, gan mūžīgās jaunības eliksīrs. Tomēr arī slava nespēja viņu ilgi noturēt uz vietas, un Kaliostro devās uz Vāciju, kur tika uzņemts masonu ložā. Tad piedzīvojuma alkas viņu atkal noveda Itālijā, Maltā, Spānijā, Anglijā. Tieši otrās vizītes laikā Anglijā sākās viņa lielākās popularitātes laiks,

Grāfs Aleksandrs
Kalistro
(1743–1795)

Kaliostro seanss Jelgavā. (Tā laika zīmējums)

Viņš valkāja greznus, gandrīz vai teatrālus apģērbus austrumnieciskā stilā. Turklāt Kaliostro piemita talants uzminēt loterijas laimīgos numurus. Šīs spējas viņš piedēvēja nevis veiksmei, bet gan slepenajām zināšanām. Viņam pat bijis manuskripts, kurā aprakstītas kabalistiskās operācijas, kādas jāveic, lai droši vinnētu loterijā. Ir ziņas, ka 1777. gadā Anglijā Kaliostro saviem paziņām paredzējis laimīgos numurus, tā izpelnīdamies citu skaudību.

Kā jau īstam avantūristam pienākas, no Londonas Kaliostro atkal ceļoja tālāk, līdz kāds cits likteņa biedrs ieteica doties uz Krieviju. Tā 1779. gadā pa ceļam uz Pēterburgu Kaliostro ieradās Kurzemē. Arī Jelgavā viņš uzdevās par spāņu pulkvedi, kurš ar svarīgu uzdevumu nosūtīts uz ziemeļiem. Viņam arī esot uzdots apmeklēt Jelgavas masonu ložu "Pie trīs kroņu zobeniem", kurā tolaik bija iesaistījušies dažādu kārtu pārstāvji, pat Pētera akadēmijas mācību spēki. Sākumā Kaliostro Jelgavas sabiedrībā izturējies ļoti atturīgi. Stāstījis, ka Medīnā apguvis medicīnu un devis solījumu kādu laiku ceļot pa pasauli, lai bez atlīdzības palīdzētu cilvēkiem. Viņš uzskatīja, ka visu slimību cēlonis ir asinis, un slimos ārstēja ar dažādiem zāļu novārījumiem un esencēm. Domājams, ka Kaliostro sākumā nav solījis neko neizpildāmu. Viņš ieguva atbalstu gan Kurzemes augstākajā sabiedrībā, gan Jelgavas masonu ložā, kurā tāpat kā daudzviet citur Eiropā dominēja virziens, kas centās brīvmūrnieku kustību savienot ar okultismu, spiritismu, alķīmiju un citām tā laika modernajām "slepenām zinātnēm". Viņa talantu sākumā apbrīvoja arī dzejniece Šarlote Elizabete (Elīza) Konstance Reke, dzimusi Mēdema (1756–1833), Kurzemes pēdējās hercogienes Dorotejas pusmāsa. Stāsta, ka sākumā viņa pat bijusi gatava sekot Kaliostro uz Pēterburgu, lai

tur dibinātu masonu ložu, taču gan tikai tad, ja pati Katrīna II pavēlēšot ierasties. Laikam jau E. Reke zināja, ka tolaik masoni Krievijā tika vajāti.

Taču drīz vien Kaliostro kurzemniekiem sāka piedāvāt iespējas sazināties ar gariem un pat sarīkoja vairākus spiritiskos seansus. Tie bija organizēti kā labi iestudētas izrādes, kurās atbilstošās noskaņas radīšanai izmantoja gan ieliektus spoguļus, gan dažādus akustikas efektus. Savukārt bagātības tīkotājiem Kaliostro teicās Jelgavas apkaimē atklāt apslēptas dārglietas, kā arī solīja vienkāršu metālu pārvērst zeltā, bet jau esošās pērles un citus dārgakmeņus – palielināt. Šie piedāvājumi daudziem pat šķituši ticami, jo Kurzemē Kaliostro dzīvojis visai grezni, par pakalpojumiem maksājis bagātīgi, bet nauda viņam nav pienākusi nedz sūtījumu, nedz aizdevumu, nedz kādā citā veidā.

Tomēr visus par savām spējām grāfam pārliecināt neizdevās. Tieši Jelgavā Kaliostro sastapa savus pirmos kaismīgākos atmaskotājus. Sākotnējā pielūdzēja Elizabete Reke drīz vien sāka apšaubīt gan Kaliostro maģiskās spējas, gan valodu prasmi un plašās zināšanas. Nezināšanu viņš centies slēpt vai nu aiz nebeidzami gariem un nesaprotamiem monologiem vai īsām izvairīgām atbildēm. Turklāt reizēm viņam uznākušas dusmu lēkmes, kuru laikā viņš vicinājis zobenu, lamājies un izkļēdzis draudus. Uzticamā Lorenča šādās reizēs lūgusi klātesošos netuvoties, jo viņiem varot draudēt briesmas no ļaunajiem gariem, kas apsēduši viņas vīru.

Nesaudzīgu raksturojumu Kaliostro devis viņa otrais atmaskotājs zviedru dabaszinātnieks, mineralogs un ceļotājs Johans Jakobs Ferbers (1743–1790), kurš tolaik bija Jelgavas Pētera akadēmijas profesors. J. J. Ferbers uzskatīja, ka *"visas viņa [Kaliostro] gara izsaukšanas, visi viņa ķīmiskie eksperimenti bija viscaur un vienmēr vieni un tie paši.. Viņam nebija zināšanu nevienā nozarē: no dažām vecām medicīnas vai smieklīgi mistiskām grāmatām viņš smēlās visu savu nekaunīgo gudrību.. Viņš pat nemācēja visu pareizi izlasīt, nepazīna nevienu stādu, nevienu drogu, kā arī nemācēja pasacīt ne vārda vairāk par to, kas bija viņa grāmatā.. Viņa mēģinājumi izplatīt māņticību un aplamus priekšstatus par garīgo un vielisko pasauli tādēļ arī drīzāk jocīgi un smejami nekā pamācoši, taču arvien ir pietiekami zīmīgi, lai tuvāk iepazīstinātu ar paņēmienu, kā cilvēka saprātu mūsdienu tik apgaismotajā laikmetā."*

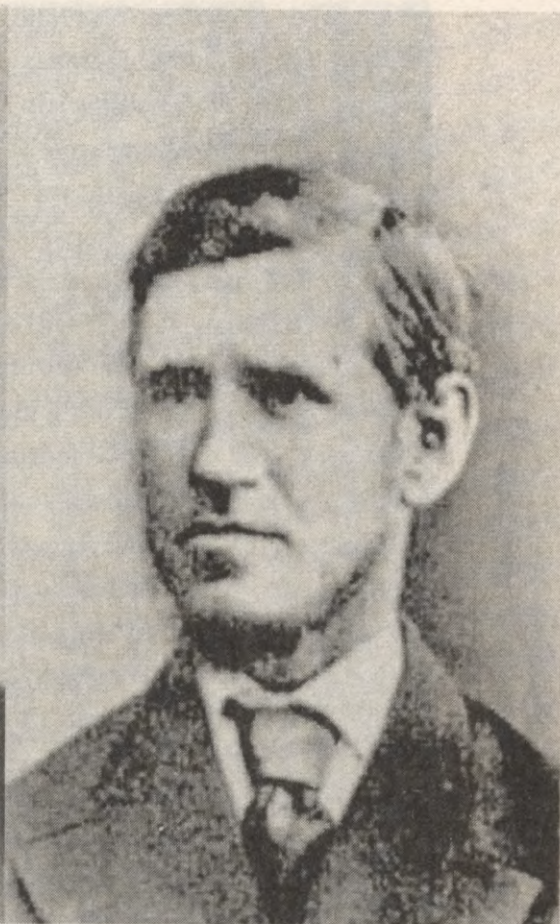
Jelgavā Kaliostro labā slava bija neglābjami zudusi. Par to liecina arī fakts, ka atceļā no Krievijas grāfs cauri Jelgavai devies slēpdamies un izvairīdamies no sastapšanās ar vietējo sabiedrību. Tāpat sliktās atsauksmes par viņu bija sasniegušas arī Poliju. Tomēr informācija tolaik izplatījās visai lēni. Līdz Strasbūrai ziņas par atmaskošānu Baltijā vēl nebija nonākušas, un Kaliostro atkal kļuva slavens, bet Parīzē viņam pat izdevās nodibināt savu personisko ēģiptiešu masonu ložu. Taču 80. gadu otrajā pusē viņa atmaskotāju skaits Eiropas pilsētās palielinājās. Šajā laikā tika publicēti arī Kaliostro Jelgavas perioda kritizētāju raksti. E. Rekes atmaskojošo apcerējumu par Kaliostro uzturēšanos Jelgavā (*Nachricht von der berühmte Cagliostro Aufenthalte in Mitau und von dessen magischen Operationen*) izdeva 1787. gadā Berlīnē, bet trīs gadus vēlāk – 1790. gadā – *Berliner Monatschrift* iespieda J. J. Ferbera rakstu.

Liktenīga Kaliostro kļuva pāvesta nelabvēlība, kuru grāfs izpelnījās, sarakstīdamies ar jakobīņiem. 1789. gadā viņu apcietināja. Romas inkvizīcijai izdevās savākt tik daudz pierādījumu, ka 1791. gada 21. martā Kaliostro piesprieda nāvessodu. Taču pāvests Pijš VI viņu apžēloja un nāvessodu nomainīja ar mūža ieslodzījumu. Nebrīvē Kaliostro (iespējams, nedabiskā nāvē) nomira 1795. gadā.

KĀ NORITĒJA PIRMIE DZIESMUSVĒTKI? Pirmie vispārējie latviešu dziedāšanas svētki – tāds bija to toreizējais oficiālais nosaukums – notika Rīgā 1873. gadā no 26. līdz 29. jūnijam (pēc vecā stila). Otrdien, 26. jūnijā, plkst. 14.00 Rīgas Latviešu biedrības zālē notika svētku atklāšanas akts. Svētkus atklāja biedrības priekšsēdētājs J. F. Baumanis. Pēc viņa runas Baltijas skolotāju semināra koris J. Dreiberģa vadībā kā apsveikumu pirmo reizi dziedāja 1874. gadā publicēto Baumaņu Kārļa dziesmu "Dievs, svētī Latviju!". Sekoja vēl Dziesmusvētku komitejas priekšnieka R. Tomsona runa un dziesma "Lai dzīvo augsti Latvija!" tā paša semināra kora priekšnesumā. Tad, R. Vāgnera maršam no operas "Tanheizers" skanot, zālē ienesa svētku karogu. To nodeva kopā ar dāvinātāju vēlējumu: katrā svētku reizē karogs jānes trim vīriem – no Rīgas, Kurzemes un Vidzemes, simbolizējot Latvijas novadu vienotību. Noslēgumā vēl abiem svētku virsdiriģentiem Jānim Bētiņam un Indriķim Zīlem pasniedza sudraba kalumiem rotātus taktszižļus.

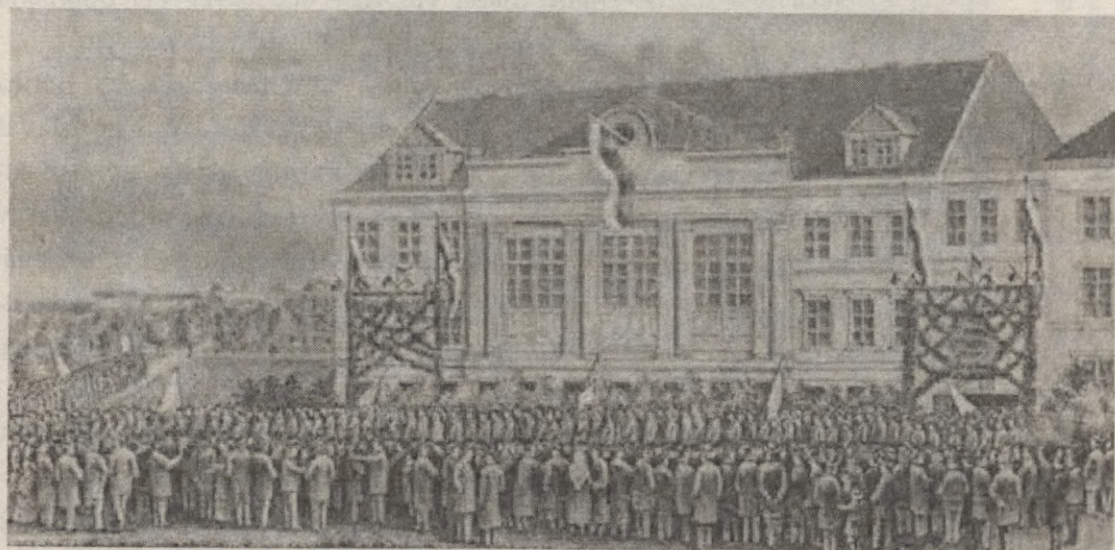

H. Zīle

J. Bētiņš

Pirmie latviešu virsdiriģenti

Pirmo dziesmu svētku kopgājiens pie Rīgas latviešu biedrības.
Keizardārza estrādē toreiz muzicēja 1003 dziedātāju un 16 orķestri.

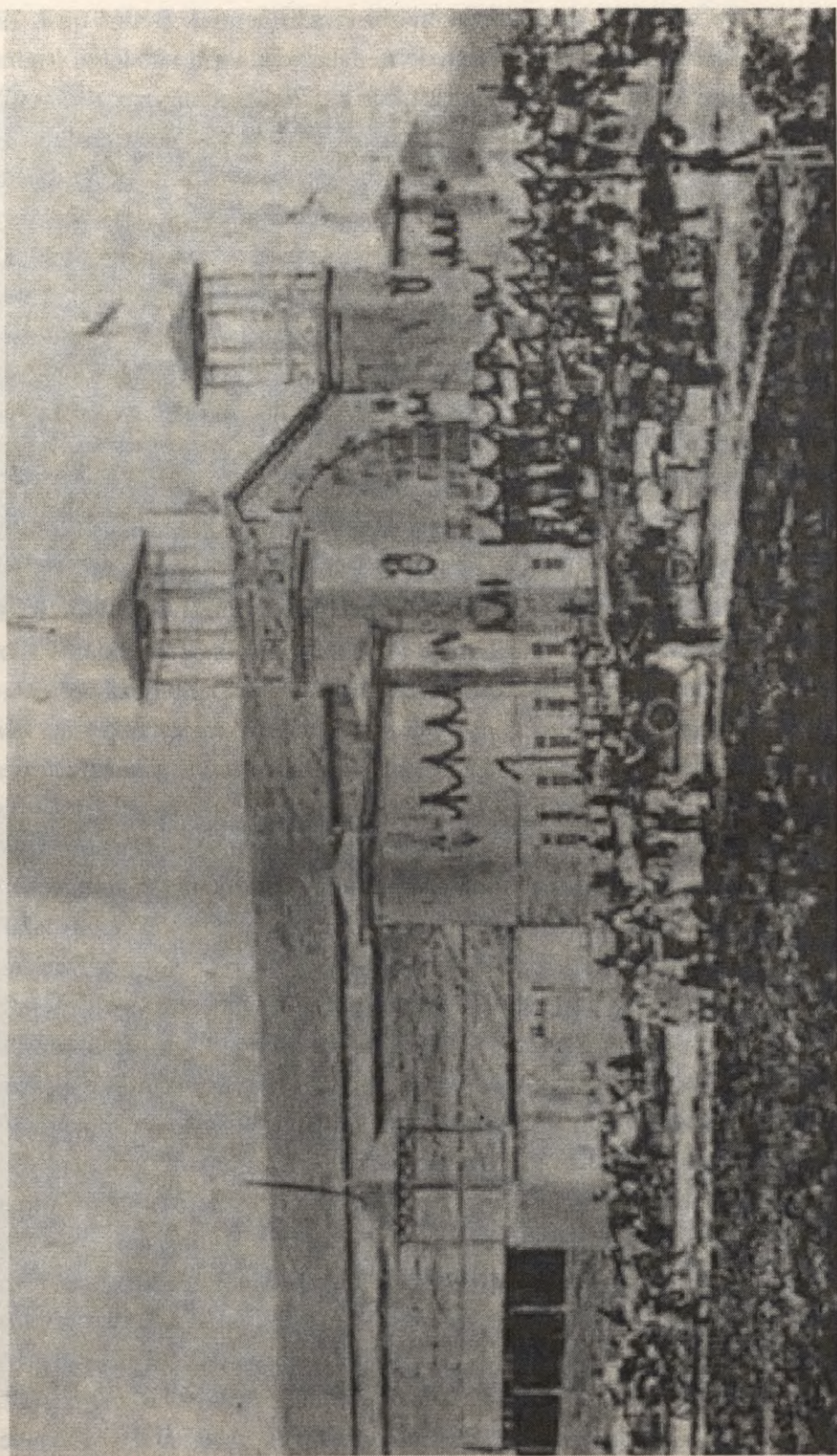
Trešdien, 27. jūnijā, plkst. 18.00 sākās garīgās mūzikas koncerts Rīgas Domā. Doms tajā laikā bija vācu draudzes baznīca, kur latvietim reti gadījās soli spert. Tagad lepnās telpas bija latviešu pārpilnas. Izskanēja piecas jaukto un četras vīru kora dziesmas, šoreiz gan tikai vācu autoru darbi. Gulbenes ērģelnieks. Krastiņš, Saldus ērģelnieks O. Sepskis un Cēsu ērģelnieks A. Zēbode atskaņoja J.S. Baha, F. Mendelsoņa un J. Tepfera ērģeldarbus. Vairākas kora dziesmas, to vidū arī L. van Bēthovena "Tā debess izteic", pavadīja Irlavas skolotāju semināra orķestris J. Bētiņa vadībā.

Ceturtdien, 28. jūnijā, plkst. 17.00 sākās svētku gājiens no Rīgas Latviešu biedrības nama uz Ķeizardārzu, kur bija uzcelta speciāla Dziesmusvētku estrāde. Tur plkst. 19.00 sākās svētku otrais – laicīgais koncerts. To ievadīja vīru koris ar vispirms nodziedāto Krievijas himnu, tad divām J. Cimzes tautasdziesmu apdarēm – "Rīga dimd" un "Saulīt vēlu vakarā", Baumaņu Kārļa "Tēvijas dziesmu" un "Daugavas zvejnieku dziesmu". Sekoja jauktais koris ar F. Abta dziesmu "Es dziedāju" un D. Cimzes apdari "Kas tie tādi, kas dziedāja". Vīru kori vēl dziedāja J. Cimzes Jāņu dziesmas, "Karavīri bēdājās" un "Nu ardievu, Vidzemīte". Programmā bija iekļautas arī vēl trīs D. Cimzes apdares – "Maza biju, neredzēju", "Kur mājo mana meitiņa" un "Līgo laiva uz ūdeņa". Jauktie kori dziedāja arī F. Šūberta dziesmas "Ērkšķrozīte" pārlikumū. Ar latviešu oriģināldziesmām tolaik vienīgais pārstāvis bija Baumaņu Kārlis, Jānim un Dāvim Cimzēm bija tautasdziesmu apdares.

Starpbrīžos esot spēlējis Dziesmusvētkiem sastādītais J. Bētiņa mūzikas koris (tā tolaik sauca orķestrus). Tas sastāvējis no Irlavas semināra audzēkņiem un Džūkstes, Lestenes un Irlavas lauku muzikantu ansambļiem. Diemžēl nav zināms to repertuārs, kuram orķestra gabalus un dejas esot instrumentējis pats J. Bētiņš. Orķestra apmācībā Bētiņam esot palīdzējis Džūkstes ērģelnieks T. Veidemanis, Brunava tēvs un Irlavas pagasta stīgu orķestra vadītājs Danenbergis.

Tie būtu bijuši arī pirmie, kaut vēl pavisam bīklie latviešu simfoniskās mūzikas kultūras attīstības asni.

Piektdien, 29. jūnijā, plkst. 17.00 Ķeizardārzā sākās "dziesmu karš". Tajā piedalījušies 5 jauktie un 10 vīru kori. 13 kori bijuši no Vidzemes, bet 2 no Kurzemes. Sacensību vērtēja Baumaņu Kārlis,

IV Vispārīgo latviešu dziesmu un mūzikas svētku ēka Jelgavā
Ēka celta pēc arhitekta K. Pēkšēna projekta

J. Cimze, T. Veidemanis un abi virsdiriģenti J. Bētiņš un I. Zīle. Katram korim bija jādzied divas dziesmas. Pirmo godalgu (sudraba liru) ieguva Mazsalacas vīru koris ar 20 dziedātājiem, otro – Cēsu jauktais koris ar 15 dziedātājiem un trešo – Vecpiebalgas vīru koris ar 18 dziedātājiem. Vecpiebalgas kora sastāvā toreiz dziedāja arī septiņpadsmitgadīgais Jurjānu Andrejs.

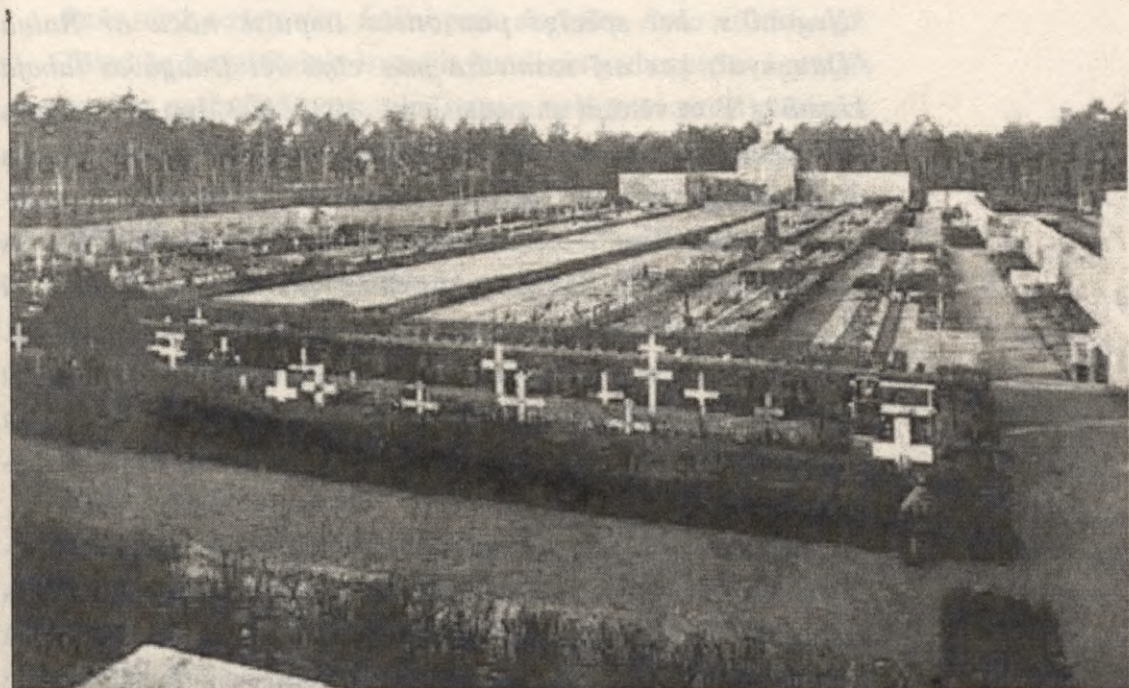
Kaut arī klausītāju atsauģība "dziesmu karam" nav bijusi tik liela kā koncertiem, to noklausģjās ap 4500 apmeklģtāju.

Tanģ pašā dienā plkst. 23.00 Rģgas Latvieģu biedrģbas namā notika atvadu mielasts, kurā pasludināja "dziesmu kara" uzvarģtģjus un izdalģja godalgas. Ar dedzģgām un kaismām runām, kurās tika izteikti daģādi uzskati, ar vēsturisko ķildu starp J. Cimzi un Kronvaldu Ati arī beidzās latvieģu Pirmie Dziesmusvģtki.

KĀ RAIŅA "DAUGAVA" PALĪDZĒJA CĪNĀ PRET BERMONTU? 1919. gada 8. oktobrģ Ministru prezidents Kģrlis Ulmanis "Valdģbas paziņojumā" rakstģja: *"Karu iepriekģ nepieteģcot, pretģji visģ civilizģtģ pasaulģ pieņemtiem noteikumiem vģcu kara-spģks kopģ ar daģām krievu karaspģka nodaļām zem krievu kara-spģka segas šorģt uzsģka uzbrukumu Rģgas virzienģ. (...) Ar visas tautas kopģjiem spģkiem bģs iespģjams iztģrģt zemi no visiem ienaidniekiem un novest Latvģju lģdz saulainģm dienģm."*

"Brģvģs Zemes" 24. oktobra numurģ izdevģjs Ansis Gulbis ziņoja, ka nupat Rģgģ iespiesta Raiņa sģrdieņu dziesma "Daugava". (Autors vģlģk neprecģzi atcerģjģs, ka šģ luga iznģkusi septembrģ; arģ "Baltģjas Vģstnesis" tikai 27. oktobrģ publicģja izvilkumu "iz nupat iznģkuģģs grģmatas".) Bijuģģ Krievģjas armģjas virsnieka Pģvila Bermonta vadģtie vģcu militģristi 29. oktobrģ atkal apģaudģja Rģgu ar artilģrijas uģuni.

Aizsardzģbģ piedalģjģs arģ trimdģnieks Rainis – ar savu jauno grģmatu. Aculģcinģieks rakstģnieks Andrejs Iksens atcerģjģs: *"Daudziem karavģriem gan tieģi frontģ, gan atpģtas brģģos tuvģkģ aizmugurģ varģja redzģt rokģs "Daugavu", kur tie smģlģs sajģsmu: sakarģ ar to daģi karavadoģni ir izteikuģģies, ka Raiņa "Daugava" atsvģrusi veselu pulku."* (Kopgrģmatģ "Daugavas sargi", 1923, 301. lpp.) To paģu liecina virsnieks Aleksandrs Plensners:

Brāļu kapi

Koka tilts oktorba cīņu dienās

"Negaidīts, bet spēcīgs patriotisks impulss nāca ar Raiņa "Daugavu", kas arī sasniedza mūs cīņā vēl Daugavas labajā krastā" ("Pret vētrām un negaisiem", 1982, 123. Ipp.). Grāmatas 4000 eksemplārus par četriem latviešu rubļiem gabalā izpirka divās nedēļās.

"Jaunāko Ziņu" 15. novembra numurā Jānis Sudrabkalns recenzijā rakstīja: "Reti kāda grāmata iederas tā savā laikā kā "Daugava". Šais dienās, kad mūsu karavīri izcīna liktenīgās cīņas, ir tik vajadzīgi dzirdēt nekādās ziemās neaizsalstošo tautas gara Daugavu. Saskaņa ar laikmetu ir tik pārsteidzoša un liela, ka pirmā vietā izvirzās "Daugavas" pravietīgā doma, ētiski nacionālais saturs."

Pēc dažām dienām, 18. novembrī, Latvijas valsts pirmās gada-dienas svinību laikā, Raiņa "Daugavu" izrādīja II Pilsētas teātra (tagadējā Nacionālā teātra) telpās, kur bija proklamēta neatkarīgā Latvija, Birutas Skujenieces režijā. Lomās bija sapulcināti labākie aktieri: Alfrēds Amtmanis–Briedītis (Spēlmanītis), Paula Baltābola (Vaidu māte), Tija Banga (Asaru māte), Lilija Ērika (Tumsas māte), Jānis Ģermānis (Lāčplēsis), Berta Rūmniece (Vecmāmiņa), Jūlija Skaidrīte (Spīdola), Biruta Skujeniece (Bārenīte), Mirdza Šmithene (Mazganītis), Voldemārs Švarcs (Imants).

30. novembrī visa Kurzeme bija iztīrīta no Bermonta bandām. Un savādi, ka pēc dažām dienām komunistu avīzes "Cīņas Biedrs" 3. decembra numurā parādījās noliedzoša (vienīgā tāda visā presē) atsauksme par "Daugavu". Tās autors bija Andrejs Upīts, bijušais padomju darbinieks, Izglītības komisariāta Mākslas nodaļas vadītājs (1919. gada sākumā).

1920. gadā iznāca "Daugavas" otrais izdevums – arī 4000 eksemplāros.

Lai atbildētu uz jautājumu, kāpēc šis darbs kļuva tik populārs, jāatskatās uz tā tapšanu. Pirmie dzejoļi, kas vēlāk ietilpa grāmatā, presē parādījās jau 1916. gadā. Žurnāls "Taurētājs" 7. numurā (pēc 22. septembra) iespieda dzejoli "Zeme un valsts" ("Zeme, zeme – kas tā zeme..."), diemžēl bez vidējā panta. Redaktors Kārlis Freinbergs 1917. gada 3. numurā to publicēja atkārtoti un ar piezīmi: "Šo dzejoli reiz jau ievietojām ar cenzora izrautu vidu; tagad iespiežam to visu." Vidus ir prasība pēc nacionālas patstāvības:

Paša zemi, paša valsti, Laimi, paša darinātu, Paša valstī kungs.

Tātad šo domu Rainis izsacījis jau divus gadus pirms Latvijas neatkarības pasludināšanas, tikai viņam neļāva to paust publiski.

Tautasdziesmu stilā sarakstītajā lugā iekļauts tautā populārais dzejolis (dziesma) "Daugav's abas malas" (pirmpublicējums 1917. gada 12. martā), kas aicina uz mūsu novadu vienotību.

"Daugavā" ir arī tautas likteņgaitu pareģojums – notikumi un vietas 1919. gadā.

Vecmāmiņa:

Plūdu plūdi vācu nāca

Noņemt mūsu Rīgas pili.

Mūžam Rīgu nenonems,

Kad nedos latvji paši!

Baskājiešu karodznieks:

Klusi rokas uzliekam Brīvās Latves karogam;

Topi, audzi, brīvā Latve, Brīvu tautu kopībā!

Vēl cits:

Mēs negribam kalpot ne austrumam,

Mēs negribam vergot ne rietumiem.

1923. gadā "Daugava" iznāca trešo reizi, tagad ar autora ievadu, kas rakstīts 29. oktobrī Torņakalnā, un jaunām nodaļām "18. novembris" un "Darba Daugava". Valsts svētku dienā notika lugas otrs uzvedums – Nacionālajā teātrī Friča Rodes režijā. 1928. gadā Latvijas apaļās jubilejas gadījumā to rādīja Rīgas Strādnieku teātris Jāņa Zariņa režijā.

Padomju okupācijas laikā saprotamu iemeslu dēļ "Daugavā" paustie motīvi skaitījās neoficiāli aizliegti. Aizkustinoši ir akadēmiķa V. Samsona rehabilitācijas mēģinājumi, apgalvojot, ka "Daugav's abas malas" esot bijusi populārākā latviešu partizānu dziesma. Pēc tam jau "Daugavas" pilnu tekstu 1981. gadā Rīgā iespieda apgāds "Zinātne" – Jāņa Raiņa Kopotu rakstu 12. sējumā, ko sagatavoja un komentēja Viktors Hausmanis (1945. gadā Stokholmā lugu publicēja izdevniecība "Dzintarzeme" ar Veltas Zantes priekšvārdu).

KĀ RĪGU DZEJĀ IZTEICIS OJĀRS VĀCIETIS? No Ojāra Vācieša pusgadsimtu ilgā – patiesībā tik īsā mūža (dzimis

1933. gada 13. novembrī, miris 1983. gada 28. novembrī) deviņpadsmit gadi pieder dzimtajam Trapenes pagastam un Gaujienas vidusskolai, trīsdesmit viens gads – Rīgai, kur viņš studēja latviešu filoloģiju, strādāja literatūras izdevumu redakcijās un dzīvoja.

Viņš ienāca dzejā ar alkām pēc plašuma: pirmajos dzejoļos piecdesmito gadu sākumā ņirbēja vārdi Kastīlija, Krīma, Prāga, Kahovka, Kijevas, Ļeņina kalni (Maskavā), arī pirmais dzejoļu krājums, kas iznāca 1956. gadā, ieguva nosaukumu "Tālu ceļu vējš". Plašuma izjūtu O. Vācietis saglabāja visu laiku, tikai brieduma gados viņš to bagātināja ar citu dimensiju – ar dziļumu. Sākumā arī Rīgu viņš uztvēra ar jauneklīgu jūsmu. Pirmajā veltījumā "Rīgai" (1954) pacildināta kauja par pilsētu, kad "uzveicām nezvēru sīvu" (domāti vācu fašisti), un tagad Rīga "*pārpilna spēkā uz rītdienu iet*". Vēlāk autors bijis paškritisks un krājumā šo darbiņu nav ievietojis. Pavisam O. Vācietim ir četri dzejoļi ar nosaukumu "Rīga". Atrasti spilgti vārdi, kas pauž bezgalīgu mīlestību.

Bet Rīga ne tik daudz uz akmeņiem kaltiem,

Kā uz savu cilvēku ticības stāv...

("Rīga", 1969)

Mīlēt nozīmē sargāt "svēto vietu Daugavmalā":

Sargi savu bezgalīgo, to, kas tikai viena ir.

("Rīga", 1970)

Vispārēja trauksmainība pārtop arvien tiešākā uztverē, pat protestā. Dzejolī "Jūs – pie telegrāfa!" (1963) atzīts, ka "pārāk daudz ir jūsmīgi plāpāts", ka ir cilvēki, kas izdomā Akrīgas un Airīgas, lai tikai aizšmauktu garām īstajai Rīgai. (Tikai nesen publicēti tādi asi dzejoļi kā "Berija", "Oktobra svētki Magadanā", "1949. gada pavasaris", "Vadoņa augšāmcelšanās", "Tautas kalps", kas rakstīti sešdesmitajos gados.) Jābrīnās, ka 1978. gadā izdotajā krājumā "Antracīts" padomjlaika cenzors palaidis garām šādu atziņu:

...bet pret taviem cilvēkiem vērsties var

viņu pārāplam lietotā vara,

jo var reiz pie mums ierasties cita civilizācija...

("Pilsēta", 1976)

Kad pa Rīgas ielām soļo Dziesmu svētku dalībnieki, dzejniekam šķiet, ka pilsētā viss kļūst lielāks un tīrāks, un rodas vēlēšanās, kaut tā būtu katru dienu ("Kad gājiens iet", 1977).

Visvairāk O. Vācietis apdzejoja Pārdaugavu, jo tur Lielās Altonavas ielas (tagad Ojāra Vācieša) 19. mājā pie Māras dīķa (ezera) ir viņa visilgākā dzīves vieta. Padomju laikā tās nosaukumu politizēja ("Leņingradas rajons Rīgā", 1969; dzejolis krājumos nav iekļauts). Astonās "Pārdaugavas pasāžās" (1976), kas tāpat kā daudzi O. Vācieša dzejoļi rakstītas A. Čaka fantāziju garā, pieminēta Emīla Dārziņa kapavieta, Mārupīte, Bišu iela, Zvirgzdusala, Zaķusala, Lucavsala. Humoristiskas ir rindas par tuvīno parku, kas atgādinot Parīzes ainavu:

Ar ko tu, neliete Arkādija spekulē

Un pa kuru laiku tu paspēj,

Un kurā speltē

Tu slēp savu zeķi,

Ka rudenos tev ir tāds milzums

Vara un zelta naudas!

("Arkādija", 1965)

Par Pārdaugavu stāsta dzejoļi "Iļģuciema alus" (1963), "Jēkabs Kazāks Torņakalnā" (mākslinieka kapavieta, 1971), "Āgenskalna tirgus rīts", "Zaķusala" (abi 1974), "Māras mini vīzija", "Pie Merķeļa" (kapavieta Katlakalnā), "Zaķusalas kalambūrs" (visi 1979) u.c. Nomaļnieks raksta:

No vienkāršā mājēļa mācos es, kā just sava laikmeta seju.

("Vienstāvu Rīga", 1975)

Starp Pārdaugavu un Rīgas centru ir "Lucavsala" (1963), "kur pilsēta vēl nedzīvo", un "Vanšu tilts" (1981).

Otra mīļa vieta O. Vācietim ir Vecrīga. Viņa skatiens itin bieži pievērsts Pēterbaznīcas un Doma (asociācijas ar vārdu "doma") baznīcas torņiem.

*Stāv Rīga torņaina, un pamatos zem viņas šo torņu saknes
baro senču sirdsapziņas...*

("Zem Rīgas", 1970)

Vecrīgas detaļas izmantotas dzejoļos "Šķil dzirksti, atmiņa", "Skulptūru dārzā" (abi 1968), "Kļūst makten laba omiņa", "Pils kafejnīca" (abi 1974), "Replikas" (1975), "Laika staigāšana" (1979), "Pētera gailis" (1981), "Nakts pie Herdera" (pie vācu rakstnieka un filosofa pieminēja, 1982) u.c.

Un vēl kādas citas vietas Rīgā. Ebreju apšaušanu atgādina dzejoļi "Lelle" (1962) un "Rumbula" (1964). Vēl ir "Lielā estrāde"

(Mežaparkā, 1977), "Brīvdabas muzejā" (1982). Sirsnīgas rindas dzejoļi "Pierīga" (1975):

Rīgas apkārtne, apkaime,

Pienīga, mīļās pilsētas kaimiņu valsts.

Jāuzsver, ka ģeogrāfiskā vieta O. Vācietim nav iemesls ilustrēšanai, apstāstīšanai, bet tā dod impulsu kādām spēcīgām pārdomām, dziļām jūtām, kā arī burvestīgai vārdu rotaļai ("*Mana salda, mana torņu asā ērkšķu oga, mana mākoņsānus skrāpējošā, torņu asā ērkšķu puķe, ērkšķu roze, torņu asais kroni, kuru nest līdz kapa malai, torņu asais ķeizarkroni, kuru nest ar augšup galvu ...* (dzejoļi "Uvertīra", 1974).

No Rīgas personībām O. Vācietis dzejā visvairāk skāris Aleksandru Čaku, mūsu lielāko urbānistu. "Čaks I", "Čaks II" (abi 1966), "Čaks Skulptūru dārzā" (1975), "Čaks Ziedoņdārzā" saistās tieši ar lielpilsētu. Vēl ir divi dzejoļi ar vienādu virsrakstu "Čaka 80" (1981), "Pie akmens Čaka" un "Atkal saruna ar Čaku" (abi 1983, dažus mēnešus pirms O. Vācieša nāves). Tajos izteikts arī pārmetums tiem, kuri ar nežēlīgu kritiku aizdzina A. Čaku nāvē (1950. gadā, starp citu, laikā, kad iespiesti O. Vācieša pirmie dzejoļi, tātad viņš bija it kā stafetes turpinātājs).

Rīgas tēls sastopams ļoti daudzos O. Vācieša dzejoļos, tiešu veltījumu galvaspilsētai ir ap astoņdesmit.

Visus minētos un arī citus Rīgai veltītos dzejoļus viegli varat atrast O. Vācieša Kopotu rakstu septiņos sējumos (iznākuši no 1989. līdz 1995. gadam), kuros ir ļoti daudz pirmoreiz iespiestu darbu un plaši komentāri.

KO RIHARDS VĀGNERS DARĪJA RĪGĀ? Pirms ierašanās Rīgā Rihards Vāgners (1813–1883) atradās ļoti sarežģītā situācijā. Pēc Magdeburgas un Kēnigsbergas teātru bankrota un līdz ar to viņa līgumu anulēšanas Vāgners, tajā laikā jau divu operu autors, kārtējo reizi bija bez darba. 1836. gada augustā viņš lūdz savu kādreizējo paziņu Heinrihu Dornu, kas tolaik bija Rīgas Pilsētas baznīcu kantoru (koru vadītāju un dziedāšanas skolotāju) un mūzikas direktors, noskaidrot iespējas dabūt darbu Rīgas teātrī. Taču teātris tieši tad materiālu sarežģījumu dēļ darbību uz

laiku bija pārtraucis. Pēc gada Vāgners atkal izmīstīgi cenšas iegūt sakarus ar nu jau darbu atsākušā teātra direktoru Kārlu fon Holteju.

Savam brālēnam Vāgners izmisis raksta: "Esmu bez maizes. Rīga man jādabū !"

Atsauksmes par jauno Vāgneru pie tam nebija nemaz tik ideālas. Holtejs savu vēstuli Domam par iespējamo Vāgnera angažementu nobeidz ar zīmīgiem vārdiem: "Pilnīgi skaidrs, ka neviens nešaubās par Vāgnera teoriju. Es tikai apšaubu viņa praksi."

Ilgās pārrunas beidzas pozitīvi, un 1837. gada augustā Vāgners ierodas Rīgā. Sākumā viņu gan nobaida tikšanās ar krievu ierēdņiem, kuri, kā Vāgners raksta savā autobiogrāfijā, "iedvesa man šausmas sakarā ar maniem jaunības laikiem, kad simpatizēju poļiem; likās, ka ostas sardze no acīm nolasīs manu mīlestību uz poļiem un izsūtīs mani uz Sibīriju". Bet Vāgneru pārsteidza pilsētas tirdznieciskais vēriens un rosme. Tiesa, teātris gan nebija liels, orķestra padziļinājumā varēja saspiesties 20 līdz 24 mūziķi, josla aiz kulisēm un proscēnijs miniatūrajā skatuvē nepārsniedza dažas pēdas. Ēkas otro stāvu aizņēma balles zāle, un reizēm bija jābaidās, ka, dejojājiem aizraujoties, neielūst griesti. Aktieru ģērbtuves bija iespiestas pažobelēs zem jumta, un katrs masu uznāciens pa šaurajām kāpnēm prasīja no režisora tīri vai fantastisku apķērību un izdomu.

Tomēr darbu Vāgners uzsāka sparīgi. Trupā darbojās vairāki teicami dziedātāji, bet par orķestri diriģents rakstīja: "Orķestris būs labs. Jaunie – ļoti labi, vecie – vājāki, mežradnieks brīnišķīgs, tāpat Loce (vijolnieks. – aut. piez.). Ansamblis pagaidām vēl pilnīgi neapmierina, taču cerēsim to labāko."

Sezonas atklāšanas koncertā 1837. gada 1. septembrī programma bija paraiba: prologs, trīs viencēlieni, starp tiem K. Blūma komiskā opera "Marija, Maksis un Miķelis". Publika atzinīgi novērtējusi jaunā mūzikas direktora (tāds bija Vāgnera toreizējais tituls) sacērtēto iesprauduma āriju. Darbs varēja sākties!

Divās sezonās Rīgā Vāgners diriģēja 25 operas, no kurām pirmoreiz Rīgā tika uzvestas četras: V. Bellīni "Romeo un Džuljeta"

Rihards Vāgners

(pirmizrāde 1837. gada 25. oktobrī) un "Norma" (1837. gada 11. decembrī), Ā. Adāna "Lonžimo pastnieks" (1838. gada 26. maijā) un "Mīļais ganiņš" (1839. gada 3. februārī). Pēc ilgāka pārtraukuma tika atjaunotas L. van Bēthovena "Fidēlio" un K. M. Vēbera "Oberons" izrādes. Bez šīm operām Vāgners vēl diriģēja V. A. Mocarta "Burvju flautu", "Donu Žuanu" un "Figaro kāzas", Dž. Rosīni "Seviljas bārdzini" un "Otello", F. Obēra *Fra Diavolo* un Dž. Meijerbēra "Robertu Velnu".

Pārskatot šo repertuāru un salīdzinot ar tā laika operu literatūru, var tikai apbrīnot tā saturīgumu un aktualitāti. Vienlaikus repertuārs liecina par trupas augsto profesionālo līmeni. Pret Vāgnera darba stilu bija gan arī ne mazums iebildumu. Piemēram, viņa kolēģim un zināmā mērā arī sāncensim Heinriham Dornam nepieņemams likās Vāgnera temperaments. Vāgners allaž esot mudinājis orķestri: "Vienmēr mundri! Vienmēr dzīvi! Vienmēr spirti!" Tādēļ tempi nereti esot bijuši pārāk ātri. Taču Dorns savās atmiņās arī atzīst, ka, Vāgneram stāvot "pie orķestra pulsts, viņa ugunīgais temperaments aizrāva pat vecākos orķestra dalībniekus". Tomēr ar laiku starp Vāgneru un orķestrantiem brieda konflikts. Tie sūdzējās, ka Vāgners par daudz laika ziedojot mēģinājumiem un tie esot pārāk gari.

Daudz enerģijas Vāgners ziedojis ne tikai iestudējumiem, bet arī mūzikas propagandai un publikas audzināšanai. Savai beneficei 1837. gada 11. decembrī Vāgners izvēlējās V. Bellīni operu "Norma", kas līdz tam laikam rīdziniekiem bija pilnīgi sveša. Vāgners jau teātra afišā slavējis Bellīni mūzikas kvēli un bagāto melodismu, bet vēlāk vietējā laikrakstā *Zuschauer* publicēja analītisku rakstu, kurā dzied slavas dziesmu Bellīni mūzikai un uzstājas pret aizspriedumiem, kas neļauj pienācīgi novērtēt īstu opermākslas meistarību.

Ļoti nozīmīgi bija arī Vāgnera rīkotie t.s. benefices simfoniskie koncerti. Tie notika 1838. gada 15. novembrī un 13. decembrī un 1839. gada 17. janvāri, 21. februāri, 23. aprīlī un 7. maijā. Tie tālu pārsniedza ierasto koncertu līmeni, un var teikt, ka tieši ar Vāgnera koncertiem Rīgā sāka izkristalizēties klasiskās simfonisko koncertu programmas – simfonija, solists (dažreiz arī vairāki) un uvertūra.

Laikā, kad uz Eiropas skatuvēm valdīja romantiski virtuozā mūzika, Vāgners Rīgā sešos no saviem astoņiem koncertiem diriģēja L. van Bēthovena simfonijas.

Tomēr Rīgas pārāk mierīgā mūzikas dzīve un amatpersonu neatsaucība, arī materiālās grūtības kavēja Vāgnera tālākos radošos plānus. Savu operu "Rienci", pie kuras viņš strādāja Rīgā, Vāgners komponēja, jau orientēdamies uz pilnīgi citiem, Rīgā neiespējamam teātra apstākļiem. Savā autobiogrāfijā ar zināmu rūgtumu Vāgners raksta: "Kad pēc gandrīz divu gadu ilgas dzīves Rīgā šķīros no šīs pilsētas, tad atvadījos no tās tikpat auksti kā agrāk no Magdeburgas un Kēnigsbergas." Tomēr Rīgas laiks komponistam nebija pagājis velti. Četrus gadus pēc aizbraukšanas Vāgners jau "atgriezās" uz Rīgas teātra skatuves: 1843. gada 22. maijā, tikai piecus mēnešus pēc pirmizrādes Drēzdenē, rīdzinieki jau skatīja Vāgnera operas "Klīstošais holandietis" iestudējumu. To diriģēja Heinrihs Dorns.

KAD RĪGĀ VIESOJĀS FJODORS ŠAĻAPINS? Fjodoru Šaļapinu, kura slava bija jau noskanējusi pa visu Krieviju, rīdzinieki pirmoreiz iepazīna kā koncertdziedoni. 1910. gada 1. septembrī Amatnieku biedrības zālē, toreiz lielākajā sanāksmju zālē Rīgā (tagad ēka Vaļņu ielā 30, vairākkārt pārbūvēta), notika F. Šaļapina koncerts. Programmas pamatā bija A. Arenska, F. Šūberta, R. Šūmaņa dziesmas. Koncertu atspoguļojusi arī latviešu prese. N. Alunāns īpaši izceļ A. Arenska balādes "Mēnestrels" interpretāciju un atzīmē, ka "klausītāju gaviles negribēja beigties un, ierosināti no mākslinieka laipnās devības – viņš piedeva klāt 10 līdz 12 numurus – , viņi pat ap pusnakti vēl negribēja no tā šķirties". Otrreiz Šaļapins ieradās Rīgā 1921. gada augustā, tomēr neuzstājās operas izrādē, bet gan sniedza divus koncertus. Koncerti notika uz Nacionālās operas skatuves, un tos kuplināja arī latviešu mākslinieki – vijolnieks A. Norītis un pianists P. Šūberts. J. Sudrabkalns rakstīja: "Visā, ko viņš dzied, jūtas varens un smalks gars, stiprais vīns no Musorgska pagrabiem un bezgalīgās debesu dzidres plašums – Skaisto balsi viņš pārvalda ar retu meistarību."

Krievu dziedātājs
Fjodors Šaļapins.
Pastkarte

1922. gadā Šaļapins ierodas Rīgā tikai caurbraucot. Viņš pamet Padomju Savienību un dodas uz ārzemēm. Rīgā viņš tikai pārsēžas citā vilcienā. Bet ar latviešiem Šaļapins tiekas 1928. gadā, kad notiek viņa viesizrādes Berlīnes Valsts operā. M. Musorgska operu "Boriss Godunovs" un S. Guno operu "Fausts" diriģē slavenais Emīls Kupers, kas jau no 1925. gada vairākas sezonas ir strādājis Rīgā un labi pazīst teicamo P. Jozuusa vadīto mūsu Nacionālās operas kori. Uz Šaļapina viesizrādēm Kupers liek izsaukt mūsu kori, un tā sniegums sajūsmina gan izlutināto Šaļapinu, gan visādus māksliniekus redzējušos berlīniešus. Laikrakstos atrodamas cildinošas atsauksmes. Pazīstamais kritiķis K. Pringsheims raksta: ""Borisā" varoņa lomu spēlē tauta – koris; krievu viesizrāžu uzvedumā – Rīgas Latvju Nacionālās operas koris. Kā viņi spēlē, kā viņi dzied! Kas līdzīgs uz operu skatuvēm gan nebūs piedzīvots!"

Vēlāk rīdzinieki beidzot ierauga Šaļapinu uz Nacionālās operas skatuves. Viņš dzied titullomu "Borisā Godunovā" un Bazīlio "Sevilijas bārdzinī". Operas nams ir izpārdots, un visa Rīga dzīvo lielā mākslinieka izrāžu ažiotažā. 6. maija vakarā "Sevilijas bārdziņa" izrādē valda itāliski dellartisks gars, jo dziedonis nepārtraukti improvizē un sajūsmina publiku ar komiskiem valodu sajaukumiem, jo savu partiju viņš dzied itāliski, "Tenku āriju" uz bis atkārtoti krieviski, bet "Labu nakti" novēl skaidrā latviešu valodā.

Šaļapins ierodas Rīgā vēlreiz. Atkal ar Borisa lomu un ar Dzirnavnieku A. Dargomižska operā "Nāra". Tomēr smagajos krīzes gadu apstākļos pasakaini augstās biļešu cenas īstiem mākslas draugiem ir par augstām, vīzdegunīgajiem snobiem tā ir atkārtota sensācija, un arī pats dziedonis ir nemitīgo klejojumu nogurdināts. Balsij vairs nav kādreizējā spožuma, to velti pūlas aizstāt meistarība. Kaut arī J. Zālītis recenzijā raksta, ka Šaļapina zvaigzne vēl arvien mirdz un viņa balss joprojām valdzina ar nokrāsu bagātību, Mariss Vētra jaunās paaudzes nesaudzībā secina: "Rīgas Borisā bija klāt tikai viņa lielais vārds un lielā mācēšana, bet ne vairs – lielais mākslinieks."

Pēdējo reizi Šaļapins ierodas Rīgā 1934. gada decembrī. Šī atvadu reize atkal ir ar koncertrepertuāru. J. Zālītis jūsmo par dziedoņa apbrīnojami plastisko tēlojumu, kas arī koncertizpildījumā klausītājiem uzbur reālu skatāmību gan diviem Napoleona grena-

dieriem un spokainajai nakts parādei, gan Volgas strūdziniekiem vai ciniski lietišķajam Dona Žuana pavadonim Leporello. Atzīmēsim, ka koncertā Šaļapins neuzstājās ar savu koncertmeistaru, bet ar rīdzinieku – uzmanīgo un pakļāvīgo pavadītāju J. Suhovu.

KĀ MAZĀ PLANĒTA KĻUVA PAR RĪGU? Lai atbildētu uz šo jautājumu, jāsāk ar vēsturisku atkāpi. 20. gadsimta 30. gados Latvijas Universitātē sāka strādāt jaunais astronoms Kārlis Šteins (1911–1983), kurš nodarbojās ar debess mehāniku – astronomijas nozari, kas pēta debess ķermeņu kustību. Viņš uzsāka kādas mazās planētas novērojumus un orbītas izpēti. Atgādināsim lasītājam, ka mazās planētas ir nelieli debess ķermeņi, kuri riņķo ap Sauli un kuru orbītas atrodas "spraugā" starp Marsa un Jupitera orbītām. K. Šteina veiktā darba rezultātā 1934. gadā šī mazā planēta tika nosaukta par Latviju (mazo planētu atklājējiem un tiem, kas ir ieguldījuši lielu darbu planētas orbītas noskaidrošanā, ir tiesības izvēlēties planētas vārdu). Tas bija pirmais ķermenis, kura nosaukums bija saistīts ar mūsu valsti.

Pēc Otrā pasaules kara mazo planētu pētījumus turpināja citi Latvijas astronomi, īpaši Matīss Dīriķis (1923–1993). Ar laiku Latvijas universitātes observatorija kļuva par starptautiski pazīstamu mazo planētu pētniecības vietu. Bija pienācis laiks piešķirt vārdu vēl kādam debess ķermenim, un tā 1971. gadā mazā planēta Nr. 1796 kļuva par Rīgu. Tā nav liela planēta, tās diametrs ir tikai 45 km, taču, ja salīdzinām to ar savu vārdamāsu – pilsētu Rīgu, jāatzīst, ka mazā planēta ir nedaudz lielāka. Tā nekad nepienāk Zemei tuvāk par 310 miljoniem kilometru un ir saskatāma tikai spēcīgā teleskopā, kurā tā izskatās kā gaismas punkts uz zvaigžņu fona. Mazā planēta apriņķo Sauli 6 gados un 40 dienās. Neviens kosmiskais lidojums uz to tuvākajā laikā nav paredzēts.

Varētu teikt, ka ar šī nosaukuma piešķiršanu "slūžas bija vaļā" – ar Latviju saistīti mazo planētu nosaukumi sekoja cits citam. Vairākas mazās planētas tika nosauktas Latvijas astronomu vārdos. Pie debess tika iemūžināti Šteins, Dīriķis, Vasiļevskis, Balodis un Agīta. Par godu latviešu Dainu tēvam viena mazā planēta tika nosaukta par Krišbaronu (mazās planētas nosaukumam jāsastāv

no viena vārda un tajā nedrīkst būt vairāk kā 16 burti). Un pavisam nesen, 1996. gadā, viena mazā planēta, godinot latviešu aktrisi Viju Artmani, ieguva viņas vārdu – tika nosaukta par Artmani. Tātad Saules sistēmā pavisam ir 9 mazās planētas, kuru nosaukumi saistīti ar Latviju.

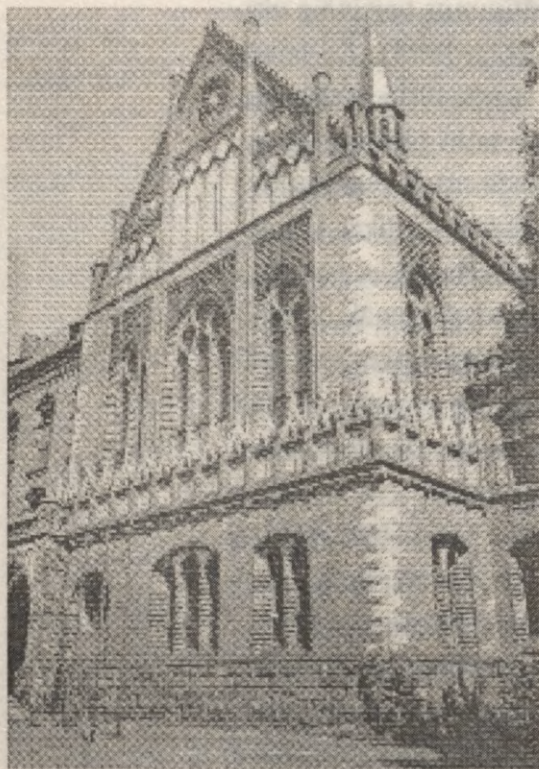
KĀDĀ STILĀ CELTA MĀKSLAS AKADĒMIJAS ĒKA?

No daudzajām Rīgas ēkām īpašu uzmanību saista sarkano ķieģeļu ēka Kalpaka bulvāra un Valdemāra ielas stūrī. Šis 1905. gadā celtais nams izceļas ar tiem laikiem novatorisku plānojumu atbilstoši jūgendstila principiem – piemērot ēkas to funkcijām. Fasāžu noformējumā savukārt veiksmīgi izmantotas vēsturisko stilu tradīcijas, īpaši akcentējot greznos gotikas izteiksmes līdzekļus. Arhitekts Vilhelms Ludvigs Nikolajs Bokslafs (1858–1945) ar neparastu fantāziju variējis ēkas detaļu apdares paņēmienus, izmantojot gan krāsu, gan materiālu, gan arī ģeometrisku formu kontrastus.

Jūgendstilam raksturīgais racionālais, funkcionāli pamatotais un asimetriskais telpu plānojums labi atbilst mācību iestāžu prasībām, nodrošinot sekmīgu darbību sākotnēji Biržas komercskolai, bet tagad – Mākslas akadēmijai.

Visas nama telpas, pat tās, kas izkārtotas koridoru sānos, it kā tiecas uz ēkas vidieni – uz galveno kāpņu telpu, kas veido plāna ģeometrisku centru. Katra no mācību telpām ir ļoti labi apgaismota, jo tā orientēta pret gaismu. Ņemot vērā klašu izstieptu formu, kā arī to griestu augstumu, arhitekts fasādes kompozīcijas pamatā izvēlējies logu grupu ritmisku atkārtojumu katrā no stāviem, tām mijoties ar īpašu sienas izvirzījumu – rizalītu grupām, tā piešķirot līdzsvarotību garajai ārsienai. Rūpīgi pārdomātas ir visas ēkas detaļas, pat ventilācijas sistēmas gotiskie tornīši uz jumta, kas vienlaicīgi darbojas kā mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi.

Latvijas Mākslas akadēmija. Korpusa izvirzījums pa labi no galvenās ieejas. Arhitekts V. Bokslafs (1905). I. Auderes foto

Kopā ar gotikai raksturīgajiem jumtu pakāpju zelmiņiem, smailajām fialēm* un vējrādītājiem tie piešķir namam savdabīgu poētiskumu. Iekštelpu apdarē – kāpņu margu dekoratīvajā metāla kalumā, vestibila logu vitrāžās, zāles noformējumā, ieejas durvju kokgriezumos izmantota jūgendstila ornamentālā simbolika.

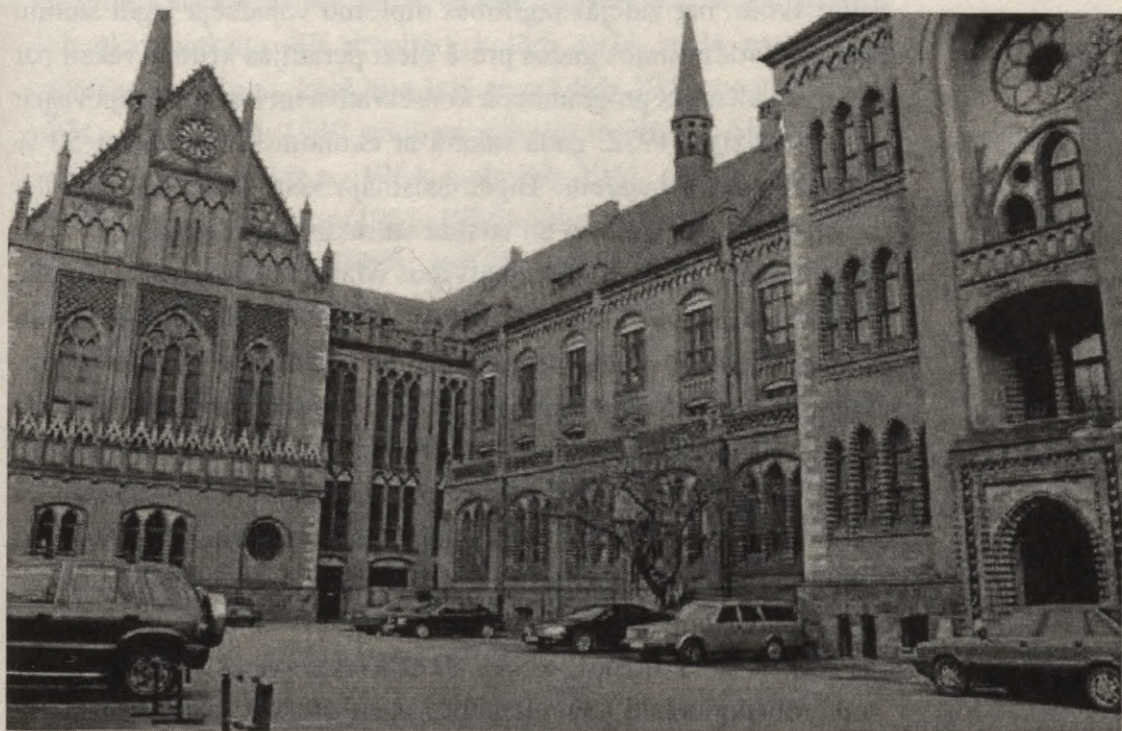
Interesantā, unikālā Rīgas ēka kļuvusi par vienu no pilsētas pazīšanas simboliem un tūristu iecienītiem apmeklējuma objektiem. No arhitekta V.L.N. Bokslafa atstātā radošā mantojuma tieši tagadējā Latvijas Mākslas akadēmijas celtnie tiek uzskatīta par izcilāko viņa devumu pilsētas arhitektūrā.

KAD DIBINĀTA LATVIJAS MĀKSLAS AKADĒMIJA?

Vilhelms Purvītis, būdams Rīgas Pilsētas mākslas skolas direktors, iecerēja izveidot līdzīgu mākslas akadēmiju kā Pēterburgā, un 1913. gadā viņa ideja sāka īstenoties. Taču sākās Pirmais pasaules karš, un skolu 1915. gadā evakuēja uz Petrogradu. Kā liecina raksts 4. maija avīzē Ciņa, 1919. gada Latvijas Izglītības Komisariāts domāja arī par proletārisku Brīvās mākslas darbnīcu izveidošanu.

* Fiale – dekoratīvs piramidāls tornītis ar ornamentālu noslēgumu krusta rozes krabja veidā.

Mākslas akadēmija

Latvijas Mākslas akadēmiju ar Ministru kabineta lēmumu nodibināja 1919. gada 20. augustā un par tās direktoru iecēla Pēterburgas Mākslas akadēmijas akadēmiķi Vilhelmu Purvīti. 1921. gada 12. oktobrī 192 uzņemtie audzēkņi sāka mācīties Pētera I vidusskolas telpās Kronvalda bulvārī. No 1922. līdz 1940. gadam akadēmija atradās Dzelzceļa virsvaldes ēkā Gogoļa ielā 3, bet kopš 1940. gada 7. oktobra Kalpaka bulvārī 13 bijušās komercskolas neogotiskā stila ēkā, kuru 1905. gadā uzcēla arhitekts V.L.N. Bokslafs.

Latvijas Mākslas akadēmijas apmācības sistēma gadu desmitos ir ievērojami mainījies. 20. un 30. gados studenti četrās vispārējās mākslas klasēs apguva zīmēšanu un gleznošanu un pēc sekmīgas beigšanas pretendēja uz kādu no septiņām meistardarbnīcām: Figurālās glezniecības, Dabasskatu glezniecības, Dekoratīvās glezniecības, Grafikas, Tēlniecības, Lietišķās tēlniecības un Keramikas. Akadēmijā mācīja dažādus teorētiskos priekšmetus: mākslas vēsturi, vispārējo un plastisko anatomiju, franču valodu, perspektīvu un tēlotāju ģeometriju, etnogrāfiju u.c., taču tās programmā nebija ne kompozīcijas, ne latviešu mākslas vēstures. Līdz 1932. gadam augstskolā uzņēma arī jauniešus, kuri kara gados nebija pabeiguši vidusskolu, bet vidējās izglītības diplomu vajadzēja iegūt studiju laikā. Divdesmitajos gados presē bieži parādījās kritiski raksti par to, ka akadēmijas programma ir konservatīva un ka akadēmija vispār nav vajadzīga. 1932. gadā sakarā ar ekonomisko krīzi par 50 % samazināja tās budžetu. Tāpēc saīsināja vispārējo klašu mācību laiku uz diviem gadiem un atlaida vairākus pasniedzējus.

Pirmie trīs audzēkņi Latvijas Mākslas akadēmiju beidza 1925. gadā, to vidū tēlnieks Kārlis Jansons, vēlākais profesors un Cieto materiālu tēlniecības darbnīcas vadītājs. 1938. gadā akadēmiju bija beiguši, piemēram, 130 gleznotāji, taču pat puse no viņiem nekļuva par aktīviem māksliniekiem. Ja 30. gados Vācijā uz 100 000 iedzīvotājiem bija 4 mākslinieki, tad Latvijā – 15. Trīsdesmitajos gados profesionāli izglītoto mākslinieku bija tik daudz, ka skolās aizliedza strādāt zīmēšanas skolotājiem bez augstākās izglītības.

1935. gadā notika pirmais Romas stipendijas konkurss, kura uzvarētājs guva iespēju gadu pavadīt Itālijā. Pirmo prēmiju par

gleznu Plostnieki ieguva Eduards Kalniņš. 1939. gada konkursā uzvarēja keramiķis Vilis Vasariņš, taču kara dēļ viņš uz Itāliju neaizbrauca.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmijā ieviesa sešu gadu apmācību tēlotājas un piecu gadu lietišķās mākslas nodaļās, kā arī likvidēja meistardarbnīcas. 1961. gadā Valsts Mākslas akadēmijā izveidoja Rūpnieciskās mākslas, Interjera un iekārtu un Tekstilmākslas nodaļu. Rūdolfa Heimrāta audzēkņu spilgtais sniegums izdarīja radošu apvērsumu latviešu dekoratīvās tekstilmākslas vēsturē, taču padomju laikā nemitīgi tika pārspriests jautājums par tekstilmākslas nodaļas pastāvēšanu, jo tās programma nebija orientēta uz rūpniecisko ražošanu kā citās PSRS mākslas augstskolās.

Tagad akadēmijā ir Glezniecības, Grafikas, Tēlniecības, Vides mākslas, Dizaina, Dizaina grafikas, Lietišķi dekoratīvās mākslas, Tekstilmākslas, Modes dizaina, Restaurācijas, Scenogrāfijas un Mākslas vēstures nodaļas, kā arī Monumentālās glezniecības, Vizuāli plastiskās mākslas, Metāla dizaina, Vitrāžu un Keramikas meistardarbnīcas. Studenti 4 gadus apgūst bakalaura programmu, kurai seko divgadīgas mācības maģistratūrā un meistardarbnīcā.

Latvijas Mākslas akadēmijas pirmais rektors bija Vilhelms Purvītis, kurš katrās vēlēšanās vispirms savu kandidatūru atsauc, tad atkal piekrita. Tā rezultātā kolēģi 1934. gadā par rektoru ievēlēja Jāni Kugu, kurš bija šajā amatā līdz 1940. gadam, kā arī 1941.–1944. gadā. 1940. gadā par rektoru iecēla Oto Skulmi, kurš vadīja akadēmiju arī no 1944. gada līdz 1961. gadam. Viņa pēcnācēji bija Leo Svemps (1961–1974), Edgars Iltners (1974–1975), Valdis Dišlers (1976–1987), Indulis Zariņš (1987–1997). Kopš 1997. gada Latvijas Mākslas akadēmijas rektors ir Jānis Andris Osis.

Jāpiezīmē, ka līdz šim vienmēr par rektoriem ir ievēlēti tikai gleznotāji. Pedagogi ir bijuši vadošie latviešu mākslinieki: J. Miesnieks, V. Tone, K. Ubāns, K. Zāle, Ģ. Eliass, R. Zariņš, A. Annuss, R. Pelše, K. Krauze, U. Skulme, E. Melderis, T. Zaļkalns, J. Liepiņš, E. Kalniņš, P. Upītis, R. Heimrāts, R. Bērns, kā arī daudzi pazīstami mūsdienu meistari: B. Bērziņš, V. Ozols, I. Vecozols, E. Grūbe, G. Krollis, A. Dembo, P. Martinsons, J. Gagainis, H. Heinrihsons, B. Strautiņš, mākslas zinātnieki T. Kačalova, E. Kļaviņš.

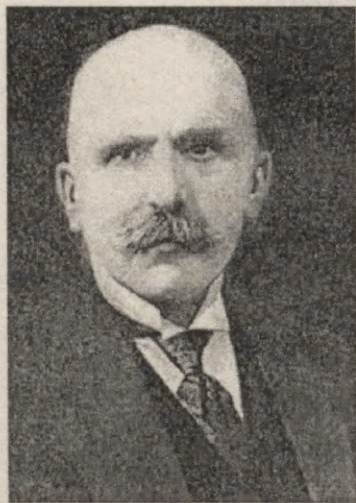
1924. gadā tika nodibināta LMA pedagogu grupa Sadarbs, kura bieži rīkoja izstādes Rīgā, kā arī 1930. gadā Briselē. Grupa pastāvēja līdz 1938. gadam, bet līdz 1940. gadam kā Latvijas Rakstu un mākslas kameras pakļautībā nodibinātās Tēlotājas mākslas biedrības nodaļa. No 1924. līdz 1940. gadam LMA tika sarīkotas 15 studentu darbu izstādes, kuru eksponātus apmeklētāji varēja iegādāties. Arī mūsdienās akadēmijas aulā tiek rīkotas dažādas izstādes, bet vairums pedagogu kopš 1993. gada apvienojušies starptautiskajā mākslas asociācijā "B13".

KURŠ BIJA MĀKSLAS AKADĒMIJAS PIRMAIS DIREKTORS? Vilhelms Purvītis ir viens no izcilākajiem latviešu ainavu gleznotājiem, taču ne mazāk ievērojama bijusi viņa sabiedriskā darbība un nopelni valsts kultūrpolitikas veidošanā. V. Purvītis kļuva slavens ar kūstošo pavasara ūdeņu un zeltainā rudens ainavām: Plenērā radītas neskaitāmas skices, pēc kurām darbnīcā tapuši lieli audekli: "Pavasara ūdeņi" (1910), "Ķeizardārzs" (1914), "Pavasārī" (1934), "Kad silava mostas" (1936).

Vilhelms Kārlis Purvītis dzimis 1872. gada 3. martā Zaubes pagasta Jaužos. Vispirms viņš mācījās Zaubes draudzes skolā (1880–1886), bet, kad ģimene pārcēlās uz dzīvi Vitebskas guberņā, apmeklēja Kļaišu pagastskolu (1886–1887) un Drisas apriņķa skolu (1887–1888). 1890. gadā V. Purvītis iestājās Pēterburgas Mākslas akadēmijā, kuru beidza 1897. gada novembrī (diploms Nr. 882 izsniegts 1898. gada 18. martā). Viņš mācījās slavenā Ukrainas mēnesnīcu ainavu gleznotāja Arhipa Kuindži meistardarbnīcā un par diplomdarbu "Pēdējie stari" ieguva I pakāpes mākslinieka grādu un Lielo zelta medaļu. Jaunajam māksliniekam piešķīra arī radošo komandējumu uz Franciju un Vāciju. 1898. gadā A. Kuindži kopā ar audzēkņiem devās uz Parīzi un uz sava rēķina paņēma līdzī ar V. Purviša tautiešus J. Rozentālu un J. Valteru.

1905. gadā V. Purvītis atteicās parakstīt J. Raiņa sastādīto latviešu inteliģences petīciju cara valdībai un 1906. gadā aizbrauca uz Rēveli mācīt zīmēšanu Pētera I

Vilhelms Purvītis
(1872–1945)

reālskolā, bet 1909. gadā atgriezās Latvijā un kļuva par Rīgas Pilsētas mākslas skolas direktoru. 1915. gadā skolas vadību evakuēja uz Petrogradu, bet 1917. un 1918. gadā, uzlabojot veselību, V. Purvītis uzturējās Norvēģijā, kur 1918. gadā Oslo sarīkoja savu personālizstādi. 1919. gadā ar Padomju Latvijas valdības atbalstu Purvītis sāka domāt par mākslas akadēmijas organizēšanu un tika iecelts par Rīgas Pilsētas mākslas muzeja direktoru. Mākslinieka autoritāte netika apšaubīta arī Latvijas Republikas laikā, un viņš palika muzeja direktors līdz pat 1944. gadam (izņemot 1940/1941). 1921. gadā pirmos studentus uzņēma sen iecerētā Latvijas Mākslas akadēmija, kurā V. Purvītis bija direktors, bet no 1922. līdz 1934. gadam rektors, kā arī štata profesors un Dabasskatu meistar-darbnīcas vadītājs (1921–1944). Kā ārštata profesors darbojās arī Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātē (1919–1940).

Pēterburgā V. Purvītis pirmoreiz piedalījās izstādē 1894. gadā, bet Rīgā divus gadus vēlāk. Akadēmijas gados viņš aktīvi darbojās studentu pulciņā Rūķis (1892–1897). Lai gūtu iespēju izstādīties un darbiem atrastu pircējus, V. Purvītis sadarbojās ar Pēterburgas mākslinieku grupu "Mir iskusstva" (1895–1910) un baltvācu biedrību Kunstverein (1899–1911). Latvijā mākslinieks nesastāvēja nevienā grupējuma. Toties viņš bija Rīgas Latviešu biedrības (1912–1940) un Rotari kluba (1920–1940) biedrs.

Par sasniegumiem mākslā V. Purvītis ir ieguvis dažādus apbalvojumus: 1894. un 1895. gadā Pēterburgas Krievu mākslas veicināšanas biedrības prēmijas, 1900. gadā – III šķiras bronzas medaļu Vispasaules izstādē Parīzē, 1901. gadā – zelta medaļas Minhenes sesijas 8. izstādē un Lionas mākslas biedrības izstādē. 1913. gadā ar Pēterburgas Mākslas akadēmijas lēmumu V. Purvīti ieskaitīja akadēmiķos. Latvijā mākslinieks apbalvots ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni un 1926. gadā ar II šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, kā arī 1928. un 1936. gadā ar Kultūras fonda prēmijām, 1938. gadā ar I šķiras Atzinības krustu un Tēvzemes balvu. No ārvalstu ordeņiem: Dānijas Danneborg (I šķiras), Francijas Goda leģiona (V šķiras), Igaunijas Sarkanā krusta (II šķiras), Lietuvas Ģedimina (II šķiras), Norvēģijas Sv. Olafa, Polijas Polonia Restituta (II šķiras), Somijas Baltās rozes (II šķiras), Zviedrijas Ziemeļzvaigznes (I šķiras). Pēc vēsturnieces K. Ducmanes ziņām vairāk apbalvojumu nekā V. Purvītim ir bijuši tikai prezidentam Kārlim Ulmanim.

Pēc kara ekonomiskā situācija un arī ierēdņu neizdarība liedza iespējas rīkot izstādes ārzemēs. 1927. gadā ar V. Purvīša autoritātes atbalstu, beidzot notika pirmā izstāde Stokholmā. Mākslinieks bija izstāžu ģenerālkomisārs arī Oslo (1933), Helsinkos, Varšavā, Krakovā (1936), Prāgā, Budapeštā, Vīnē, Kaunā (1937), Kopenhāgenā (1938), Parīzē, Londonā (1939). Vairākas V. Purvīša ainavas nokļuvušas muzejos un privātkolekcijās Stokholmā, Parīzē, Helsinkos, Budapeštā, Parīzē.

1942. gadā sakarā ar 75 gadu jubileju mākslinieks Pilsētas mākslas muzejā sarīkoja izstādi ar 300 darbiem. 1944. gada jūlijā Jelgavā nodega V. Purvīša sievas māja, kur atradās viņa vāktā kolekcija. Oktobrī meistaram nācās pamest Latviju. Vispirms viņš nokļuva Dancigā, bet oktobrī Hesenē Vācijā, kur V. Purvītīm izdarīja operāciju, taču viņš nespēja atgūties un mira 1945. gada 14. janvārī Nauheimā.

Mākslinieku apbedīja cinka un ozolkoka zārkā, lai kādreiz varētu guldīt Dzimtenes kapos, un šī diena pienāca 1992. gada rudenī, kad viņu kopā ar dzīvesbiedri pārāpbedīja Meža kapos.

Aizbraucot V. Purvītis ar firmu Šenker & Ko nosūtīja uz Vāciju 20 kastes ar gleznām, studijām, gleznošanas materiāliem, grāmatām. Par sūtījuma likteni kļīst dažādas baumas, piemēram, ka vilciens ticis sabombardēts. V. Purvītis tā arī neuzzināja, ka viņa darbi, iespējams, gājuši bojā. Tāpēc, ja salīdzina ar garajā mūžā paveikto, meistara gleznu kolekcija Valsts Mākslas muzejā un privātkolekcijās nav nemaz tik skaitliski liela un daudzpusīga.

KĀ SENĀK DEVĒJA MELNGALVJU NAMU? Vienai no ievērojamākajām un skaistākajām Rīgas sabiedriskajām ēkām – Melngalvju namam – ir bijuši vēl divi nosaukumi: "Jaunais nams" un "Karaļa Artura sēta".

Senāko vārdu – "Jaunais nams" – ēka ieguva jau tās celtniecības laikā.

Militārās sadursmes starp Rīgas pilsētu un Livonijas ordeni, kas izcēlās 13. gadsimta beigās, turpinājās līdz 1330. gadam, kad Rīga pēc ilgstoša aplenkuma padevās ordenim. Rīgas pilsēta zaudēja daļu savu agrāko privilēģiju, bet kā sodu par to, ka pilsētnieki

Melngalvju nams

Jau 1297. gadā bija nopostījuši ordeņa pili, Livonijas ordenis pārņēma vairākas pilsētas celtnes – arī Rīgas tirgotāju saietu vietu, tā dēvēto Minsteres istabu, un amatnieku sapulču vietu – Zostes istabu. Rīgas rāte tādēļ nolēma, ka tirgotājiem un amatniekiem jāceļ jauns saietu nams, kuru turpmāk tā arī dēvēja par "Jauno namu" vai atbilstoši tā laika tradīcijām – par "Jauno sētu". Kurā gadā sākās būvdarbi, precīzi nav zināms, bet dokumentos nosaukums "Jaunais nams" pirmo reizi minēts jau 1334. gadā.

1352. gadā Livonijas ordenis, cerēdams iegūt Rīgas tirgotāju un amatnieku labvēlību, atdeva viņiem atpakaļ Minsteres un Zostes istabas, bet arī Jaunajā namā sabiedriskā dzīve neapsīka. Turpmāk tur pulcējās Rīgas un citu pilsētu tirgotāji un tirgotāju zeļļi, kuri centās ēku padarīt vienīgi par savu saietu namu. Jau 1354. gada Lielās ģildes šrāgas noteica, ka "Jaunā nama" svinībās nedrīkst piedalīties amatnieki, algotu darbu strādājošas personas, izņemot kuģu kapteiņus un zeltkaļu zeļļus, kā arī vietējie nevācu tirgotāji, sevišķi lietuvieši. Arī karavīri, izņemot virsniekus, nebija gaidīto viesu vidū.

15. gadsimtā Jaunā nama saviesīgajās dzīves norisēs arvien aktīvāk iesaistījās neprecētie tirgotāji – melngalvji. 1477. gadā Melngalvju brālības šrāgās atzīmēts, ka Rīgas rāte viņiem kopīgi ar Lielo ģildi ir iznomājusi Jauna nama Svētku zāli un dažas apakštāva telpas un gada īres maksu – 40 markas – abas brālības apņemtas dalīt uz pusēm. 1477. gada Melngalvju brālības šrāgās ir arī senākais mūsdienās zināmais dokuments, kurā šīs telpas pirmo reizi minētas kā "Karaļa Artura sēta".

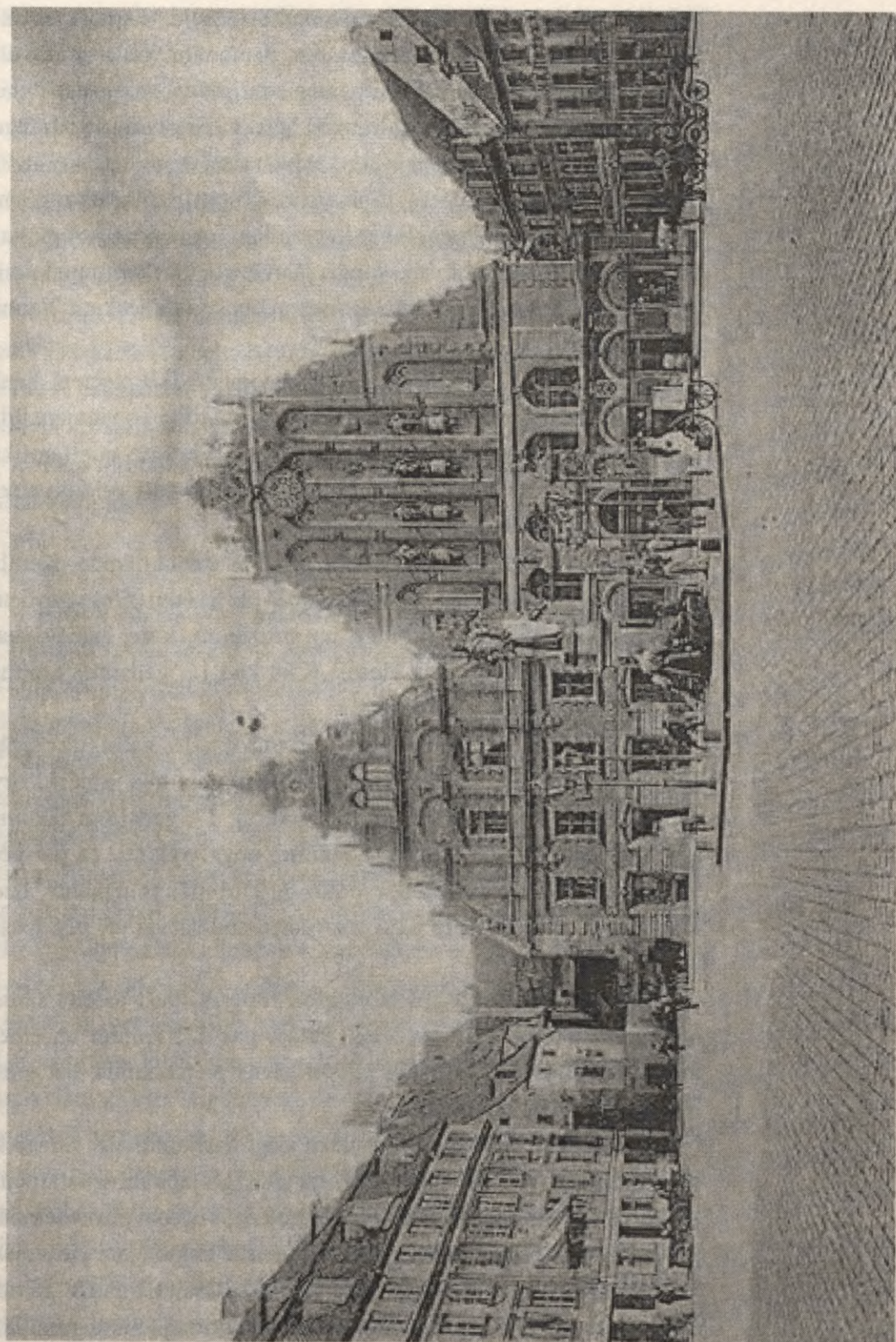
Jaunā nosaukuma izcelsme ir cieši saistīta ar britu karaļa Artura vārdu, kura neticamos varoņdarbus un uzvaras bruņinieku cīņās vēl ilgi attēloja tā dēvēto karaļa Artura dzīru vai sētu laikā. Tradīcija saukt dzīru vietas par "Karaļa Artura sētām" no Anglijas ātri vien izplatījās Eiropā. Savukārt Rīgā to pārņēma no Prūsijas.

Taču arī turpmāk rīdzinieki ikdienā ēku biežāk dēvēja pašu dotajā Jaunā nama vārdā, bet oficiālajos gadījumos neaizmirsā minēt arī smalko svešzemju nosaukumu – "Karaļa Artura sēta". Vēstures avoti liecina, ka abi minētie nosaukumi saglabājušies vēl līdz pat 18. gadsimta pirmajai pusei, lai gan šajā laikā to arvien biežāk sāka dēvēt tās aktīvāko apsaimniekotāju vārdā par Melngalvju namu.

Lai gan pastāv arī uzskats, ka šo ēku par Melngalvju namu sāka saukt jau 15. gadsimtā, tomēr noticis tas droši vien tikai pēc tam, kad 1687. gadā melngalvji kļuva par vienīgajiem "Jaunā nama" īrniekiem. 1712. gadā Rīgas rāte vienojās ar melngalvjiem par nama pārdošanu, un jau pēc gada tas oficiāli pārgāja Melngalvju brālības īpašumā. 18. gadsimtā mainījās arī ēkas funkcijas. To vairs neizmantoja kā sabiedrisku dzīru namu, bet pārsvarā pašas Melngalvju brālības vajadzībām, līdz ar to vairs nebija iemesla lietot senos ēkas nosaukumus.

KĀ TIKA PAVADĪTS LAIKS MELNGALVJU NAMĀ? Līdz pat 18. gadsimtam Melngalvju namu izmantoja kā saietu namu gan tradicionālajām ikdienas saviesīgajām sanāksmēm, tā dēvētajām "feņiņa dzīrēm", gan lielāko svētku – Vasarsvētku, Miķeļdienas, Mārtiņdienas, Ziemassvētku, Vastlāvju, Maija grāfa svētku un citām dzīrēm.

Kā jau tas viduslaikos bija pieņemts jebkura dzīves joma, arī "Jaunajā namā" gan ikdienas saietu un svētku norišu, gan arī to

apmeklētāju loks bija stingri reglamentēts. Ieeja "Jaunajā namā" bija liegta Mazās ģildes amatniekiem, personām, kas strādāja algotu darbu, un nevāciem. Saietos nepiedalījās arī sievietes. Viņas "Jaunā nama" Svētku zālē ielūdza tikai lielāko svētku laikā uz dažiem pasākumiem, kuros reizēm bija paredzētas arī dejas.

Savukārt melngalvjiem, Lielās ģildes locekļiem, rātskungiem, ceļojošo tirgotāju zeļļiem, kuģu kapteiņiem un visiem citiem, kas drīkstēja pulcēties namā, bija stingri jāievēro tā kārtības noteikumi. Mūsdienās šie noteikumi kā vēstures avots sniedz ieskatu "Jaunā nama" ikdienā.

"Jaunais nams" vasarā bija atvērts no vieniem līdz pieciem dienā un no sešiem līdz deviņiem vakarā, bet ziemā tikai no vieniem līdz septiņiem. Gan svētku dzīres, gan ikdienas saviesīgie saieti notika nama Svētku zālē, kurā ar skapjiem norobežoti soli veidoja atsevišķus nodalījumus katrai viesu grupai.

Kopš 15. gadsimta beigām pēc Prūsijas saieta namu – Karaļa Artura sētu – tradīcijas arī "Jaunajā namā" pie Svētku zāles griestiem bija piekārts krātiņš ar žubītēm un strazdiem, kuru dziedāšanai vajadzēja iepriecināt nama viesus. Kaut kad 16. gadsimtā krātiņā gan esot turēts kāds plēsīgs putns.

"Jaunā nama" zālē bieži skanēja arī mūzika. 16. gadsimta beigās nolīgtiem pilsētas muzikantiem pēc noteikumiem bija jāspēlē katru dienu, kamēr vien Svētku zāle bija atvērta. 17. gadsimta sākumā spēlmaņi gan iebilda pret šādu režīmu, apgalvodami, ka jau pēc sešiem vakarā zāle visbiežāk esot tukša. Turpmāk muzikanti "Jaunajā namā" spēlēja vairs tikai trīs reizes nedēļā vai arī pēc īpaša pasūtījuma.

Par nama apmeklētāju labklājību rūpējās īpaši iecelts saimniecības pārzinis – šafers. Viņš gādāja par dzērieniem un ēdieniem, uzmanīja, lai kalpotāji pildītu savus pienākumus, bet viesi ievērotu kārtības noteikumus.

Lai apmeklētāji varētu netraucēti slēgt darījumus vai vienkārši omulīgi patērzēt, "Jaunajā namā" bija aizliegti jebkādi savstarpējie ķīviņi un klaigāšana. Drošības apsvērumu dēļ viesiem pirms sēšanās pie galdiem līdzī paņemtie zobeni bija jāatstāj kalpotājam pie ieejas.

Noteikumus, kas viesiem bija jāievēro "Jaunajā nama" saviesīgo saietu laikā, 17. gadsimta sākumā papildināja aizliegumi dot

citiem savu alus kausu, smēķēt jeb – kā toreiz teica – "dzert tabaku" un citi.

Aizliegums spēlēt uz naudu vedina domāt, ka dažādas azartspēles bijušas visai iecienītas "Jaunā nama" apmeklētāju vidū. Kārķības noteikumos minēts, ka pie garā jeb spēļu galda, pie kura nepasniedza dzērienus, atļautas trīs dažādas kauliņu spēles. Starp tām varēja būt bijis šahs un triktraks. Populāras bijušas arī dažādas kāršu spēles.

Toties aktīvākie apmeklētāji jau 16. gadsimtā varēja mēroties veiklībā kādā ķegļiem līdzīgā spēlē, kuras vajadzībām ēkā bijuši ierīkoti pat speciāli celiņi. Domājams, ka ap to pašu laiku populārs kļuvis arī kāds senāks biljarda paveids.

Šāda ikdienas saviesīgā dzīve "Jaunajā namā" apsīka 17. gadsimta beigās.

RĪGA ZINĀMI "TRĪS BRĀĻI", BET KUR ATRODAS "DIVI BRĀĻI"? Par to var pārliecināties katrs, kurš Rātslaukumā nostājas iepretī Melngalvju namam. Skatienam atklājas ne tikai greznais renesanses stilā veidotais Rīgas viduslaiku celtniecības piemineklis, bet pa kreisi no tā, izvirzījies nedaudz uz priekšu, atgādinot dubultnieku, tikai mazāku par vienu piektdaļu, tautā tā sauktais Švābes nams. Melngalvju nama dubultnieks (kā to nosaucis A. Holcmanis) jeb brālis parādījās 1891. gadā, kad pēc arhitekta Kārļa Felsko (1844–1918) projekta tika pārbūvēts vīntirgotāja H. P. Švābes nams. Patiesībā par Švābes namu tas tika saukts no 1842. gada līdz 1889. gadam, jo pirms tam ēkā atradās Rīgas policijas tiesa, bet jau 1889. gadā nams tika pārdots citam tirgotājam – J. E. Šmitam. H. Švābe paturēja tiesības ēkā iekārtot vīna darītavu un veikalu. Virs vienkāršās divstāvu ēkas tika uzbūvēts augsts zelminis neorenesanses formās ar uzsvērtām horizontālām dzegām, plastiskiem dekoratīviem rotājumiem, ar skulptūrām un ažuļiem vējražiem. Pašā zelmiņa noslēgumā līdzīgi kā Melngalvju namam tika uzstādīts vīrieša krūšutēls. Par jauno pretenciozo namu tolaik un arī vēlāk ir notikušas diskusijas. Vai Švābes nama eklektisms aizēno Melngalvju nama spožumu vai tieši otrādi – izceļ to?

Īstenībā arhitekts K. Felsko uzcēla tipisku sava laika celtni, piemērojot to attiecīgai vietai, jo tā bija brīva. Tomēr nevar aizmirst arī pašu ēkas īpašnieku, kurš konkrētajā gadījumā bija pasūtītājs. Švābes nama vidū otrā stāva līmenī ir redzama īpašnieka zīme – uz vairoga attēlota monogramma – burti "ES", bet vīrieša krūšutēls zelmiņa noslēgumā noteikti simbolizē pašu saimnieku. Klīst leģenda, ka tirgotājs J.E. Šmits nav uzņemts melngalvju sabiedrībā, tāpēc viņš atmaksājis ar to, ka savu namu, līdzīgu viņu namam, uzcēlis tieši blakus. Ja tā ir patiesība, tad Šmits savu bija panācis. Turpmāk visās fotogrāfijās Melngalvju nams tika uzņemts kopā ar t.s. Švābes namu.

KAS IR VALSTS MĀKSLAS MUZEJS? Nikolaja ielā (bez numura, tagad Kr. Valdemāra 10 a) 1905. gada 14. septembrī atklāja Rīgas Pilsētas mākslas muzeju. Ēku historisma stilā cēla baltvācu arhitekts, būvuzņēmējs un mākslas vēsturnieks Vilhelms Neimanis, kurš kļuva arī par pirmo muzeja direktoru. V. Neimaņa konsultants projekta stadijā bija vācu arhitekts Pauls Vallo, kas pazīstams kā Berlīnes Reihstāga autors.

Muzeja aizsākumi tomēr meklējami daudz agrāk – 1773. gadā, kad Rīgas rāte pieņēma kā dāvinājumu ārsta Nikolaja Himzeļa kolekciju, kurā bija arī gleznas un grafikas. 1816. gadā virs Doma klostera uzbūvētajā pilsētas bibliotēkā tika iekārtots "gaumīgs mākslas kabinets", ko Neimanis pats uzskata par mākslas muzeja sākumu. Tur izstādītie darbi 1896. gadā nonāca jaundibinātajā Pilsētas gleznu galerijā, kuru vadīja A. Hollanders un kuras pamatu veidoja no kolekcionāra Domeniko de Robiāni nopirktā kolekcija. Galerija atradās dažādās vietās, taču vienmēr šaurās un 350 darbu eksponēšanai nepiemērotās telpās. Tāpēc 1897. gadā Pilsētas valde nolēma celt mākslas muzeju, un 1903. gadā tam tika likts pamatakmens. Celtnē bija moderna tam laikam, jo bija viena no retajām Rīgā ar centrālapkuri. Muzejā atrada mājvietu Pilsētas galerija, kā arī rātskunga F. Brederio un baltvācu mākslas biedrības Kunstverein kolekcijas. Pamatu veidoja ārzemju māksla, un līdz 1909. gadam kolekcijās bija tikai 10 latviešu autoru gleznas. Kunstverein mākslas

politika bija aktīva, jo biedrības rīkotajās izstādes piedalījās redzami Rietumeiropas mākslinieki A. Beklīns, M. Klingers, M. Libermanis, Ā. Mencels, F. fon Štuks, B. Liljeforss.

1919. gadā par muzeja direktoru kļuva gleznotājs Vilhelms Purvītis, kurš to vadīja līdz aizbraukšanai uz Vāciju 1944. gadā (izņemot 1940/41). Viņš krasi mainīja muzeja politiku par labu latviešu mākslai. Rīgas Dome regulāri iepirka darbus, vismaz 20 līdz 30 vienā gadā. Bez tam izvērsās aktīva izstāžu darbība, un muzejā tika rīkotas atsevišķu autoru, grupu, kā arī ārzemju mākslas izstādes. 1920. gadā jau neliela zāle tika atvēlēta tikai latviešu mākslas ekspozīcijai. Tajā pašā gadā Rīgas pilī nodibināja Latvijas Valsts Mākslas muzeju, kurš apmeklētājiem vāra durvis 1922. gada 27. maijā. Muzeja direktors bija tēlnieks Burkards Dzenis. Šī muzeja kolekcijas papildinājās straujāk, jo valstij bija vairāk līdzekļu mākslas darbu iegādei.

1941. gadā tika izdota LPSR Mākslas lietu pārvaldes pavēle par muzeju specializāciju. Pilsētas mākslas muzejs ieguva LPSR Padomju mākslas muzeja nosaukumu, bet pilī sāka veidot LPSR Vakareiropas Mākslas muzeju. Kara laikā Pilsētas muzeja telpās iekārtoja Vācu zemes muzeju, bet 1944. gada oktobrī sākās muzeja krājumu izvešana uz Vāciju. 1946. gadā daļa eksponātu, kura bija nokļuvusi Čehijā, ar to pavadones bibliotekāres Mērijas Grīnbergas aktīvu līdzdalību, atgriezās Latvijā. Iespējams, ka tas bija vienīgais precedents, kad aizvestās trofejas tika atgūtas tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām. 1945. gadā Pilsētas muzeju nosauca par LPSR Valsts latviešu un krievu mākslas muzeju, bet 1964. gadā to pārdēvēja par LPSR Mākslas muzeju.

Tikai 1989. gadā tam piešķirts tagadējais Valsts Mākslas muzeja nosaukums.

Gadu desmitu gaitā muzeja krājumi ir piedzīvojuši lielas izmaiņas. Tie ir gan skaitliski paplašinājušies, gan arī nācies atteikties no vairākām kolekcijām. 1989. gadā visa lietišķā māksla tika nodota jaundibinātajam Dekoratīvi lietišķās mākslas muzejam. Savukārt uz muzeju Arsenāls pārgāja 20. gadsimta 2. puses māksla. No 1963. līdz 1988. gadam Valsts Mākslas muzejs ietilpa Latvijas PSR Mākslas muzeju un izstāžu apvienotajā direkcijā, bet kopš 1989. gada

ir Latvijas Mākslas muzeju apvienības sastāvā. Muzeja pamatkolekciju veido 18. un 19. gadsimta Baltijas māksla, latviešu 19. gadsimta un 20. gadsimta pirmās puses glezniecība, grafika un tēlniecība. Bez tam izveidota Ārzemju mākslas nodaļa, kurā tiek krāta ārzemju – krievu, lietuviešu, igauņu, armēņu u.c. māksla. Muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā 2. stāvā eksponēts latviešu mākslas "zelta fonds" – K. Hūna, J. Federa, J. Rozentāla, J. Valtera, V. Purvīša, J. Grosvalda, J. Kazaka, V. Tones, J. Liepiņa, L. Liberta, A. Annusa, K. Miesnieka, L. Svempa glezniecība, kā arī G. Šķiltera, T. Zaļkalna, E. Meldera tēlniecība. Baltajā zālē notiek regulāras muzeja kolekciju un mūsdienu mākslas izstādes. Labajā spārnā eksponēti baltvācu un krievu mākslas kolekcijas labākie darbi.

Valsts Mākslas muzejs eksponē savus darbus arī citos Latvijas muzejos, kā arī ārzemēs. Klasiskā modernisma izstādes notikušas Berlīnē (1990), Deventerā, Kopenhāgenā (1991), Stokholmā, Tallinā (1993). 1993. gadā Helsinkos notika J. Rozentāla, V. Purvīša, J. Valtera un N. Rēriha izstāde, bet 1998. gadā muzejs piedalījās Ziemeļvalstu ainavu izstādē Zviedrijā.

1940./41. gadā muzeja direktors bija Voldemārs Valdmanis, bet 1944. gadā pēc V. Purvīša aizbraukšanas direktora vietu izpildīja Herberts Birzenieks. Turpmākie direktori bija Kristaps Eliass (1945–1946), Arturs Eglītis (1946–1953), Uldis Prēdelis (1953–1963). 1963. gadā, dibinot Latvijas PSR Mākslas muzeju un izstāžu apvienoto direkciju, Valsts Mākslas muzeju vadīja direktora vietnieki zinātniskajā darbā Arturs Eglītis (1963–1965), Imants Lukažs (1965–1966), Ināra Ņefedova (1966–1975) un Ilze Konstante (1976–1987). No 1987. gada Valsts Mākslas muzeja direktore ir Māra Lāce.

KĀ RĪGA GATAVOJĀS 700 GADU JUBILEJAS SVINĪBĀM? 1901. gadā Rīga svinēja savu 700 gadu jubileju. Tie bija svētki pilsētas amatvīriem, jo Rīga rādīja savu varenumu, savu ietekmi starp pārējām Krievijas impērijas pilsētām, svētki rūpniekiem un amatniekiem, kas izrādīja savu precī un ieguva jaunus pasūtījumus, svētki pašiem rīdziniekiem, jo tie varēja izklaidēties dažādos koncertos, skatīties teātra uzvedumus un piedalīties sacensībās.

Svētku dalībnieki vēsturiskos tērpos

Šādi svētki bija jāorganizē jau laikus, tāpēc pilsētas valde aktīvi piedalījās jubilejas organizēšanā. Ne par velti jubilejas gadā pirms svētkiem pilsētas galva Džordžs Ārmitsteds pilsētas avīzēs izteica aicinājumu: "Līdzpilsoņi! Pilsētas valde tic arī šoreiz, ka visu sabiedrību aprindas ar saviem spēkiem gādās par to, ka svētki izdosies pēc iespējas cienīgi."

Tika nolemts pilsētas jubileju svinēt godam – ar mielastiem, koncertiem, uzvedumiem un galvenokārt ar izstādi. Tādas pilsētas jubilejas galvenajam mākslinieciskajam akcentam bija jābūt Baltijas rūpniecības, amatniecības un mākslas izstādei. Jo parādīt pilsētas varenumu varēja tikai ar ievērības cienīgu pasākumu – neredzēti krāšņas un grandiozas izstādes izveidošanu, kurā darboties līdzī varētu gan pilsētnieki, gan tās viesi. Ideja veidot šādu izstādi aizsākās jau 1898. gada oktobrī Amatnieku biedrības rīkotajā diskusiju vakarā, kad būvinženieris Florians fon Viganovskis izteica šo domu sarīkot grandiozu izstādi. Vēlāk idejas realizāciju uzņēmās Amatnieku biedrības priekšsēdētājs Johans fon Ekarts. Jau pēc pusgada 1899. gada 28. aprīlī viņa vadībā notika sēde. Tajā piedalījās visi, kam bija kāda interese par pilsētas jubilejas svinībām, tur varēja redzēt gan pilsētas valdes un Biržas komitejas pārstāvjus, gan Lielās un Mazās ģildes amatvīrus. Lai profesionālāk lemtu par jubilejas būvju celtniecību, sēdē tika pieaicināti arī pārstāvji no Tehniskās biedrības, Arhitektu biedrības un Amatnieku biedrības. Sanāksmē sanākušie vīri nosprieda, ka jubilejas izstādes veidošanai nepieciešama liela nauda, un tāpēc līdzekļu piesaistīšanai nolēma vērsties pie rūpniekiem un amatniekiem. Nākamajā sēdē 1899. gada 12. maijā Rīgas Amatu biedrības zālē jau bija sanākuši 150 rūpnieki un fabrikanti, kā arī amatnieki, kas kopumā atbalstīja domu par izstādes veidošanu. Un jau 13. maijā tika izveidota Rīgas jubilejas rīcības komiteja. Komiteju vadīja K. Loviss, bet tās sastāvā bija 12 locekļi, to vidū inženieri B. Šuberts, G. Kerkoviuss. Komitejas goda prezidents bija Rīgas pilsētas galva Dž. Ārmitsteds. Viens no komitejas uzdevumiem bija iegūt garantijas no firmām un uzņēmumiem par piedalīšanos izstādē. Nākamais uzdevums bija izsludināt konkursu par izstādes vizuālā un tehniskā tēla veidošanu, kā arī bija jānolemj, kur šādu grandiozi iecerētu izstādi varētu rīkot. Sā-

kotnēji bija iecerēts izstādi veidot Grīziņkalnā vai pilsētas ganībās. Bija arī priekšlikums izstādi rīkot Andrejsalā vai Ķeizardārzā (Mežaparkā). Beidzot nolēma, ka izstādes rīkošanas vieta būs Torņakalna stacija.

Konkursu par izstādes iekārtošanu izsludināja 1899. gadā, tā termiņš bija 1900. gada 1. februāris. Tika izskatīti visi 9 iesniegtie projekti un par uzvarētāju atzīts M. Šervinska projekts. Turklāt izstādei vairāku apsvērumu dēļ bija jābūt Esplanādē – tā bija plaša brīva telpa pilsētas centrā (tagadējās Mākslas akadēmijas un Mākslas muzeja ēkas vēl nebija uzceltas) un tur jau iepriekš veiksmīgi tika rīkotas izstādes. Izstādes laiku noteica no 1901. gada 1. jūnija līdz 15. augustam.

Grandiozu jubilejas svinēšanu varēja atļauties tikai bagāta pilsēta, tāpēc daudz tika domāts par finansēm, kur tās iegūt un kā labāk izmantot. 1900. gadā izstādes sarīkošanai plānoja izdot 214 000 rubļu, taču reālie izdevumi 1901. gadā sasniedza 328 738 rubļus.

Tika domāts arī par suvenīru veidošanu, kas vairāk gan bija privāto rūpnieku iniciatīva. Tā juvelieris G.H.Šmits piedāvāja jubilejas žetonus, bet cigarešu rūpnieki – Mindels & Co, A.G. Rūtenbergs, A.S. Maikapars – jubilejas markas cigārus un papirosus. Jubilejas viesiem bija pieejami arī vēstuļu atgriežamie nazīši, karotītes, alvas kausi, kabatas naži ar Rīgas skatiem un ievērojamiem Rīgas cilvēkiem, kā arī dažādi stikla izstrādājumi, vāzes un glāzes.

Rīgas 700 gadu jubilejas svinību sarīkošanai veltīja lielas pūles. Jubilejas svinības arī izdevās – un vēl ilgi avīzēs rakstīja par grandiozajiem svētkiem Rīgā.

KAS BIJA RĪGAS 700 GADU JUBILEJAS SVINĪBU GRANDIOZĀKAIS PASĀKUMS? Eiropā jau 18. gadsimta beigās aizsākās tradīcija rīkot izstādes, kurās tika rādīta dažādu ražošanas nozaru produkcija. Izstādes bija kļuvušas par modes lietu. Parasti grandiozie pasākumi tika rīkoti, lai atzīmētu izcilus notikumus, kā arī lai demonstrētu saimnieciskos sasniegumus valstī. Abu šo iemeslu dēļ arī Rīgas 700 gadu jubilejas izstāde. Jau bija notikušas vairākas Baltijas lauksaimniecības izstādes (1865., 1871., 1883. un 1889.g.), tātad pieredze rīdziniekiem jau bija.

Rīgas jubilejas izstādes būvprojektu konkurss noslēdzās 1900. gada februārī. Par izstādes projekta galveno autoru konkursa kārtībā kļuva Rīgas amatniecības skolas direktors M. Šervinskis. Viņš un arhitekts A. Ašenkampfs bija arī lielākās daļas izstādes celtnu projekta autori. Izstādē bija paredzēts parādīt gandrīz visu (kas arī izdevās), ko tolaik ražoja Rīgā. Tādēļ bija krietni jāpiedomā pie ēku un paviljonu konstrukcijām un novietojuma. Esplanādes laukumā tika uzceltas aptuveni 40 ēkas, no tiem 25 tā sauktie privātie paviljoni. Pēc izstādes daži īpašnieki, piemēram, inženieris Bernards Hermanis, savus paviljonus vēlējās pārdot. 1901.gada augustā izstādes paviljoniem nācās piedzīvot arī ugunsgrēku, jo dažos no tiem iespēra zibens.

Paviljoni bija krūmu un puķu dobjū ieskauti. Avīze "Dienas Lapa" 30.augustā rakstīja: "Dārzkopība jubilejas izstādē pierādījusi, ka tā īsā laikā pat smilšu tuksnešus spēj pārvērst par ziedošiem puķu dārziem."

Pie izstādes laukuma centrālās ieejas, kas veidoja plašu pusloka priekšpagalmu, bija pat izveidota skulpturāli bagātīga strūklaka. Laukuma centrā atradās lielais rūpniecības paviljons, bet blakus tam celtniecības halle. Izstādes viesi varēja jauki pavadīt laiku divos restorānos vai iegādāties kādu gardu našķi konditorejā. Varēja arī klausīties koncertus iepretim Rūpniecības hallei, kur muzicēja profesora B.J.Hlavāča vadītais gardemarinu ekipāžas orķestris no Pēterburgas un Izborskas pulka mūzikas koris.

Otra lielākā būve izstādes laukumā (pirmā bija lielais rūpniecības paviljons) bija lielā mašīnhalle. Šajās izstādes hallēs savus sasniegumus varēja rādīt daudzas firmas un uzņēmumi. Izstādes vērienīgi apbūvētajā laukumā katrs apmeklētājs bez lielajām hallēm nevarēja nepamanīt interesantos privātos paviljonus. Tos bija izveidojuši tā laika veiksmīgākie sava aroda pratēji. Cik dažādi bija mazie paviljoni, tik dažādi bija tajos sevi reklamējošie uzņēmēji. Tur bija gan koka un papīra rūpnieks R. Hausermanis, gan Ilģuciema un Livonijas (vēlāk alus darītava "Vārpa") alus darītavas. Pārstāvēta tika gan Riegertam piederošā šokolādes fabrika, gan Rutemberga tabakas fabrika. Savs paviljons bija arī fotogrāfam K. Šulcam. Viens no atraktīvākajiem privātajiem paviljoniem pie-

derēja B. Hermanam. Ēkas vizuālais tēls jau liecināja par to, ka tajā varēs iepazīties ar sasniegumiem santehnikas jomā. Viens – 26. privātais paviljons netika izstādīts Esplanādes laukumā, tā atrašanās vietu varam redzēt vēl tagad Kronvalda parkā. Toreizējā Strēlnieku dārzā novietotais mūrniekmeistara K. Ķergalvja būvētais paviljons ir vienīgā celtne, kas no šīs grandiozās izstādes saglabājusies līdz mūsdienām. K. Ķergalvis bija arī ķieģeļu cepļa īpašnieks, tāpēc savus cepļa izstrādājumus viņš bija izstādījis celtniecības hallē.

Izstādes apmeklētāju interesi piesaistīja arī lielajās hallēs notiekošais. Tur varēja vērot dažādus ražošanas procesus, visur darbojās mašīnas. Piemēram, lielajā mašīnu hallē N.H. Manteļa akciju sabiedrība bija izvietojusi darbojošos papes mašīnu, bija parādīts viss darba process – kā no egles koksnes ieguva papi. Rīgas čugunlietuves un mašīnbūves fabrika Felzers un Ko mazajā rūpniecības ēkā bija izstādījusi darbojošos ledus taisāmo mašīnu. Mindela & Co stendā glīti gērbtas meitenes gatavoja cigārus un papirosus, savukārt izšuvējas demonstrēja Zingera firmas šujmašīnas iespējas.

Rīgas jubilejai veltītā izstāde ilga trīs vasaras mēnešus no 1.jūnija līdz 1.septembrim. Tas bija sevišķs notikums visiem rīdziniekiem. Izstādē tika demonstrēti visas Baltijas rūpniecības un amatniecības sasniegumi, taču vairākums – 86 % tās dalībnieku bija no Vidzemes un Rīgas.

Kā jau visas mūsdienu izstādes, arī šī pirms simt gadiem notikusī izstāde varēja lepoties ar savu katalogu, kurā bija ietverts bagātīgs rūpniecības un amatniecības nozaru klāsts, un plakātu, ko savukārt veidoja mākslinieks R.Zariņš. Plakātam bija devīze – "Rīga dimd!" – "Jubilejas izstāde Rīgā 1901".

Viens no rūpnieku un uzņēmēju galvenajiem gandarījumiem, ko tie ieguva no izstādes, bija saņemtās godalgas. Zelta, sudraba, bronzas, kā arī alvas un alumīnija medaļas tika dotas pēc nopelniem. Šīs medaļas dažādās nominācijās un par dažādām tēmām pasniedza un līdz ar to arī pasūtīja Rīgas pilsētas dome, Rīgas 700 gadu jubilejas komiteja – tieši Izstādes komiteja un Mazā gilde. Medaļas tika pasniegtas gan augstu stāvošiem Rīgas domes uzaicinātiem pilsētas viesiem, gan vienkāršam izstādes apmeklētājam, kurš bija

iegriezies tās rūpnīcas vai firmas paviljonā, kura bija izgatavojusi medaļas. Arī dažādu firmu daudzajiem ražojumiem tika piešķirtas 548 godalgas.

Kopumā Jubilejas izstādi apskatīja 806 898 apmeklētāji, tie bija gan rīdzinieki, gan laucinieki. Rīgā iebraukušajiem izstādes apmeklētājiem tika piedāvāti izīrējami dzīvokļi, kā arī istabas Rīgas centrā un Pārdaugavā.

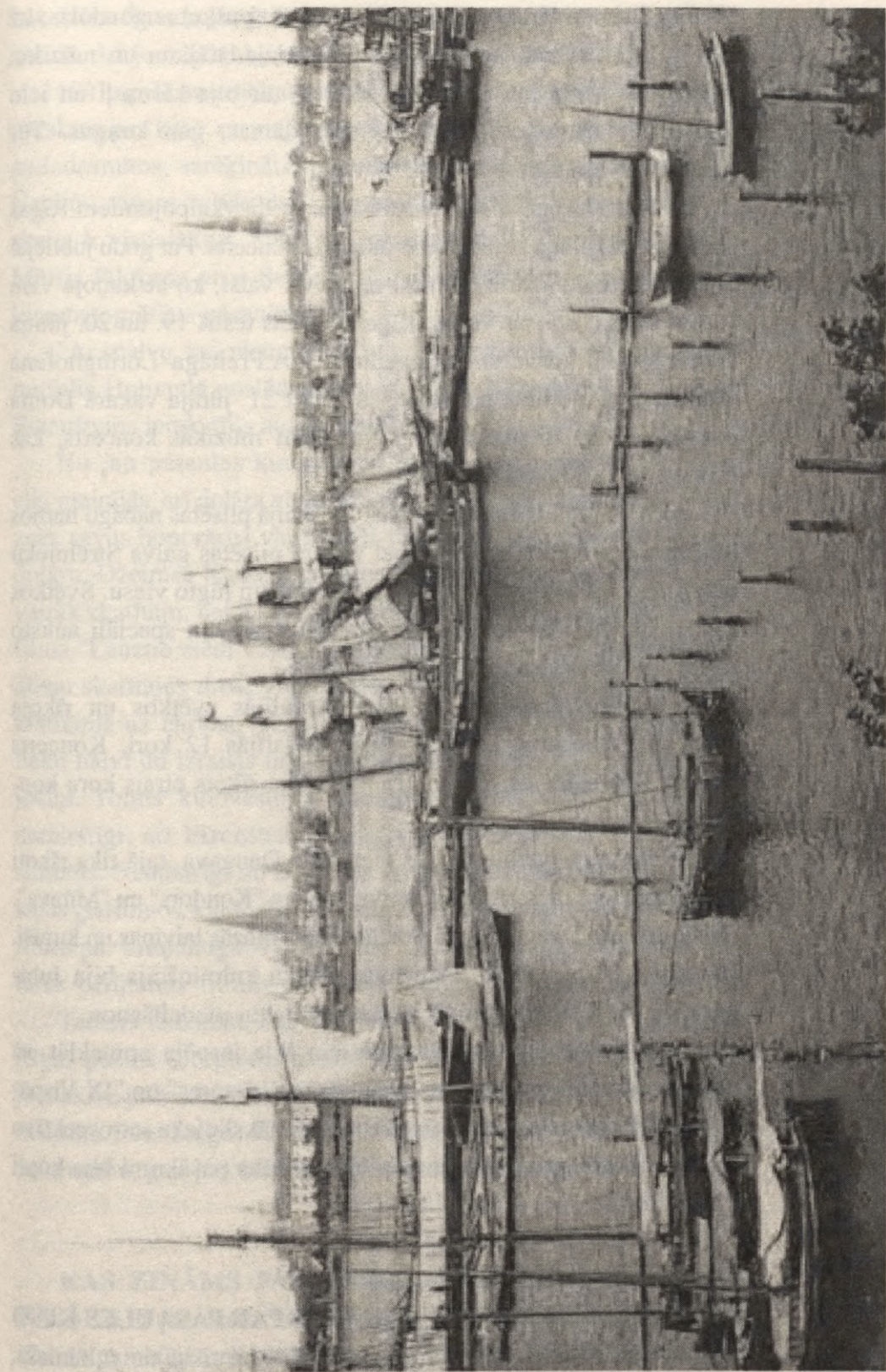
2. septembrī grandiozs dalībnieku un organizētāju gājiens cauri jubilejas izstādei slēdza tās darbību. Vakarā tika rīkots goda mielasts un koncerts Strēlnieku dārzā.

KĀ RĪDZINIEKI IZKLAIDĒJĀS SAVAS PILSĒTAS 700 GADU JUBILEJAS SVINĪBĀS? Rīdzinieki savas pilsētas jubilejā varēja izklaidēties ne vien vērienīgajā rūpniecības un amatniecības izstādē, bet arī daudzos citos pasākumos, kas bija sarīkoti par godu 700 gadu jubilejas svinībām.

Viena no šādām izklaides vietām bija Strēlnieku dārzā gar kanāla malu izveidotais izklaides komplekss "Vecrīga". Restorāns bija nedaudz samazināts 17. gadsimta sākuma Rīgas makets, ko bija projektējuši V. Neimanis, A. Reinbergs un E. Tode. Ieejas biļete "Vecrīgā" maksāja 25 kapeikas. "Vecrīgā" varēja redzēt Rīgas mūrus un piecus torņus no kanāla puses, tirgus laukumu ar Melngalvju namu un rekonstruēto 17. gadsimta rātsnamu, kāķa vietu, svērtuvi un apkārtējās Kungu, Šāļu un Kaļķu ielas.

"Vecrīgā" notika dažādi svētku pasākumi. Tur bija organizēts alus vakars, bieži skanēja kora dziesmas – uzstājās biedrības Liedertafel dziedātāji. 27. jūnijā pilsētas galvas Dž. Ārmitsteda kundze kopā ar dāmu komiteju rīkoja vēsturisko kostīmu svētkus.

Rīdzinieku uzmanību "Vecrīgai" piesaistīja ne tikai pats kanāls, ko svētkos dēvēja par "Venēciju", bet arī "Putnu pļava", kas atradās kanāla otrā pusē. Ieejas biļete Putnu pļavā maksāja 10 kapeikas. Tur pārsvarā uzstājās viesmākslinieki, dažādi mūziķi un dziedātāji. "Venēcijā" dziedāja viesi no Itālijas un Vīnes, bet "Putnu pļavā" – kapelmeistara Lavuškina kareivju orķestris. "Putnu pļavā" notika arī Āfrikas amazoņu trupas pantomīmas un deju izrāde

Rīga 19. gadsimta sākumā

"Nakts Dahomejā", bet pa kanālu izbrauca pušķotas gondolas, uz kurām bija ierīkota neliela skatuve ar dziedātājiem un mūziku. Putnu pļava bija ļoti iecienīta vieta, jo tur bija karuseļi un ielu dzelzceļš, kas tolaik piesaistīja gan dāmas, gan kungus. Tur uzstājās arī cirka mākslinieki.

Pilsētas 700 gadu svinības iesākās ar dievkalpojumiem Rīgas baznīcās. 22. jūnijā notika torņu mūzikas koncerts. Par godu jubilejai bija sacerēti skaņdarbi, vairāki marši un valši, ko atskaņoja visu vasaru svētku norises vietās. Rīgas Pilsētas teātrī 19. un 20. jūnijā notika svētku koncerts un uzvedums – A.Freitāga–Loringhofena vēsturisks dzejojums par Rīgu, savukārt 21. jūnija vakarā Doma baznīcā notika dievkalpojums un ērģeļu mūzikas koncerts, kas bija veltīts bīskapam Albertam.

Pēc Dž. Ārmitsteda iniciatīvas 23. jūnijā pilsētas nabagu namos tika sarīkots svētku mielasts, bet vakarā pilsētas galva Strēlnieku dārzā rīkoja dārza svētkus diviem tūkstošiem lūgto viesu. Svētkos tika pasniegta tēja un alus, bija bufešu galdi un speciāli auksto uz kodu galdi. Viesus izklaidēja orķestris.

Arī Rīgas Latviešu biedrība piedalījās svētkos un rīkoja lielo kora koncertu 1. jūlijā. Tajā piedalījās 12 kori. Koncerts bija tik labi izdevies, ka jau 15. jūlijā tika rīkots otrais kora koncerts.

Interesanta svētku norises vieta bija Daugava, tajā tika rīkoti svētki uz ūdens un izbraucieni ar tvaikoņiem "Kondors" un "Mītava". Svētku dienās Daugavā lielā skaitā atradās mazās laiviņas un kuģīši, kas bija krāšņi pušķoti. Daugavas svētku kulminācija bija Jubilejas regate 5. un 6. augustā ar ārzemju jahtu piedalīšanos.

Pilsētniekiem un pilsētas viesiem bija iespēja apmeklēt arī dažādas izstādes, piemēram, "Kuģniecības vēstures" un "IX Vispārējās putnkopības" izstādi, kā arī Baltijas mākslinieku retrospektīvo izstādi. Visi Rīgas 700 gadu jubilejas svinību pasākumi bija kupli apmeklēti.

**KURŠ RĪGAS PUIŠELIS KĻUVIS PAR PASAULES KINO
KLASIĶI?** Uz šo jautājumu zina atbildi ne tikai tie rīdzinieki,

kas dzīvo Šmerļa pusē Sergeja Eizenšteina vārdā nosauktajā ielā, bet daudzi jo daudzi kinomākslas cienītāji visā pasaulē.

1941. gadā amerikāņu izdotajā grāmatā *Film-Index*, kur sniegts pārskats par kino sasniegumiem tā pastāvēšanas pirmajos četros gadu desmitos, sarēķināts: popularitātes ziņā priekšgalā ir Čārlzs Čaplins, viņam veltīto dažādās valodās rakstīto preses publikāciju skaits ir vislielākais. Seko režisors Deivids Vorks Grifits, aktrise Mērija Pikforde un – Sergejs Eizenšteins. Ceturtais populārākais kinematogrāfists pasaulē!

"Ar spalvu, kas vienu vienīgu reizi parakstoties notrīcēja, Rīgas puīšelis Holivudā noslēdza kontraktu par 3000 dolāriem nedēļā," Eizenšteins ierakstījis autobiogrāfijā.

Nu jau pasaules kinomāksla nosvinējusi simtgadi. Publikas elki mainījās, arī dolāra vērtība mainījusies. Spožākās ekrāna zvaigznes savus honorārus vairs nelēš tūkstošos, bet desmitos miljonu dolāru. Džeimsa Kamerona filma "Titāniks" noteikti savākusi vēl vairāk skatītāju, nekā savulaik spēja savākt Deivida Vorka Grifita filma "Lauztie ziedi". Arī Džodijas Fosteres vārds kinoafišā mūsdienā skatītājus droši vien vilinās vairāk nekā Mērijas Pikfordes klātbūtne uz ekrāna. Varbūt pat Čaplina triki šodien liksies pārlietu naivi un izraisīs mazāk smieklus nekā mistera Bīna pikantie jociņi. Tomēr kinovēstures marmorā iekaltie vārdi ir un paliek nemirstīgi, arī Eizenšteina vārds – kā novatorisma, diža talanta simbols. Neatkarīgi no tā, kādas virsotnes tiks sasniegtas turpmākajos gadsimtos, kinomākslas pētnieki allaž pieminēs gan Eizenšteina filmu par bruņukuģa "Potjomkins" jūrniekiem, gan Krievijas vēstures pētījumus filmās par Ivanu Bargo un Aleksandru Ņevski.

Talants iedzimst. Arī – uzplaukst vai tiek apslāpēts bērnībā. Rīgas posms (no piedzimšanas 1898. gadā līdz tam laikam, kad jauneklis, pabeidzīd reālskolu, 1915. gadā dodas uz Civilinženieru institūtu Pēterburgā) Eizenšteina biogrāfijā gan apliecina talanta iedzimtību, gan ļoti būtiski veido, ietekmē viņa personību.

KAS ZINĀMS PAR SERGEJA EIZENŠTEINA DZĪVI RĪGĀ? It kā jau daudz kas zināms – pirmkārt no viņa paša diezgan sīki un pamatīgi uzrakstītajām atmiņām. Kad Eizenšteina atraitne

Sergejs Eizenšteins

Pera Ataševa bija atdevusi Rīgas vēsturniekiem Eizenšteina vēstules un citus materiālus, izdevniecība "Liesma" 1970. gadā varēja laist klajā Elvīras Dreibandes un Rema Trofimova monogrāfiju par Eizenšteinu. Tā ir faktiem bagāta un labi ilustrēta. Biezu un pamatīgu pārskatu par Eizenšteina mūžu ir uzrakstījis viņa līdzgaitnieks Viktors Šklovskis (1977. gadā iznāk grāmatas tulkojums latviešu valodā). Bet 1998. gadā, kad aizvadāmās tūkstošgades pēdējais kinofestivāls "Arsenāls" lielā mērā bija veltīts arī Eizenšteina piemiņai, Maskavas Kinomuzeja

direktors Naums Kleimans tik un tā konstatē, ka problēma "Rīga un Eizenšteins" vēl nav izzināta... "Kādi cilvēki Rīgā bija ap puisēnu Eizenšteinu? Kas bija viņa skolotāji, kaimiņi, draugi? Kādas teātra izrādes, kinofilmas un izstādes viņš redzēja? Ko par jauno latviešu mākslu viņam stāstīja mājskolotāja Marija Elksne, viņa tik mīļotā "Fiļa"? Kādi sabiedriskās dzīves satricinājumi un "labāko aprindu" skandāli traumēja viņa apziņu? Varbūt Doma ērģeles radīja viņa dvēselē mīlestību uz Baha mūziku un sagatavoja nākamā kinorežisora filmu polifoniskumu?" Pamatots ir Nauma Kleimana atziņums: "1898.–1915. gadu Rīga ir kultūras ziņā visai bagāts un pagaidām vēl ļoti maz izpētīts fenomens, kas palīdzēja veidot Eizenšteina universālo ģēniju."

Protams, zinātnieki daudz ko vēl konkretizēs un papildinās, taču arī jau tagad zināmie Eizenšteina biogrāfijas fakti ir spilgti un interesanti.

"Sergejam Eizenšteinam bija rūgti salda bērnība," atzīst Šklovskis.

Zēns ir it kā "paklausīgs, uzvedīgs, prot pievilkt kāju" (no viņa paša atmiņām), tomēr ar visnotaļ pretrunīgu, nepavisam ne harmonisku iekšējo pasauli. Ģimene ir pārtikusī. Tēvs – titulēts galma padomnieks ar ģenerāļa uzplečiem (mājas dzīvē "parasts tirāns", tā viņu vēlāk raksturos dēls), slavens arhitekts (vēl joprojām gan pašu rīdzinieku, gan tūristu apbrīnas objekts ir Mihaila Eizenšteina projektētās ēkas Alberta ielā, jūgendstila šedevri). Māte – ļoti bagāta Pēterburgas pirmās ģildes tirgoņa meita, skaista un pievilcīga sieviete, vīra pastāvīgas greizsirdības centrā. Vecāki nepārtraukti ķīlidojas, beidzot izšķiras. Māte atgriežas Pēterburgā. Aizkustinošas ir Sergeja

vēstules viņai. "Iedomājies, es biju cirkā un redzēju uzreiz 14 laivas – kā tās rēca, gandrīz vai aprija dresētāju! Vakar dienā es biju teātrī uz "Dēmonu". Dēmons pats man nepatika, bet Tamāras līgavainis bija līdzīgs tavam frizierim." Un vēl: "Cieši skūpstu tevi. Tik cieši, ka noteikti paliks caurums. Tavs patiesi mīlošais Kaķēns." Nevēlēdamies saasināt vecāku attiecības, zēns raksta: "Tētis vispār ir ļoti laipns, bet dzīvoklī ir vientuļi un garlaicīgi." Par laimi – zēnam ir suns Tojs, bet tēva grāmatskapjos var atrast daudz ko aizraujošu, sākot no "Arhitektūras vēstures" līdz pieckapeiku žurnālam "Ogoņok". Zēns lasa Dimā romānus un Puškina "Jevgeņiju Oņeginu", kopā ar savu draugu un jūrmalas vasarnīcas kaimiņu Maksimu Štrauhu iestudē Māterlinka "Zilo putnu". Sergejs tēlo Uguns lomu, Maksims – Suni, Maksima māsas – Ūdens un Piena lomas.

Top arī paša uzrakstīta ludziņa par dzērāju, kas pazudinājis gan savu, gan tuvinieku dzīvi. Maksims tēlo pļēguru, bet Sergejs atveido vairākas lomas – ir gan pļēgura tēvs, gan sieva, gan bērni. Īsta, liela teātra apmeklējums pieminēts vēstulē mātei – desmitgadīgais Sergejs Vācu teātrī skatās "Sniegbaltīti". Vēlāk Eizenšteins raksta: "Teātris man kļuva par sasprindzinātas uzmanības un kaislīgas aizraušanās objektu."

Kino tolaik it kā jau eksistē, taču nopietnas mākslas statusu vēl nav ieguvis. Pirmoreiz šo "tehnikas brīnumu" Sergejs ierauga nevis Rīgā, bet Parīzē, kur viņš astoņu gadu vecumā redz Meljesa filmu "Sātana 400 nedarbi". Pēc tam viņš filmas svētdienās skatās itin bieži. Seanss parasti sastāv no divām filmām – drāmas un komēdijas. Emocionāli pārdzīvojis drāmu un, kā pavēstīts vēstulē mātei, gandrīz vai sācis raudāt, zēns nomierinās un uzjautrinās, kad komēdijas varoņi met cits citam sejā tortes ar krēmu... Romāna "Fantomass" ekranizējums 5 sērijās un slepenpolicista Nika Kārtera piedzīvojumi Sergeju neaizrauj, toties par Viktora Igo romāna "Nožēlojamie" ekranizējumu viņš raksta mātei: "Uzvedums ideāls, pārspēja visu gaidīto." Vērmaņdārza kinoteātrī rāda dokumentālas skatu filmas (krāsās!), par tām viņš ir sajūsmināts. ("Kopā ar tēti biju kinematogrāfā un redzēju ļoti skaistus Kaukāza skatus.")

Skola – tas jau ir nopietni. Tēvs noteicis stingru dienas režīmu, aizliedzis notriekt laiku. ("Tētis neatļāva rotaļāties ar zēnu no Kazaņas, jo uzskata, ka tas esot slikts puika," – no vēstules mātei.)

Ieaudzīnātā kārtības un atbildības sajūta nodrošina labas sekmes. Kaut arī bieži slimodams, Sergejs nes mājās pieciniekus, īpaši viņam patīk vēstures stundas. Skolu beidzot, viņa liecībā ir 14 piecinieki un tikai 2 četrinieki – krievu valodā un zīmēšanā.

Zīmēšanā? Varam tikai pabrīnīties, zinot, cik pasaulslaveni šodien ir Sergeja Eizenšteina zīmējumi – gan tie, kas tapuši bērniībā, gan brieduma gados, savas slavenās filmas uzņemot.

Reālskolas klasē lielākā daļa skolēnu ir latvieši, bet skolotāju vairums – vācieši. Tolaik sākusies rusifikācija, skolotāji runā krievu valodā ar vācu akcentu. Skolēnus tas uzjautrina. Sergejs zīmē kari-katūras... Vai patiešām kāda no tām būtu nonākusi skolotājiem acīs? Zēns veido zīmējumu sērijas par dažādām literatūras un vēs-tures tēmām, cilvēkiem piefantazē klāt dzīvnieku ragus un astes, portretē ar izteismīgiem raksturojuma uzsvāriem.

Par Eizenšteina zīmējumiem var sajūsmināties ikviens, paņemot rokā četros pamatīgos albumos sakopotās faksimilkopijas (izdevums nāca klajā Maskavā laikā no 1967.–1971. gadam), atsevišķās grā-matās vairākkārt izdoti Eizenšteina zīmējumi par Meksikas ceļo-juma iespaidiem.

Vēl īpaši būtu jāuzsver Sergeja Eizenšteina draudzīgās attie-cības ar guvernanti – latvieti Mariju Elksni. Viņa bija gan zēna aprūpētāja un pavadone Rīgas kino un teātra apmeklējumos, gan padomdevēja līdz pat savai nāvei 1927. gadā, bet pēc revolūcijas un Pilsoņkara sūtījusi Sergejam uz izpostīto un izbadināto Krie-viju saldumus... Viņa tolaik ieteikusi Eizenšteinam arī atgriezties Rīgā.

Mazāk zināma ir lappuse par tēmu "Rīga un Eizenšteins" 1940.–1941. gada notikumi, par kuriem ieminējies kinorežisors Vilis Lapenieks savā memuārgrāmatā "Dullā Daukas piezīmes". Eizenšteins, tolaik jau Kinematogrāfijas institūta profesors un ietekmīga persona Maskavā, palīdzējis Lapeniekam iegūt atļauju Latvijas filmu studijas dibināšanai. Gan ar laiku atklāsies vēl citas epizodes par slavenā kinomeistara kontaktiem ar Rīgu, arī – pēc Otrā pasaules kara. Nav jau vēl pietiekami izgaismota viņa sarakste ar Vili Lāci un citiem toreizējās Rīgas dižvīriem un pat savrupmājas piešķiršana Mežaparkā, uz kuru gan Eizenšteins tā arī nepaguva

atbraukt, jo nomira 1948. gada 10. februāra naktī, atstādams uz galda nepabeigtu manuskriptu – pētījumu par Puškinu.

KUR UN CIK KINOTEĀTRU BIJA RĪGĀ PIRMS 70 GADIEM? Kinoekrānu skaita ziņā 21. gadsimta sākumā Rīga cik necik būs tuvojusies 20. gadsimta 30. gadiem...

Salīdzināsim. Pagaidām vēl varen atpaliekam, jo 2001. gadā Rīgā darbojas gandrīz vai uz vienas rokas pirkstiem saskaitāmi kinoteātri (un arī tie paši – vienīgi pilsētas centrā), turpretī 1931. gadā rīdziniekus aicināja vairāk nekā 30 kinoteātri gan pilsētas centrā, gan tās nomalēs.

Popularitātes rangs bija diezgan strikti noteikts.

Kā pirmais dažādās tālaika preses publikācijās un reklāmsludinājumos pieminēts kinoteātris Splendid Palace ar zāli 841 skatītājam (adrese tā pati, kas šobrīd kinoteātrim "Rīga" – Elizabetes ielā 61). Laikam tieši celtnes arhitektūra un telpu greznais interjers noteica visaugstāko prestižu, jo skatītāju zāles ietilpība lielāka bija kinoteātrim Palladium (Marijas ielā 19).

1931. gada 22. augustā žurnālā "Filma un Skatuve" bija rakstīts: "Ar šo sezonu kino Palladium pārgājis jaunu īpašnieku rokās, kas kinematogrāfistu aprindās labi pazīstami un kam Kauņā pieder lielais kino "Forums". Visu šo vasaru kino bija slēgts. Pēc remonta Palladium ar 1500 vietām būs viens no solīdākajiem un modernākajiem kinematogrāfiem ne tikai Latvijā, bet arī Baltijas valstīs. Kino telpas ieturētas gaišos toņos, ar drēbju dekorējumiem griestos, kas domāti skaņu izplūduma novēršanai. Griestos piestiprināts grezns lukturis, un vispār kino telpas atstāj tīkamu un mājīgu iepaidu.

Pārbūvē ievēroti arī pēdējie tehnikas sasniegumi skaņu filmu demonstrēšanā. Uzstādīti jaunākie Ceisa-Ikona demonstrējamie aparāti, kādi Eiropā pavisam ir tikai trīs – divi Vācijā un viens tagad būs pie mums – "Palladiumā". Gaismas skaņu aparāts ir "Klangfilm" ar 12 skaļruņiem, kas dod nevainojami tīru skaņas atveidu. Aparāti strādā pilnīgi automātiski, un viss ierīkots tā, ka absolūti izslēgti nelaimes gadījumi. Pie filmas aizdegšanās automātiskas gaisa ierīces izslēdz aparātu un uguni noslāpē. Kā jauninājums uzskatāms

palielinātais ekrāns, kas ierīkots tā, ka uzraksti skaņu filmām, ko līdz šim laida pāri bildei, būs zem bildes."

Rīgas kinoteātru saraksta augšgalā allaž nosaukti vēl arī Vērman-dārzā iekārtotais kino "Metropols" (lai nu mūsdienu valodnieki nedusmojas, tā tolaik esot bijis uz izkārtnes) ar 485 vietām; "Forums" (ar 666 vietām, Skolas ielā 2, bijušā "Oskara" vietā); "Grand Kino" (ar 670 vietām, Lāčplēša ielā 52/54, slēgtā "Kino 52" vietā); "Kazīno" (ar 785 vietām, Brīvības ielā 80); "Radio" (ar 422 vietām, Krišjāņa Barona ielā 16/18); "Astorijs" (ar 545 vietām, Elizabetes ielā 63). Turpat līdzās plašajām kinozālēm ir arī mazāki kinoteātri – Anšlavs Eglītis savā grāmatā "Lielais mēmais" atceras, ka mājkalpotāja, meitene no laukiem, viņu vilkusi sev līdzī uz kino "Stars" (275 vietas, Brīvības ielā 32); tas bijis "Brīvības un Ģertrūdes ielas dienvidrietumu stūrī, dižena nama otrā stāvā ar ieeju no atklāta, neliela vestibula, kas bija izdaiļots ar melna stikla un spoguļu paneļiem".

Nav aizmirsti arī tie rīdzinieki, kas nedzīo centrā. Pārdaugaviešiem ērtāk apmeklēt kinoteātrus "Renesanse" (Lielajā Nometņu ielā 44), "Rialto" (Bauskas ielā 3), "Diāna" (Kalnciema ielā 32), "Liesma" (Vienības gatvē 8), Čiekurkalnā ir kinoteātris "Akropols" (1.garajā līnijā 17a), "Maskavas forštātē" – "Junona" (Lielajā Maskavas ielā 59), "Lira" (Lielajā Maskavas ielā 106), "Glorijs" (Katoļu ielā 30), savi kinoteātri ir boldērājiešiem un sarkandaugaviešiem.

KĀDAS FILMAS RĀDĪJA RĪGAS KINOTEĀTROS PIRMS 70 GADIEM? Repertuāra pamatu veidoja importa filmas no Vācijas un Amerikas. Šajā sakarībā žurnālā "Filma un Skatuve" 1931. gada 29. augustā varēja izlasīt interesantu sludinājumu: *"Kas grib baudīt skaņu filmas, tam jāprot vācu un angļu valodas. Mācieties pie skolotājas ar ilggadīgu praksi. Piepr. Dzirnau ielā 64 no 1 līdz 3 pēcpusdienā."*

Bet 19. septembrī žurnālā publicēts brīdinājums: "Novērots, ka vairāki kinoteātri neizpilda likumu par valsts valodas lietošanu skaņu filmu sarunu tulkojumiem ar diapozitīvu palīdzību. Turpmāk tos kinematogrāfus, kas, demonstrējot skaņu filmas, nerādīs visus tulkojumus valsts valodā vai arī rādīs tos nekārtīgi, sauks pie atbildības."

Galvenokārt (te nu jāsaka – tas ir gluži kā šodien) rādīja komerc-filmas, tikai retu reizi tām bija lielāka mākslas vērtība. Publika uz kino gāja raudāt un smieties, ne velti vienā seansā mēdza iekļaut uzreiz divas filmas, pirmo – drāmu (lielākoties jau nu gan melo-drāmu), otro – komēdiju. Abiem šiem žanriem nopietns konkurents bija kriminālfilmas.

Skatītāju pievilināšanai kinoafišās un reklāmsludinājumos allaž tika atgādināts: galvenajā lomā ir "publikas mīlulis Villijs Forsts", "slavenā artiste Doloresa del Rio", "ekrāna karaliene Lili Dagovere", "lielā trāģiķe Elizabete Bergnere", "Rīgas publikas iecienītā artiste Mona Marisa", "dievišķā Grēta Garbo". Jaunu mīļvārdu sagudrošanai fantāzijas nav bijis pārlietu daudz, tāpēc "mīluļi", "slavenie" un "ieciēnītie" ir itin visi, bet "dievišķā" gan ir tikai un vienīgi Grēta Garbo (visās viņas filmās pēc kārtas).

Filmas nosaukumam piekabināti klāt skaļi epitēti un cildinājumi.

* Kino "Metropolis". Divas grandiozas gaismas skaņu filmas! "Rotaļa ar mīlu" un "Sirds mīlas gūstā".

* Kino "Glorija". Grezna dubultprogramma! "Carienes rotaļšanās" un "Lords – bandītu karalis".

* Kino "Astoriija". Pasaules grāvējs! Monstropremjēra "Cilvēks – tūģeris". Nepieredzēti piedzīvojumi divās sērijās – "Lorda Gustoka dārgumi" un "Zelta tempļa asinsdieviete". Sākums un beigas vienā vakarā.

* Kino "Etna". Filma, kas aizkustinājusi visus skatītājus – "Negodā kritušās sievietes dēls". Smaga dzīves drāma. Pēc tam – "Šo laiku mīlas paradīze". Kādas dejotājas jautri piedzīvojumi.

* Kino *Splendid Palace*. Lieliska premjera! Filma "Lielas mīlas laime" pēc slavenā romāna "Vētra pār *Montblanu*", trāģēdija 10 daļās. Pēc tam – "Vēlos draudzeni, tik daiļu kā tu", jaunākā gaismas skaņu operete pēc pazīstamā šlāģera *Eine Freundin so goldig wie Du*.

Vai "Vētra pār *Montblanu*" ir tik slavens romāns, par to varētu strīdēties. Taču kinorepertuārā bija sastopami arī patiešām populāras literatūras ekranizējumi, kaut gan literārā pirmavota kvalitāte ne katreiz garantēja arī filmas kvalitāti. Kino "Forums" kā "sen-gaidītu premjeru" reklamē filmu "Viņpus dzīves" – tā esot "slavenā

režisora Freda Niblo meistardarbs pēc Ļ. Tolstoja nemirstīgās drāmas "Dzīvais mironis" ar Gļinkas, Čaikovska un Rimskā-Korsakova romancēm un čigānu kori". Kino "Flora" par pazeminātām biļešu cenām piedāvā drāmu "Māte" pēc M. Gorkija romāna (pieminēts arī aktieris Batalovs, bet nenosaucot viņa vārdu un bez epitetiem). Kino "Palladiums" kā "svinīgu premjeru" sola to, "ko jūs vēl neesat dzirdējuši un redzējuši" – filmu "Mīlas dziesma" pēc Luidži Pirandello noveles.

1931. gada 3. augustā kinoteātrī "Forums" notiek jūlijā pa-beigtās latviešu filmas "Mūsu zeme" pirmais seanss ("filmā nodarbinātajām personām, ielūgtiem viesiem un nedaudziem preses pārstāvjiem"). Tā kā pašmājās uzņemti plašāka apjoma kinodarbi tolaik vēl ir liels retums, varētu domāt, ka sekos visnotaļ saudzīga, pat komplimentāra kritika, tomēr preses vērtējumi ir samērā stingri.

Pēc Latvju nacionālās apvienības pasūtījuma šī filma tapusi režisora K. Tumiļa-Tumiloviča vadībā, scenāriju uzrakstījuši dzejnieks Leonīds Breikšs un universitātes docents Aleksandrs Dauge (1982. gadā izdotajā "Latvijas padomju enciklopēdijas" 2. sējumā teikts, ka viņš esot strādājis "no buržuāziskā nacionālisma un ideālistiskās filozofijas pozīcijām").

Konstatēts, ka operators A. Pavlovskis "darbojies ciešā saskaņā ar režisoru, bet vietām paturējis noteicošo vārdu. Uzņēmumos redzama brīva izdoma un griba skatus pārvērst gleznās... Bet režija vietām pielaidusi darbības stieptību. Situāciju vilkšana nevajadzīgā garumā parādās latvju patriota iešanā uz nošaušanu (komunistu varas laikos), streikotāju sapulcē un komunistu sapulces likvidēšanā Biķernieku mežā."

Divu galveno lomu atveidotāji bija Ceļojošā teātra aktieris Rolands Zemmers un Latvju Nacionālās jaunatnes savienības dramatiskās trupas dalībnieks Puzuls (viņa vārdu vēl vajadzētu noskaidrot). Zemmers lielinieku laika varasvīra lomā esot rādījis labu spēli, pamatā likdams iekšējo pārdzīvojumu. Paslavēti Puzulam raksturīgie "latviskie sejas vaibsti", taču viņš esot pārāk lielu vērību pievērsis mīmikai un žestikulācijai, tas mazinājis spēles māksliniecisko dziļumu. Interesanti, ka presē publicēts Puzula viedoklis: *"Filmai trūkst romantisma, tā ir par daudz sausi politiskās varas važās iežņaugta. Jau sen apnikuši visi šie komisāri un viņu brutalitāte. Laiks būtu necilāt vairs šīs tēmas."*

Tā varēja domāt 1931. gadā, kad Latvijas brīvvalsts tālākās nākotnes tumšie mākoņi vēl nebija saskatāmi un arī par kinomākslas pamatuzdevumu lielākoties izvirzīja jaukas, vieglas atpūtas nodrošināšanu.

KAD LATVIJĀ UZBŪVĒTI PIRMIE DZELZCEĻI?

Pasaule pirmais vispārējas lietošanas dzelzceļš tika uzbūvēts 1825. gadā Anglijā. Dzelzceļš savienoja Stoktonu (tagad Tīsaidas pilsētas sastāvdaļa) un Dārlingtonu, un tā garums bija 21 kilometrs.

Pirmais dzelzceļš, kas veda caur tagadējo Latvijas teritoriju, atklāts 1860. gadā. Tas savienoja Pitalovu un Daugavpili. Šis apmēram 150 kilometrus garais posms savukārt bija daļa no Pēterburgas–Varšavas dzelzceļa līnijas, kas uzbūvēta laikā no 1857. gada līdz 1862. gadam. (Jāpiebilst, ka toreiz gan Latvija, gan Polija ietilpa Krievijas impērijā.) Pitalovas – Daugavpils dzelzceļa posms šķērsoja arī Kārsavu un Rēzekni.

Līdz pat mūsu dienām saglabājusies iespaidīgā Kārsavas dzelzceļa stacija, kas uzcelta ap 1860. gadu un ir vecākā stacijas ēka Latvijā. Interesanti, ka dzelzceļš iet cauri Kārsavai, taču Kārsavas stacija uzcelta trīs kilometrus atstatu no pilsētas centra – Bozovā. Savukārt Kārsavas centrā vēlāk ierīkota Malnavas stacija. Nostāsts vēstī, ka savulaik Malnavas muižā netālu no Kārsavas apmeties inženieris, kas pētījis stacijas celtniecības vietu. Jaunais inženieris iemīlējies muižnieka meitā, bet muižnieks precinieku atraidījis. Atraidītais inženieris tāpēc esot ieprojektējis staciju attālāk no muižas.

1861. gadā tika atklāta Rīgas–Daugavpils dzelzceļa līnija, ko 1866. gadā pagarināja līdz Vitebskai. 1868. gadā tika uzbūvēts dzelzceļš no Rīgas līdz Jelgavai. Šī dzelzceļa līnija toreiz gan sākās Torņakalnā, jo pirmo dzelzceļa tiltu pār Daugavu uzbūvēja tikai 1872. gadā. Drīzumā Rīgas–Jelgavas dzelzceļš tika pagarināts līdz Mažeikiem, caur kuriem gāja 1871. gadā būvētā Liepājas–Kaišadores dzelzceļa līnija.

Visu minēto dzelzceļu, kā arī Rīgas–Mīlgrāvja (Jaunmīlgrāvja; 1872), Rīgas–Bolderājas (1873), Rīgas (Zasulauka)–Tukuma (1877), Rīgas–Pleskavas (1889) un Ventspils–Maskavas (1904) dzelzceļa sliežu ceļa platums bija 1524 milimetri.

CIK TĀLU NO RĪGAS IR VALMIERA? Taisnā līnija no Rīgas centra līdz Valmieras centram ir tieši 100 kilometri. Savukārt attālums pa zemesceļu no vienas pilsētas centra līdz otras pilsētas centram dažādos uzzīņu avotos ir atšķirīgs un svārstās no 108 līdz 123 kilometriem. Visi šie skaitļi ir pareizi. Mazākais attālums ir tad, ja no Rīgas uz Valmieru brauc caur Straupi, bet lielākais – caur Cēsīm. Attālums no Rīgas līdz Valmierai pa dzelzceļu ir 121 kilometrs.

Taču kādreiz attālums no Rīgas līdz Valmierai caur Straupi ir mērīts jūdžēs. Par to liecina sens akmens Rīgas–Valmieras šosejas malā pie Kocēniem. Šo akmeni sauc par Bestes jūdžakmeni (kādreiz tas atradies Bestes māju zeme). Šādi akmeņi Vidzemē zviedru laikos tika uzstādīti gar zviedru pasta ceļiem. Bestes jūdžakmenī iekaltais uzraksts "14 M" nozīmē 14 jūdžu lielu attālumu no Rīgas (M ir pirmais burts no zviedru vārda mil). Protams, ka tā nav tagad zināmā angļu jūdze, jo tad šis attālums būtu bijis tikai 26 kilometri. Savukārt to, cik gara bijusi šī jūdze, var palīdzēt noskaidrot akmenī iekaltais gadskaitlis "1686". Kaut arī šajā laikā Vidzemē valdīja zviedri, tā tomēr nav bijusi zviedru jūdze (tās garums ir 10 kilometri un 689 metri). Ir zināms, ka 1667. gadā Vidzemē tika ieviesta jūdze, kuras garums bija noteikts vienāds ar 2000 Reinzemes mērrīkstēm jeb 7532 metriem un 48 centimetriem. Pārrēķinot kilometros, attālums no Rīgas līdz Bestes jūdžakmenim tolaik ir bijis 105,5 kilometri. Bet no akmens līdz Valmieras centram jāveic vēl 6 kilometrus garš ceļš.

KUR RĪGĀ REDZAMS CARA KRONIS? Krievijas cara kroni Rīgā var redzēt daudzās vietās Rīgas ģerbonī. Bet, lai šo Krievijas impērijas varas simbolu ieraudzītu gluži neparastā veidolā, uz Rīgu būtu jāparaugās no augšas. Un tā, ja gadās lidot helikopterī vai gaisa balonā palielākā augstumā virs Brīvības bulvāra, jāpievērš uzmanība namam Brīvības bulvāra un Tērbatas ielas sazarojumā.

Tieši šā nama kontūras no augšas atgādina Krievijas bijušo valdnieku kroni. Iespējams, ka tā nav nekāda nejaušība, 1889. gada uzceltais nams toreiz bija domāts Apgabaltiesai. Arī tagad šajā pirms vairāk nekā gadsimta celtajā ēkā atrodas Rīgas Apgabaltiesa un Latvijas Republikas Augstākā tiesa.

Apgabaltiesas namu cēlis pirmais akadēmiski izglītotais latviešu arhitekts Jānis Frīdrihs Baumanis. Par to liecina arī piemiņas plāksne pie Apgabaltiesas nama Tērbatas ielas pusē. Uzceltā tiesas nama augšstāvā Jānim Frīdriham Baumanim tika piešķirts dzīvoklis, kurā arhitekts pavadīja atlikušos dzīves gadus.

Taču nevar nepieminēt arī otru piemiņas plāksni, kas vērsta pret Brīvības bulvāri un atklāta 1993. gada novembrī. Tajā atzīmēts, ka namā, kurā tolaik atradās Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākā tiesa, 1983. gada 15. decembrī tika notiesāts latviešu brīvības cīnītājs Gunārs Astra. Plāksnē iekalti vārdi, kurus viņš teica pēc sprieduma pasludināšanas: "Es ticu, ka šis laiks izgaisīs kā ļauns murgs. Tikai tas dod man spēku šeit stāvēt un elpot."

Vienai varai nomainot citu, bieži mainījusies arī apgabaltiesas nama apkārtnē. Apgabaltiesas priekšā atrodas neliels trīsstūrveida skvēriņš. Šajā laukumīnā, atgādinot par Rīgas ieņemšanu pirms gada, 1918. gada 3. septembrī mājvietu rada vācu okupācijas varas uzstādītā landesvērsta koka statuļa.

1919. gada sākumā Rīgā nodibinājās padomju vara un Apgabaltiesas namā iemītinājās Rīgas Strādnieku deputātu padomes izpildu komiteja. Līdz ar to 1. maijā vietu, kur bija atradies landesvērsts, ieņēma komunisma tēva Kārļa Marksa skulpturālais portrets – paliela balta ģipša galva, ko bija veidojis ievērojamais latviešu tēlnieks Burkards Dzenis.

Bet šodien iepretī apgabaltiesas namam vairs nav ne landesvērsta, ne Kārļa Marksa...

BET KUR TAD IR PIEMINEKLIS? Rīgā uz Brīvības bulvāra un Elizabetes ielas stūra iepretī viesnīcai "Latvija" redzams iesarkans, masīvs granīta kubs, pie kura izvietoti tikpat masīvi granīta soli. Šis granīta kubs kādreiz kalpojis par postamentu kādam piemineklim. Par to liecina arī uzraksts krievu valodā, kas lasāms uz postamenta, "Ģenerālfeldmaršals kņazs Barklajs de Tolli" un gadskaitļi "1812" un "1912".

Ģenerālfeldmaršals Mihails Barklajs de Tolli dzimis 1761. gadā. Viņš cēlies no senas dižciltīgas skotu dzimtas, un viņa priekšteči kopš 17. gadsimta dzīvojuši Rīgā. No 1810. gada līdz 1812. gadam Barklajs de Tolli bija Krievijas kara ministrs. No 1812. gada

Tēvijas kara sākuma līdz augustam viņš faktiski bija krievu karaspēka virspavēlnieks. (Augusta sākumā par krievu armijas virspavēlnieku kļuva ģenerālis Mihails Kutuzovs.) Vēsturiskajā Borodinas kaujā, kas notika 1812. gada 26. augustā, Barklajs de Tolli komandēja krievu armijas labo spārnu. Pēc Kutuzova nāves Barklajs de Tolli 1813. un 1814. gadā bija apvienotā Krievijas un Prūsijas karaspēka virspavēlnieks. 1813. gada oktobrī viņa vadībā tika izcīnīta uzvara nozīmīgajā Tautu kaujā pie Leipcigas, kad apvienotais Krievijas, Prūsijas, Austrijas un Zviedrijas karaspēks uzveica Francijas armiju.

Sakarā ar Borodinas kaujas simto gadadienu Rīgā nolēma uzcelt Barklaja de Tolli pieminekli. Daļu naudas deva pilsēta, daļu saziņoja Rīgas iedzīvotāji. 1912. gada 9. septembrī tika likts pieminekļa pamatakmens. Vācu skulptora Vilhelma Vandšneidera veidoto pieminekli atklāja 1913. gada 13. oktobrī. Uz postamenta stāvēja bronzā lieta Barklaja de Tolli figūra ar feldmaršala zizli. Pirmā pasaules kara laikā 1915. gadā, kad Rīgai tuvojās fronte, pieminekli ar kuģi evakuēja uz Krieviju. Kuģis tika nogremdēts, un par pieminekļa tālāko likteni ziņu nav.

Taču, ja nu ļoti gribas redzēt Barklaja de Tolli pieminekli, var doties ceļā uz kādu no divām mūsu kaimiņvalstīm. Ģenerālfeldmaršals miris 1818. gadā un apglabāts Igaunijā. Apmēram 25 kilometrus uz ziemeļiem no Valkas atrodas nelielais Jegevestes ciems, kur bija Barklaja de Tolli dzimtmuiža. Pusotru kilometru uz ziemeļiem no ciema 1823. gadā celtajā mauzolejā atdusas ģenerālfeldmaršals un viņa sieva. Mauzolejā skatāms arī ģenerālfeldmaršala krūšutēls, ko veidojis ievērojamais Pēterburgas tēlnieks Vasilijs Demuts-Maļinovskis. Savukārt Tartu netālu no pilsētas rātsnama Barklaja laukuma vidū stāv šā paša tēlnieka radītais Barklaja de Tolli piemineklis, kas atklāts 1849. gadā.

Karavadoņa piemineklis apskatāms arī Pēterburgā, 1837. gadā atklāto pieminekli Nevas prospektā pie Kazaņas katedrāles veidojis tēlnieks Boriss Orlovskis.

Šodien arī Rīgā slavenā skota piemineklis nostādīts savā īstenajā vietā.

KUR ATDUSAS 1812. GADA KARA VARONIS? Kad 1812. gada jūnijā Krievija iebruka vairāk nekā pusmiljona vīru

Generālis J. Kuļņevs

lielais Napoleona I vadītais franču karaspēks, krievu armija skaitliski bija divarpus reižu mazāka un ar kaujām atkāpās. Franči iegāja pat Maskavā, taču Krievijas ziemas tuvošanās drīz vien piespieda frančus doties mājup. Mājās pārgāja tikai daži desmiti tūkstoši vīru... Krievijā šo karu sauc par 1812. gada Tēvijas karu. Jāpiebilst, ka 1812. gada kara darbība norisinājās arī tagadējā Latvijas teritorijā – franču armija bija ieņēmusi visu Kurzemes guberņu.

No 1812. gada 18. līdz 20. jūlijam (pēc jaunā stila no 30. jūlija līdz 1. augustam) notika kauja pie Kļasticiem, netālu no Polockas (tagadējā Baltkrievijas teritorijā). Šajā kaujā 17 tūkstošu vīru liels krievu armijas korpuss sakāva 29 tūkstošus lielu franču armijas korpusu. Kaujas iznākums novērsa franču armijai iespēju sākt uzbrukumu Pēterburgas virzienā.

1812. gada 20. jūlijā kaujā pie Kļasticiem Sivošinas ciema tuvumā varoņa nāvē krita ģenerālis Jakovs Kuļņevs un turpat arī tika apglabāts.

Jakovs Kuļņevs ir dzimis 1763. gadā Ludzā. Divdesmit gadus pēc Jakova Kuļņeva nāves, 1832. gadā, ģenerāļa brālis – Ilzenbergas muižas īpašnieks Mihails Kuļņevs uzcēla muižā nelielu laukakmeņu baznīciņu. Tajā paša gadā ar Krievijas cara Nikolaja I atļauju Jakova Kuļņeva pišļi tika pārāpbedīti īpaši izveidotā nišā jaunuzceltajā dievnamā. 1868. gadā baznīcai uzbūvēja zvanu torni.

1892. gadā virs ģenerāļa kapa tika uzstādīts granīta piemiņklis. Pie tā piestiprināta lieltgabala lode, kas bija nāvīgi ievainojusi Jakovu Kuļņevu. 1899. gadā Ilzenbergas baznīca tika pārdēvēta par Kuļņevas baznīcu. Bet 1912. gada 20. jūlijā, 100 gadus pēc varoņa nāves, pie viņa kapa un pie baznīcas ieejas atklāja piemiņas plāksnes.

Mūsu dienās šās apdzīvotās vietas nosaukums vairs nav ne Ilzenberga, ne Kuļņeva, ne arī Ilzukulns kā Latvijas pirmās brīvvalsts laikā, bet gan Ilzeskalns, un tā atrodas apmēram 15 kilometrus uz ziemeļiem no Rēzeknes.

KAS NOTIKA 1812. GADA 23. OKTOBRĪ? Trīsstūrī, ko tagad ierobežo Brīvības bulvāris, Elizabetes iela un Tērbatas iela, ap 1817. gadu tika izveidots Mazais Vērmanes dārzs. 1889. gadā te uzcēla Apgabaltiesas namu, bet 1938. gadā pabeidza celt Tiesu pili.

Bet vēl 30. gados Mazajā Vērmanes dārzā aiz Apgabaltiesas nama pie Tērbatas ielas atradās vienkāršs granīta obelisks. Uz tā bija uzraksts vācu un krievu valodā: "1812. gada 23. oktobra piemiņai". Kāpēc tāds mīklains uzraksts, kas varēja būt noticis šajā dienā?

1812. gada 23. oktobrī Rīgā amata pienākumus sāka pildīt Filips Pauluči, kas bija iecelts par Rīgas militāro gubernatoru un Vidzemes un Kurzemes ģenerālgubernatoru. 1779. gadā Itālijā dzimušais marķīzs bija dienējis daudzu valstu armijās un kopš 1807. gada atradās Krievijas karadienestā. Filips Pauluči stājās atceltā Rīgas ģenerālgubernatora Esena vietā. 1812. gada vasarā, kad Napoleona armijas daļas tuvojās Rīgai, Esens nevajadzīgi pavēlēja nodedzināt visas Rīgas priekšpilsētas.

Savukārt tieši Pauluči ļoti daudz darīja nodedzināto priekšpilsētu atjaunošanā un Rīgas labiekārtošanā, arī apzaļumošanā. Tieši pēc viņa iniciatīvas tika izveidots arī Mazais un Lielais Vērmanes dārzs. Pauluči sekmēja dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē (1817. gadā) un Vidzemē (1819. gadā). Ģenerālgubernatora amatā Filips Pauluči palika 17 gadus – līdz 1829. gadam, kad viņš atgriezās Itālijā.

Pauluči piemiņas akmeni bija iecerēts izveidot jau 1818. gadā, bet Pauluči to neatlāva. Tāpēc tikai 1851. gadā, divus gadus pēc Pauluči nāves Rīgas tirgotāju aprindas uzstādīja jau minēto obelisku Mazajā Vērmanes dārzā. Jāpiebilst, ka tagadējo Merķeļa ielu no 1885. gada līdz 1923. gadam sauca par Pauluči ielu.

KĀPĒC GLIKS STĀDĪJA OZOLUS? Latvijas ziemeļaustrumos pie Alūksnes ezera atrodas neliela, jauka pilsētiņa Alūksne. Ar šo pilsētu cieši saistīts mācītāja Ernsta Glika vārds. Alūksnē pie bijušās mācītājmuižas Pils ielā 15 aug divi tā saucamie Glika ozoli. Viens ozols ir stādīts 1685. gadā, bet otrs četrus gadus vēlāk – 1689. gadā. Par to atgādina arī piemiņas akmens pie šiem trīssimtgadīgajiem ozoliem. Akmenī iekalts uzraksts "Glika ozoli" un gadskaitļi "1685" un "1689".

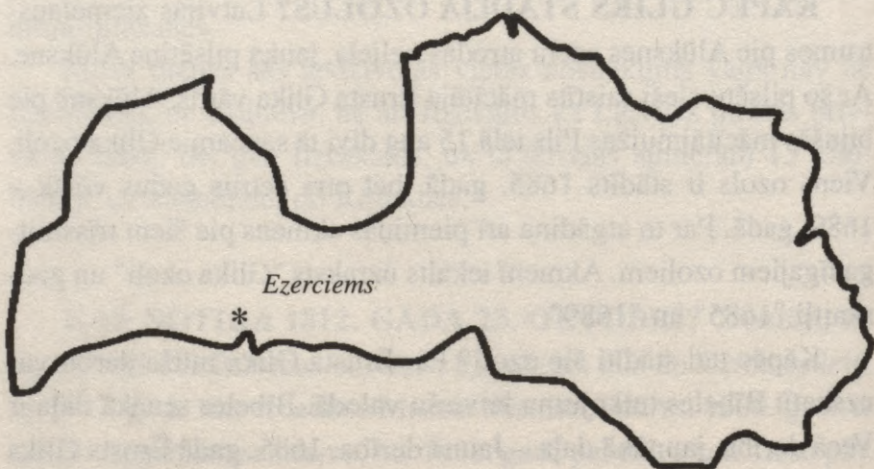
Kāpēc tad stādīti šie ozoli? Par Ernsta Glika mūža darbu var uzskatīt Bībeles tulkojumu latviešu valodā. Bībeles senākā daļa ir Vecā derība, jaunākā daļa – Jaunā derība. 1685. gadā Ernsts Gliks

pārtulkoja latviešu valodā Veco derību, un šim notikumam par godu pie toreizējas mācītājmuižas tika iestādīts pirmais ozols. 1689. gadā, kad Gliks bija pārtulkojis arī Jauno derību, blakus pirmajam ozolam tika iestādīts otrs ozols. Tagad saprotams, kas ir Alūksnes ģerbonī redzamā grāmata, uz kuras vāka rakstīts "A. D. 1689" (A. D. ir saīsinājums latīņu valodas vārdiem Anno Domini; latviski – tā Kunga gadā jeb gadā pēc Kristus dzimšanas, mūsu ērā).

Apmēram puskilometru no Glika ozoliem uz pilsētas centra pusi virs kokiem paceļas Alūksnes luterāņu baznīcas torņa zelta gailis. Baznīca uzcelta no 1781. gada līdz 1788. gadam pēc arhitekta Kristofa Hāberlanda projekta. Tās pakājē netālu no Pils ielas 1908. gadā uzbūvēts neliels namiņš. 1990. gada 18. novembrī tajā tika iesvētīts Ernsta Glika Bībeles muzejs.

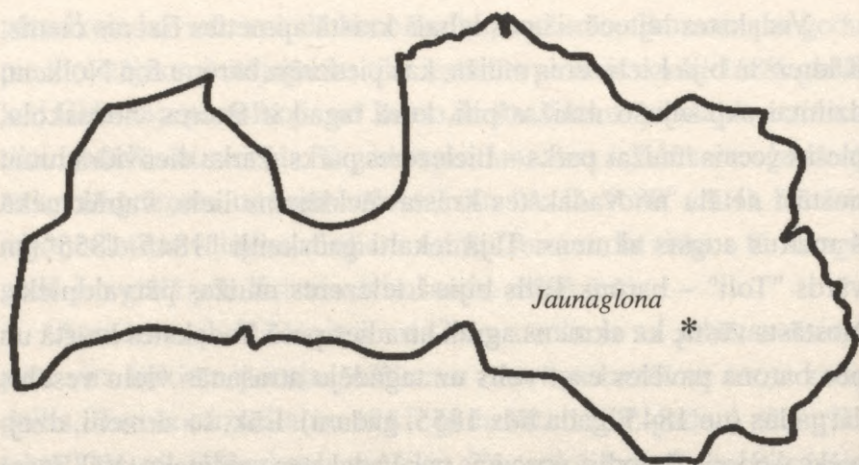
Savukārt apmēram puskilometru uz otru pusi no Glika ozoliem Pils ielas malā ir neliels uzkalns – Kanceles kalniņš. Tur izveidota vienkārša akmens piemiņas zīme. Šajā vietā atradās baznīca, kurā sprediķoja Ernsts Gliks. Bet piemiņas akmens ielas pretējā pusē liecina, ka te Gliks 1683. gadā atvēris Vidzemē pirmo skolu latviešu zemnieku bērniem līdzās Apukalna un Zeltiņu skolām.

KUR MĪT VADAKSTES VALDNIIEKS? Vadakste ir upe, kas sakas netālu no Auces. Pēc 82 kilometru gara tecējuma Vadakste ietek Ventā. Vairāk nekā 50 kilometrus upe tek pa Latvijas un Lietuvas robežu. Cik zināms, tā ir vienīgā upe, kurai ir savs valdnieks. Bet kas tas ir un kur atrodas?

Vadakstes lejtecē – upes labajā krastā apmeties Ezeres ciems. Kādreiz te bija Lielezeres muiža, kas piederēja baronu fon Nolkenu dzimtai. Ap bijušo muižas pili, kurā tagad ir Ezeres vidusskola, plešas vecais muižas parks – Lielezeres parks. Parka dienvidrietumu nostūrī netālu no Vadakstes krasta meklējams liels, vairāk nekā 4 metrus augsts akmens. Tajā iekalti gadskaitļi "1845–1855" un vārds "Toli" – barons Tolls bijis Lielezeres muižas pārvaldnieks. Nostāsts vēsta, ka akmens agrāk atradies pašā Vadakstes krastā un pēc barona pavēles esot velts uz tagadējo atrašanās vietu veselus 10 gadus (no 1845. gada līdz 1855. gadam). Lūk, šo akmeni, dzejnieks Andrejs Balodis, nosaucis par Vadakstes valdnieku. Vēl Ezere ir ievērojama ar to, ka te tika parakstīts tā sauktajā Kurzemes katlā jeb Kurzemes cietoksnī ielenktā vācu armijas grupējuma *Kurland* kapitulācijas akts. Tas notika 1945. gada 8. maijā bijušajā muitas mājā (Ezermaļos). Māja ir saglabājusies līdz mūsu dienām. Savā laikā pie ēkas bija arī piemiņas plāksne. 1983. gadā te tika iekārtota Saldus novadpētniecības un mākslas muzeja filiāle, bet kopš 90. gadu sākuma ēkā saimnieko Latvijas robežsargi.

VAI UZ AKMENS VAR UZCELT BAZNĪCU? Lielāka Latvijas akmens caurmērs sasniedz tikai 10 metrus. Tas ir Nīcgales Lielais akmens, un uz tā baznīca nav uzcelta. Taču arī akmens, uz kura varētu būt celta baznīca, nebūtu nekāds mazais. Izrādās, ka tāds akmens ir un tas pat savulaik devis vārdu apdzīvotajai vietai, kas atrodas skaistā Rušona ezera dienvidu krastā, pavisam netālu no Aglonas. Ne velti šo vietu tagad sauc par Jaunaglonu, bet līdz 1934. gadam tās nosaukums bija Kameņeca, taču vēl agrāk te bija Kameņecas muiža. Nosaukums cēlies no poļu vārda *kamien*, kas nozīmē – akmens. Un vārdu ciemam ir devis Lielais akmens, kas atrodas bijušajā muižas parkā netālu no Tartakas upītes. Par to liecina arī Kameņecas Lielajā akmenī poļu valodā iekaltais uzraksts, kas tagad gandrīz nav salasāms. Latviski uzraksts skanētu šādi: "Ar svētā tēva (domāts – pāvesta) Klementa XIII atļauju 1766. gadā." Un uz šīs klints būvēta kapela pēc mūsu zemē esošās Romas katoļu ticības parauga. Tā pārnesta uz muižu, un tas akmens tai deva nosaukumu "Kameņeca" (poļu valodā rakstīts *Kamieniec*).

Iespējams, ka baznīca vai kapela bijusi uzcelta uz apmēram 3 metrus garā un tikpat platā pusotru metru augstā akmens. Bet, iespējams, kapela būvēta tā, lai akmens paliktu tās iekšpusē. Baznīcīnā varējuši saiet vairāki desmiti cilvēku. Pēc tam, kad kapela tika pārvietota uz muižu, uz akmens uzstādīts liels krusts. 1927. gadā bijušās Kameņecas muižas pilī tika iekārtots sieviešu klosteris un pēc gada arī sieviešu ģimnāzija. Mūsu dienās pilī darbojas Jaunaglonas lauksaimniecības skola.

VAI TIE BIJA LATVIEŠU KARAVĪRU TRĪS ZIEMAS-SVĒTKI? Vai latviešu karavīriem "patika" karot Ziemassvētkos? Šāds jautājums varētu rasties, pārlūkojot latviešu karotāju šī gadsimta kauju hronoloģiju. Tiešām, vismaz trīs sīvas kaujas ir risinājušās Ziemassvētku laikā, turpinoties arī pēc Jaungada. Šo kauju saraksts:

Ziemassvētku kaujas – no 1916. gada 23. decembra līdz 1917. gada 18. janvārim (pēc jaunā stila no 1917. gada 5. janvāra līdz 31. janvārim). Latviešu strēlnieku pulki uzbrūk Rīgas frontes iecirknim starp Olaini un Lielupi pie ietekas Babītes ezerā. Ziemassvētku kaujas – no 1941. gada 20. decembra līdz 1942. gada 15. janvārim. Padomju 201. latviešu strēlnieku divīzija uzbrūk vācu pozīcijām Narofominskas rajonā pie Maskavas. Ziemassvētku kaujas – no 1944. gada 23. decembra līdz 1945. gada 6. janvārim. Padomju 130. latviešu strēlnieku korpuss uzbrūk SS 19. latviešu grenadieru divīzijas pozīcijām pie Džūkstes.

Latviešu leģiona 19 divīzijas karavīrs Ziemassvētku kaujas laikā 1944 gads

Latviešiem par attaisnojumu gan jāsaka, ka nevienai no šīm kaujām to datumus viņi neizvēlējās. Nevar arī apgalvot, ka viņu priekšniecība būtu iecerējusi pārsteigt ienaidnieku pie svētku eglītes – nevienā no šiem gadījumiem uzbrukums taču nesākās tieši 24. decembra vakarā, īpaši 1. Ziemassvētku kaujas, jo tad taču tās būtu vajadzējis uzsākt jau 10. vai 11. decembrī, tāpēc, ka Vācija jau sen svinēja Ziemassvētkus pēc jaunā stila kalendāra. Tomēr pastāvēja aprēķins uzmundrināt uzbrukumā ejošos – sak, labi pastrādāsi, varēsi atpūsties pie svētku galda. Tomēr priekšniecības aprēķini parasti neattaisnojās. Kaujas ieilga – un ne jau latviešu karavīru vainas dēļ.

1. Ziemassvētku kaujās latviešu strēlnieki, pirmoreiz cīnoties ar visiem astoņiem pulkiem, izvirzīto uzdevumu – pārraut vācu aizsardzības pozīcijas Maztīreļa purva rajonā – pamatvilcienos izpildīja un devās, kā bija pavēlēts, pretinieka aizsardzības pozīciju dziļumā. Lai panākumu attīstītu, bija nepieciešamas svaigas rezerves.

Bet tikai tad atklājās, ka kaujasspējīgu rezervju... nemaz nav! Tas gan bija raksturīgi krievu armijas tā laika vadības stilam: sāksim tik kauties, gan jau tad redzēs! Un labi, ka ir tādi latvieši, ko izvirzīt priekšplānā. Tie varbūt kaut ko panāks, bet, ja neko nepadara, tad... tie jau tikai latvieši. Tā kā latvieši uzbruka bez artilērijas palīdzības, rezervju trūkums noveda pie katastrofālām sekām, jo nebija, kas iztīra no ienaidnieka tā pirmo aizsardzības līniju, – trieciena straujuma uzbrucēji bija tām vienkārši pārlēkuši pāri. Kad nu, palīgspēkus nesagaidījušiem, nācās atkāpties, atdzīvojās arī pretinieka pirmās līnijas ugunspunkti un sagādāja strēlniekiem lielus zaudējumus: vairāk nekā 5000 kritušo, ievainoto un bez vēsts pazudušo.

Vēl traģiskāk veidojās notikumi 2. Ziemassvētku kaujās pie Maskavas. Te 201. latviešu strēlnieku divīzija uzbruka vāciešu stipri nocietinātajai Jelaginas sādžai, kas atradās Nāras upes rietumu krastā ap 7 km uz dienvidiem no Narofominskas. Divīziju sākumā izsēdināja Mitišču stacijā Maskavas otrā pusē, pēc tam gar visu Piemaskavas frontes līniju steidzīgi pārsvieda nākamās kaujas vietā un tūlīt dzina triecienā bez jebkādas rekognoscēšanas*, izlūkošanas un uguns sadarbības organizēšanas. Praktiski nebija arī nekādas artilērijas sagatavošanas – nedaudzās mīnas, kuras tika izšautas uz sādžu, drīzāk tikai pamodināja pretinieku neka nodarīja tam ko ļaunu.

* Rekognoscēšana – iepazīšanās ar nākamās kaujas vietā tajā pirms uzbrukuma parasti ierodas komandieri, kas vadīs savas vienības triecienā, lai vecākā komandiera vadībā iepazītos ar apstākļiem.

Kad triecienvienības jau bija uz Nāras upes, atklājās, ka pretējo krasta nogāzi vācieši ir pamatīgi nolējuši ar ūdeni un 30 grādu salā tā pārvērtusies par īstu stiklakalnu, bet uzejas stāvajā krastā ir labi piešāvuši pretinieka uguns punkti. Uzbrukumu nācās vairākas reizes atkārtot, un zaudējumi bija milzīgi. Lai slēptu savas nevīžības pēdas, pavēlniecība 25. decembrī, kad Jelagina vēl nemaz nebija ieņemta, 201. divīzijas atliekas pārsvieda Borovskas virzienā. Pēc dažām ziņām, zaudēts bija vismaz 6300 vīru. Tika izgudrota leģenda: latvieši gājuši pret vāciešiem ar tādu naidu, ka "nav klanījušies vācu lodēm", lūk, tāpēc arī tie lielie zaudējumi. Tikai no atmodas laika publikācijām pamazām sāk noskaidroties patiesie zaudējumu iemesli.

3. Ziemassvētku kaujas pie Džūkstes bija abās pusēs karojošo latviešu "kopējie Ziemassvētki". Tās pieder pie vislielākajām kaujām, kādas jebkad ir notikušas Latvijas zemē, un tieši apskatāmajā laika periodā – ap Ziemassvētkiem un Jaungadu – bija visasiņainākais šo kauju posms.

Patiesībā kauja sākās jau 21. decembrī ar maldinošu padomju armijas triecienu Saldus virzienā. Šoreiz viltība izdevās – Kurzemes vācu grupējuma vadība uz turieni pārsvieda visas rezerves. Pēc tam sākas artilērijas un aviācijas sagatavošanas uguns, kas gandrīz pilnīgi iznīcināja 19. latviešu divīzijas 7. pulku un atstāja visu divīziju bez kaujas vadības un artilērijas sakaru līdzekļiem. Šādos apstākļos latviešu 43. gvardes divīzijai izdevās pārraut 19. latviešu grenadieru divīzijas pozīcijas, taču stāvokli glāba latviešu artilēristi, kas aizmugurē apturēja krievu tanku triecienu Ventspils virzienā.

Šajā situācijā latviešu leģionāru aizsardzības pozīcijas padomju pavēlniecība nolēma apiet. Sekojošās trīs dienās smagās kaujas jūtamus panākumus uzbrucējiem nedeva, un noasiņojošo latviešu gvardes divīziju beidzot nomainīja krievu 1. triecienarmija. Tad vācieši organizēja pretuzbrukumu, kurā iesaistīja 19. latviešu divīzijas atliekas, jau paplucinātās vācu armijas daļas un visas rezerves, kādas vien varēja sameklēt. Uz 6. janvāri situācija pārrāvuma vietā bija atjaunota. Zaudējumus latviešu vienībās katrā no karojošām pusēm vērtē ap 6000 vīru.

Protams, ir nožēlojami, ka divas lielvalstis, karojot savā starpā, sūtīja latviešu tēvus, dēlus un brāļus citu pret citu vissmagākajās

kaujas operācijās. Bet, labi padomājot, vai arī latvieši nav kaut kādā ziņā vainīgi? Vai tie nebija latviešu vadoņi Maskavā, kuri Staļinam lūdza atļauju organizēt latviešu padomju strēlnieku vienības? Un vai tie nebija latvieši, kuri aicināja nenobriedušus zēnus stāties latviešu brīvprātīgajā SS leģionā, policijas vienībās un pretgaisa izpalīgos? Lietuvā šādi aicinājumi, cik zināms, neatskanēja. Par to daži lietuvieši no okupācijas pārvaldes nolika savas galvas, toties saglabājās tautas dzīvais spēks, un Lietuvā pēc kara vēl ilgi turpinājās kaujas starp Lietuvas un padomju okupācijas karaspēku. Ja nebūtu dažu latviešu iztapoņu nodevības, varbūt tāpat partizāniem būtu arī Latvijā.

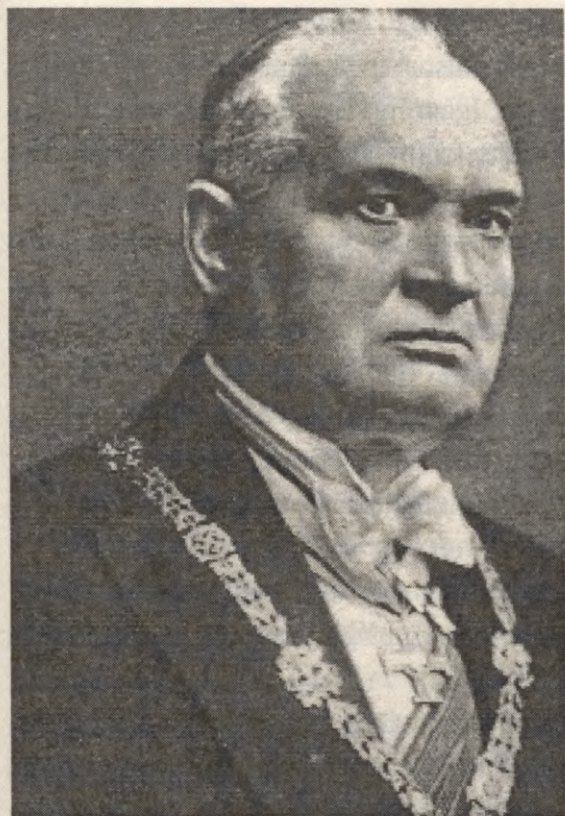
KAS BIJA BALTIJAS ANTANTE? Antante ir tādu valstu savienība, kuras vienojušas kopējai rīcībai politiskajā, ekonomiskajā, militārajā un citās jomās (nosaukums cēlies no franču vārda entente – vienprātība, saprašanās, saskaņa).

Vēsturē pazīstamākā Antante, kas izveidojās pagājušā gadsimta beigās un balstījās uz koloniālo lielvalstu "vienprātību" iegrozot jauno lielvalstu centienus pārdalīt pasauli, pat mainot Eiropā pastāvošās robežas, piemēram, Balkānos. Sākumā šajā Antante bija trīs valstis: Francija, Krievija un Anglija, tāpēc to sauca arī par Trejsavienību, bet Pirmā pasaules kara laikā pievienojās vēl 26, tajā skaitā AS V, Japāna un "pārbēdzēja" Itālija.

Pēc kara Austrumeiropā uz veco impēriju drupām izveidojās daudzas jaunas valstis ar necilu ekonomisko un militāro potenciālu. Bija pilnīgi skaidrs, ka pa vienai tās nevarēs nosargāt savu neatkarību un politisko patstāvību. Izveidot savienības kopējai rīcībai tām bija dzīvības vai nāves jautājums.

Jau 1921. gada 18. jūlijā tika noslēgts Polijas un Rumānijas līgums, kas patiesībā bija tā ass, ap kuru grozījās turpmākie notikumi. Abām šīm valstīm toreiz bija kopēja robeža, un tās abas pilnīgi nodalīja pārējo Eiropu no Padomju Krievijas, izņemot dažas valstis Austrumbaltijā: tieši ar Krieviju robežojās vēl Latvija, Igaunija un Somija.

Tas vēl jo vairāk pastiprināja tieši Baltijas valstu savienības nepieciešamību, jo caur tām iezīmējās koridors Austrumu un

K.Pētss – Igaunijas valsts prezidents

A. Smetona – Lietuvos valsts prezidents

Stājas spēkā Latvijas, Igaunijas un Lietuvas sadarbības līgums.

Rietumu militāra konflikta gadījumā. Vislabāk būtu bijis izveidot visu piecu Austrumbaltijas valstu apvienību jeb Lielo Baltijas Antanti, kas ietvertu Somiju, Igauniju, Latviju, Lietuvu un Poliju. Diemžēl visu sabojāja Polija, kas 1920. gada 9. oktobrī sagrāba Viļņas apgabalu.

Līdz ar to Lietuva atteicās piedalīties jebkādā aliansēs kopā ar Poliju. Vēl vairāk – tā atteicās piedalīties jebkādā militārās aliansēs, ja tās nebūtu vērstas pret Poliju. Līdz ar to arī Mazā Baltijas Antante, kurā piedalītos Igaunija, Latvija un Lietuva, kļuva neiespējama. Vēl vienu variantu piedāvāja Polija – četras Baltijas valstis bez Lietuvas, tomēr Latvijas Satversmes sapulce, tāpat kā Somijas parlaments, to noraidīja, jo dibinātāji tajā saskatīja vēršanos pret Lietuvu.

Tagad Somija savā ārpolitikā sāka attālināties no apdraudētajām mazajām valstiņām, kuras turklāt nespēja vienoties savā starpā.

Līdz ar to joprojām vienīgais reālais variants palika Igaunijas, Latvijas un Lietuvas savienība. Taču nebūtu pareizi vainot vienīgi Poliju, ka to tomēr neizdevās noslēgt: netrūka pretrunu arī pašu starpā, arī teritoriālu pretenziju. Galvenais bija visu trīs valstu ārkārtīgi līdzīgā ekonomiskā bāze, kuras dēļ tās izrādījās konkurentes gandrīz visās ražošanas un produkcijas eksporta sfērās. Noieta tirgus meklējumi noteica arī to visai dažādo ārpolitisko orientāciju.

Lielu lomu spēlēja lielvalstu intereses: no spēcīgākajām Eiropas valstīm tieši Francija bija visvairāk ieinteresēta Baltijas Antantes izveidošanā, jo tā bija vienīgā kontinenta valsts Rietumos, kuru apdraudēja Vācija. Tomēr Francijas atbalstu šādas apvienības idejai lielā mērā neitralizēja tās centieni vienmēr un visur pirmajā vietā izvirzīt Poliju, kas tai šķita ievērojamākais pretsvars Vācijas un varbūt arī Krievijas politikai Eiropas austrumos.

Savukārt Krievija, kas pretojās un gribēja novērst Baltijas valstu savienības izveidošanos, to panāca diezgan smalkā veidā, koķetējot ar Lietuvu: tai tika solīta militārā palīdzība iespējamā konflikta gadījumā gan ar Poliju, gan vēlāk ar Vāciju.

Tad Latvija un Igaunija nolēma celt Baltijas savienību no apakšas, noslēdzot 1923. gada 1. novembrī vairākus sadarbības līgumus, no kuriem nozīmīgākais bija līgums par kopējo aizsar-

dzību. Uz tā pamata tika izstrādāti vairāki abu valstu armijas sadarbības plāni kara gadījumā, un 1930. un 1931. gadā pat notika kopējie manevri. Tomēr tā arī bija abu valstu sadarbības kulminācija. Drīz vien sākās strīdi par nebūtiskiem, bet varbūt tomēr būtiskiem jautājumiem, piemēram, – kurš kara gadījumā komandēs apvienotos abu valstu bruņotos spēkus – J. Balodis vai J. Laidoners?

Pēdējais solis triju Baltijas valstu tuvināšanās virzienā tika sperts 1934. gadā, kad Lietuva, kuras koķetēšana ar Maskavu jau bija cietusi neveiksmi, beidzot izteica vēlēšanos pievienoties abu ziemeļu kaimiņu militārās sadarbības līgumam. Tomēr pašu šo kaimiņu savstarpējās pretrunas jau bija sasniegušas tādu asumu, ka praktiski vairs nebija kam pievienoties.

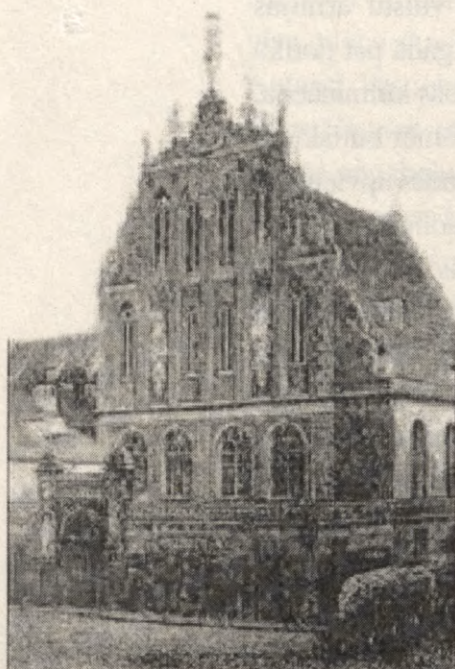
Tikai 1934. gada 12. septembrī Ženēvā triju valstu starpā tika panākta vienošanās, kuru vēsturē arī bieži sauc par Baltijas Antanti un par kuru Padomju Savienība 1940. gadā piekladināja visu pasauli, ka šī savienība esot apdraudējusi tās drošību. Patiesībā savienībai nebija lielas nozīmes, jo tā nebalstījās uz triju valstu vienprātības principiem, bet tikai uz Tautu Savienības vispārējām deklarācijām. Tā neparedzēja arī nekādu militāru sadarbību. Vienīgā reālā darbība šīs Antantes ietvaros bija periodiskas ārlietu ministru sanāksmes, kuras parasti beidzās bez jebkādiem rezultātiem, dažreiz pat bez kopēja paziņojuma pieņemšanas.

KĀDI "PASAULES BRĪNUMI" BIJA (UN IR) RĪGĀ?

Trīs brīnuma lietas bija jāredz ceļojošiem amata zeļļiem viduslaiku Rīgā: Jēkaba baznīcas zvans ārpus torņa, Lielā Kristapa koka tēls un plostu tilts pāri Daugavai.

Mazliet dīvaini, ka šajā sarakstā nav Pētera baznīcas torņa, kas savā laikā bija augstākā koka konstrukcija pasaulē. Bet Doma baznīcā 1884. gadā atklātās ērģeles bija lielākās pasaulē tikai pusotru gadu, tad tās izkonkurēja Liepājas Trīsvienības baznīcas instruments.

Brīnums bija Melngalvju nams ar grezno fasādi un bagātajām kolekcijām. Un par brīnumu var uzskatīt arī gaisa dārzu Pētera I pils dienvidu terasē, jo grūti iedomāties, kā aukstajās ziemās koku saknes tika pasargātas no izsalšanas. Ievērojamāko celtnu sarakstā

Melngalvja nams
Rīgā. Pēc
fotogrāfijas tēraudā
gravējis un iespiedis
A. Vegers

vieta būtu arī Rīgas pilij un rātsnamam, abām ģildēm, Jāņa baznīcai...

Apbrīnas vērtā bija Rīgas nocietinājumu sistēma, kas līdz pat 18. gadsimta sākumam ļāva rīdziniekiem sekmīgi pretoties aplencējiem un kaulēties par izdevīgākiem padošanās noteikumiem. To veidoja pilsētas mūri ar torņiem, zemes vaļņi ar bastioniem un aizsarggrāvis ar esplanādi. Tikai aiz tās sākās priekšpilsētas ar palisādēm – baļķu žogiem, kurus gan ziemā parasti noplēsa malkā.

Pārdaugavā stāvēja sarkanu ķieģeļu sargtornis, kura dēļ vēl šodien šo rajonu sauc par Torņakalnu (bet torni nojauca pirms 355 gadiem!).

Aizsardzības sistēmu papildināja vecais un jaunais Daugavgrīvas cietoksnis, Kobronskanstis un, visbeidzot, – Citadele.

Mūsu gadsimtā izveidoti neatkārtojamie Brāļu kapi un Brīvības pieminekļa ansamblis, kas abi saistīti ar tēlnieka K. Zāles vārdu. Bez vairākām arhitektoniski iespaidīgām ēkām tomēr īpaši jāatzīmē Centrāltirgus paviljoni, kas tapuši no lidlauka angāriem, bet kuru aprises lieliski pieskaņojas Dzelzceļa tilta fermu ritmiem.

Unikāls ir Televīzijas tornis Zaķusalā – augstākā vienlaidmetāla konstrukcija pasaulē (368 m), kā arī Vanšu tilts pāri Daugavai ar oriģinālu vienrindas piekari pa laiduma brauktuves asi (laiduma garums – 315 m).

Iebraucējus, kas pirmoreiz ierodas Rīgā ar vilcienu, visvairāk izbrīnī tas, ka Centrālā pasažieru stacija atrodas pašā pilsētas centrā. Citur transporta mezgli parasti izvietoti ārpuspilsētas zonā, bet, piepilsētām vēršoties plašumā, peronus mēdz paslēpt pazemē. Rīgā šāds risinājums nebija pieņemams tuvā Daugavas krasta dēļ, tāpēc nācās būvēt gigantisku uzbērumu, lai sliedes paceltu tilta līmenī.

KĀ RADUSIES MŪSU DARBA HIMNA? Svinīgos brīžos bieži dziedam "Nevis slinkojot un pūstot", bet retais zina, kā šī dziesma tapusi. Tās teksts pirmo reizi iespiests 1860. gadā Igaunijā, Tērbatā, rakstu krājuma "Sēta, daba un pasaule" pirmajā grāmatā

Jura Alunāna ievadraksta "Cienījami lasītāji" sākumā kā paša autora sacerēts. Bet 1867. gadā, trīs gadus pēc rakstnieka nāves, viņa brālis Heinrihs Alunāns Rīgā laida klajā "Dziesmiņu" otro – papildināto izdevumu (pirmizdevums 1856. gadā), un tajā dzejolim likts virsraksts "Dziesma, no čehu valodas ņemta". Tātad tas bijis tulkojums. Pēc desmit gadiem tekstu komponēja Andrejs Jurjāns, un dziesma ātri kļuva populāra. Kad krievu carisma laikā aizliedza Baumaņu Kārļa "Dievs, svētī Latviju!", himnas vietā dziedāja "Nevis slinkojot un pūstot".

Bet kas ir oriģinālteksta autors? To divdesmito gadu beigās ar čehu zinātnieka J. Zubatija un ģenerālkonsula E. Krasta palīdzību noskaidroja literatūrvēsturnieks Alfrēds Goba, J. Alunāna Kopotu rakstu sastādītājs. Dzejolis ietilpst čehu dzejnieka un folklorista, nacionālās atmodas kustības darbinieka Františka Ladislava Čelakovska (1799–1852) grāmatā "Simtlapainā roze" (1840). Nav zināms, no kuras valodas (čehu, krievu, vācu?) to atdzejojis J. Alunans.

Dzejoļa burtiskais tulkojums ir šāds:

*Ne liekuļotā centībā guļot,
Radīsies garam barība;
Kluss un kopīgs darbs
Dos dzimtenei slavu.*

*Ja ikviens tik zemē sētu
Vienu graudu veselu,
Ātri tad, mans Krasoslav,
Tukšajā sētā būtu daudz labības.*

*Bet kas putinās liekā greznībā,
Nes uz tirgu kurvi pelavu –
Laika vējš gan aizpūtīs
Viņu un viņa cerības.*

Krasoslavs ir Čelakovska draugs, dzejnieks un kritiķis, jurists Jozefs Krasoslavs Hmeļenskis. Viņa vārdu Alunāns nav saglabājis, tātad dzejolis uzskatāms par lokalizētu, t.i., Latvijas apstākļiem piemērotu tulkojumu.

A. Goba 1928. gadā rakstīja, ka šur tur dziedot vēl ceturto pantu:

Augsim lieli, augsim lieli,

Būsim sveiki, veseli!

Uzdzērami, uzdzēdami

Augstu laimi Latvijai!

Tas ir Ausekļa rakstīts pants, kas vēlāk folklorizējies šādi:

Augsim lieli, augsim stipri,

Būsim sveiki, veseli.

Uzdzēdāsim, uzdzēdāsim

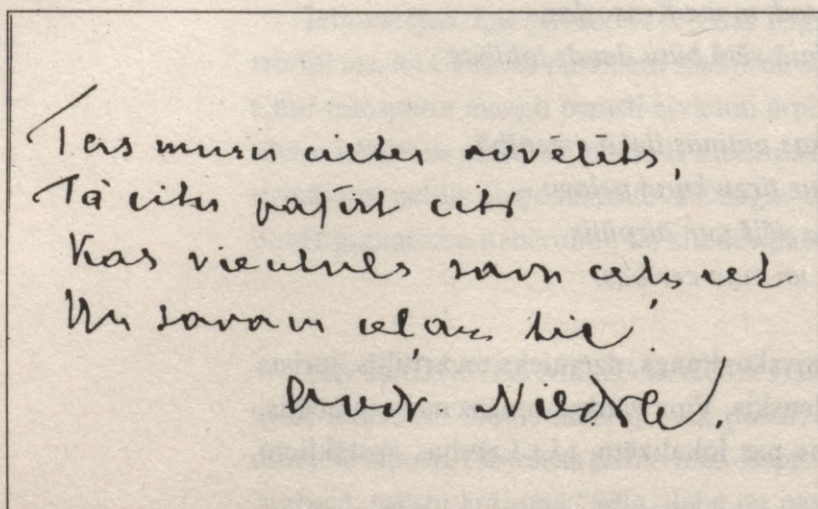
Augstu laimi Latvijai!

Alunāna–Čelakovska–Ausekļa–Jurjāna dziesma padomju okupācijas laikā bija aizliegta, un mūsu nacionālpatriotiskā darba himna kļuva par Trešās atmodas simbolu.

ULMANIS PRET NIEDRI – VAI LIKTEŅA PIRKSTS?

Latvijas valsts sakumā par varu sacentās agronoms Kārlis Ulmanis, kurš kopš neatkarības nodibināšanas 1918. gada 18. novembrī bija Ministru prezidents, un mācītājs un rakstnieks Andrievs Niedra, kurš vācu militāristu puča rezultātā 1919. gada aprīlī kļuva par otrā Ministru kabineta vadītāju. A. Niedra puda viedokli, ka boļ-

Andrieva Niedras
rokraksts

Tas mūsu cīņai novēlēts,
Tā cīņai vajāt cīņi
Kas vienmēr savam cīņam
Un savam cīņam tie.
Andr. Niedra.

ševikus no Latvijas varēs padzīt, tikai cīnoties kopā ar vācu karaspēku.

To uzskatīja par nodevību. 1924. gadā Niedru sāka tiesāt, pieprieda trīs gadus cietumsoda. 1926. gada Lieldienās Valsts prezidents Jānis Čakste Niedru apžēloja, tomēr

no Latvijas viņš tika izraidīts. A. Niedra strādāja par mācītāju Vācijā, Mušakenā.

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma, kad K. Ulmanis sāka vienpersonīgi pārvaldīt valsti, viņš savu bijušo konkurentu īpaši atcerējās. „Autoritārā režīma laikā Niedru svītroja no skolu programmām. Niedru nedrīkstēja minēt koncerta programmās, kur dziedāja dziesmas ar viņa tekstiem” (trimdas literatūras kritiķis Jānis Rudzītis). Aizliedza izplatīt viņa grāmatu "Tautas nodevēja atmiņas" (I – 1923, II – 1924). Latviešu konversācijas vārdnīcā – tās 15. sējumā (1937) – stāstīts gan par rakstnieci Aīdu Niedru, gan par operdziedātāju Jāni Niedru, bet par izcilo rakstnieku – romāna "Līduma dūmos" autoru Andrievu Niedru nav ne rindiņas.

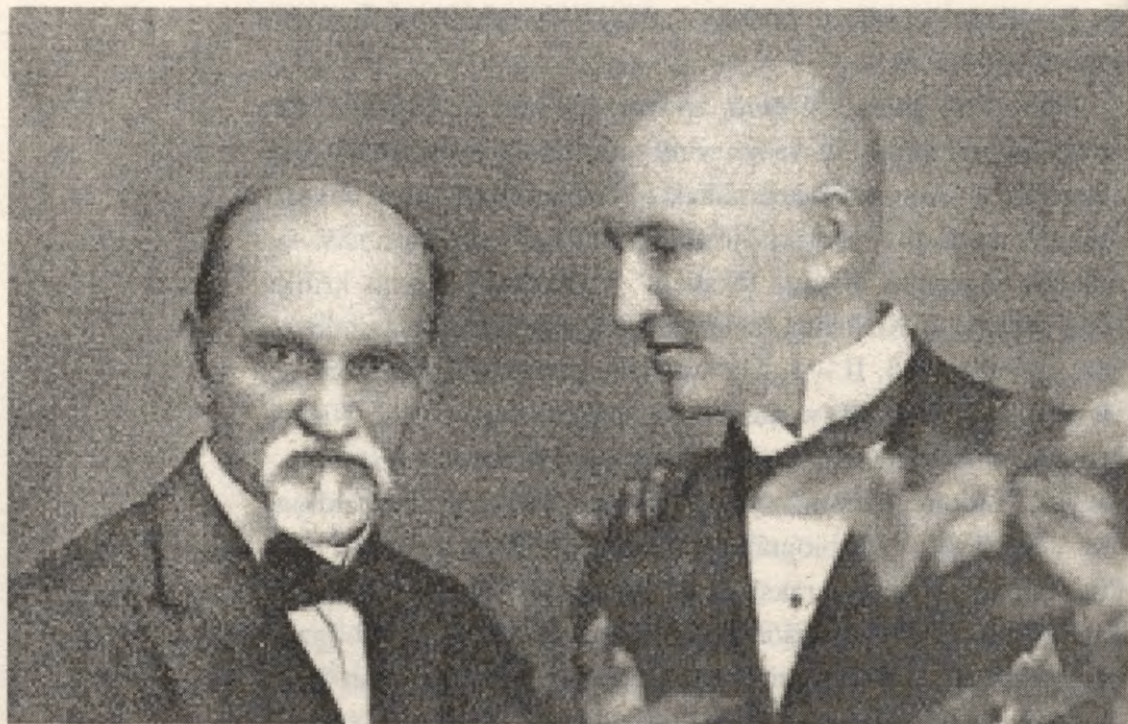
Vēlāk 1939. gada biogrāfiskajā vārdnīcā "Es viņu pazīstu" šķirklis "Niedra Andrievs, rakstnieks un mācītājs" tika pieļauts, taču K. Ulmanis šajā biogrāfijā ierakstīja savu vērtējumu: "1919. [gadā] pārgājis neatkarīgās Pagaidu valdības pretinieku pusē un izsludināts ārpus likuma."

Padomju Savienības iebrukums Latvijā pārtrauca Latviešu konversācijas vārdnīcas pēdējā sējuma iespiešanu – un tādējādi K. Ulmaņa biogrāfijas šajā izdevumā nav.

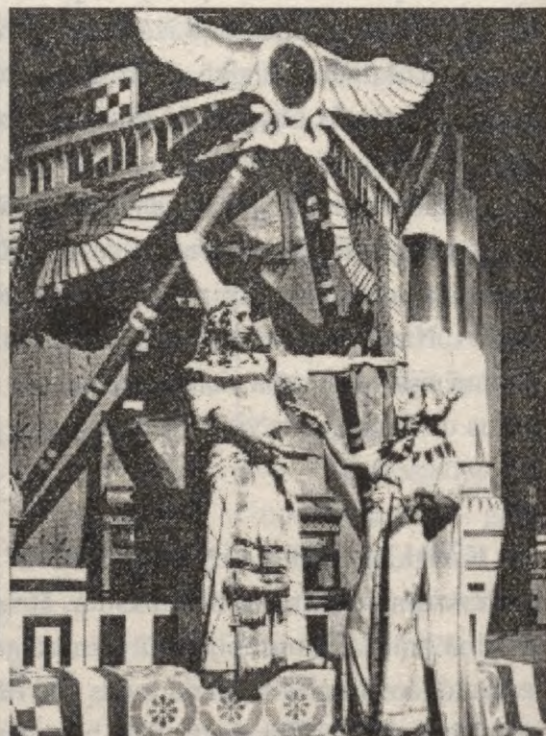
Vācu okupācijas laikā, 1942. gada aprīlī, A. Niedra no Vācijas trimdas atgriezās Latvijā un 25. septembrī Rīgā nomira (apbedīts Meža kapos).

K. Ulmanim liktenis lēma doties pretējā virzienā – čekisti viņu 1940. gada jūlijā pārvietoja uz Stavropoli, Ziemeļkaukāzu, 1941. gada augustā apcietināja otrreiz. K. Ulmanis nomira dažas dienas agrāk nekā A. Niedra – 1942. gada 20. septembrī Krasnovodskas cietumā Turkmēnijā. Viņa kapa vieta joprojām nav zināma, un cerība pārvest pīšļus uz dzimteni ir visai niecīga.

KĀDI BIJUŠI RAIŅA "JĀZEPA" CEĻI? Atšķirībā no vairākām citām lugām, kas tika rakstītas ātri (dažos mēnešos), "Jāzepe un viņa brāļi" Rainim bija grūti iznēsājams garīgais bērns. Iecere izmantot šo Bībeles leģendu radās jau 1906. gadā, bet nopietnāka rakstīšana sākās 1909. gadā. Taču bija vairāki pārtraukumi – trimdā Kastaņolā tapa citas lugas, piemēram, "Zelta zirgs" (1909) "pāršķēla

“Jāzeps un viņa brāļu” pirmizrādē. Nacionālā teātrī 1920. gadā. A. Mierlauks vadīja šīs lugas režiju.

Ainas no lugas “Jāzeps un viņa brāļi”

Jēkabs svētī dēlus. Pa kreisi Jāzeps – E. Smilģis

Skats Jāzepa namā Ēģiptē. Ēģiptieši.

pušu Jūda skatu IV cēlienā" (Raina piezīme), tad vēl lugas "Indulis un Ārija" (1912) un "Pūt, vējiņi!" (1913), kā arī dzejoļu krājums "Gals un sākums" (1912). "Jāzeps" tapšana bija saraustīta arī tādējādi, ka Rainis šo lugu rakstīja nevis secīgi, bet reizē strādājot pie vairākiem cēlieniem.

Darbu pie traģēdijas piecos cēlienos Rainis pabeidza tikai 1914. gada vidū. Talkā – kā jau nereti – nāca Aspazija, kas apņēmās pārāk izstiepto lugu saīsināt.

Preses lasītāji jauno darbu varēja saņemt nepilnīgi, pa gabaliem. Cariskā cenzūra aizliedza "Jāzepsu" izrādīšanai – Bībeles sižeta dēļ. Likteņveserītis sita un sita.

Nāca Pirmais pasaules karš, citi vēsturiski notikumi, un luga grāmatā varēja parādīties tikai 1919. gada rudenī, diemžēl bez otrā cēliena Dinas skata ("rokraksts pa kara laiku bija dažkārt maldījies"), pilns teksts iznāca 1920. gadā. Tad nu 17. novembrī, dienu pirms otriem valsts dibināšanas svētkiem, notika pirmizrāde Latvijas Nacionālajā teātrī. Alekša Mierlauka režijā titullomu sākumā pārmaiņus spēlēja Alfrēds Amtmanis–Briedītis un jaunītais Jānis Ģermānis (vēlāk – pats režisors un Teodors Lācis), un "Jāzeps" līdz 1933. gadam piedzīvoja rekordskaitli – 119 izrādes.

"Jāzepsu un viņa brāļus" 1926.–1933. gadā iestudēja teātri Liepājā, Vecmīlgrāvī (Rīgā), Daugavpilī, Jelgavā, Valmierā. 1933. gadā traģēdiju rādīja Dailes teātris (Jāzepsa lomā režisors Eduards Smiļģis), 1956. gadā – vēlreiz Latvijas Nacionālais teātris (tolaik pārdēvēts par Akadēmisko drāmas teātri) A. Amtmaņa–Briedīša režijā (titullomā Žanis Katlavs vai Jūlijs Bebris, kā arī abi vienā izrādē – viens tēloja Jāzepsu jaunībā, otrs – Ēģiptē), 1981. gadā – vēlreiz Dailes teātris (režisors Arnolds Liniņš, Jāzeps – Jānis Paukštello, Pēteris Gaudiņš, Varis Vētra).

Divas reizes "Jāzeps" komponēts, bet rampas gaismā tas nevienu reizi nav izskanējis. 1935. gadā skaņu rakstu izveidoja Olīvs Mētra. Ap šo laiku partitūru sāka rakstīt Padomju Savienībā dzīvojošais Nilss Grinfelds, kas izmantoja Jāņa Straujāna tulkojumu krievu valodā (1942. gadā Vilis Lācis dienasgrāmatā atzīmējis, ka opera esot gatava).

Minētais "Jāzeps" tulkojums, kas tapa Itālijā, bija paredzēts izrādēm Petrogradā 1915.–16. gada sezonā, taču netika iestudēts un iespiedumā parādījās tikai 1935. gadā Maskavā un Ļeņingradā.

1921. gadā "Jāzepe un viņa brāļi" iznāca vācu valodā – diezgan brīvā Aspazijas tulkojumā (Anša Gulbja apgādā, bet iespiesta Leipcigā). No šī tulkojuma "Jāzepe" angļu valodā atveidoja rakstniece Greisa Risa. 1924. gadā izdotajai grāmatai bija mainīts virsraksts – "Jēkaba dēli" (Londonā jau esot viena luga "Jāzepe un viņa brāļi", Raiņa piedāvātais variants bija – "Jāzepe Ēģiptē"). 1925. gadā notika izrāde Londonā, Jaunajā Skalas teātrī.

1925. gadā Rainis rakstīja, ka "Jāzepe" no angļu teksta tulkots arī somu un čehu valodā, ka "pieteikti ir tulkojumi ungāru, franču, itāļu un zviedru valodā". 1928. gadā lugu izdeva Igaunijā.

1981. gadā Rīgā iznāca "Jāzepe un viņa brāļi" zinātniskais iespiedums – Raiņa Kopotu rakstu 11. sējumā, ko sagatavoja un komentēja Viktors Hausmanis.

Rainis lugā pauda arī savas jūtas pret apkārtējiem cilvēkiem, kuri viņam darīja pāri (Pēteris Stučka, Jānis Jansons u.c.), kļuva pat par nodevējiem. Par šo problēmu romānu "Rainis un viņa brāļi" uzrakstījis krievu prozaīkis Roalds Dobrovenskis. Viņš ar dzīvesbiedri Veltu Kaltiņu dzīvo Rīgā, Dīķu ielā, kura bija arī Raiņa un Aspazijas mājvieta pēc atgriešanās no trimdas 1920. gadā.

PAR KO LATVIEŠU KONVERSĀCIJAS VĀRDNĪCAI RAKSTĪJA ANDREJS UPĪTIS? Rakstnieks un zinātnieks Andrejs Upītis oficiāli mācījies tikai pagastskolā (Skrīveros, 1888–1894), taču bija tik rosīgs autodidakts, ka 1927. gadā (50 gadu vecumā) kļuva par enciklopēdistu un 1946. gadā – pat par ieceltu akadēmiķi.

1927. gadā Ansis Gulbis sāka izdot "Latviešu konversācijas vārdnīcu" rakstnieka Arveda Švābes, juristu docentu Aleksandra Būmaņa un Kārļa Dišlera (vēlāk visi trīs kļuva profesori) virsredakcijā. Par pastāvīgu līdzstrādnieku tika pieaicināts arī Andrejs Upītis. (Jā, šajā enciklopēdijā lietota gramatiski pareizā forma "Upītis", nevis autora iegribētais strupinājums "Upīts" (tiesa, savulaik gan rakstīja arī "Eglīts", "Rozīts"). Starp citu, A. Gulbja izdotās "Pasaules rakstniecības vēstures" (1–4, 1930–1934) autori ir Rūdolfs Egle un Andrejs Upīts, un arī šajā izdevumā ievietotajā A. Upīša biogrāfijā un darbu pārskatā (to rakstījis Jānis Sudrabkalns) lietots uzvārds ar pilno galotni.

Kad Doma gūstas, se tāls celu
 un jūrasis vairs, tu vilnis, tu dūns,
 vāc dūns un jūras vārdiņš darbs,
 ar dūnu dūngam un dūns dūns,
 Si - dūns - jūras dūns un dūns dūns,
 tā dūns dūns, tā dūns dūns un dūns dūns.

Andrejs Upītis.

Andreja Upīša
 rokraksts

Upītis enciklopēdijai rakstījis arī pēc K. Ulmaņa 1934. gada apvērsuma, bet nav pierādāms, kurus šķirkļus. Oficiāli viņš bija desmit sējumu līdzautors, un šajās grāmatās ievietots vairāk nekā divsimt Upīša rakstu un koprakstu daļu.

A. Upītis sniedza ziņas par amerikāņu, angļu, arābu, armēņu, Austrijas vācu, baltkrievu, baroka, Beļģijas, franču, buginēziešu, bulgāru, čehu, dāņu, gruzīnu (grūziešu), holandiešu, indiešu, indu, īru, japāņu, Kanādas franču, katalāniešu, krusta karu literatūru. Viņa redzeslokā bija arī Bairons, Balzaks, Belijs, Beļinskis, Beranžē, Bjernsons, Bloks, Bodlērs, Brandess, Brjusovs, Čehovs, Čemiševskis, Dikenss, Dimā, Dostojevskis, Franss, Gogolis, Goldoni, brāļi Gonkūri, Gorkijs, Hamsuns, Hauptmanis, Heine, Hercens, Igo, Kalderons, Kleists, Koroļenko, Krilovs, Lafontēns, Lāgerlēva. Ir atsevišķām grāmatām veltīti šķirkļi ("Anna Kareņina", "Bovarī kundze", "Hamlets"). Upītis stāstīja par romānu grupām (avantūras, dēku, detektīvais, eksperimentālais, ģimenes, izglītības romāns), par dažādiem literatūras jautājumiem (arhaisms, atskaņa, dadaisms, dialogs, ekspresionisms, erotisms, fantastika, formālā metode literatūras zinātnē, futūrisms, jūras dzeja un stāsts, komiskais eps u.c.).

No vairāk nekā simt latviešu rakstniekiem, kuri pieminēti vai vērtēti Upīša rakstos Latviešu konversācijas vārdnīcā, visvairāk atkārtojas šādi vārdi: Rainis, Aspazija, Plūdons, Brigadere, Upītis, Blaumanis, Jaunsudrabiņš un Andrievs Niedra, Saulietis, Akuraters, Skalbe.

Par latviešu rakstniekiem LKV rakstīja Teodors Zeiferts, pēc viņa nāves (1929) – Pēteris Ērmanis. A. Upītīm piedāvāja tikai vienu latviešu literātu – Jāni Jansonu (Braunu), par kuru viņš bija izdevis mono-grāfiju. A. Upītis bija apguvis (dažādā pakāpē) galvenās svešvalodas, un viņam lūdza rakstīt par cittaute rakstniecību. Ir ziņa (vēsturnieka Teodora Zeida liecība), ka

Daži A. Upīša vērtējumi no "Drāmas vēstures, latviešu": "1905 plašu tautas masu atsvabināšanās tieksmes izteic romantiski revolucionārā d. (Raiņa "Uguns un nakts" 1905 un "Zelta zirgs" 1910; Aspazijas "Sidraba šķidrums" 1905), kam bij ne vien labi skatuves panākumi, bet arī netieša nozīme brīvības cīņās" (3. sējums, 5853. sleja).

No "Fantāzijas dzejā": "Ārkārtīgi bagāta fantāzija redzama arī Kārļa Skalbes dzejā un pasakās, kur viss stāsts un dzejiskais tēlojums risinās nepārtrauktā krāsainu lirisku gleznu virknē" (5. s., 8295. sl.).

No "Intelektuālās (arī domu) dzejas": "Viens no raksturīgākiem un lielākiem i-ās dzejas priekšstāvjiem ne vien latv., bet visas pasaules literatūrā ir Rainis" (7. s., 12951. sl.).

LKV iznāca tikai līdz 21. sējumam (1940), tajā burta "u" vēl nebija, līdz ar to pats Upītis palika ārpusē. "Grāmatu drauga" izdotās "Latvju mazās enciklopēdijas" 18. sējumā (iznāca pēc 1935. gada) ievietota Upīša biogrāfija, fotoattēls un novērtējums.

KĀDI IR LATGALES TRĪS SIMBOLI? Latgales kultūras vēsture ir Latvijas kultūras vēstures organiska sastāvdaļa. Latgales likteņgaitas raksturo trīs metaforiski simboli – nosaukums Māras zeme, Krusta zīme un zvaigzne Trīs zvaigžņu kopā. ASV dzīvojošais profesors Aleksis Rubulis nosaucis Latgali par Latvijas pirmo zvaigzni, savu uzskatu pamatojot ar to, ka Latgale un latgaļu kādreiz apdzīvotā Vidzeme veidoja Latvijas pamatu, kodolu un deva valstij tās nosaukumu un nacionālā karoga krāsas.

Līdz 16. gs. beigām tikai tagadējās Latgales un Vidzemes iedzīvotājus sauca par latviešiem, latvjiem, sākot ar 13. gs. sākumu (1209. g.), jēdziens Lethigalli vairs nav sastopams, tiek lietots tikai Lethi, Letti. 16. gs. un 17. gs. sākumā figurē arī Lotvas, Lotvias (Lotvia) nosaukumi. Tie attiecināmi uz Latgali un Vidzemi. Baltazara Rusova "Livonijas hronikā" (1585) latgaļi joprojām tiek saukti par latviešiem un viņu apdzīvotais areāls, pēc Rusova, aptver areālu no Ludzas apvidiem austrumos līdz Dolei un Rīgai rietumos. Pārējos baltu ciltīm piederīgos Rusovs sauc par kurzemniekiem un sējiem.

Par Māras zemi (Terra Mariana) Livonijas laikā (līdz reformācijas sākumam) tika saukta visa latviešu un igauņu apdzīvotā zeme. Pēc protestantisma izplatīšanās šis jēdziens saglabājās tikai tagadējā Latgalē. Māras zemes apzīmējums kļuvis par vārda Latgale visbiežāk lietoto sinonīmu.

Māras zemes jēdziens lielā mērā veidojās pēc 1629. gada Altmarkas pamiera, kad Latgale tika nošķirta no pārējās Latvijas. Šī nošķirtība pastāvēja ilgstošajā poļu Inflantijas periodā un turpinājās pēc 1772. gada Krievijas administratīvajā pārvaldē, vispirms Pleskavas, bet vēlāk Vitebskas guberņas ietvaros. Tieši šis 300 gadus ilgušais nošķirtības laiks ir veidojis Latgales galvenās īpatnības.

Krusta zīmei Latgales likteņgaitu un kultūrvēsturiskajā skatījumā ir trīs būtiski aspekti. Pirmkārt, tā pauž katolicisma pastāvīgo klātbūtni Latgalē, ko apliecina krucifiksi ceļmalās. Otrkārt, Krusta zīme simbolizē senas cilts un jaunas tautas ilgās ciešanas nebrīvē, nezaudējot cerību uz cilvēka cienīgu dzīvi. Un, treškārt, krusts kā simbols pieļauj arī zinātniski metodoloģiskās atslēgas, skatījuma iespēju kultūrvēstures parādību izpētē, satuvinot un krustojot horizontālo (hronoloģiski secīgo) un vertikālo aspektu, kurš raksturo ilgstoši darbojošos faktoru analīzi – valodas, etnentalitātes, reliģijas, paražu u.c. izpausmes kultūras procesā.

Par Latgales vienību ar pārējo Latviju pirmais iestājās izcilais Latgales dēls Francis Trasuns, un tautas griba tika leģitīmi izteikta Rēzeknes kongresā 1917. gada maijā.

Jēdzienus "Latgale" un "latgalietis" no jauna ieviesa Francis Kemps 20. gadsimta sākumā. Diemžēl šie nosaukumi vēlāk nereti ieguva tālumniecisku, provinciālu, zemes malas un gala skanējumu.

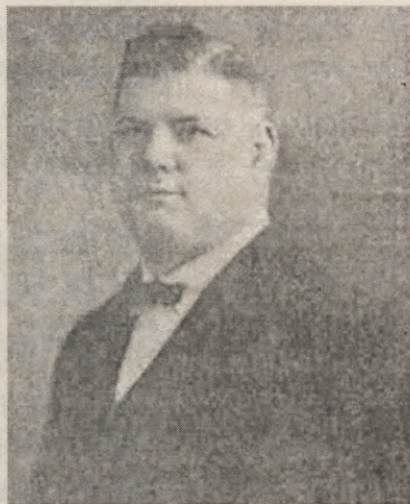
KĀ CĪKSTONIS JĀNIS LESKINOVIČS KĻUVA PAR LIELO JĀNI? Jānis Leskinovičs piederēja pie latviešu Lielo Jāņu plejādes. Dzimis 1892. gada 8. novembrī Rīgā ierēdņa ģimenē. J. Leskinovičs bija Āgenskalna puika. Jau bērnu dienās izpelnījās puīšuļu apbrīnu par lielo augumu un spēku. Astoņu gadu vecumā bija lielisks peldētājs un kaislīgs slidotājs.

Jānis mācījās Nikolaja ģimnāzijā Rīgā. 1909. gadā kopā ar ģimeni aizbrauca uz Kaukāzu, kur Kislovodskas ģimnāzijā pabeidza Rīgā aizsāktās mācības. Toreiz ar sportošanu skolniekiem gāja pagrūti. "Ko, sportists?" prasīja skolas kungs un, savilcis nicīgā smīnā lūpas, konstatēja: "Tātad sliņķis." Jānis piederēja pie "sliņķiem", jo dūšīgi skrēja, lēca un meta disku. Jānis jau jauneklā gados 100 metrus spēja veikt 12 sekundēs. 16 gadu vecumā viņš piecīnā izcīnīja pirmo vietu. Plecīgais, dūšīgais ģimnāzists tomēr meklēja kaut ko pamatīgāku, kur spēkus pielikt, tāpēc sāka cilāt svarus un cīkstēties. Ziemeļkaukāzā čempionātā "Mineraļņije Vodi" viņš arī pirmo reizi uzstājās kā "īsts profesionālis" – melnā maskā. Cīnījās godam, bet godalgu nedabūja. Kāds tomēr maskas īpašnieku bija atpazinis, par ko Jāni gribēja izslēgt no ģimnāzijas. Tomēr jauneklis nepadevās un mājās turpināja cītīgi trenēties svaru celšanā, izrakstīja speciālus sporta žurnālus franču un vācu valodā. Vēlākos gados labi prata ne tikai šīs divas svešvalodas, bet arī vēl spāņu, portugāļu un krievu valodu.

1912. gadā Jānis Leskinovičs pārcēlās uz dzīvi Maskavā, lai universitātē studētu tieslietas, iestājās arī sporta klubā "Arēna Morro", kur nodarbojās gan ar svaru celšanu, gan cīņu. Trenējās arī lodes grūšanā, spēlēja futbolu. 1914. gadā Maskavas meistarsacīkstēs smagatlētikā augstāko mācību iestāžu studentu vidū Jānis izcēlās īpaši. Svaru celšanā smagajā svarā viņam nebija konkurentu. Jānis kļuva par populārāko atlētu Maskavā. Pirmajās Krievijas meistarsacīkstēs smagatlētikā, kas notika Rīgā 1914. gadā no 14. līdz 16. feb-

Jānis Leskinovičs

ruārim, maskavietis Leskinovičs pacēla 1064 mārciņas un izcīnīja trešo vietu aiz Minskas "Sanitas" atlēta Šoloneviča (1068), nostājoties līdzās šo sacensību uzvarētājam, savam slavenajam tautietim pasaules rekordistam Jānim Krauzem (1244). Kā rakstīja Krievijas sporta žurnāls "Russkij Sport", 1916. gadā meistarsacīkstēs Maskavā pilsētas rekordu svaru celšanā atkal sasniedzis Ivans Leskinovičs.

Jānis studijas tomēr nebeidza, jo tika mobilizēts armijā un iestājās Alekseja kara skolā, kuru pabeidza 1915. gadā. Tad nāca karš. Simtiem un tūkstošiem jaunekļu atmeta visam ar roku un gāja kā brīvprātīgie uz fronti. Arī J. Leskinovičs. Raibi, gari un grūti bija

kara gadi. Jānis cīnījās kaujās Rīgas frontē, tepat pie Daugavas krastiem. Bet arī šeit nebija aizmirsis vecos "niķus". Atpūtas brīžos brašais virsnieks labprāt trenējies ar saviem karavīriem. Tika pat sarīkoti sporta svētki, un arī pats Jānis uzstājies. Kad liela ļaužu pulka priekšā virsnieks nolīcis gar zemi visus savus pretiniekus, tad kareivju sajūsmai nebijis gala.

Jaunais cara armijas kapteinis pret paša gribu dabūja pat īsti izpeldēties Daugavā, jo pie Jaunjelgavas peldus bēdzis no gūsta. Bija ievainots. Tad dienests aizveda uz Kazaņas kara apgabala štābu, kā arī 7. Sibīrijas pulku.

Maskavā sākās revolūcija. Bads. Ko darīt? Talkā nāca sports. Vēlāk revolūcijas jukās, kad virsniekiem vairs neizmaksāja algu un iestājas naudas krīze, Jānis atkal ķērās pie reiz aizmirstām lietām. 1917. gadā virsnieks uzvilka melno masku un izgāja uz cīņas paklāja teātrī "Son". Kāpēc maskā? Pēc gadiem Jāņa atbilde žurnālistiem bija šāda: "*Nedrīkstēju cīnīties. Ko jūs domājat: štābskapitans cīkstoņos? Virssardze, vairāk nekā. Sēdi un atpūties.*" Pirmajā lielajā čempionātā Jānis godam cīnījās ar vairākiem pasaules meistariem.

Lielinieku laikos J. Leskinovičs noņēma uzplečus, pārdeva revolveri un binokli un aizbrauca uz

Tulu, lai iestātos Goreca cirkā un piedalītos čempionātā. Ar cirka trupu apbraukāja visu Krieviju un guva labus panākumus. 1919. gada pavasari pavadīja Penzā, kur sporta biedrībā "Makkabi" pat paguva izveidot vieglatlētikas sekciju.

1921. gadā cauri Rīgai Jānis devās uz Vāciju, lai kļūtu par profesionālu cīkstoni. Pāris gadu Jānis laužās kā labs cīkstonis, bet līdz pasaules meistara godam vēl bija jānoiet krietns ceļš.

Kā Jānis pats intervijās atzinies, ceļš uz augstākajām virsotnēm bijis ne vien grūts, bet arī nežēlīgs un asiņains: "*Kad sāku čempionātos likt uz tepiķa slavenos cīkstoņus, viņi pūlējās mani salauzt, sasist. Un, kad uz cirkus arēnas parādījās nīknais zvērs, kuram bija uzdots sakropļot manu miesu uz visiem laikiem, es zināju, ar ko man darīšana, un gāju droši tam pretī. Nedaudzās sekundēs tas kā akmens gulēja nosviests gar zemi. No tā laika es uzvarēju. Uzvara nāca ne tikai caur muskuļiem, bet arī ar smadzeņu palīdzību. Bieži pa naktīm neguļu un domāju, kādas kombinācijas, kādus paņēmienus pielietot nākošā dienā cīņā pret savu pretinieku. Dzīvā atmiņā man trīs stundas ilga cīņa, kas bija viens nepārtraukts*

izšķirošs moments. Tas bija manas cīkstoņa karjeras sākumā, kad satikos ar fenomenālu cīkstoni, kura vārdu minēt liedz man sportsmeņa ētika. No šīs cīņas rezultāta atkarājās viss turpmākais. Uzvara jāgūst – šo apziņu rūdīju tik ilgi, kamēr kļuva par pārliecību. Trīs stundas pagāja kā trīs minūtes. Es neredzu savu pretinieku, tikai jūtu viņu kā objektu, kas mani apdraud. Manas fiziskās, kā arī garīgās emocijas šķilās norietam ne Jāņa Leskinoviča, bet citas būtnes iemiesojumā. Tikai kad pasludināja uzvaru pēc punktiem, es sāku sevi aptvert, ieraudzīju milzīgo pretinieku, tiesnešus, asinīs nobrāzto miesu, sajutu locekļu sāpes, nogurumu un arī prieku: uzvara bija gūta, tālākais ceļš atbrīvots."

1923. gadā Ķelnē Jānis Leskinovičs ieguva Eiropas meistara nosaukumu, guva lielus panākumus Argentīnā un Brazīlijā. Tajā pašā gadā Madridē izcīnīja profesionālo cīkstoņu pasaules čempiona nosaukumu. 1924. gadā viņš panākumu atkārtoja Riodežaneiro, cīnījās Vācijā, Šveicē, Spānijā un Portugālē, uzvarēja Zelta jostas izcīņā Hamburgā (1928, 1930, 1931), Eiropas meistarsacīkstēs Prāgā (1929, 1930) un Rīgā (1931), īpašumā ieguva H. Eberlesa kausu un Dortmundas kausu (1928), uzvarēja Ščecinas un Hamburgas turnīros (1932). Hamburgas lielo Zelta jostu Jānis pārveda uz Rīgu un pēc Otrā pasaules kara nodeva Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejam.

Pēc Eiropas nāca Amerika, kas bija to laiku profesionālo cīkstoņu Meka. J. Leskinovičs cīnījās Buenosairesā, Sanpaulo, Riodežaneiro, Ņujorkā. Kādā viesošanās reizē astoņos mēnešos Jānis izcīnīja 117 uzvaras. Amerikā tika iepazīta un izstudēta sarežģītā brīvā cīņa, kas bija ļoti populāra šajā zemē. Argentīnā Jāni sauca par kaulu laužēju, jo viņa iemīļotākais cīņas paņēmiens bija supless, ko apguva jau 1912. gadā Pēterburgā, un šo efektīgo paņēmienu Amerikā vēl nepazīna. Savukārt Brazīlijā blondo latvieti nodēvēja par "balto lāci".

Eiropas laikrakstos parādījās telegrammas, kas vēstīja par jaunā cīkstoņa fenomenālajām uzvarām. Viņu sāka dēvēt par Lielo Jāni, kurš nu bija viens no pašiem stiprākajiem vīriem pasaulē! Jāņa svars bija 120 kilogrami, bet augums – 1,84 metri.

1924. gada latviešu Hērakls Dortmundā tikās ar profesionāļu karali Ivanu Poddubniju. Šī cīņa ar krievu milzi beidzās neizšķirti.

Bet jāstrādā bija daudz, jo spēks bez darba nenāk. Katrs rīts sākās ar vingrinājumiem 30 minūšu garumā un vieglu masāžu. Pēc vieglām brokastīm sekoja pastaiga pusotras stundas garumā. Katru priekšpusdienu Jānis cīnījās ar diviem treniņa pretiniekiem. Regulāri trenējās ar latviešiem – kolēģiem, labi pazīstamiem, draugiem, bet no sāncenšiem izvairījās. Pusdienās lietoja daudz sakņu, drusciņ gaļas, izvairoties no sāls un pipariem, lai nevajadzētu daudz dzert. Viegli varēja noēst pāris duču banānu vai divus trīs ananasus. Pēcpusdienā lasīja avīzes, cītīgi sekojot politikai, vai arī rakstīja vēstules. Kad necīnījās, tad pirms cirka ieturēja vakariņas, bet, ja bija jācīnās, palika neēdis septiņas stundas līdz dienas beigām. Pēc cīņas gaidīja silta vanna. Brīvajā laikā interesējās par sportu – tāpat kā skolas gados, kad nevienu futbola sacīksti vai boksu, vai laušanos garām nepalaida, ja tikai atlika laiks.

Jānis Leskinovičs pastāvīgi dzīvoja Berlīnē, bija vairāku pasaules cīkstoņu profesionālo organizāciju biedrs. Dzimtenē tika pavadīti tikai divi mēneši. Vēlākos gadus vasarās dzīvoja Jaunķermers. Labprāt brauca uz Latviju, kur alga čempionātos gan nebija tik liela kā ārzemēs, bet cirks bija pilns līdz pēdējai vietai, jo Lielais Jānis bija publikas mīlulis. Pēc uzvaras čempionātā Rīgā 1935. gadā J. Leskinoviča cienītāji savam Lielajam Jānim atsūtīja speciālu balvu – kurvi ar dažādiem augļiem. Viņu apjūsmoja ne tikai rīdzinieki. Ar puķēm Jāni apbēra gandrīz pēc katra čempionāta. Ziedus viņš klēpjai nesa mājās, un istabas pārvērtās dārzā, jo sievai Annai, ar kuru viņš uz turnīriem tālajās zemēs devās kopā, ļoti patika puķes. Spānijā, Madridē, zēnu bari uz ielas skrēja viņiem pakaļ un sauca: "Leskinovič! Leskinovič!" Jānis sevišķi mīlēja dzīvniekus, tāpēc katrā lielākā pilsētā apciemoja zooloģisko dārzu, izdalot cukuru, burkānus un maizi, bet neieredzēja korridu Spānijā – nežēlības dēļ pret dzīvniekiem.

Kādā Argentīnas kūrortā Jānis piedzīvoja vienu no neparastākajiem notikumiem savā dzīvē. Tā kā kopš bērnības viņš bija labs peldētājs, tad ūdenī bez atpūtas varēja atrasties kādas četras stundas. Kopā ar maza auguma argentīnieti aizpeldēja tik tālu jūrā, ka krasts vairs bija tikko saredzams. Šo piekrasti bieži apmeklēja haizivis. Pēkšņi dažu metru attālumā paspīdēja dzeltens zivs vēders. Jānis

saprata, ka cīnīties kailam bez naža bija pilnīgi veltīgi. Šausmīgais kustonis it kā spēlēdamies tuvojās un atkal attālinājās, spīdot saulē, un lēkāja ar milzīgu spēku Jāņa tuvumā. Pasaule izgaisa, un sākās cīņa ātrumā un izturībā. Jānis atjēdzās tikai pie kāda lielāka jūras akmeņa, pie kura bija atpeldējis arī mazais argentīnietis. Tikai tagad abi saprata, ka tā nebija vis haizivs, bet četrus metrus garš delfīns, kāds nekad nebija redzēts. Pēc šī atgadījuma Jānis nekad vairs nedeīvās nekādos peldējumos tālu jūrā.

1926. gadā aprīļa čempionātā Rīgā J. Leskinovičam pienācās pirmā godalga, jo cīņas viņš beidza bez zaudējumiem. Eleganto un apbrīnojamo pasaules čempionu Hansu Kavanu uzvarēja silēzietis Karšs. Tomēr žūrija nosprieda pirmo godalgu sadalīt starp Leskinoviču un Kavanu. Jānim tika dota iespēja izvēlēties – vai nu saņemt žetonu ar goda lenti nacionālajās krāsās, vai arī 30 000 rubļu. Un, kaut arī žetonam bija tikai pāris tūkstošu rubļu vērtība, Leskinovičs atstāja naudu Kavanam. Lielais Jānis mierīgi atteicis: "*Gan jau es nopelnīšu, esmu jauns. Latvietis nedrīkst atteikties no savas dzimtenes krāsām.*"

1927. gadā pēc cīņām Madrides un Lisabonas čempionātos Jānis startēja Argentīnā, kur Buenosairesā grandiozā čempionātā simt desmit dienu garumā piedalījās ap 50 pasaules labāko cīkstoņu (pelnīdams no 30 līdz 60 latiem dienā), un pēc punktiem izcīnīja otro vietu.

J. Leskinoviča lauri nedeīva mieru otram latvju Hēraklam, pasaules čempionam Ivanam Romanovam (ar šo pseidonīmu cīnījās latvietis Jānis Burmeisters), kas vēlējās ar preses starpniecību izaicināt uz cīņu savu tautieti. Pēc labākā latvju cīkstoņa nosaukuma Ivans Romanovs no Krievijas ieradās Rīgā. Cīņa notika skaistajā Ēdinburgas (tagad Dzintari) kūrmājas dārzā, kur uz koncerta estrādes bija ierīkots cīņas laukums. Un Jānis turpat divu stundu garajā cīņā uzvarēja otru Jāni! Publikas sajūsmai nebija gala – uzvarētāju uz rokām aiznesa līdz ģērbtuvēm.

1937. gada marta mēnesī atlēts demonstrēja cīņu Berlīnes Sporta pilī. Viņa pretinieks bija slavenais vācu smagsvars Steinke. Cīņa bija grūta, bet tomēr pretinieku, kā pats Jānis izteicās, viņš "nolocīja". Sacensību sarīkoja Vācijas valsts sporta vadība, lai vācu jaunatnei demonstrētu ideālu grieķu–romiešu cīņas paraugu.

1938. gadā ar lieliem panākumiem pagāja Londonas čempionāts, kas notika sporta pilī 15 000 skatītāju klātbūtnē. Tādi paši panākumi gaidīja latviešu cīkstoni Hamburgā, Geteborgā, Berlīnē un Vīnē. Tā paša gada aprīlī Rīgā pirms čempionāta Solomonska cirkā notika preses konference ar turnīra dalībniekiem. Jānis atstāja spīdošu iespaidu. Un pēc paša izteikumiem bija neparasti labā formā. Lai tie nebūtu tikai vārdi, viņš negaidīti piecēlās no krēsla un visu žurnālistu acu priekšā, it kā viņam nebūtu 120 kg, demonstrēja savu slaveno špagatu, fuatē un citus baleta trikus. Tāpat viņš visus pārsteidza ar lielisko cīņas mākslu un elpošanas tehniku, fenomenālu lokanību un kustību ātrumu.

Trīsdesmito gadu beigās Jānis uzstājās teatralizētos cirka priekšnesumos kopā ar aktieriem Ernestu Feldmani, Ellu Jēkabsoni, Voldemāru Švarcu un Augustu Mitrēvicu. Vēl 1940. gada sākumā Jānis piedalījās cirkā Jaungada programmā.

Pēc Otrā pasaules kara Jānis Leskinovičs darbojās klasiskās cīņas veterānu padomē, piedalījās sporta sacensībās kā Vissavienības kategorijas tiesnesis un cītīgi strādāja savā lielajā un priekšzīmīgi iekoptajā dārzā Pārdaugavā, Apūzes ielā.

Daudzus gadus viņa mājas guļamistabā pie platās koka gultas karājās melnā maska.

Lielais Jānis miris 1959. gada 14. jūlijā. Jāņa Leskinoviča atdusas vieta ir Pleskodāles kapos.

22 TĒVZEMES DĀRGUMI VIENĀ SĒTĀ. KAS TIE IR?

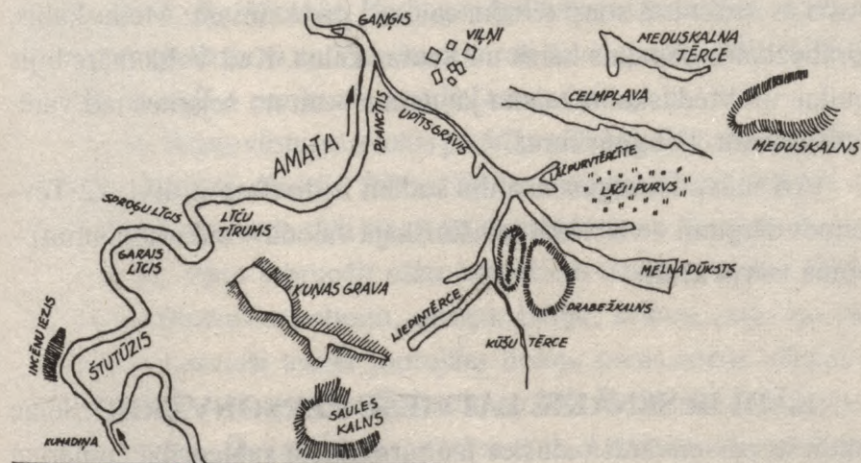
Divus pavasarus un divas vasaras staigājām pa Amatas vareno ieleju. Kāpām augstajās kraujās un nolaidāmies dziļajās gravās. Meklējām alas, mērījām iežus. Taujājām gravām un strautiem vārdus. Meklējām alām un iežiem senos, patiesos vārdus. Bet daudzi ieži un alas palika mēmi un noslēpumaini. Varbūt nekristīti? Bet varbūt karos un grūtos laikos vārdus pazaudējuši? Klausinājām desmitiem veco kārlēniešu, bet neviens nevarēja pasacīt, kā sauc gravu ar pāris kilometru garo strautu, kas sākas no Kārļu muižas dīķiem un Amatā ieplūst pret bijušo spēkstaciju. Strauts barojas no pazemes avotiem un, skriedams pa dziļo, ēnaino gravu, neizsīkst arī karstās vasarās. Lejasgalā pie Ainavu kraujas strautam

pār cietākām smilšakmeņu platēm ir 1,2 m augsts ūdenskritums. Vai tiešām šī grava Kārļu muižas daļā bija bez vārda? Tagad tās labā krasta nogāzē aug tik slaida dižegle kā baznīcas tornis – 36 m augsta, ar stumbra apkārtmēru trīs metri un vainaga diametru 11 metri. Neatliek nekas cits kā piedēvēt šai gravai Kārļu gravas nosaukumu.

Beidzot 1987. gada lietainā maija dienā, nākdami no Zvārtes ieža, iegājām Viļņu mājās, kur dzīvoja 1911. gadā dzimušais Voldemārs Mārtinsons. Viņš savā dzimtā šajās mājās esot jau ceturtā paaudzē.

Pirms tam tā bijusi muižas māja, un tad šeit dzīvojuši citi muižas ļaudis. Un Mārtinsonu tēvam ir saglabājies Viļņu sētas vecais zemes plāns no 1877. gada. Voldemārs Mārtinsons mums stāsta šīs zemes vārdus – mikrotoponīmus.

Ejot pa Amatas tecējumu, pie viņu robežām vispirms ir Saules kalns. Lejā pie Amatas ir Sila nora. Aiz tās asa dziļa Amatas cilpa kā maiss. To saukuši par Štutūzi. No pretējā krasta vienas cilpas āķī ietek Kumadiņa, otrajā slejas krūmiem apaugušais Incēnu iezis. Pļavu nākamajā upes cilpā saukuši par Garo līci. Pretējā krasta līkumā bijis Sproģu līcis. Tad sekojis Līču tīrums. Pie Viļņu mājām ir bijis Plancītis un Gaņģis. Bet visinteresantākās ir bijušas kalnu tērcu dūksnainās pļaviņas, kas stāvajās, mežonīgajās krastu kraujās iestiepās kā zaļi, slapji ceļi, kāpdami ar mūža mežu noaugušajos kalnos. Kuņas grava, Liepiņtērcē, Kūšu tērcē, Upītsgrāvis, Melnā dūkst, Lāčpurvtērcīte, Meduskalna tērcē, Vectēva dārziņš, Celmplava – tādi tur vārdi! Visas šīs tērcītes dabā saglabājušās arī šodien, kaut gan tās sen vairs neviens nepļauj. Bet tērces ir savdabīgi avotu

Viļņu sētas zemes plānā iezīmētās tērcu pļavas un Amatas līči ar Voldemāra Mārtinsona atmiņā saglabātiem vietvārdiem.

sūkņi stāvajā nogāzē un ar kokiem neaizaug. Tās dzīvo savus gad-simtu mūžus – mazas, bet nemainīgas. Un nevar tās apturēt ne jaunie laiki, ne bargākais sals. Vietām tērces dūšīgam pļāvējam tikai viena cirtiena platumā.

Bet kā tad tur varēja izzāvēt sienu, ja no abām pusēm koki un ēna cauru dienu un apakšā slapjš? – es iejaucos ar jautājumu.

– Ko nu, visu nopļauto zāli savāca un nesa lejā žāvēt saulē, – atbild Voldemārs. – Viļņiem bija 360 pūrvietas, tas ir 130 hektāri. Bet visi tie tīrumiem un pļavām nederīgi – stāvi krasti, noauguši ar mežu. Aramzemes pavisam maz.

Kāds tad bija darba tikums un darba mīlestība, ja izpļāva šauras, dūksnainas strēbeles stāvu kalnu nogāzēs un slapju zāli lielu gabalu nesa no kraujas lejā žāvēt!

Voldemārs Mārtinsons pats tikai ar savām rokām līdz karam ir paguvis uzcelt divstāvu mūra māju. Pie viņiem vasaras mēdzis pavadīt komponists un rakstnieks Marģeris Zariņš.

Māju saimnieks vēl pastāsta ļoti vērtīgu ziņu, ka pašu lielāko iezī Amatas lejteces kreisajā krastā tūlīt augšpus Veclauču tilta saukuši par Vanagu iezī. Bet O. Putriņš savā 1962. gadā izdotajā tūristu ceļvedī "Amatas straume" šo iezī aplam sauc par Egļu krauju. Tādu nosaukumu vietējie iedzīvotāji nekad neesot lietojuši. (Vanagu iezī nosaukumu vēlāk apstiprināja arī Brunis Vilnītis no Amatu mājām.) Arī Zvārtes iezīm pēckara laikos esot sakropļots vārds. Tas neesot nekāds Zvārtas iezis, bet jau senlaikos saukts Zvārtes iezis pēc tuvējām Zvārtes mājām, kas padomju laikā iznīkušas. Bet Viļņu zemē atsevišķus izciļņus (zemes ragus) milzum augstajā Amatas senkrastā starp tērcēm saukuši par kalniem: Meduskalns, Drabežkalns, Apaļais kalns un Saules kalns. Kad Voldemārs bijis puika, uz Meduskalna taisīta jāņuguns – un no šejienes tad varējuši saskatīt 22 ugunskurus.

Arī mūsu laimīgais skaitlis šodien ir divdesmit divi. 22 Tēvzemes dārgumi – vietvārdi (zinātniskajā valodā – mikrotoponīmi) – vienā latvju sētā!

KĀDI IR SENĀKIE LATVIEŠU PERSONVĀRDI? Senie latviešu personvārdi radušies jau pirmatnējā sabiedrībā apmēram

2000 gadu pirms Kristus. Daba tolaik cilvēkam šķita noslēpumainu spēku pilna. Tiem viņš cerēja pielabināties, saucot savus pēcnācējus apkārtējo priekšmetu, parādību un mitoloģisko personu vārdos – Saule, Auseklis, Austrā, Laima, Dēkla, Kārta u.c. Bet kopš indoeiropiešu tautu diferencēšanās mūsu priekštečiem dzīves degpunktā bijuši dažādi auglības kultī, un šo kultū objektus viņi izvēlējušies par bērnu vārdiem, lai tādējādi bērnus nodotu pielūgtu dievību aizgādībā. Tā kā auglības spēks piemita augiem un dzīvniekiem, tad to nosaukumus izvēlējās par bērnu vārdiem. Pēc latviešu folkloras materiāliem var secināt, ka no augiem aizgūtie populārākie personvārdi bijuši *Ozols, Liepa, Roze, Magone, Niedre, Smilga* u.c.; no kukaiņiem – *Bite un Skudra*, no putniem – *Dūja, Cielava, Čakste, Gaigala, Irbe, Kaija, Lakstīgala, Sniedze, Zile, Zube, Cīrulis, Gulbis, Vanags* u.c.; no dzīvniekiem – *Alnis, Cauna, Vilks*. Iecienītas bijušas šo vārdu pamazināmās formas. Tāpat bērni saukti arī pēc to fiziskajām un garīgajām īpašībām, pēc vecāku attieksmes pret jaundzimušo – *Rudais, Garais, Jaunulis, Gaide, Gribeķe, Prieks, Tīkate, Vesels, Vaidele* u.c. Arī vietvārdi bijuši bērniem vārdā, sevišķi upju un ezeru nosaukumi – *Mata, Aloksts, Krona, Venta, Daugava, Līmenis, Inesis* u.c.

Indriķa Livonijas hronikā minēti latviešu personvārdi: *Dotē, Drinivalde, Gaile, Made, Meluke, Paike, Talibaldus, Varidote, Varigribe, Veko, Utile* u.c. Tur atrodam arī virkni lībiešu vārdu: *Anno, Aso, Ilo, Vieco, Vade, Vesike, Valdeko, Kaupo, Imants*. Līdz mūsu dienām populārs palicis vienīgi *Imants*.

Vikingu sirotāji Latvijā atnesuši tādu vārdus kā *Svens, Andārs, Egils, Ēriks, Zigrīds, Ake*. Hadinga sāgā Saksis Gramatiķis stāsta par kuršu kungu *Lokeru* un Vidzemes karali *Anduanu* (ap 866.–894. g.), bet Frodi sāgā – par kuršu karali *Dorno* (10. gs.).

Senās Rīgas vēstures avotos parādās arī vārdi *Dravestave, Minte, Zedūne, Vaidele, Noudis, Pērse, Toute, Vesdots, Kaire, Jounele* u.c. Uz palamām norāda tādi vārdi kā *Garvēderis* un *Kurlamuša*.

13. gs. vācu iebrucēji sāka latviešiem uzspiest svēto vārdus, kas bija cēlušies no ebreju, grieķu, latīņu, krievu, poļu un vācu valodām. Latvieši tomēr joprojām lietoja savus senos vārdus un pavārdus. 17.–18. gs. Latvijā lietoti ap 200 vārdu, no kuriem populārākie bijuši *Ābels, Ādams, Aleksandrs, Andreass, Anna, Agata,*

Agnese, Alberts, Aleksis, Anastasija, Antonijs, Augustīns, Barbara, Benedikts, Brigita, Cecīlija, Katrīna, Kristīna, Klāra, Kordula, Kornēlija, Dominiks, Donats, Doroteja, Elizabete, Fēlikss, Georgs, Ģertrūde, Helēna, Jākobs, Johanness, Jozefs, Lūcija, Margarita, Marija, Magdaliēna, Marta, Mārtiņš, Matīs, Mihaels, Nikolajs, Otīlija, Paula, Pauls, Petrus, Fīlips, Regīna, Šolastika, Silvestrs, Sīmans, Stefans, Tekla, Teodors, Tomass, Valentīns, Valērijs, Viktorija, Viktors u.c.

Taču Bībeles svētie vārdi latviešiem bija sveši un nesaprotami; tos bija grūti arī izrunāt, jo latviešu valodā toreiz trūka tādas skaņas kā "f" un "h". Sākās kristīgo vārdu latviskošana. **Akatius** pārveidojās par *Akotu*; **Antonius** par *Anti, Antiņu, Teni, Tuni*; **Bernhards** par *Bierni*; **Didrihs** par *Didzi, Tici*; **Gothards** par *Galiņu*; **Gerhards** par *Ģedertu, Ģirtu, Ģietu*; **Heinrihs** par *Indi, Inti, Ingu, Indu, Ingusu* un *Induli*; **Georgs** par *Juri* un *Jurģi*; **Nikolajs** par *Klāvu, Klausu, Niklāvu, Niķu*; **Frīdrihs** par *Pidriķi, Prici, Sprīci, Trīci, Briģi*; **Kristaps** par *Čipu*; **Filips** par *Vīlipu, Pīlupu, Lipstu* u.c.

No sieviešu vārdiem **Agate** pārvērtās par *Apku, Ožu*; **Barbara** par *Babu, Barbu, Baibu*; **Sabīne** par *Bīni*; **Sibilla** par *Billi*; **Doroteja** par *Dārtu, Dori, Tiju, Tīgu, Ortu*; **Elizabete** par *Beti, Ebu, Ilzi, Līzi, Elzu*; **Hedviga** par *Edi*; **Katrīna** par *Kaču, Katri, Trini, Tružu, Tinci, Čibu*; **Kristīne** par *Ķerstu, Stīni, Kristu, Šķērstu*; **Helēna** par *Lieni*; **Marija** par *Māru, Māri, Mārdžu, Marinu, Mariķi, Marutu, Maiju*; **Zuzanna** par *Zuzi, Zani*; **Sofija** par *Sāpi, Čapu, Čiepu, Vīķu*; **Anna** par *Annužu*; **Eva** par *Ievu, Ievužu*; **Agnēze** par *Nēzi*; **Margarēta** par *Margrietu, Mārietu, Marģietu, Magi, Māguli, Mažu, Madžu, Grietu, Gričuku*; **Magdalēna** par *Madlienu, Madi, Madaļu, Madžuku*; **Natālija** par *Nastu* utt.

KĀDI IR POPULĀRĀKIE LATVIEŠU PERSONVĀRDI?

Jautājums vispirms jāprecizē ar pretjautājumu – kad? Kādā laikposmā? Vai visā latviešu tautas vēsturē? Vai 13. gadsimtā? Vai varbūt 20. gadsimtā? Vai starp visiem pašreiz dzīvojošajiem latviešiem vai starp pēdējā gada laikā dzimušajiem?

Personvārdu mode – kā jebkura mode – ir mainīga. Turklāt uz pirmajiem diviem jautājumiem daudz maz droši atbildēt nemaz

nav iespējams, jo ziņas, kas līdz mūsu dienām saglabājušās vēstures dokumentos, ir pārāk fragmentāras. Tiesa, neaptverot visu Latviju, varam izmantot samērā pilnīgus datus par atsevišķu pagastu, resp., muižu iedzīvotājiem; šie dati atrodami t.s. muižu revīziju listēs jeb sarakstos. Taču arī šajos sarakstos neatradīsim ziņas ne par 13., ne 14. gadsimtu, bet par 19. un dažiem iepriekšējiem gan. Lūk, piemēram, 1816. gadā Alsviķu pagastā dzīvojuši 88 Jāņi, 61 Pēteris, 58 Sīmaņi, 46 Juri, 40 Andreji. Savukārt starp sieviešu vārdiem populārākais ir bijis Anna – 78, seko Līze – 58, Ilze – 54, Grieta – 44, Marija – 41.

Attiecībā uz 20. gadsimtu varam secināt, ka ir viens personvārds, kura popularitāte stabili un nemainīgi turas visaugstākajā līmenī. Kurš tas ir? Nu, protams, Jānis – vārds ar daudzām atbilstēm citās valodās un tajā pašā laikā savdabīgs latviskuma simbols. Varam gan saskaitīt visu šobrīd dzīvojošo latviešu personvārdus kopā, gan skatīties, kādi vārdi visbiežāk doti bērniem mūsu gadsimta divdesmitajos, sešdesmitajos un astoņdesmitajos gados, gan vērot visjaunākā laika, piemēram, 1997. un 1998. gada vārddarināšanas modi: visos gadījumos Jānis ir visbiežāk sastopamais vīriešu personvārds.

Lai parādītu citu personvārdu salīdzinošo popularitāti, nevarēs iztikt bez nelielas skaitļu rindas. Un tā tad, ja saskaitām visus 1998. gada janvārī iedzīvotāju reģistrā uzskaitīto latviešu vīriešu vārdus, aiz 69 600 Jāņiem seko Andris – 21 700, tad Juris – 19 400, Edgars – 14 800, Aivars – 14 300, Māris – 13 800, Pēteris – 12 600.

Ja no minētā saraksta izdala atsevišķi divdesmitajos, sešdesmitajos un astoņdesmitajos gados dzimušos, tad aina ir šāda:

divdesmitie gadi – Jānis – 6397, Pēteris – 1958, Kārlis – 1394, Antons – 1378, Arvīds – 1328, Jāzeps – 1028, Arnolds – 961 (aiz personvārdiem minētie skaitļi rāda nevis visus šajā laikposmā dzimušos, bet gan tikai to, cik attiecīgajā desmitgadē dzimušo šī personvārda īpašnieku reģistrēts deviņdesmitajos gados iedzīvotāju reģistrā, tāpēc, piemēram, tas, ka skaitļi aiz divdesmitajos gados populārājiem vīriešu vārdiem (izņemot Jāņi) ir krietni mazāki nekā aiz tikpat populāriem sieviešu vārdiem, izskaidrojams ar to, ka attiecīgā vecuma vīriešu Latvijā un starp latviešiem pašreiz ir krietni mazāk nekā šī paša vecuma sieviešu);

sešdesmitie gadi: Jānis – 7051, Andris – 4940, Juris – 4050, Aivars – 3954, Māris – 3155, Aigars – 2774, Normunds – 2553; astoņdesmitie gadi: Jānis – 10 766, Edgars – 5334, Mārtiņš – 4861, Artūrs – 4095, Kaspars – 3967, Andris – 3767, Māris – 3591.

Savukārt starp personvārdiem, ko vecāki izvēlējušies saviem 1998. gadā dzimušajiem dēliem, populārākie ir Jānis – 257, Kristaps – 171, Edgars – 150, Artūrs – 144, Mārtiņš – 132, Emīls – 124, Roberts – 119.

Pārlūkojot vēlreiz atsevišķos laikposmus, redzam, ka sešdesmitos un septiņdesmitos gadus vieno Andris un Māris, bet astoņdesmitos ar deviņdesmito gadu nogali – Edgars, Artūrs un Mārtiņš (protams, nepieminot neiztrūkstošo Jāni). Vēl 14 personvārdu iekļuvuši starp 7 populārākajiem vīriešu vārdiem katrs tikai vienā no četriem aplūkotajiem laikposmiem. Tātad arī vīriešu personvārdu mode nav nemaz tik stabila kā varbūt varētu domāt, ja neņemtu talkā precīzus skaitļus.

Taču vēl svārstīgāka ir sieviešu vārdu mode, un šajā gadījumā arī vispopulārākais personvārds katrā no aplūkotajiem 20. gadsimta laikposmiem ir cits. Vispirms gan palūkosimies, kāda aina atklājas, ja saskaita visus iedzīvotāju reģistrā iekļautos latviešu sieviešu vārdus. Visbiežāk sastopamais – vēl gluži tāpat kā 1816. gadā Alsviķos – ir Anna – 18 700, seko Inese – 13 000, Ilze – 12 300, Kristīne – 12 200, Inga – 11 200, Dace – 10 300, Anita – 10 100. Un vēlreiz Anna atrodama sarakstā pašā sākumā starp divdesmito gadu populārākajiem vārdiem. Tātad 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā populārāko vārdu pāris tiešām bijis Jānis un Anna. Šāds vārdu pāris ir it kā simbolisks un simbola funkcijā sastopams arī dzejā:

Annai neticiet!

Viņa piekrāpa Jāni

pērnā gada sējas laikā...

[T. Treicis]

Aiz Annas divdesmitajos gados visbiežāk meitām doto personvārdu sarakstā seko Velta – 2985, Mirdza – 1963, Marija – 1933, Aina – 1767, Dzidra – 1587, Ausma – 1583.

Pēc četrdesmit gadiem – sešdesmitajos – pirmais septītnieks ir nomainījies pilnībā. Lūk, tas! Sandra – 3757, Inese – 3524, Iveta – 3267. Tad seko Inga – 2638, Anita – 2548, Dace – 2341, Ilze – 2184.

Pēc nākamā – uz pusi īsākā starplaika, t.i., astoņdesmitajos gados, saikni ar iepriekšējo posmu pirmā septītnieka ietvaros uztur Ilze, Inga un Inese, bet strauju popularitātes kāpumu 20 gadu laikā (vai pat tikai 10 gadu, kas šķir viena aplūkotā laikposma beigas no otra sākuma) ir piedzīvojuši divi jaunie saraksta līderi: Kristīne – 5651, Līga – 3663. Tad seko Inga – 3545, Ilze – 3251, Ieva – 2925, Inese – 2819, Linda – 2772.

Savukārt no astoņdesmitajiem gadiem līdz pat 1998. gadam joprojām savu vietu iecienīto personvārdu saraksta sākumā saglabā Linda, Ieva un Kristīne, taču līderis ir atkal cits, proti, Laura (193 vārdošanas gadījumi 1998. gadā; arī iepriekšējā 1997. gadā Šis vārds reģistrēts visbiežāk). Tad seko Linda – 147, Diāna – 137, Elma – 125, Ieva – 117, Kristīne – 109, Santa – 106.

Tātad, kā redzam, nav neviena tāda sieviešu personvārda, kas starp vispopulārākajiem būtu pārstāvēts ilgāk nekā divos laikposmos (no četriem aplūkotajiem). Toties 16 vārdi saraksta sākumā sastopami katrs tikai pa vienai reizei. Tas ir vēl viens pierādījums tam, cik mainīga ir latviešu personvārdu mode, un tam, ka par atsevišķu vārdu salīdzinošo popularitāti varam runāt tikai saistījumā ar kādu noteiktu laika periodu (vēlams – ne garāku par desmit gadiem, bet personvārdu zinātniskai izpētei veltītos darbos maksimālais laikposms, ko analizē kā vienu veselumu, parasti ir pieci gadi).

(Izmantoti Oskara Štrodaha un Ināras Eņģeles apkopotie statistikas dati.)

KĀ LATVIEŠIEM UZVĀRDUS DEVA? Jau senajiem latviešiem radās nepieciešamība izcelt individu pārējo vidū ar kādu raksturīgu pazīmi. Tam labi noderēja iesauka vai pavārds, ko parasti izvēlējās pārējie sabiedrības locekļi. Ģimenes lokā bērnus sauca pēc tēva un mātes (Kārļa Juris vai Marijas Jānis), bet vecākus savukārt pēc viņu bērnu vārdiem (Pētera tēvs vai Māras māte). Šī

paraža latviešu ģimenēs sastopama arī mūsu dienās. Iesaukas un pavārdus piešķīra atkarībā no vecuma, dzīves gudrības, rakstura, dzīves vietas, dzīves apstākļiem, nodarbošanās veida utt. Piešķirtās iesaukas cilvēka dzīves laikā varēja arī mainīties. Dažreiz aiz godbijības pret kādu cienījamu vai ievērojamu senci viņa iesauku vai pavārdu ļaudis labprāt glabāja no paaudzes paaudzē. Tāpēc nav iespējams skaidri atšķirt personvārdus no iesaukām un māju vārdiem. Iesaukas un pavārdus nevar uzskatīt par uzvārdiem, kas ir apstiprināti ar likumu un pāriet attiecīgajā dzimtā no paaudzes uz paaudzi.

Un tā – kad 1817. g. 25. augustā Kurzemē, 1819. g. 26. martā Vidzemē un 1861. g. 19. februārī Latgalē pasludināja zemnieku brīvlaišanu, tiem tika doti uzvārdi, kurus mainīt vairs nebija iespējams. Vidzemes un Kurzemes civilgubernatori un Rīgas militārais gubernators uzvārdu došanā noteica stingru kārtību. Vidzemes zemnieku likumā teikts: "*Tai policijas valdīšanai par atvieglināšanu iekš uzlūkošanas un ļaužu pavaldišanas ir vajadzīgs, ka katra zemnieka cilts saviem kristības vārdiem vēl vienu uzvārdu pieliek un ka arīdzan katris vientulis, kas pats par sevīm zina un savas lietas pats valda, sevīm tāpat tādu uzvārdu pieņem. Jo pēc tiem kristības vārdiem vien, kas tik daudziem ir tie paši, nevar vis labi izšķirt un pazīt visus pagasta ļaudis. Tas uzvārds, ko katris sevīm būs pieņēmis, tad vairs nav pārmijams ar citu bez valdīšanas paļaušanas. Pēc šiem tādiem uzvārdiem tie ļaudis, kas ir izraudzīti uz brīvlaišanu, tiek uzņemti vārdu rullē.*"

Uzvārdu varēja izvēlēties dzimtas vecākais pārstāvis, un uzvārds attiecās uz visiem dzimtas pēctečiem. Par uzvārdiem bija ieteikts izvēlēties pieklājīgus latviskus vārdus, māju vārdus un vispār – jēgpilnus vārdus. Netika ieteikts pieņemt tādus vārdus, kas "zināmām muižnieku pamīlijām iraid", kas jau ļoti izplatīti vai kas veidoti no tēva vārda, pievienojot tam patronīmiskas izskaņas –ēns, –āns, –sons, –ovs, –ičs, –ins, un no vārdu deminutīvformām.

Arī tā laika avīzēs un kalendāros ir ievietoti padomi par latviešu uzvārdu pieņemšanu:

"Ja tu, godīgs lasītāj, sevīm uzvārdu gribi pielikt, tad lūko uz to, ka tu nepieņēmi tādu uzvārdu, ko jau cits ir pieņēmis, jo tad tavu cilti nevar nošķirt no cita cilvēka cilts. Tādēļ arī sava tēva

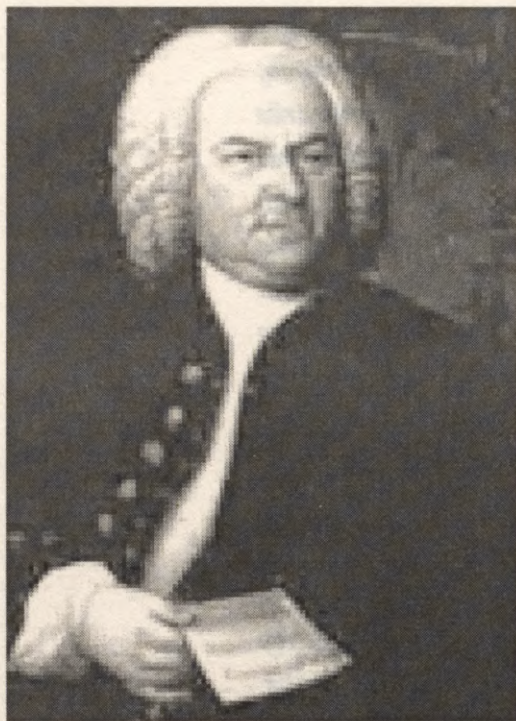
krustavārdu nepielieci sevim par uzvārdu, jo tik daudz ļaužu jau to ir darījuši, ka tagad gan tāds pulks Ādamsonu, Jansonu, Klāssonu, Pētersonu, Reinsonu ronās, ka turpmāk viņu ciltis labi nevarēs izšķirt savā starpā. (Mēs pieliekam vēl šo padomu: neuzņemies sevim nekādu polisku jeb vācisku vārdu, caur to sevi par poli jeb vācieti pacelt domādams, kā daži ar labprāt dara, bet godā savu latviešu valodu un tautu, kas patiesi godinājami, un izlasies kādu skaidru latviešu vārdu.) Vel meklē sevim tādu uzvārdu dabūt, kam arī kāda saprašana būtu klāt, proti, kas kaut kādu lietu iezīmē; jo tādi vārdi allažiņ daudz lētāki paturami nekā tādi, kam tikai skaņa vien un kas neko neiezīmē, kam nekāda saprašana nav klāt."

"Gan nevienam nav aizliegts, jo mīlīgas uzrunāšanas dēļ, sava uzvārda galam vēl pielikt kādu -iņš, vai -its, tā kā daži nosaucas Auniņš, Ezlts, Kraukliņš, Gailīts, Aseriņš, Grundulīts, Ozoliņš, Koklīts, Kalniņš, Kauliņš. Bet mēs tomēr domājam, kad pats savu vārdu raksta, tad lai to raksta skaidri: Auns, Ezis, Kraukls, Gailis, Asers, Grundulis, Ozols, Koklis, Kalns, Kauls; tā kā jo katris savu krustavārdu raksta: Kāris un Pēteris, jebšu gan citi ļaudis šo Kārli un Pēteri mīlīgi uzrunādami, saka: Kārliņš un Pēteriņš."

Tomēr muižnieku vara Latvijā bija tik stipra un patvaļīga, ka likumi un noteikumi ne ikreiz tika ievēroti. Uzvārdu izvēles tiesības nereti tika ierobežotas, un uzvārdus deva dzimtkungs pats. Tā kā muižnieki vēlējās latviešus pārvācot, daudz tika dots vācisku uzvārdu, bet Latgalē pareizticības un katolisma ietekmē – daudz krievisku un polisku uzvārdu.

Ar uzvārdu piešķiršanu pamatos izveidojās latviešu personvārdu sistēma, kas sastāv no vārda un uzvārda, turklāt vārdu noteikti lietojot pirms uzvārda. Kādu laiku 19. gs. daži latvieši gan, pakalparot vāciešiem, lietoja uzvārda ģenitīvu pirms vārda, piemēram, Laubes Indriķis, Pūriņu Klāvs u.c.

KURŠ J. S. BAHĀ SKANĀDARBS TAPIS PĒC KURZEMES MUIŽNIEKA PASŪTĪJUMA? Kurzemē jau 15. gadsimta beigās (1492) bija ieceļojusi Vestfāles muižnieku dzimta Keizerlingi. Gadu gaitā dzimta sazarojās un saradojās gan ar Firksiem, gan Mēdemiem, kā jau daudzas Baltijas vācu muižnieku dzimtas.

Johans
Sebastians Bahs

Keizerlingiem piederēja muižas Blīdenē, Padurē, Grobiņā, Oktē un vēl kur citur. Keizerlingu dzimtā bija raksturīga nosliece uz mākslu, mūziku, literatūru. Viņu pilis bija bagātas ar mākslas darbu kolekcijām. 19. gadsimtā no Keizerlingiem nākuši zinātnieki, filosofi, rakstnieki. Viņi bijuši diplomāti un augsti ierēdņi Krievijas impērijas galmā, bet grāfs Arhibalds Pēteris Teofils Keizerlings (1882–1951) bija Latvijas brīvvalsts admirālis (1927–1931).

18. gadsimtā viens no ievērojamākajiem dzimtas locekļiem bija Hermanis Kārlis Keizerlings (1697–1764), kurš dzimis Blīdenē. Viņš bijis labi izglītots, studējis vairākās Vācijas universitātēs un ļoti labi ieredzēts Kurzemes hercogienes Annas galmā, bija tās

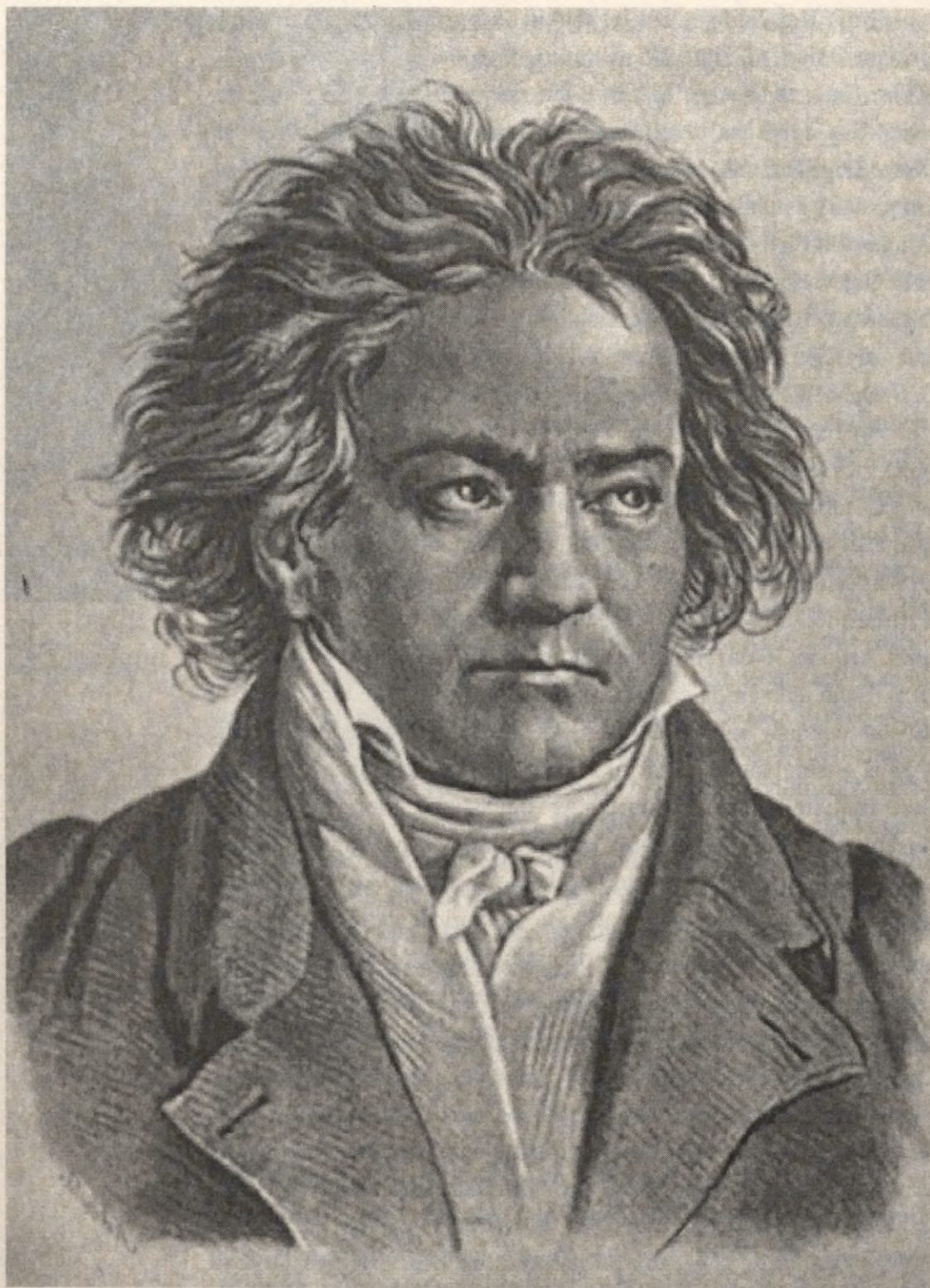
kambarjunkurs. Kad 1730. gadā Anna kļuva par Krievijas carieni, Keizerlings sekoja viņai līdzī uz Pēterburgu, tika iecelts grāfa kārtā un ieņēma nozīmīgus diplomātiskus posteņus Saksijas, Polijas un Vīnes galmā. Būdams Krievijas sūtnis Drēzdenē, viņš iepazīna Johana Sebastiāna Baha mākslu, un tā viņu dziļi saviļņoja. Keizerlings izmantoja savu ietekmi karaļa Augusta galmā, lai Baham piešķirtu galma komponista titulu. Interesanti, ka dokumentam par 1736. gada 19. novembrī Baham piešķirto nosaukumu pievienota piezīme, ka dokumenta oriģināls izsniegts grāfam Keizerlingam, lai tas to pasniegtu Baham.

Keizerlingi bija mākslas un mūzikas cienītāji. Grāfam Keizerlingam bija savs galma pianists, kas grāfu visur pavadīja, – jauns puisis Johans Teofils Goldbergs (1727–1756). Dzimis Kēnigsbergā, viņš jau pusaudža gados nokļuva dienestā pie grāfa Keizerlinga. Uzturoties Drēzdenē, Goldbergs papildinājās klavesīnspēlē pie J. S. Baha dēla Vilhelma Frīdemana, kurš tolaik strādāja Drēzdenē. Vēlāk Keizerlings vēlējās, lai Goldbergs mācītos arī pie paša Johana Sebastiāna. Bahs esot augstu novērtējis Goldberga klavesīnista dotības. Baha laikabiedru vērtējumos Goldbergs nosaukts par vienu no apdāvinātākajiem Baha skolniekiem.

Grāfs Keizerlings esot ļoti cietis no bezmiega. Lai palīdzētu grāfam iemigt, vēlajās vakara stundās Goldbergam bijis jāmuzicē. Keizerlings tādēļ esot lūdzis Bahu uzrakstīt tieši šim nolūkam variācijas, un Bahs, domājams, 1742. gadā to esot arī izdarījis. Keizerlings ļoti mīlējis šo skaņdarbu, dēvējis par savām variācijām un pastāvīgi lūdzis Goldbergu vakaros to atskaņot. Baha biogrāfs Johans Nikolauss Forkels (1749–1818) min faktu, ka grāfs pateicībā par variācijām esot Baham uzdāvinājis zelta kausu ar simts luidoriem. Tomēr īsta apstiprinājuma, vai tā ir patiesība vai vienīgi skaista leģenda, nav. Pirmajā Goldberga variāciju iespaidumā J. S. Baha "Klaviervingrinājumu" pēdējā daļā nav nekādas norādes par iespējamu veltījumu, un arī pats nosaukums "Goldberga variācijas" ieviesies tikai 19. gadsimtā.

Goldberga variācijās izmantotā tēmas melodija ir dzimusi jau gadus desmit agrāk par variācijām, un tā atrodama J. S. Baha sievas Annas Magdalēnas nošu burtnīcīnā – sarabandas rakstura ārijā. Pirmiespiedumā Bahs nav nosaucis darbu par variācijām, bet gan par "Āriju ar 30 dažādiem pārveidojumiem". Šis darbs ir vienīgais J. S. Baha tāda veida skaņdarbs variāciju formā, pie tam arī tas ir tuvāks čakonai vai pasakaljai nekā klasiskajai variāciju formai. Ārijas – sarabandas tēma tikai it kā pavīd variācijās, kas ir ar ļoti individualizētu raksturu. Ar fantastisku meistarību Bahs visam variāciju ciklam cauri izvadījis kanona paņēmieni. Katra trešā variācija ir kanons, pie tam kāpjošā secībā. Ar neizsīkstošu fantāziju veidoti atsevišķu variāciju raksturi. Ir variācijas dejas – sarabanda, lendlers, žiga, ir variācija fugeta, ir pat uvertīra. Tādēļ arī saprotams, ka grāfs Keizerlings Goldbergam vakaros bieži lūdzis atskaņot nevis visu ciklu, bet atsevišķas viņa iemīļotas variācijas.

KĀDA BIJUSI TALSU MĀCĪTAJĀ K. AMENDAS LOMA L. VAN BĒTHOVENA DZĪVĒ? Karls Ferdinands Amenda (1771–1836) dzimis Lipaiķos un bijis mācītāja dēls. Viņa tēvs, ieceļojis Kurzemē no Prūsijas, bija tiem laikiem izglītots cilvēks, darbojies kādu laiku arī par Jelgavas pilsētas ģimnāzijas

Ludvigs van Bēthovens (A. Klebēra portrets)

konrektoru. Dēla izglītībai viņš nežēloja pūles. Amenda bija muzikāls, mācījies Jelgavā pie Kurzemes hercoga galma kapelmeistara F. A. Feihtnera (1741–1822). Kā tajā laikā daudzi vācbaltu jaunieši, pēc ģimnāzijas beigšanas Amenda dodas studēt uz Vāciju – uz Jēnas universitāti un kopā ar Neretas mācītāja dēlu G. H. Mīlihu (1773–1837) vairākus gadus pavada ceļojumos pa Eiropu, uzturas Francijā, Šveicē un beidzot 1797. gadā nokļūst Vīnē. Viņu par priekšā lasītāju pieņem firsta Franča Jozefa Lobkovica namā, arī par mājskolotāju nesen mirušā Volfganga Amadeja Mocarta ģimenē. Vīnē Amenda muzicējis amatieru koncertos.

1798. gadā kādā mājas koncertā Amenda iepazīstas ar Bēthovenu. Plašās Ludviga van Bēthovena biogrāfijas autors A. V. Teijers (1817–1897) šo notikumu attēlo šādi: *"Mājas koncertā izmeklētai sabiedrībai laiku kavē lociņinstrumentu kvartets. Kāds no vēriņģajiem klausītājiem pāršķir nošu lapu uz pirmā vijolnieka pulsts. Pēc brīža vēlreiz. Kad opuss galā un atskan delikāta plaukšķināšana, jaunais mūziķis atskatās, lai tencinātu par laipno pakalpojumu. Bēthovens! Lapu pāršķīris Bēthovens! Ievijas saruna. Nākamajā dienā viņi tiek atkal. Un sākas nebeidzamas pastaigas un kopīgas sarunas."*

Kopīgi pavadītais laiks ir īss, jo 1799. gadā Amendam nākas pamest Vīni un atgriezties Kurzemē, bet nu mācītāja darbā. Atvadoties Bēthovens dāvā viņam savu 1. stīgu kvartetu Fa mažorā ar sirsnīgu ierakstu: *"Pieņem šo kvartetu kā mazu mūsu draudzības zīmi. Cikkārt Tu to spēlē, atceries mūsu kopīgi pavadītās dienas un tāpat, cik ļoti labs Tev bijis un vienmēr būs Tavš patiesais un sirsnīgais draugs Ludvigs van Bēthovens. Vīnē 1799. g. 25. jūnijā."* Kvarteta ir ļoti skaista lēnā daļa, par kuru Amenda zinājis stāstīt, ka Bēthovenam tai iedvesmojusi Šekspīra traģēdijas "Romeo un Džuljeta" kapličas aina.

Vairāk abi draugi nav tikušies, un starp viņiem pastāvēja vienīgi vēstuļu apmaiņa. Atgriežoties Kurzemē, pa ceļam Amenda un Mīlihs 1799. gada 12. novembrī snieguši koncertu Rīgā. Amenda atskaņojis čehu komponista F. Ēka vijoļkoncertu, bet abi ar Mīlihu spēlējuši duetus un variācijas ģitārai un vijolei. Tās arī ir vienīgās ziņas par Amendas turpmāko muzikālo darbību. I. Breģe vēl pie-

min viņam veltīto 1835. gadā Jelgavā izdoto pirmo dziesmu ciklu latviešu valodā – G. H. Mīliha "Mūsu Grietiņa".

Bēthovens, lai arī kopā pavadītais laiks bijis īss, Amendam bijis ļoti pieķēries. To apliecina viena no būtiskākajām bēthoveniādes vēstures lappusēm – Bēthovena vēstule Amendam 1801. gada 1. jūnijā. Tieši Amendam Bēthovens kā pirmajam uztic savas briesmīgās nelaimes – kurluma pazīmes, kuras viņš tik ļoti slēpj no citiem. Varbūt tāpēc, ka Amenda nepiederēja Vīnes elegantajai, dzīvespriecīgajai, bet diemžēl tik nežēlīgajai sabiedrībai. Bēthovens raksta:

"Tu nepideri pie Vīnes draugiem, nē. Tu esi viens no tiem, kurus radījusi mana dzimtā zeme. Cik bieži es ilgojos Tevi redzēt savā tuvumā, jo Tavs Bēthovens ir dziļi nelaimīgs, saslēpies pret dabu un Radītāju. Ne vienu vien reizi esmu pēdējo nolādējis par to, ka viņš savus radījumus pametis sīku nejaušību varā, un tādēļ visskaitākie ziedi bieži tiek nolauzti un iet bojā. Zini, ļoti pasliktinājusies manas būtnes pati cēlākā daļa, mana dzirde, šīs pazīmes jutu jau agrāk, kad Tu dzīvoji pie manis, bet es to slēpu. Tagad ir kļuvis vēl ļaunāk. Vai varēšu izveseļoties – tas ir nākotnes jautājums..."

Bēthovens lūdz Amendu nevienam neko neminēt par atklāto noslēpumu. Cik Amenda viņam bijis tuvs, liecina vēl citi vēstulē teiktie vārdi:

L. Van Bēthovena
vēstule Talsu
mācītājam
K. Amendam

Utin von 12ten
April 1815. III

Utin v. l. m. g. K. Amenda!

Ich habe heute ein
Keyperling die Primel an dich
mit ein paar Kugeln. Ich würde
am liebsten dich in die
glückliche, die für dich
besten best sein die mich nicht
ein, für ein wenig ein
I. Amenda für ein wenig

"Pašreiz šeit ieradies Stefans Broinings, mans jaunības draugs. Es viņam bieži esmu stāstījis par Tevi, teicis, ka Tu, kopš esmu atstājis savu dzimteni, esi viens no tiem, kuru izraudzījusi mana sirds... Ak, Amenda, ja pēc pusgada mana slimība izrādīsies nedziedināma, tad es saukšu Tevi, Tev būs jāpamet viss un jānāk man palīgā, tad es ceļošu, un Tu būsi mans pavadonis..."

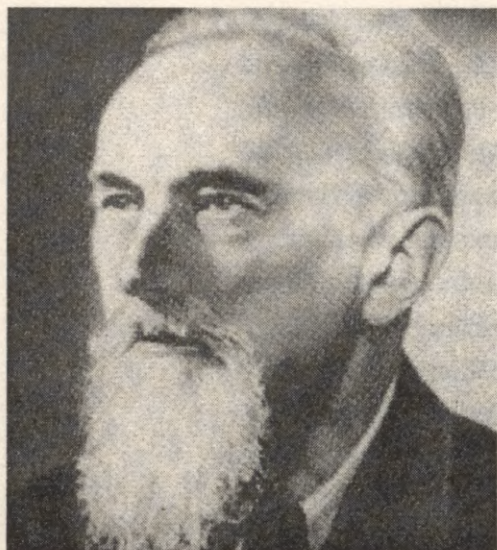
No abu tālākās sarakstes saglabājušās tikai divas vēstules un kāda zīmīte. Kabiles dzimtkungs grāfs H. Keizerlings apmeklēja Bēthovenu Vīnē un atvedis Amendam komponista 1815. gada 12. aprīlī rakstītu vēstuli: "Šīs vēstules atnesējs grāfs Keizerlings apmeklēja mani un atmodināja atmiņas par Tevi. Tu nāc man prātā tūkstoškārt... es varu teikt, ka dzīvoju gandrīz viens..."

Sagadījies, kā šī vēstule ceļā izmainījies ar Amendas 1815. gada 20. martā savukārt Bēthovenam rakstīto vēstuli. Amenda aicina Bēthovenu doties mūzikas ceļojumā: "...Tu varētu apmeklēt ziemeļus un savā ceļojumā caur Jelgavu un Rīgu nonāktu līdz Pēterburgai. Kā Tevi saņemtu! Tad es steigtos Tavās rokās, atvestu tevi uz dažām dienām pie sevis – ak, es laimīgais!..." Abu draugu velmē reiz tikties tomēr nekad vairs nepiepildījās...

K. Amenda nav atstājis literārus darbus. Viņa dzīve ritējusi mierīgi. No 1802. gada Amenda bijis mācītājs Talsos, no 1821. gada – Kandavas iecirkņa prāvests, konsistorijas asesors, vēlāk padomnieks. Apprecējies ar šveicieti Žaneti Benuā, bijis labs ģimenes tēvs un aizsaulē aizgājis 1836. gadā. Viņa piemiņu glabā kapakmens Talsu pakalnā.

K. Amendas gaitu pētnieks R. Skrābāns un komponists V. Dārziņš izvirzījuši hipotēzi par iespējamību, ka Amenda Bēthovenam nosūtījis latviešu tautas melodijas. Skrābāns min 1926. gadā Talsu apkaimē pierakstīto "Šim vasara, tam vasara", V. Dārziņš turpat dziedāto "Grieze grieza rudzīšos", kas intonatīvi ir ļoti tuvas Bēthovena klaviersonātes opus 57 (Appassionata) lēnās daļas tēmai. Tā ir pārdroša un vilinoša, bet diemžēl vēl neapstiprinājusies hipotēze.

KĀDĒĻ PALIKA NEUZRAKSTĪTA ALFRĒDA KALNIŅA OPERA "INDULIS UN ĀRIJA"? Lugu "Indulis un Ārija", ko Rainis pats nosauca par "jaunības traģēdiju", dzejnieks pabeidza

Alfrēds Kalniņš

1911. gada novembrī, un jau tā paša gada beigās tā iznāca Pēterburgā A. Gulbja apgādā. 1912. gada aprīlī notika lugas pirmizrāde Jaunajā Rīgas teātri, izraisot ļoti dziļu sabiedrības ievērību. Alfrēdā Kalniņā tūlīt pamodās vēlme rakstīt operu ar šo sižetu. Jau pāris gadu Kalniņam bija veidojusies sarakste ar abiem dzejniekiem Šveicē. Uz Aspazijas 15 gadu darbības jubileju Kalniņš viņai bija dāvinājis solodziesmu "Saulains stūrīts" un kordziesmu "Pa negaisa joņiem", kas abas tika izpildītas svinīgajā sarīkojumā 1913. gada martā Cīrihē. A. Kalniņš atmiņās raksta:

"Saņēmu pateicības rindiņas no abiem, paretam arī brīnišķīgi jaukus atdzejojumus vācu valodā, un šajā ziņā viņi ar Blaumani likās nepārspējami. Kad parādījās "Indulis un Ārija", tad lūdzu plašo darbu pārstrādāt operai, ko Rainis arī apsoliya, man samērā ātra laikā piesūtot visu I cēlienu un II cēliena ievadkori arī."

1914. gada jūnijā Alfrēds Kalniņš kopā ar sievu devās ārzemju ceļojumā, apmeklēja Austriju, Vāciju, Itāliju un Šveici un ieradās arī Kastanjolā pie Raiņa un Aspazijas. A. Kalniņš gribēja Rainim parādīt jau sacerēto mūziku un izlūgties libreta turpinājumu. Viņš raksta:

"Es pats piedāvājos ar savu mūziku iepazīstināt, un, kad mani trīs klausītāji bija apsēdušies, sāku spēlēt, šur tur paskaidrojot arī, jo labi dziedāt vai imitēt kora balsis nespēju. Cēliens vilkāms pusstundu, un, kad nobeidzu, Rainis likās ļoti apmierināts, minēja vietas, kuras tam sevišķi patikušas. Sekoja pārrunas par tālāko. Rainis solījās sūtīt tekstu un ne tikai pa cēlienam, bet uzreiz vairāk, lai es varētu visu pārredzēt, nākt ar priekšlikumiem arī, jo I cēliens bija rakstīts bez mazākām pārgrozībām no manas puses. Jautri izšķīrāmies, un devos tālāk pilns cerību, ka "Indulis" būs, būs drīz, būs viss!"

Ka Alfrēda Kalniņa mūzika Rainim tiešām patikusi, apliecina arī paša dzejnieka atmiņas par šo tikšanos:

"Vēl Kastanjolā – mums par lielu prieku – mūs apciemoja mūsu mīļais Alfrēds Kalniņš ar kundzi un ieinteresējās par "Induli un Āriju" kā operas libretu. Sāku strādāt pie šī darba, un pirmo

cēlienu arī komponists pārcēla mūzikā. Bet jau pie otrā cēliena, kuru es vēl nobeidzu, abi sākām apgurt, un darbs tā palika nepabeigts. Pirmā cēliena mūzika, ko dzirdējām paša komponista uz klavierēm priekšā celtu, bija brīnum dzidra un skaista." Un tālāk Rainis turpina: "Līdzīgs liktens jau agrāk bija piemeklējis "Uguni un nakti", par kuru interesējās Melngailis. Ne labāk gāja arī vēlāk "Pūt, vējiņi" kā libretam."

Pēc Kalniņa atmiņām notikumu gaita bijusi mazliet citādāka, un galvenais vaininieks gan būs bijis pasaules kara spējais uzliesmojums. Tas tūlīt pārtrauca Kalniņu pāra ceļojumu, juku pilnajā Berlīnē Kalniņš vēl piedevām nozaudēja čemodānu. Tas vēlāk nokļuva pie Raiņa Kastanjolā un Rīgā atgriezās tikai pēc sešiem gadiem. Tikpat nenoteikta kļuva sarakste un sūtījumi. A. Kalniņš raksta:

"Nesaņēmu nevienas rindiņas, un šajā ziņā šie pieci gadi pagāja neproduktīvi. Vienu otru vaļēju karti saņēmu te latviski, te franciski rakstītu. Nacionālās operas atklāšanas 1919./20. gada sezonai A. Frīdenbergs un viņa Operas kompānija mani skubināja dot oriģināloperu. Sameklēju "Baņutas" tekstu un uzrakstīju 1918./19. gadā. Rainis pēc pārbraukšanas man neko nepārmeta, jo biju bez vainas."

Raiņa atklātnēm kara laikā no Šveices ir mazliet mīklains saturs. 1916. gada 24. februārī dzejnieks raksta: "Operas teksta 2. cēliena man šie vairs nav. 3. cēliens nav vēl rakstīts, abi būtu jāraksta par jaunu. Vai Jūs to vēlaties? Un kad? Jūsu ceļa soma vēl šie." 1917. gada 6. februārī Rainis nosūta Kalniņam dažus dzejoļus, bet par "Induli" tik piemin: *"Tagad guļu uz gultas, bet, kad celšos, lūkošu taisīt 3. cēlienu "Indulim un Ārijai".*" Nav skaidrības, kur būtu palicis II cēliena librets.

Ir paradoksāli – un to atzīmē savā grāmatā par A. Kalniņu arī A. Klotiņš –, ka par pirmo Kalniņa operu faktiski bija lemts kļūt "Indulim un Ārijai", kuru komponists bija jau ieskicējis, domās izlolojis. Tās vietā pirmā tapa "Baņuta", būtībā it kā gadījuma darbs, kas tomēr izvērtās par spilgtu notikumu un operu ar skatuvisku noturīgumu. Kalniņš sirdī tomēr saglabāja zināmu rūgtumu par nepabeigto darbu, to liecina rindas viņa atmiņu rokrakstā par Raini un Aspaziju:

"*"Indulis" kā operas teksts (fragments) iespiests Kopoto, rakstu 8. sējumā. Tādu es viņu komponēju, arī II cēliena sākumu. Kur tālākais II cēliens, kuru dzejnieks esot uzrakstījis? Nav tāda! Vismaz manās rokās tāds nenonāca, man sagādājot daudz rūpju un neļaujot strādāt. Tādā apnikuma brīdī savu cēliena uzmetumu saplēsu un iemetu uguni."*

Ka tas varētu būt noticis pēc 1920. gada jūnija, liecina A. Kalniņa vēstule Rainim 1920. gada 12. jūnijā. Komponists dzejniekam jautā par "Induļa" tālāko tekstu, sākot ar III cēlienu. Viņš pat ierosina uzticēt libreta sarakstīšanu kādam citam. Vēstulē minēta varbūtēja iespēja vispirms komponēt operu "Pūt, vējiņi!".

Acīmredzot pēc atgriešanās Latvijā, aizņemts ar sabiedriskiem pienākumiem, pieķēries jaunām iecerēm, Rainis vairs nevēlējās atgriezties pie kādreizējā. Ar tādu kā piespiešanos viņš pat esot rakstījis prologu "Induļa un Ārijas" iestudējuma pirmizrādei 1920. gada 19. novembrī Dailes teātrī. Tāda ar zināmu rūgtumu izskan iespējami pirmās Alfrēda Kalniņa operas vēsture. Savas atmiņas par Raini A. Kalniņš noslēdz ar elēģiskām rindām: "*Katru reizi, kad eju uz Meža kapiem, iegriežos pie Raiņa kapa...*"

KURŠ IR PIRMAIS LATVIEŠU KINEMATOGRĀFISKAIS ROMĀNS? Par tādu uzlūkojams Jāņa Sārta (1905–1980) romāns "Fabrikas mantiniece", ko Valtera un Rapas apgāds izdevis 1931. gada beigās (titullapā gan 1932. gads). Darbs ir ar laikmetīgu sižetu; galvenā problēma – cīņa starp latviešu un cittautiešu kapitālu. Centrā – tekstilfabrikanta meita Antra Kaspare. Taču romāns galvenokārt iezīmīgs ar moderno māksliniecisko izveidojumu. Tas uzrakstīts tagadnes laika formā, kas darbam piešķir gan dinamismu, gan klātesamības ("notiek pašlaik – mūsu acu priekšā") efektu. Teikumi ir īsi, aprauti. Izmantoti vārdu pārnese uz nākamo rindu, tāpat tēlu pārnese epizožu sasaistei. Rakstnieks bieži maina darbības vietas, skatījuma punktus (tuvplāns, vidējais plāns), kas šo romānu tuvina kinoscenārijam. Var teikt, ka autora redzējums ir kinematogrāfisks. Piemēram:

Mašīnas strādā, pa dziju straumēm mālštās strādnieku draudu dūres, un austuvē: ņirb knaģīši, spoles zib, svītraini audekli tinas, un audēji aizrāvušies lasa skejlapas.

Un tirdzniecības kantori, lieliski atzvēlies, sēž dubultzodis žīds un lasa saņemto korespondenci. Ievibras tālruņa belzenītis, tirgotājs paceļ trūbiņu.

Viens radnieks vadu otrā galā stāsta sekojošo:

Musinātāju ieved policijas iecirkni. Viņš stūrgalvīgi atsakās sniegt paskaidrojumus.

Dubultzodis īsi pārdomā, tad tiksmīnādamies sverkšķ acis, pasmaida tā, it kā: "Nodomi izdevušies apmierinoši, izņemotniecīgu traucējumu".

Radinieks vaicā: "Kas darāms tālāk?"

"Uzpērc pāris spējīgākos strādniekus, kas var sagatavot streiku."

Centrāles telefonistes pirksti automātiski izrauj savienojuma tapiņas.

Dubultzodis atlaižas mīkstajā krēslā un pārmet vienu kāju pār otru.

Raksturīgi, ka kinematogrāfiskumu kā J. Sārta romāna būtisku iezīmi uzreiz uztvēruši romāna recenzenti (Ed. Virza, A. Baumanis, O. Liepiņš, Ž. Unams u.c.), gan vērtējot to atšķirīgi. Oļģerts Liepiņš Jāņa Sārta jaunos rakstības paņēmienus kopumā vērtē pozitīvi. Turpretī Ed. Virza domā, ka šī prozas maniere "Fabrikas mantinieci" nākusi par ļaunu: "Romāns rakstīts, turoties pie kinematogrāfiskā principa, kur aina ātri seko aintai. Caur to Sārta pēdējais romāns daudz ko zaudē no savas vērtības. Kinematogrāfam taču nav nekā kopīga ar romānu, kas balstās uz pavisam citiem principiem nekā filma." Lai gan, kopumā ņemot, kritika par šo Jāņa Sārta eksperimentālo prozas darbu bijusi itin laba, rakstnieks savā turpmākajā jaunradē vairāk turējies pie latviešu klasiskās epikas tradīcijām.

KĀDI IR LATVIEŠU IZLOKŠŅU NOVADI? Mūsu latviešu valodu nebūt nerunā visur vienādi. Katrā Latvijas novadā tai ir savas īpatnības. Nelielā apvidū runāto valodas paveidu sauc par izlokšni. Vēsturiski izlokšnes veidojušās dzimtbūšanas laikā, kad mūsu senčiem nebija tiesību mainīt dzīvesvietu un viņi no paaudzes paaudzē dzīvoja vienas muižas novadā. Mūsdienu latviešu valodniecībā par izlokšni uzskata viena pagasta teritorijā (pēc 1939. g.

administratīvā iedalījuma) runāto valodas paveidu, kaut gan atšķirības vērojamas arī tajā, it sevišķi, ja kādas pagasta daļas iedzīvotāji ir piederējuši pie citas draudzes vai arī tos no pārējās pagasta teritorijas šķīruši meži, purvi, upes vai ezeri.

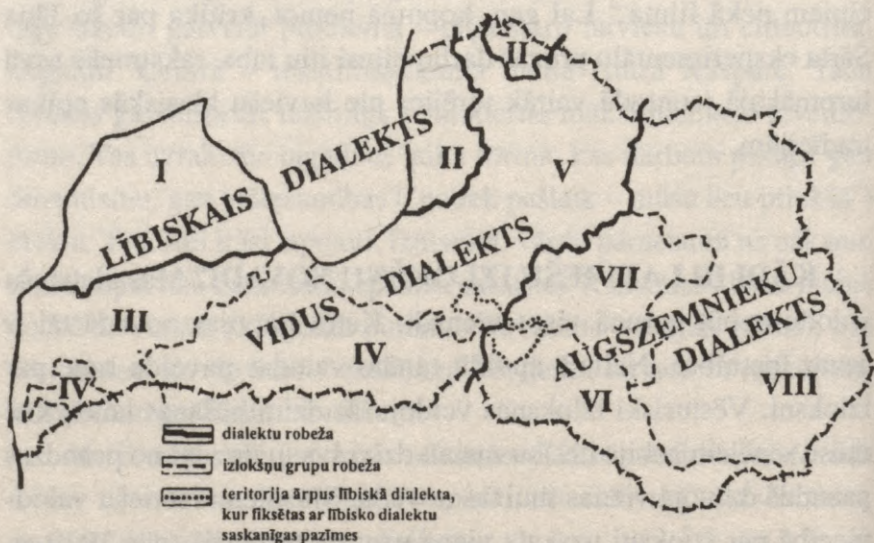
Radniecīgu izlokšņu kopumu sauc par **dialektu**. Mūsdienās Latvijā ir pāri par 500 izlokšņu un pēc raksturīgākajām kopīgajām pazīmēm tās apvieno trijos dialektos – **vidus, lībiskajā un augšzemnieku**.

Vidus dialektu runā Vidzemes vidienē, Zemgales līdzenumā un daļā Kurzemes (uz dienvidiem no Kuldīgas). Tā kā uz vidus dialekta pamata veidojusies latviešu literārā valoda, šai dialektā atšķirību no literārās valodas ir vismazāk. Tomēr arī vidus dialektā izdalāmas 3 izlokšņu grupas: **Vidzemes vidus** izlokšnes (ap Valmieru, Valku, Cēsīm, Smiltēni, Baldoni, Ropažiem), **zemgaliskās** izlokšnes (Zemgales līdzenumā un vietumis Kurzemes dienvidrietumos, piemēram, Gramzdā, Priekulē, Bārtā) un **kursiskās** izlokšnes (uz dienvidiem no Upmales, Gudeniekiem, Kuldīgas, Kables).

Viena no spilgtākajām pazīmēm, pēc kuras pateiksim, ka runātājs nāk no Cēsu vai Smiltēnes puses, būs izskaņas *-īna, -īc (-īns)*, piemēram, *meitīna, žagatīna, dancīc, piedarbīc*. Savukārt, ja kāda vecākās paaudzes runātāja valodā vēl dzirdēsim anaptiksi jeb patskaņa iespraudumu aiz līdzskaņa, piemēram, *zir^ags, dar^abs, var^ati*, tad droši varam teikt, ka viņa dzimtā izlokšne ir Zemgalē. Anaptikse, iespējams, ir saglabāta zemgaļu cilts valodas īpatnība. Bet

Latviešu valodas dialekti un izlokšņu grupas:

- I – Kurzemes lībiskās izlokšnes;
- II – Vidzemes lībiskās izlokšnes;
- III – kursiskās izlokšnes;
- IV – zemgaliskās izlokšnes;
- V – Vidzemes vidus izlokšnes;
- VI – Zemgales sēliskās izlokšnes;
- VII – Vidzemes sēliskās izlokšnes;
- VIII – latgaliskās izlokšnes

kursisko izlokšņu runātāji skaņu savienojumus *-ar-* un *-er-* izrunās kā lauzti intonētus *-ār-* un *-ēr-*, piemēram, *dārps* (*-bs*), *kārsts*, *dzērt*, arī *i-* skaņas vietā *v* un *b* priekšā teiks senāko *u*, piemēram, *zuve* 'zivs', *suvēns* 'sivēns', *duj* 'divi'.

Lībisko dialektu runā Vidzemes ziemeļrietumos un Kurzemes ziemeļu daļā. Lībiskajā dialektā izšķir **Vidzemes lībiskās** un **Kurzemes lībiskās** jeb **tāmnieku** izloksnes. Pēdējās savukārt iedala dziļajās un nedziļajās lībiskajās izloksnēs. Kurzemes lībiskās izloksnes veidojušās uz pārlatvinātās kuršu valodas bāzes, un tās spēcīgi ietekmējusi lībiešu valoda, bet Vidzemes lībiskās izloksnes – krustojoties Vidzemes vidienas izloksnēm ar lībiešu valodu.

Viena no raksturīgākajām lībiskā dialekta īpatnībām ir gala zilbju patskaņu un divskaņu saīsinājums vai zudums, piemēram, *up*, *lap*, *māt*, *brāls*, *runat*, *mazgates* 'mazgāties', kā arī patskaņu iespraudums, piemēram, *egil* 'egle', *guders* 'gudrs'. Lībiskajās izloksnēs sieviešu dzimte parasti tiek aizstāta ar vīriešu dzimti vai arī sieviešu dzimtes lietvārdus tuvāk apzīmē vietniekvārdi vīriešu dzimtē, piemēram, *tie sēns* 'sēnes', *tas Emm*, *mātam* 'mātei'. Darbības vārda 3. personas formu attiecina uz visām personām, piemēram, *es*, *tu*, *viņč/viš*, *mēs*, *jūs*, *viņ iet*, *ēd*.

Arī starp Kurzemes un Vidzemes lībiskajām izloksnēm ir vērojamas atšķirības. Kurzemes lībiskajās izloksnēs atšķirībā no Vidzemes lībiskajām izloksnēm sastopamas daudzas kursisko izlokšņu īpatnības, kā mīkstinātais *ŗ*, piemēram, *garŗš*, *jūŗ*, paglābtais *u* *v*, *b* priekšā, piemēram, *suvans*, *duban*. Dažas ar lībisko dialektu saskaņīgas pazīmes fiksētas arī vairākās izloksnēs gar Daugavu (Rembatē, Lēdmanē, Lielvārdē, Sērenē, Secē).

Augšzemnieku dialektu runā Augšzemē, Vidzemes austrumdaļā un Latgalē – teritorijā, ko apdzīvojušas senlatviešu ciltis – sēļi un latgaļi. Augšzemnieku dialektā nošķiramas divas izlokšņu grupas – **sēliskās** un **nesēliskās** jeb **latgaliskās**. Kā sēliskās, tā latgaliskās izloksnes iedalāmas dziļajās un nedziļajās. Sēliskās izloksnes var dalīt arī **Zemgales sēliskajās** (Augšzemē) un **Vidzemes sēliskajās** izloksnēs.

Dziļās sēliskās izloksnes runā galvenokārt Augšzemē, pie tām pieder arī Atašiene un daļēji Līvāni Latgalē un Lubāna Vidzemē.

Nedziļās sēliskās izloksnes kompaktu areālu veido Vidzemes dienvidaustrumos, kā arī Augšzemes rietumos. Raksturīgākās sēlisko izlokšņu īpatnības – kāpjošā intonācija, piemēram, *grošds, nāšda*, un pārskana, piemēram, *kāudze, kāept*.

Dziļās latgaliskās izloksnes runā visā Latgalē un Vidzemes ziemeļaustrumos (ap Alūksni, Gulbeni). Nedziļās latgaliskās izloksnes ir dažas Ziemeļaustrumvidzemes izloksnes (Gaujiena, Trapene, Sinole, Lizums, Galgauska, Jaungulbene).

Augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes no literārās valodas atšķiras visvairāk – gan fonētiski, piemēram, ar patskaņu izrunu (*lopa, muosa, zierhi, reits, ūga, dāls*), līdzskaņu vieglu mīkstinājumu jeb palatalizāciju *i, ī, e, ē, ie, ei* priekšā (*l'ikt', lab'i, šīva*), gan arī ar daudzām senām morfoloģiskajām parādībām, piemēram, vēlējuma izteiksmes formām (*es ītum, tu ītim, jys, jei ītu, mes ītumem, jjus ītumet, jī, juos ītu*), ar saglabātiem darbības vārdu pagātnes *avā*-celmiem (*runova, dūmova*) un *ē*-celmiem (*nese, vede* u.c.).

Taču stingru robežu starp dialektiem novilkt nevar, jo starp tiem parasti ir t.s. pārejas izloksnes. Tuvāki savā starpā ir vidus un lībiskais dialekts, bet vairāk atšķirīgs ir augšzemnieku dialekts. Vidus un lībiskā dialekta runātājus mēdz saukt par leļzemniekiem jeb lejas latviešiem, bet augšzemnieku dialekta runātājus – par augšzemniekiem jeb augšlatviešiem.

Mūsdienās izloksnes gan nivelējas, gan arī literārās valodas ietekmē strauji zūd. Taču darbojas arī pretējs process – izloksnēm ir tendence saglabāties, it īpaši Latgalē, kur to veicina arī vēsturiski izveidojusies latgaliešu rakstu valoda.

Ir pēdējais laiks apzināties izloksni kā vērtību, jo izloksnes glabā sevī lielus leksikas jeb vārdu krājuma dārgumus, kuri var būt avots kā valodas vēstures pētniekiem, tā arī literārās valodas bagātināšanai. Atliek tikai vēlēties, lai mēs vairāk smeltos no šī avota skaidruma un sargātu izloksnes kā mūsu valodas saknes. Saudzēdami tās, mēs darīsim bagātāku mūsu valodu un būsim bagātāki paši.

KRIŠJĀNIS BARONS UN VIŅA DZIMTA. Krišjāņa Barona dzīve tuvojas rietam un ir iespiests viņa mūža darba "Latvju dainas"

pēdējais sējums, 1916. gadā Rainis un Aspazija raksta pateicības vēstuli, kuru noslēdz vārdi: "*Jūs, mīlais tēvs, kas esat nākošās paaudzes priekštecis tāpat kā pagājušās pēctecis, nu apvienojat viņas nemirstības loku – Jūs zināt, ka šī tauta, kas pārcietusi 700 gadu negantākās verdzības un necilvēcības spaidus, tagad vairs nevar iet bojā. Mūsu mēli var likt klusēt un locīt to svešās valodās, bet mūsu ausīs skanēs Jūsu krātās dziesmas, un mūsu sirdīs viņas atbalsosies.*"

Krišjānis Barons bija viena no spilgtākajām personībām laikā, kad sāka veidoties latviešu nacionālā literatūra, zinātne, māksla un kad tās veidotāji sāka apzināties savas folkloras un etnogrāfijas bagātības kā ceļa maizi gājienā uz kultūrtautas tapšanu. Viņš dzīvoja līdz latviešu kultūrai no tās pirmajiem neatkarīgajiem soļiem līdz laikam, kad radušies simtiem talantīgu mākslinieku. Viņš ir viens no mūsu pirmajiem dzejniekiem. Viņš ir viens no mūsu pirmajiem zinātņu popularizētājiem. Un viņš bija cilvēks, kas, ilgus gadus šķirts no dzimtenes, tomēr spēja veikt mūsu nacionālajai identitātei tobrīd svarīgāko darbu – apkopot un izdot milzīgo tautasdziesmu krājumu sešos sējumos jeb astoņās lielās grāmatās.

Tāpat kā laikabiedri, Krišjānis Barons nāk no pašiem zemākajiem sabiedrības slāņiem – zemniekiem, pie kuriem piederēja gandrīz visi latvieši. Ziņas par viņa dzimtu un priekštečiem saglabājušās vienīgi ģimenes nostāstos un visai skopos ierakstos baznīcas grāmatās. Vecvectēvs Mārtiņš ģimenē daudzīnāts kā nepārspējams vilku mednieks. No šiem nostāstiem viņš ienāk arī Krišjāņa atmiņās: vīrs ar veclaiku šauteni kramenīcu no kārtiņām saslietā būdā mežā, naktī, vilku vidū. Lodes izšautas, vilki bāž purnus pa kāršu starpām, bet mednieks tos pārmāca ar ieroča resgali.

Vecaistēvs Ansis palicis ļaužu piemiņā kā veiksmīgs saimnieks un lielisks zirgkopsis, kuru apskaudis pat tā dzimtkungs – Struteles muižnieks. Stāsta, ka savas izveicības un iznesības dēļ viņš ieguvis Barona iesauku, kas 19. gadsimta 30. gados nostiprinājusies kā ģimenes uzvārds. Viņa dēls Juris – nākamais Krišjāņa tēvs – nācis pasaulē 1796. gadā, un pieaugušam viņam jāuzsāk kalpa gaitas. Viņš apprec Ajaslauku saimnieka meitu ar tolaik diezgan bieži sastopamo, bet tagad tik neparasto vārdu – Enģele. Jaunā ģimene kalpo Maikužu mājās, un, kā visiem precētiem kalpiem, viņiem ir

trejkārši pienākumi: darbs muižas laukos un rijās, darbs saimnieka tīrumā un darbs savā zemes gabalā. Jo kalps saņem nevis algu un uzturu, bet zemes gabalu dienišķās maizes audzēšanai, govīs, cūku un aitu uzturēšanai. Tie ir grūti gadi. Cits pēc cita nāk pasaulē septiņi bērni, nākas izslimot slimības, pieredzēt neveiksmes tīrumā un kūtī, izjust trūkumu. Juris cīnās savā tīrumā, saimnieka un Struteles muižas zemē, Enģele reizēm gluži izmisusi darbojas mājās saimniecībā ar bērnu pulciņu. Māte rāj un mīļo. Māte ievada praktiskajā dzīvē, no agras bērniecības iemāca iztikt ar pašu spēkiem. Mātei līdzīti tekot gan mājas darbos, gan tīrumā, ātri izveidojas priekšstati par apkārtni, sadzīvi. Nemitīgā uzzināšana, iepazīšana, simtiem "kāpēc?" skaidrošana 19. gadsimta sākumā zemnieku bērniem ir pirmā un bieži vien arī vienīgā skola. Šajā izglītošanā iespējams ir līdzeklis ir mātes teiktā vai dziedātā tautasdziesma.

Grūtajā dzīvē meklējama garīgo atbalstu, Enģele izdomā, ka tādu viņai varētu sniegt dievvārdi, un pierunā Juri iegādāties "Dziesmu un lūgšanu grāmatu". Tiesa – lasīt neprot ne Enģele, ne citi apkārtējie. Bet viņa ir izlēmusi iemācīties un atrod kādu muižas skrīvera sievu, kas pa svētdienām viņai ierāda burtus un burtošanu. Tā Enģele kļūst par vienu no pirmajām grāmatu lasītājām Strutelē un šajā mākslā drīz vien iemāca arī bērnus. Jau drūmajos klausu laikos viņi aug ar plašāku garīgo apvārsni, un daži vēlāk kļūst par cienījamu kultūras darbinieku dzimtu pamatlicējiem. 1835. gads Baronu ģimenē ir pagrieziena laiks. 31. oktobrī pasaulē ierodas astotais bērns – pastarītis Krišjānis, Krišņš. Un Struteles muižas īpašnieks ir ievērojis Jura lietpratību darbos un aicina viņu par muižas pārliuku – vagaru. Amats nav tīkams, un daudzie saimnieciskie pienākumi nedod iespēju kaut cik biežāk uzturēties ģimenes vidū, taču izrādās, ka Juris prot lietišķi un mierīgi izkārtot visus darbus. Kad muižnieks Hernalers saņem savā pārvaldīšanā Īles muižu Dobeles tuvumā, viņš pārceļ uz turieni arī Baronus.

Tā nu Strutelē un Īlē paiet Krišņa agrīnie gadi, kur darba dzīve un atbildība par padarīto sākas jau sešu septiņu gadu vecumā ar ganu gaitām. Arī tām ir noteikta secība: zosu, cūku, beidzot govju ganīšana. Te veidojas arī tuvība dabai, kas ar savu daudzveidību modina vēlēšanos izprast parādību būtību un dod iespēju iedziļināties ūdeņu, mežu un lauku savdabībā un skaistumā. Kad nākas

"Teļus sargāt viņā birzē,/ Sivēnus tur arumos", tad ir īstā reize maukt stabules, strautos taisīt dzirnaviņas, dziedāt līdzi strazdiem, klausīties lakstīgalu un meklēt vārdus savu jūtu izteikšanai.

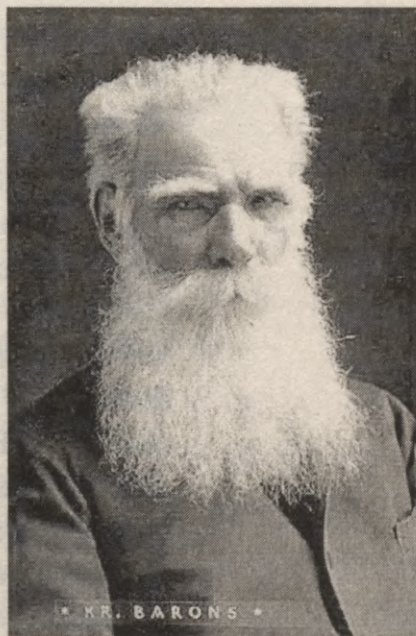
Dzīve Īlē tomēr nav ilga. 1884. gada pavasarī Juris Barons, celdamies pāri Ventai, lai veiktu kādu svarīgu darba uzdevumu, iekrīt ledainā palu ūdenī, smagi saslimst un no slimības gultas vairs nepieceļas. Kā novēlējums Krišjānim paliek tēva piekodiņājums – pastarīti bez skolas neatstāt.

KUR PAGĀJA KRIŠJĀŅA BARONA MĀCĪBU GADI?

Pirmās mācības Dobeļe, kuras vada kāds ķesteris, un pēc tam Īlē pie galdnieka ir neveiksmīgas. Taču tad, kad pēc tēva nāves Krišjānis pārceļas dzīvot uz Dundagu pie precētās māšas Kristīnes Kronbergas, zēnam izdodas nonākt vienā no tā laika labākajām pagastskolām. Par skolotāju Kubeles skolā strādā kādreizējais Dundagas kučieris Ernests Dinsbergs (1816–1902), kurš pašmācības ceļā naktsstundās bija ieguvis savam laikam plašas zināšanas.

Dinsbergs skolēnos ieaudzina ticību saviem spēkiem un izglītības visvarenībai. Krišjāņa Barona tuviniekus viņš pārliecina, ka zēns jāsūta mācīties uz apriņķa skolu Ventspilī. Šeit viņu audzinātāji 1852. gadā ieteic Kurzemes ģenerālgubernatoram kā kandidātu vietējā muižnieka apmaksātām mācībām Jelgavas ģimnāzijā. Muižnieka dotais finansējums gan turpinās tikai gadu, taču Barons par labām sekmes saņem stipendiju un piepelnās kā mājskolotājs.

Academia Petrina audzēkņi apgūst vācu, krievu, latīņu, grieķu valodu, vēsturi, matemātiku, ģometriju, fiziku, ģeogrāfiju u.c. priekšmetus. Krišjāni Baronu īpaši saista labi iekārtotā observatorija. Protams, nebūtu nekāds brīnums, ja viņš tāpat kā tie nedaudzie latvieši, kam 19. gadsimta vidū bijusi iespēja izglītoties vācu skolās, atteiktos no savas tautības un kļūtu par vācu muižniecības interešu aizstāvi. Taču nelielā, bet skarbā dzīves pieredze un laiks Kubeles skolā veido viņā citus uzskatus par inteliģences sūtību. Viņš jūt kopību ar savas "tautas

celmu" un dzīves virsuzdevumu redz darbā, "lai latvju tauta kā tāda nostātos līdzās vācu un citām tautām. Priekš tam vispirms bija vajadzīgs, lai vairāk mācīti un izglītoti latviešu vīri nešķiras no savas tautas, bet atklāti par savas tautas locekļiem atzīstas un savus spēkus viņai ziedo, t.i., aktīvi ņem dalību pie tautas pacelšanas tiklab garīgā, kā materiālā ziņā." Ar šo apņemšanos Jelgavas ģimnāzijas absolvents 1856. gada janvārī dodas uz Tērbatas universitāti, kur atrod vairākus studējošus latviešus, starp tiem arī labākos domubiedrus – Krišjāni Valdemāru (1825–1891) un Juri Alunānu (1832–1864).

Izveidojas studējošo latviešu pulciņš, kura dalībnieki apņemas "pēc iespējas strādāt tautas druvā, tautas labā un rūpēties sevišķi par to, lai izglītība un pārticība tautā vairotos". Krišjānis Barons viņu pārliecību tēlaini atspoguļojis savā populārākajā dzejolī "Kalna strauts":

*Mazs avots kalnā ceļas
Un saulei pretī smaid,
Un jautri straujus viņus
Uz krēslu leju raid.
Tam prātā auglīgas druvas,
Kam spirtas rasas trūkst,
Tas sapņo no paradīzes dārza,
Kur dzīvības koks pats žūst?*

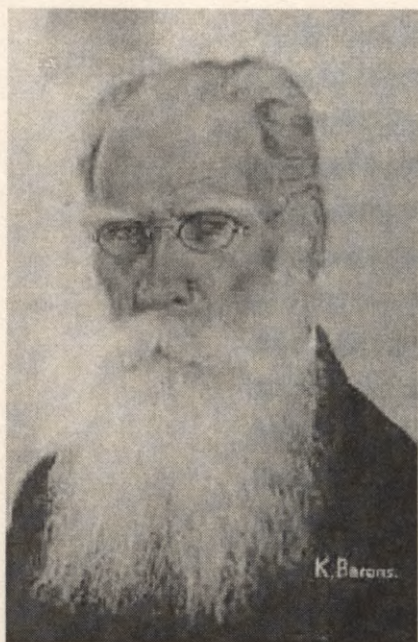
Zīmīgas šo mērķu realizācijas ziņā ir izvēlētās studiju nozares, kas pārstāv tobrīd latviešiem gluži svešas un tomēr jaunos laikos nepieciešamas profesijas. Krišjānis Valdemārs – tautsaimnieks, Juris Alunāns – valodnieks un tautsaimnieks, Krišjānis Barons – matemātiķis un astronoms. Drīz vien studijās apgūtās zināšanas viņi sāk paust jaunajā laikrakstā "Mājas Viesis". Krišjānis Barons šeit lasītājus iepazīstina ar Visuma uzbūvi, 122 meteoroloģiskām parādībām, dzīvnieku valsts īpatnībām, dzimtenes ģeogrāfiju, sava laika tehnikas sasniegumiem. Pārsteidz autora prasme rast kontaktu ar lasītājiem, piemēroties neskolotā zemnieka zināšanām, ikdienas dzīves uztverei, tautas humoram. Tā apcerē "Saule", tās lielumu skaidrodams, students raksta:

".. ja kādā paaugstā baznīcas tornī uzkāpuši, galvu pa lodziņu izbāžam un ļaudis zemē uzlūkojam, tad mums lielu lielie vīri kā mazi puikas izskatās un melderu šķimeļi mazāki nekā māju kēveles – nu apdomā, ka mēs no Saules vairāk nekā 20 miljonu jūdžu tālu esam nost. Tur nav brīnums, ka tādā tālumā mums tā aplam lielā Saule tik niecīga izskatās, ka dažam zēnam prāts kāro to rokā grābt un par ripu brūķēt."

Tērbatā nostiprinās arī Krišjāņa Barona interese par folkloru. Te spēcīgu stimulu dod ziņas par igauņu folkloristu darbu, gatavojot "Kalevipoega" izdošanu, un iepazīšanās ar hronikām, etnogrāfiskiem un vēsturiskiem rakstiem par Baltiju un tās tautām. 1857. gadā Krišjānis Barons raksta savu pirmo folklorai veltīto apceri. Viņš pārtulko latviski divas igauņu teikas un publikācijas priekšvārdā uzsver nepieciešamību vākt latviešu tautasdziesmas un teikas, *"lai šī dārgā vectēvu piemiņa mūžam nezustu"*.

KĀ KRIŠJĀNIS BARONS KĻUVA "POLITISKI NEUZTICAMA" PERSONA? Tērbatas studentu līdzdalība "Mājas Viesī" nav ilga. Vācu muižnieki, kuri pretojas latviešu izglītošanai un līdz ar to arī neatkarības dziņu attīstībai, izdara spiedienu uz avīzes redaktoru Ansi Līventālu, un tas atsakās no daudzsološajiem autoriem vispirms no Krišjāņa Barona, tad arī no Jura Alunāna un Krišjāņa Valdemāra. Draugus vācu presē sāk dēvēt par jaunlatviešiem, un šis vārds, kā norāda Barons, *"toreiz nebija tik nevainīgs, kā mums tagad liekas; tas nozīmēja vecās iekārtas apgāzējus un vēl ilgu laiku noderēja par aizrādījumu policijai"*.

Pēc studiju beigšanas Krišjānis Valdemārs un Juris Alunāns dodas uz Pēterburgu, un 1862. gada sākumā viņiem pievienojas arī Krišjānis Barons. Jaunieši cer uz krievu sabiedrības atbalstu, lai apkarotu vācu muižnieku privilēģijas Baltijā, un viņiem tiešām arī izdodas dabūt atļauju jauna laikraksta izdošanai, kas sākumperiodā nav atkarīgs no muižniekiem paklausīgā Rīgas cenzora. "Pēterburgas Avīzes" kļūst par pirmo demokrātisko latviešu preses izdevumu, kas par savu mērķi izvirza gadsimtiem nomāktos latviešus gatavot aktīvai saimnieciskai, sabiedriskai, kultūras dzīvei.

"Pēterburgas Avīžu" izdošanā Krišjānis Barons iesaistās ar apbrīnojamu prieku. Valdemāram daudz laika aiziet, aizstāvot laikrakstu pret uzbrukumiem no Baltijas muižnieku puses, kuri itin drīz tomēr panāk, ka rakstu cenzēšana nonāk viņu rokās. Juris Alunāns smagi slimo un 1894. gada pavasarī mirst. Līdz ar to Krišjānim Baronam nākas veikt gandrīz visus avīzes izdošanai nepieciešamos pasākumus.

"Viņš pa reizei tur izdara patiesi it visu: saraksta, sastāda, izsūta. Viņš turpat starp manuskriptiem un avīžu pakām bauda dažu nakti arī savu īso miera brīdi. Viņš ir tikpat kā bite ziedos; pavasaris jau visapkārt, un viņam tas sniedzas līdz pašai sirdij," – tā faktiskā redaktora darbu vērtē literatūrvēsturnieks Teodors Zeiferts.

"Pēterburgas Avīzēs" Krišjānis Barons vērš plašumā "Mājas Viesi" sāktu zinātnes popularizēšanu. Turpinās lasītāju iepazīstināšana ar Visuma un zemeslodes uzbūvi – *"Krītošas zvaigznes"*, *"Jauna komēta jeb astaiņa zvaigzne"* u.c. Ir raksti, kas izklāsta fizikas un ķīmijas likumus, skaidro bioloģiskas parādības, piemēram: *"Kas ir gaisis?"*, *"Kas ir uguns un kas caur degšanu notiekas?"*, *"Vējš"*. Virkne sacerējumu informē par tehnikas attīstību un pieredzi saimniekošanā: *"Kādā gada laikā būs būves kokus un baļķus cirst?"*, *"Lini un linu gatavošana"*, *"Par zemkopību Japānā"*. Raksts "Mūžīgs kara lauks" ir pirmais Darvina ideju izklāsts latviešu valodā. Bet apjomīgais apcerējums *"Dundaga"* iepazīstina ar savdabīgo novadu Kurzemes nomalē. Noslēgumā autors izsaka cerību, ka raksts varbūt būs *"pamudinājis kādu veicīgu spalvu, kas mums par citām vietām un vidiem Kurzemē un Vidzemē jaukas ziņas dos"*. Vairāki Krišjāņa Barona raksti velti valodniecības jautājumiem, uzsverot, ka ikvienas tautas valoda atrodas nemitīgā attīstībā un attīstības ceļu iet arī latviešu valoda, meklējama arvien jaunas izteiksmes iespējas.

Krišjānis Barons dod nozīmīgu ieguldījumu "Pēterburgas Avīžu" satīriskajā pielikumā "Dzirkstele". Tā kā raksti publicēti bez paraksta, šobrīd grūti noteikt autorību, taču arī "Dzirkstele" ir atradusies Krišjāņa Barona pārziņā. Laba daļa humora radusies kopīgās pārrunās, jokos par vienu vai otru parādību dzimtenē. Katrs dod savu

daļu Zobgaļa un Bizmaņa, Brenča un Žvinguļa dialogu sacerēšanā, feļetonu rakstīšanā par veco Vilku. Šie tēli, "Pēterburgas Avīžu" lappusēs dzimuši, arvien atjaunodamies, pāri par simts gadiem dzīvo latviešu humoristiskās preses slejās. Vairākos laikraksta numuros publicēti arī Krišjāņa Barona humoristiskie stāstījumi, bet kāds skarbs sociālās netaisnības tēlojums "Kas ir noziedzība?" veltīts pieviltas meitenes traģiskam mūžam.

Nekad latviešu publicistikā tik pārliecinoši un plaši nav izcelta stipra griba un drosme kā jaunlatviešu laikā. Pirmajās dzīves cīņās un pirmajos panākumos viņi ir iemācījušies ticēt savam spēkam un tautas spēkam. Ar šo ticību viņi grib modināt, pārliecināt, aizraut. "Ieaudzini bērniem drošu prātu" – tā sauc vienu no būtiskākajiem Krišjāņa Barona rakstiem. Jo: "Pasaules dzīvē ir vajadzīga droša dūša un vīra stiprums. Caur tiem vispirms var cerēt dzīves grūtumus un darbus laimīgi izvest. Caur drošu prātu arī cilvēka garīgā vērtība un tikumi pieņemas. Drošs prāts jau ir pusdarba darītājs. Drošam cilvēkam ar skaidru, bezvainīgu apziņu viens darbs pēc otra laimējas un veicas."

"Pēterburgas Avīžu" saturs un drosmīgais tonis jau ar pirmajiem numuriem rada sašutuma vētru Baltijas muižniekos. Ir gluži tā, kā satīriskajā dzejolī "*Pavasara salna*" tēlo Krišjānis Barons: viss mežs skan putnu dziesmās, plaukst lapas, bet ziemai "*jaunais zaļums*" riebjas – "*Tā grib to konfiscierēt*". Vispirms Baltijas muižnieki panāk cenzūras nodošanu Rīgas priekšnieku rokās. 1865. gada jūnijā, kad vairs nav iespējas iespiest nevienu brīvāku rakstu un avīzi vairākkārt aptur, Valdemārs un Barons nolemj laikrakstu slēgt.

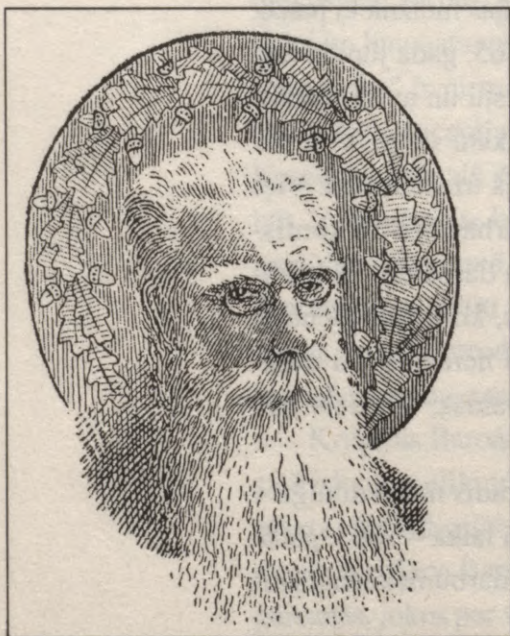
Bet pašiem jaunlatviešiem arī ir slēgts ceļš uz dzimteni. Viņi ir nonākuši žandarmērijas uzraudzībā. Tiek pārbaudīta un konfiscēta korespondence, izspiegota māju dzīve, un darba devēji brīdina, ka Barons ir politiski neuzticams cilvēks, ko nevar pieņemt dienestā. Mātei un citiem tuviniekiem Barons neraksta, lai nesagādātu viņiem nepatīkšanas, un Enģele pat baidās, vai dēls nav miris...

Bet šeit, Pēterburgā, Krišjānis Barons ir atradis mūža draugu – latviešu meiteni Dārtu Rudzīti un pašā grūtākajā laikā – 1865. gadā, kad avīze jau ir slēgta un izredzes uz normālu darbu nekādas, jaunajā ģimenē nāk pasaulē dēls Kārlis.

KĀPĒC KRIŠJĀNIM BARONAM BIJA JĀDZĪVO ŠĶIRTI NO ĢIMENES? Krišjānis Barons 1867. gadā spiests spert ģimenes cilvēkam pavisam neizdevīgu soli. Viņš nokārto mājskolotāja eksāmenu, kas dod tiesības sagatavot bērnus bagātās ģimenēs, kuras tos negrib sūtīt skolās. Šāds darbs ir labi atalgots, taču pie saviem audzināmiem skolotājam jāatrodas no rīta līdz vakaram, pat svētdienās un svētku dienās, tā kā jārēķinās ar šķiršanos no savējiem – precētus ļaudis par mājskolotājiem vispār nelīgst.

Krišjānim Baronam palaimējas – viņš dabū mājskolotāja vietu Voronežas guberņā muižnieku Stankeviču ģimenē. Ievērojamākais Stankeviču ģimenē – dzejnieks un filozofs Nikolajs Stankevičs (1813–1840) gan sen miris, taču interese par kultūru un demokrātiskiem strāvojumiem ir spēcīga. Nikolaja brālis un Barona maizestēvs Ivans par milzīgu sašutumu apkārtnes muižniekiem ir apprecējis dzimtzemnieci. Šo laulību neatzīst baznīca, un bērni tikai divus gadus pirms Krišjāņa Barona ierašanās dabū muižnieka titulu! Arī Stankeviči tiek atkārtoti brīdināti par Krišjāni Baronu kā politiski neuzticamu personu, taču viņi šo informāciju ignorē.

Krišjānis Barons
Spalvas zīmējums.
1909. gads

Darba, protams, ir ļoti daudz. Nākas mācīt vācu valodu, matemātiku, botāniku, fiziku, pavadīt bērnus sporta nodarbībās, pastaigās. Ziemas Stankeviči pavada Ostrogožskas pilsētiņā, vasaras – Stankeviču muižā Uderevkā, skaistos krīta krastos iekļautas upes – Tihaja Sosna (Klusā Priede) kraujā. Drīz vien Baronam uztic arī daudzus citus pienākumus, kas astoņu bērnu ģimenē sagādā lielākās rūpes. Rudeņos viņš ved uz Maskavu Stankeviču vecākos dēlus un nokārto viņu dzīvošanu skolas laikā, pavasaros brauc tiem pakaļ, reizēm pie tā paša ar dažādiem lielajai Stankeviču ģimenei nepieciešamiem iepirkumiem papilddāms veselu vilciena vagonu.

Paša ģimeni Pēterburgā Baronam izdodas apmeklēt tikai retajās reizēs, ko nākas

izbrīvēt Maskavas braucienu laikā. Bet pārcelties vīram tuvāk Dārtai arī nav izdevīgi – Pēterburgā ir liela, labi pazīstama latviešu kopiena, tupretī pārceļoties viņa nonāktu gluži svešos ļaudīs un vīra tāpat nebūtu tuvumā. Tikai 80. gadu sākumā, kad pienākumi Stankeviču ģimenē iet mazumā un paša dēls Kārlis sāk studēt medicīnu Maskavas universitātē, Krišjānis Barons noīrē mājvietu pretī Stankeviču dzīvoklim Maskavā klusajā *Stolovij pereulok* ielā kāda koka namiņa augšstāvā. Drīz vien Baronu mājoklis kļūst par iecienītu Maskavas latviešu pulcēšanās vietu, kur sarunas allaž risinās ap jautājumiem, ko darīt tautas kultūras labā.

KĀ SĀKĀS TAUTASDZIESMU VĀKŠANA? 19. gadsimta vidū, kad visa Eiropā sākās mazo tautu nacionālā atmoda, serbos, bulgāros, somos, čehos, lietuviešos, igauņos un citās nācijās attīstījās spēcīga interese par savu pagātni. Igaunijā Roberts Fēlmanis un

Pārskats par sakrātajām un "Latvju dainās" ievietotām latviešu tautasdziesmām

Fridrihs Reinholds Kreicvalds jau 40. un 50. gados vāc un pēta igauņu dziesmas, teikas un pasakas, kā arī sniedz pirmās apceres par šiem materiāliem. Nepieciešamību apzināt latviešu tautas folkloru 1855. gadā Tērbatas vācu avīzē formulē Krišjānis Valdemārs: *"Mums tieši svēts pienākums jaunākajā laikā tik ātri pazušanā ejošās tautas garantant glābt no pazušanas."*

Krišjānis Barons par folkloru un etnogrāfiju sāka interesēties jau Tērbatā, izmantojot bagātīgo Universitātes bibliotēku. *"Mani sevišķi interesēja kronikas, vēsturiski un etnogrāfiski raksti par Baltiju un viņas tautām."* 1857. gadā Krišjānis

Parfests

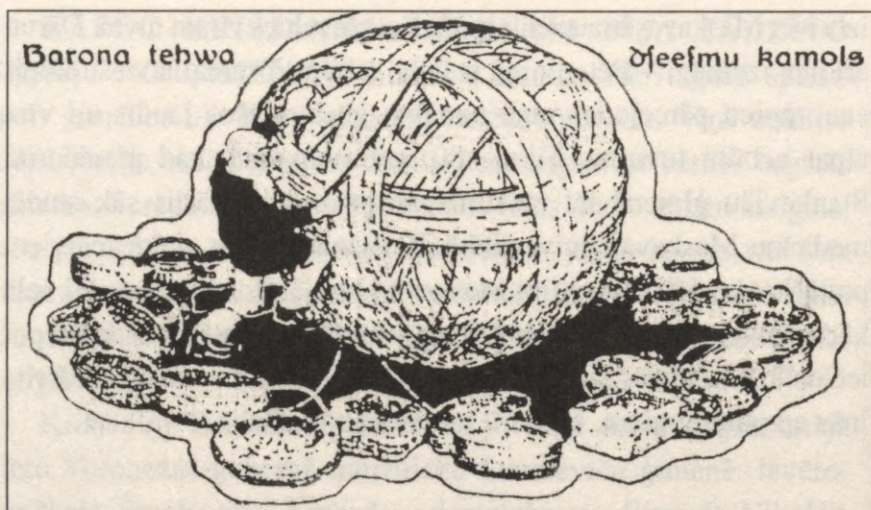
par gubernu un aprinšu plašumu juhbēs, eedšmoroju ūtāitū adhrus pīl-
šēštām un meesēm, un šafrahto tautas dšējmu ūtāitū.

Gubernas un aprinši.	☐ juhbēs peh ģemral-šaršiflas lomi- rejas šūām no 1892 g.	Eedšmoroju ūtāits rejas šūām no 1887 g.	Safrahto L. dšējmu ūtāits deġembri 1912 g.
I. Bīdšeme.			
1. Rīgas aprinšis	110,90	114591	84064
2. Balnearas aprinšis	88,81	110466	8489
3. Sēļu aprinšis	100,95	182566	42490
4. Pultas aprinšis	109,01	116666	18063
5. Peromas apr. Rame. apgabalds	—	—	1036
	409,76	480178	101091
II. Kurseme.			
1. Grobinas aprinšis	88,10	42992	6189
2. Vīspites " " " " " " " "	45,59	51548	19074
3. Rūdbīgas " " " " " " " "	56,81	51895	16944
4. Mentspils " " " " " " " "	56,78	38880	7848
5. Talsu " " " " " " " "	57,78	51282	9768
6. Tūluma " " " " " " " "	41,09	42848	3581
7. Dobele " " " " " " " "	51,17	66304	8753
8. Rautas " " " " " " " "	88,10	46479	6667
9. Jaunjelgavas aprinšis	63,21	68430	13329
10. Jūrtāles aprinšis	40,88	38182	1101
	490,79	489670	84883
III. Bīdšemē un Kursemē deš ūvaf apšmēdū meētām	—	—	18878
IV. Bīdšēflas gubernas Lameesšu dald.			
1. Tūmāffas aprinšis	79,78	123061	9424
2. Kēfēfnes " " " " " " " "	74,01	105709	2081
3. Rūfšas " " " " " " " "	96,00	91960	1317
4. Bīdšēflas gubernā deš ūvaf apšmēdū meētām	—	—	322
	249,89	320750	13144
Ūfšās 3 gubernas kopd.	1140,99	1284598	217996

Šalībšūm: dšējmu pefopšūmū taid, jeb, pārcēfasi, šrafjeju īšēfšūmū, ošromam, ša īf no
1000 eedšmorojējum šafrahtis:

1. Bīdšēfū	210 dš.	} ne-ereedšēfmet dšēfmas, šas ereedšēfmas no ūvaf apšmē- dū meētām.
2. Kursēmē	175 " "	
3. Bīdšēflas gubernā	41 " "	
Šaurmēdū pā vīšām 3 gubernām		

Jāņa Jaunsudrabiņa
šaržs. Barona tēva
dziesmu kamols

Barons "Mājas Viesī" sniedz savu pirmo folklorai veltīto publikāciju.

Maskavā 60. gados par Krievijas mazākumtautību vēsturi sāk interesēties Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrība un 1869. gadā pieņem īpašu lēmumu – sākt latviešu tautas etnogrāfijas apzināšanu. "*Šī biedrība ir nosprieduse 1000 rbļ. priekš latviešu tautas etnogrāfijas izdibināšanas upurēt,*" rakstīja viens no pirmajiem folkloras vācējiem dzejnieks un folklorists Fricis Brīvzemnieks. Sākumā viss vairums folkloras sūtījumu nonāk tieši viņa rokās Maskavā. Barona personā viņš atrod uzticamu domu-biedru, kas ar padomiem palīdz gan latviešu folkloras materiālu publicēšanā krievu izdevumos, gan arī tulkojot latviski krievu autoru darbus. 1878. gadā, kad vākšana vēršas plašumā, maskavieši atzīst par nepieciešamu pašā atbildīgākajā darba daļā – tautasdziesmu tekstu apkopošanā un izdošanas sagatavošanā – iesaistīt Krišjāni Baronu un nodod viņa rīcībā desmittūkstoš pierakstu. Atsaucība aicinājumam vākt folkloru pārspēj vispārdrošākās cerības. Tautasdziesmas pieraksta skolēni un skolotāji, studenti, topošie rakstnieki, dzejnieki. Pieraksta arī paši teicēji, smagā zemes darba strādnieki, kas savu mūžu nav domājuši par piedalīšanos kultūras dzīvē vispār, bet kuriem dziesma kopš tālām paaudzēm bijusi vienīgais prieks grūtajos brīžos, padoma devēja mūža ritumā. Barons atceras:

"Sen jau, kā likās, aizbērtie un izsusušie tautas atmiņas avoti sāka brīnišķi plūst. No visām Latvijas malām nāca bagāti vecu

ziņu un atmiņu sūtījumi, starp kuriem sevišķi tautasdziesmas ieņēma ievērojamu vietu. "

Latviešu tauta ar savas tautasdziesmas pierakstiem blakus lielajiem cilvēces mākslas dokumentiem noliek arī savas tautas mākslas dokumentu.

NO PAPIROSU KĀRBIŅĀM LĪDZ SKAPIM Krišjānim Baronam nodoto tautasdziesmu skaits 1880. gadā sasniedz jau trīsdesmit tūkstošus, vēl pēc desmit gadiem – simt piecdesmit tūkstošus. Pirmais darbs, pie kura ķeras sakārtotājs, ir dziesmu pārrakstīšana, jo dziesmas iesūtītas visdažādākajos rokrakstos, neievērojot pareizrakstības likumus. Lai tās varētu sistematizēt, izdalīt tematiskās grupās, vispirms atsevišķi jāizdala katra tautasdziesmas vienība, kas parasti ir klasiskā četrinde. No sākuma ar skaidru, sīku rokrakstu pārrakstītās dziesmiņas Barons glabā tukšās papirosu čaulīšu kārbīņās. 1880. gadā tiek pasūtīts īpašs skapis pārrakstīto materiālu glabāšanai un sistematizācijai. Paraugš tam – Tērbatas universitātē kādreiz lietotais zvaigžņu kataloga skapītis. Dainu skapim ir divas puses, katrā 35 atvilktnes, katrai atvilktni – 20 nodalījumi, un katrā nodalījumā var ievietot līdz 200 zīmītes kopā ar norādījumu par dziesmas teicēju un vietu, no kurienes dziesma iesūtīta.

Tā nu Krišjāņa Barona darbdiena noris starp paša mājām, Marijas ģimnāziju, kur viņš piepelnās ar stundu došanu, un Stankeviču ģimeni, kur vēl arvien ir kaut kas kārtojams un pārzināms.

Krišjānis Barons gan vairākkārt vēstulēs žēlojas, ka "mūžīgie skolu darbi" paņem pārāk daudz laika. "Aiz viņiem es vairāk gadus gandrīz nemaz nedabūju strādāt pie latviešu tautas dziesmām."

Vasaras Barons pa lielākai daļai pavada Uderevkā. Tur viņam atvēlēta īpaša darbistaba un rīcībā nodots sulainis, lai viņš varētu mierīgi strādāt pie tautasdziesmu kārtošanas.

1893. gada pavasarī, kad Krišjānis Barons beidzot atrod par iespējamu pārcelties uz Rīgu, viņam līdzī ir jau pilnum pilnais dainu skapis, kur katras iedaļas lapiņas sasetas kopā ar Dārtas izgatavotu saitīti, lai ceļā sīkie papīriši nesajuktu. 1894. gada 21. martā iznāk pirmā "Latvju dainu" sējuma burtnīca, kuras saturs – dziesmas un

dziedāšana. Izdošanas sākums ir jauns paskubinājums tautasdziesmu tekstu un melodiju vācējiem. Krišjānim Baronam nākas arvien no jauna papildināt dainu skapja atvilktnītes un piektajā sējumā sniegt arī papildinājumus jau publicētajām nodaļām.

Skapis gadu desmitiem glabājas Zinātņu akadēmijā. Tagad ir iespēja visas savāktās tautasdziesmas apstrādāt datorizēti – un līdz ar to radušās līdz šim varbūt pat neapjaustas iespējas latviešu unikālā mantojuma izpētē.

KĀ VEIDOJĀS LATVIEŠU TAUTAS DZIEDNIECĪBA?

Tautas medicīna ir dzidrš avots, no kura veldzi smēlušies zinātniskā medicīna. Savukārt no tautas farmācijas ir izaugusi zinātniskā farmācija. Vērojot dabas norises un to pretstatus, cilvēka apziņā veidojās doma, ka veselības saglabāšanai jāizmanto tādi, bet ārstniecībai citādi pretēji līdzekļi, jo daba pati spēj izdziedināt, tikai tai jāpalīdz.

Zāļu lietošana tika apgūta jau tālā senatnē. Lai iepazītu ar barības uzņemšanu saistītās slimības, cilvēks vēroja dzīvnieku izturēšanos pēc dažādu augu, to ziedu, sakņu, lapu vai ogu apēšanas. Taču vēl svarīgāka bija cilvēka paša pieredze. Iepazīstot augu derīgās un kaitīgās īpašības, cilvēks iemācījās atšķirt indīgus augus, tāpat tos, kas ietekmē pašsajūtu un organisma norises, piemēram, izraisa vemšanu, caureju, svīšanu, uzbudinājumu, remdina sāpes. Tādējādi uzturā lietotajiem augiem pievienojās ārstniecības augi.

Līdzīgi vērojumi uzkrājās, uzturā lietojot dzīvnieku un putnu gaļu, kā arī zivis. Ārstniecībā sāka izmantot asinis, taukus, aknas, kaulu smadzenes un citus produktus. Plaši izmantoja medu.

Cilvēks agri iepazīna dabas dziedniecisko spēku, tāpat minerālvielu ietekmi uz dzīvības norisēm organismā. Tautā izsenis populāri bija dziednieciskie avoti, svetavoti. Ķermeņa mehānisko bojājumu dziedināšanai tikai izmantoti augi, kuri palīdz aizvērties brūcei, novērš iekaisumu un sastrutojumu, sekmē dzīšanu.

Atklājums, ka dabā ir gan indes, gan zāles un ka, mainoties to koncentrācijai, indes var kļūt par zālēm un otrādi, bija zāļu dziedniecības pamatā. Ne velti latviešu valodā līdz pat mūsdienām ar

vārdu zāles apzīmē gan ārstniecības augus, gan medikamentus vispār, bet indēšanu dēvē par nozāļošanu.

Empīriskā veidā tika apgūta arī ārstniecības augu un līdzekļu ievākšanas kārtība, tam piemērotākais gadalaiks, rīta vai vakara stunda, tāpat optimālie glabāšanas un sagatavošanas noteikumi, kaltēšana, saberšana, uzlējumu, tēju, putru un plāksteru gatavošana, zāļu dozēšana, sajaukšana, porciju ievērošana u. tml.

Taču cilvēka nedrošība un bailes dabas priekšā ārstniecībā radīja mistikas uzslāņojumu. Turklāt, dziednieka profesijai kļūstot ienesīgai, noslēpumainība pat tika īpaši sekmēta, tāpēc ieviesās šifrēti zāļu nosaukumi. Piemēram, latviešu tautas medicīnā var atrast ieteikumu asiņošanas apturēšanai izmantot peļu mēslus. Taču īstenībā tie bija melnie rudzu graudi. Savukārt par gaiļa asinīm sauca sarkano biešu sulu u. tml. Dziednieki visai plaši izmantoja buramvārdus, turklāt reizēm vienlaikus ar zālēm, kas, jādodomā, veicināja psihoterapeitisko efektu.

Arheoloģiskie izrakumi liecina, ka senlatvieši ir pazinuši visai daudz ārstniecības augu. Atraktajās cilvēku mītnēs ir atrastas augu paliekas sēklas, augļi, lapas u. tml., ko papildina palinoloģisko analīžu dati (atklājot putekšņus, sporas). Jau akmens laikmetā cilvēki izmantojuši, piemēram, šādus ārstniecības augus: pelašķus, ķimenes, retēju, vīgriezes, mällēpes, baldriānu, deviņvīruspēku, zemtekas, sūrenes, ancīšus, zilās kurpītes, melno papardi, miltenes, māršilu, kosas, gaiļbiksītes, puplakšus, ievu, krūkli u. c. Krietni vēlāk, ap 11.–13. gadsimtu, Tērvetes pilskalnā, piemēram, uzietas miega magoņu sēklas. Ķentes pilskalnā atrastas lielo struteņu, Talsu pilskalnā – kaņepju sēklas, kā arī nelieli trauciņi, kuri, jādodomā, izmantoti zāļu gatavošanai. Savukārt, pētot svētavotus, Krotē uzietas 11.–12. gadsimta kuršu rotaslietas, kas avotā iemestas kā pateicības zieds par izdziedināšanu. Bet visbagātākais tautas dziedniecības apliecinājums atrodams folklorā – tautasdziesmās, ticējumos, buramvārdos un tml.

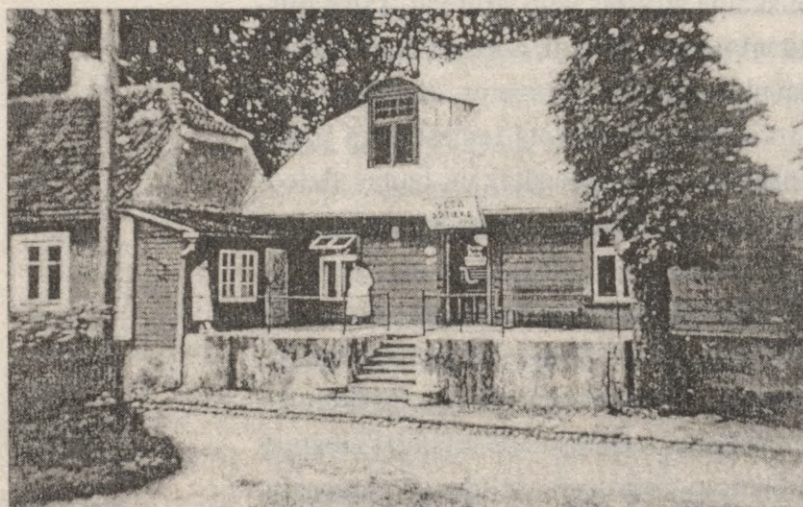
Visai interesants un svarīgs ir jautājums par tautas farmācijas attiecībām ar pilsētu aptiekām pēc krustnešu iebrukuma Livonijā. Nevajadzētu pārspīlēt aptieku kā Rietumu civilizācijas nesēju nozīmīgumu tumšajā pagānu zemē. Jā, aptiekas nesa sev līdzī zinātnes elpu, taču, aplūkojot izmantoto ārstniecības līdzekļu arsenālu,

starpība nemaz tik būtiska nebija. Jo dziedniecības līdzekļi, vispirms jau ārstniecības augi, ļoti bieži bija tie paši. Nevajadzētu tīšuprāt noniecināt latviešu tautas dziedniekus, kuru zināšanas diez vai daudz atpalika no iekarotāju ārstniecības mākas.

Pirmie mūki misionāri, kas 12. gadsimta beigās ieradās pie Daugavas un Gaujas, atnesa šurp ne tikai ticību, bet arī minimālas dziedniecības iemaņas, jo katrs līdzeklis, lai pagānus pievērstu kristietībai, bija labs. Indriķa hronikā minēts mūks Teodorihš, kas darbojies Turaidā un vēlāk kļuvis par Igaunijas bīskapu. Viņš veikli pratis izmantot dzīvē savas peticīgās medicīniskās zināšanas. Kāds lībietis lūdzis viņa palīdzību, apsolot, ka pēc izveseļošanās kristīšoties. Mūks ņēmis un sagrūdis kādas zāles, gan īsti nezinādamas to iedarbību, tomēr lībietis izārstējies, un Teodorihš guvis uzticību. Kad Teodoriham vajadzējis izkļūt no lībiešu zemes, viņš paņēmis zāles un izlicies, ka dodas pie slimnieka. Tātad motīvi ne vienmēr ir bijuši patiesi humāni un dziedniecība nereti bijusi saistīta ar baznīcas ideoloģisko ekspansiju. Starp citu, ārstniecības augi plaši tika kultivēti klosteru dārzos.

KUR ATRADĀS PIRMĀ APTIEKA VIDZEMĒ? Ārpus Rīgas, kur pirmā aptieka dokumentos minēta jau 1357. gadā, Vidzemes mazpilsētās aptiekas ienāca pavēlu, tikai 18. gadsimtā, ja neņem vērā vienu izņēmumu. 1648. gadā pēc pilsētas lielā ugunsgrēka Limbažos parādījās aptiekārs Johans Filips Reinhardts

Valmieras
vecā aptieka
(ap 1930. gadu)

un tur sekmīgi strādāja līdz pat sava mūža galam 1690. gadā. Taču pēc tam Limbažu aptieka iznīkusi, jo aptiekāra dēls Reinholds Filips Reinhardts vairs nevēlējies turpināt tēva darbu un, alkdamis dēku, kļuvis par Zviedrijas armijas leitnantu. No jauna

aptieku Limbažos 1755. gadā ierīkoja Johans Ernsts Šprote, kas 1783. gadā kļuva par pilsētiņas pirmo birģermeistaru, un kopš tā laika aptieka Limbažos darbojas nepārtraukti. Mūsdienās tās tiešā vēsturiskā mantiniece ir aptieka, kas pilsētas centrā mājo namā Burtnieku ielā 1.

Pārējās pilsētās – Cēsīs, Valmierā un Valkā – aptieku sākumi saistāmi jau ar Krievijas impērijas laiku, proti, cara Pētera Pirmā 1721. gada 14. augustā izdoto ukazu par aptieku ierīkošanu guberņu un provinču pilsētās.

Tiesa, Cēsīs aptieka bija radusies jau gadu agrāk – 1720. gadā, kad to ierīkoja Rīgas Mazās aptiekas īpašnieka dēls Johans Bērenss. Taču šī aptieka nodega 1748. gada 3. augusta ugunsgrēkā, un jaunu aptieku pilsētas tirgus laukumā 1756. gadā ierīkoja Kārlis, Gustavs Brauns. Otrā aptieka tika slēgta 1852. gadā, un arī trešajai Cēsu aptiekai, kas dibināta 1820. gadā un pēcāk īpašnieka skanīgajā vārdā saukta par Trampedaha aptieku, mūžs nesniedzās līdz mūsdienām, jo tā tika slēgta 1939. gadā. No Cēsu aptiekām tagad vecākā ir 1913. gadā dibinātā Vecpilsētas aptieka Rīgas ielā 7.

Savukārt Valkā pirmo aptieku 1722. gadā ierīkoja Bērenss Dīdrihs Fleišmanis, kas līdz tam bija mācījies Rīgas Lielajā aptiekā. Dalot pilsētu 1920. gadā, vecā aptieka palika igauņu daļā, un dienvidu nomalē latviešu daļā aptieku nācās ierīkot no jauna (tagad ēkā Rīgas ielā 13).

Bet Valmieras Vecās aptiekas mūžs ir bijis īpaši saistošs kaut vai tāpēc, ka tās ēku vēl šobaltdien katrs var aplūkot savām acīm. Agrākajos laikos aptiekās tirgoja ne tikai ārstniecības līdzekļus – zāles, bet arī garšvielas, tinti, tabaku, stiprākus dzērienus un pat šaujampulveri. Tālab gandrīz vai likumsakarīgi liekas, ka Valmieras pirmās aptiekas ēka celta uz bruņinieku pils pulverpagraba paliekām. Tiesa, biszāles aptiekā vairs netika maisītas, taču dažādi zāļu pulveri gan, un tas tika darīts vairāk nekā divus gadsimtus. Divstāvēgais pagrabs kalpoja kā aptiekas noliktava.

Valmieras aptiekas privilēģiju 1755. gadā saņēma Halles universitātes medicīnas doktors un pēcāk pieredzējis Krievijas armijas ārsts Johans Volrāts Reihens, kuru pie sevis bija uzaicinājis Valmieras muižas nomnieks grāfs Kārlis fon Sīverss. Aptiekas ierīkošanai tika nopirkta 1735. gadā celta ēka blakus pilsdrupām

(tagadējā adrese – Bruņinieku laukumā 1), kas šobrīd uzlūkojama par vecāko līdz mūsdienām saglabājušos aptiekas ēku Vidzemē. Dibinātāja tiešie pēcteči piecās paaudzēs bija turpmākie Vecās aptiekas īpašnieki līdz pat 1912. gadam, kad tā tika pārdota pilsētai un kļuva par pirmo komunālo aptieku Baltijā (aptiekā gūto peļņu daļēji izlietoja Valmieras pilsētas slimnīcas Bastiones ielā uzcelšanai 1914. gadā).

Vecajās telpās aptieka mājaja līdz pat 1965. gadam, kad tika pārvietota uz namu Rīgas ielā 16, bet 1983. gadā – uz namu Stacijas ielā 11 (tagadējais nosaukums – Pārgaujas aptieka). Bet vecā māja, kuru vērts aplūkot ikvienam, kas kā tūrists ierodas Valmierā, tika nodota vietējam muzejam, tiesa gan uz īsāku laiku – no 1994. līdz 1997. gadam – tā bija izīrēta kādai citai no tagadējām Valmieras aptiekām.

Valmieras Vecas aptiekas "Ķeizariskā privilēģija"

"Pie Ķeizariskā Ģenerālgubernatora un Vidzemes Hercogistes Valdības pazemīgi un pieklājīgi ir vērsies medicīnas doktors Johans Volrāts Reihena kungs, lai viņam atļautu ierīkot aptieku Valmieras pilsētiņā ar zināmām privilēģijām, līdzīgi kā tas ir Rīgas un citām aptiekām. Kaut nu šādas aptiekas ierīkošana Valmieras pilsētiņā tagad nestu labumu zemei un laukiem, it īpaši Valmieras apkaimes draudzēm. Minētais doktors Johans Volrāts Reihena kungs, tiklab ņemot vērā, ka viņš dažus gadus bijis Viņa Ķeizariskās Majestātes dienestā, ne tikai ar šo un ar priekšniecības rīkojumu ir pilnvarots kalpot laukos par labu zemei, Valmieras pilsētiņā pilnīgu aptieku dibināt ar visām tās tiesībām un brīvībām, kādas pastāv citās Vidzemes aptiekās, turklāt viņam jaunatvērtā aptiekā jāņem vērā, ka tā ne bez lieliem izdevumiem ierīkojama un ka tā uzturama labā un pienācīgā stāvoklī ne tikai ar zāļu pārdošanu, turklāt privilēģija nosaka, ka tajā glabājamās, lietojamās un piegādājamās garšvielas un citas koloniālpreces, jo Valmieras pilsētiņā neviens cits, izņemot privilēģēto aptieku, ar garšvielām un koloniālprecēm nedrīkst tirgoties, pretējā gadījumā tam draud konfiskācijas sods, bet tirgotājiem, kas līdz šim bija ar šīm precēm tirgojušies, garšvielu un koloniālpreču krājumi pārdodami sešu mēnešu laikā no šī brīža.

Ar šo Valmieras pilsētiņā neviens svešinieks un ārzemnieks nedrīkst zāles pārdot un brīvi turēt bez aptiekas īpašnieka iepriekšējas atļaujas, izņemot lētas zāles trūcīgām atraitnēm.

Par to doktoram Reihena kungam un turpmākiem šīs aptiekas īpašniekiem ir pienācīgi jāuztur kārtība un čakli jāraugās, lai tā allaž būtu apgādāta ar labām un kārtīgi pagatavotām zālēm, svaigām garšvielām un koloniāļprecēm. Un, tā kā doktors Reihena kungs aptieku ierīko par saviem līdzekļiem, tai saņemtā privilēģija un brīvības ir viņa vai viņa mantinieku un līdzmantinieku dzimtīpašums un mantojums, un to var pēc savas izvēles pārdot, taču saziņā un saskaņā ar Viņa Ķeizarsko Ģenerālgubernatoru, turklāt pircējs tāpat saņem aptiekai piešķirtās privilēģijas un brīvības.

Oficiālais raksts apstiprināts ar Ķeizarsko Ģenerālgubernatora lielo zīmogu un vienkāršiem parakstiem, tas sagatavots un izsniegts Rīgas pilī 1755. gada 7. decembrī.

Paraksti:

Kampenhauzens, Fītinghofs"

KUR ATRADĀS SENĀKĀS KURZEMES APTIEKAS?

Senas un vairākus gadsimtus ilgas ir Kurzemes pilsētu Kuldīgas, Liepājas, Grobiņas, Ventspils aptieku tradīcijas.

Kuldīgā pirmā aptiekāra Konrāda Fišera no Rēgensburgas vārds pavīd jau 1622. gada dokumentos, taču pieļaujams, ka aptieka varbūt ir dibināta pat agrāk. 1639. gadā šī aptieka saņēma Kurzemes hercoga Frīdriha parakstītu privilēģiju, ko 1661. gadā no jauna pavēlēja sargāt hercogs Jēkabs. Gluži noprotams, ka tālab ar laiku tā tika iedēvēta par Hercoga aptieku, lai gan nesaņēma tās priekšrocības, kādas bija Galma aptiekai Jelgavā. Aptiekas sākot-

Kuldīgas
Hercoga aptieka

nējā mājvieta ir nams Baznīcas ielā 10. Tas celts 16.–17. gadsimtā un kā arhitektūras piemineklis saglabājies līdz mūsdienām; ievēribu saista pildrežģis. Laika gaitā ēka ir vairākkārt pārbūvēta, restaurēta un uzskatāma par mūsdienās

vecāko aptiekas ēku Kurzemē. Taču pati aptieka 19. gadsimtā tika pārvietota uz citu ēku Baznīcas ielā 18, kura arī ir saglabājusies, tiesa, tāpat kā iepriekšējā, bez pašas aptiekas.

Otra aptieka Kuldīgā tika ierīkota 1667. gadā, taču darbību pārtrauca Lielā mēra laikā 1710. gadā un atjaunoja 1761. gadā. 20. gadsimta sākumā tā atradās namā Liepājas ielā 8. Abas vecākās Kuldīgas aptiekas tika slēgtas 1939. gadā, to īpašniekiem izceļojot uz Vāciju. 150

Liepājā divas aptiekas pastāvējušas jau 17. gadsimta pirmajā pusē, jo maģistrāta un Lielās ģildes 1646. gada 15. novembrī sastādītajā Mēra kārtības rullī ir fiksēti divi aptiekāri – Mihaels Širlencs un Lamsens. Ar pirmā vārdu ir saistīta aptieka, kas atradusies Skārņu laukumā un vēlāk iesaukta par Andreja (precīzāk – Andresa) aptieku. Jo aptiekāru Andresu dzimtai trīs paaudzēs tā piederējusi 104 gadus. Tagad tās vēsturisko pēctecību turpina Centra aptieka K. Zāles laukumā 6.

Otra aptieka, ko ar laiku iesauca par Zaļo aptieku, domājams, ēkas krāsojuma dēļ, bijusi vēl ievērojamāka kaut vai tālab, ka ar tās darbību un iekārtojumu 1697. gadā sīki un pamatīgi iepazīzinies Krievijas cars Pēteris I un gūtās atziņas vēlāk izmantojis likumā par jaunu aptieku ierīkošanu impērijā. 20. gadsimta sākumā Zaļā aptieka atradās namā Rožu laukumā 4 un darbību pārtrauca 1941. gadā.

Savukārt aprīņa pilsētas Grobiņas dokumentos pirmais aptiekārs Georgs Feierbahs ir minēts 1654. gadā, taču sekojis vairāk nekā gadsimtu ilgs pārtraukums, un tikai no 1770. gada aptieka atsākusi regulāru darbību, ko turpina līdz mūsdienām (Lielā ielā 27).

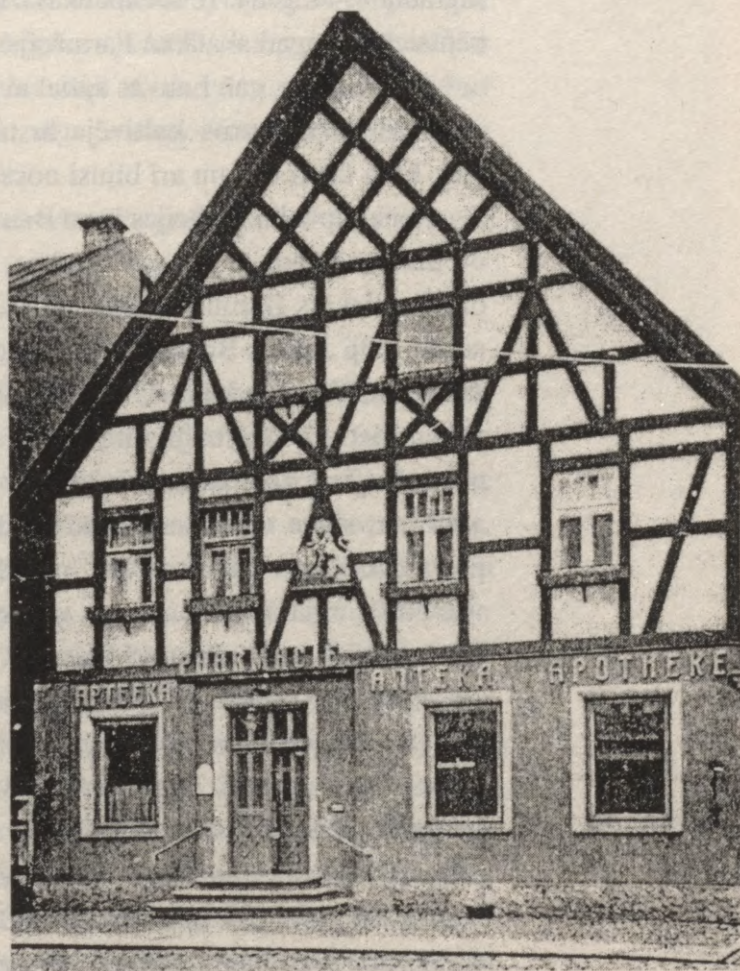
Bet Ventspilī pirmais aptiekārs Mārtiņš Heidemanis ir minēts 1671. gada dokumentos. Aptiekas darbībā bijuši vairāki pārtraukumi, un tā stabilizējusies tikai pēc 1778. gada, kad aptieku atjaunojis Joahims Erihs Klēvezāls. Viņš 1794. gadā saņēmis Kurzemes hercoga Pētera privilēģiju, ka šī aptieka pilsētā ir vienīgā. Vēlāk aptieka tās nākamo īpašnieku dinastijas vārdā iesaukta par Kaspara aptieku. Tā atradusies līdzās rātsnamam un baznīcai, slēgta 1939. gadā, bet ēka ir saglabājusies.

KUR DARBOJĀS GALMA APTIEKA? Rīgas nākamais aptieku centrs Latvijā izveidojās Jelgavā, kas vairāk nekā divus gadsimtus bija Kurzemes hercogistes metropole, bet vēlāk – guberņas pilsēta. Tātad laikā, kad Rīgā jau sekmīgi darbojās Lielā un Mazā aptieka, trešā vecākā aptieka radās Jelgavā. Tā mājopusi Jelgavas pilī, apkalpojusi hercogu un galminiekus un tālab gluži pamatoti saukta par Galma aptieku. 1578. gadā šo aptieku ierīkoja Kristofers Limbekers un strādāja tajā līdz 1593. gadam. Tad kādu laiku aptieka nav darbojusies, un hercogam zāles gatavojuši viņa miesas ārsti. Galma aptieka atjaunota 1651. gadā un atradusies pilī līdz 1705. gadam, kad pārcelta uz pilsētu. Tās vadītāji godināti par galma aptiekāriem līdz hercogistes norietam 1795. gadā, bet turpmāk par Galma aptieku tā saukta vairs tikai tradīcijas pēc. No 1888. gada aptieka piederēja pazīstamajam latviešu farmaceitam Jānim Hertelim (1858–1912), bet

pēc viņa nāves – akciju sabiedrībai "J. Hertelis", tāpēc saukta arī par Herteleja aptieku. Aptiekas ēka Pasta ielā 16 tika sagrauta karadarbības laikā 1944. gadā.

Nākamā Jelgavas aptieka, kas laika gaitā ieguva Gulbja aptiekas vārdu, jau apkalpojusi pilsētniekus un tikusi ierīkota 17. gadsimta sākumā, vismaz to apliecina 1607. gada ugunsgrēka apraksts, jo tirgus laukumā starp citām būdām nodegusi arī aptieka. Taču Jelgavā bijusi vēl kāda cita aptieka, un īsta skaidrība nav rodama arī par laiku pēc 1633. gada, kad hercogs Frīdrihs izdevis vienu kopīgu privilēģiju abām aptiekām. Pētnieku

Lauvas aptiekas ēka ap 1925. gadu

domas dalās jautājumā, vai privilēģija izdota brāļiem Johanam Dāvidam Konbergeram un Albertam Konbergeram vai arī Johanam Dāvidam (Dāvids – uzvārds) un Albertam Konbergeram, kas šķiet ticamāk. Abas – Gulbja un Lauvas – aptiekas skaidrāk ir nošķiramas no 18. gadsimta. Gulbja aptieka atradās ēkā Lielā ielā 7, tika slēgta 1941. gadā, bet tās ēka pēdējā kara laikā nodega.

Savukārt Lauvas aptieka, kas radusies vienlaikus ar Gulbja aptieku, jaunu hercoga privilēģiju saņēma 1707. gadā. Savulaik ievēribu izpelnījusies šīs aptiekas ēka, kas celta 18. gadsimta sākumā un pārbūvēta 1773. gadā. Greznā pildrežģu zelminī bijusi saskatāma noteikta simbolika, un šai ēkai kā arhitektūras piemineklim Latvijā neesot bijis līdzinieču. Aptieka slēgta 1939. gadā, bet tās ēka Uzvaras ielā 5, kuru laikam varētu saukt par visskaistāko aptieku Latvijā un kura bijusi arī iemīlots tūrisma objekts, tika sagrauta 1944. gadā. Toties aptiekas izkārtne ar zeltīto lauvu ir saglabājusies un tagad skatāma Farmācijas muzejā Rīgā.

Gan Gulbja, gan Lauvas aptiekai jau no 17. gadsimta bija savi aptiekas dārzi, kuros kultivēja ārstniecības augus, abām vienā ielā, kura tālab laikam arī bijusi nosaukta par Pētersīļu ielu.

Senas aptieku tradīcijas ir arī Bauskai, taču abu vecāko aptieku dibināšanas gads tā īsti nav zināms. Jau 1656. gadā pilsētā strādājis aptiekārs Bernhards Babendiks. Nedaudz vēlāk minēti viņa amata brāļi Johans Briskovs, kam piederējusi māja tirgus laukumā, un Johans Fridrihs Millers, kas saņēmis atļauju tirgoties ne tikai ar zālēm, bet arī savā mājā turēt "vīna šeņķi". Dati par šiem un arī turpmākajiem aptiekāriem vedina domāt, ka Bauskā bijušas divas aptiekas: viena tirgus laukumā, saukta par Tirgus aptieku, otra – pie dzirnavām. Ilgāku mūžu piedzīvojusi pirmā aptieka, kas, vairākkārt mainījusi mājvietu, darbojas līdz mūsdienām (tagad Dārza ielā 7), otrā slēgta 1939. gadā.

Vecākā zināmā Kurzemes hercogistes aptieku privilēģija

"Mēs, Fridrihs utt., paziņojam ar šo atklāto apzīmogoto rakstu vispārējai zināšanai, ka godīgie un Mūsu mīļie uzticīgie Jelgavas aptiekāri Johans Dāvids un Alberts Konbergers ir padevīgi iesnieguši Mums ziņojumu, ka viņi ar lielām pūlēm, par dārgu naudu un ievērojamiem izdevumiem esot savas aptiekas tomēr tiktāl apgādājuši, ka katrs, kam vajadzīgas preces un zāles, var tās pie viņiem

dabūt. Labu liecību par viņiem ir devis arī cienījamais un augsti izglītotais Mūsu galma mediķis un mīlais uzticīgais Daniels Ditmārs, medicīnas doktors. Aptiekāri ir padevīgi lūguši, lai mēs viņiem par iepriecināšanu izrādītu žēlastību un dotu viņiem Mūsu hercoga monopoltiesības, ka nevienam aptiekāram, ne arī pārtikas tirgotājam, izņemot jau esošos, nebūtu atļauts apmesties Mūsu Jelgavas pilsētā un nodarboties ar tirdzniecību. Mēs šo viņu padevīgo lūgumu esam atraduši par taisnīgu un paši savā žēlastībā esam atzinuši, ka Mūsu pilsētai Jelgavai pēc tās apstākļiem pietiktu ar šiem abiem. Citi aptiekāri, kas nāktu klāt, viens otram kaitētu darbā. Tāpēc Mēs izsniedzam šādas monopoltiesības abiem aptiekāriem Johanam Dāvidam un Albertam Konbergeram, bet tikai tādējādi, ka Johana Dāvida aptieka kā vecākā baudītu priekšrocības.

Šī atklātā apzīmogatā raksta pilnvarā Mēs paziņojam, ka bez šiem abiem turpmāk nebūs atļauts nevienam aptiekāram vai pārtikas tirgotājam apmesties Mūsu Jelgavas pilsētā un tirgoties. Pavēlam Jelgavas birģermeistaram un rātei aizsargāt un veicināt abus iepriekšminētos aptiekārus viņu monopoltiesībās un neļaut nevienam tās pārkāpt.

Ar Mūsu hercoga zīmogu un parasto parakstu rakstīts Emburgā 1633. gada 28. maijā."

JĀNIS ČAKSTE (1859–1927) **Satversmes sapulces prezidents** (1920–1922), **Latvijas Valsts prezidents** (1922–1927). Jānis Čakste dzimis 1859. gada 14. septembrī Jelgavas apriņķa Lielsesavas pagasta Čakstēs. Viņa vectēvs sākotnēji saņēma uzvārdu Zirnis, bet vēlāk tika saukts māju vārdā. Čakstes vecāki rentēja Bērsteles muižu, apsaimniekoja arī vējdzirnavas un ķieģeļu cepli, bet vēlāk iepirka Vecsvirlaukas (tagad Salgales) pagasta Aučus. Mazais Jānis sāka skoloties mājaskolotājas vadībā. Vēlāk mācības turpināja Jelgavas Sv. Annas elementārskolā, bet 1875. gadā iestājās Jelgavas ģimnāzijā.

Tā kā aptuveni 60% no ģimnāzijas audzēkņiem bija vācieši, latvieši sāka rīkot tā sauktos skolēnu vakarus un dažādus priekšlasījumus. Parasti tie notika Čakstes dzīvoklī. Arī viņš pats dažkārt lasīja referātus. 1882. gada pavasarī Čakste pabeidza ģimnāziju un

tā paša gada rudenī iestājās Maskavas universitātes Juridiskajā fakultātē. Maskavā Čakste iepazinās ar Krišjāni Valdemāru, kurš iesaistīja viņu turienes sabiedriskajā dzīvē.

Pēc Čakstes iniciatīvas 1883. gada 31. oktobrī nodibināja Maskavas Latvju studentu biedrību, no tās vēlāk izveidojās studentu biedrība "Austrums" un korporācija "Fraternitas Moscoviensis". Tās priekšsēdētājs Čakste bija visu studiju laiku.

Čakste pētīja bijušās Kurzemes un Zemgales hercogistes kolonijas, it sevišķi Tobago. 1886. gadā Čakste beidza universitāti, aizstāvot diplomdarbu par romiešu tiesībām. Vēlāk iestājās darbā par tiesas amata kandidātu Kurzemes guberņas prokuratūrā un kļuva par sekretāru.

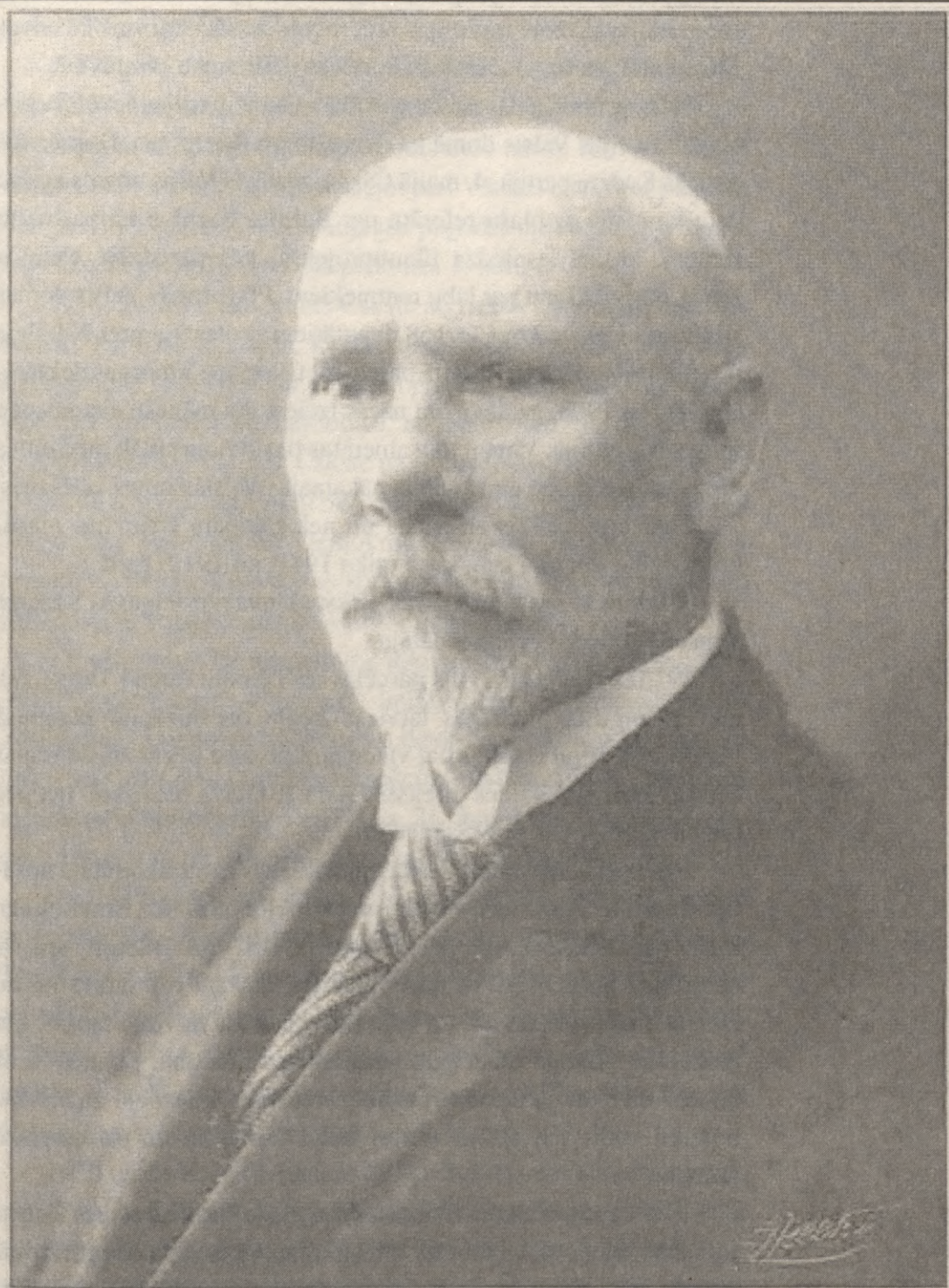
1887. gadā Čaksti ievēlēja par Jelgavas Latviešu biedrības priekšnieku. Šos pienākumus viņš pildīja līdz 1901. gadam. Viņš aktīvi darbojās arī Kurzemes Biškopības biedrības un Jelgavas Sarkanā Krusta latviešu komitejas vadībā. Turklāt viņš nodibināja Jelgavas zemkopības nodaļu, kas vēlāk kļuva par Jelgavas lauksaimniecības biedrību. Čakste pameta darbu prokuratūrā un sāka strādāt par zvērināta advokāta palīgu. Līdzās saviem darba pienākumiem viņš veicināja dažādu biedrību dibināšanu Kurzemē, izstrādādams to statūtus.

1888. gadā Čakste nopirka nedēļas laikrakstu "Tēvija" un līdz pat 1. pasaules kara sākumam bija tā izdevējs. Redaktora pienākumus viņš pildīja līdz 1906. gadam. Laikrakstā aizstāvēja sīkgruntniecību un vērsās pret muižniecības privilēģijām.

Balstoties uz Kurzemes lauku biedrību lūgumu, Čakste panāca IV Vispārējo dziesmu un mūzikas svētku rīkošanu Jelgavā, kas notika 1895. gadā no 15. līdz 18. jūnijam. Viņš šos svētkus arī daļēji finansēja – deva 4000 zelta rubļus.

1902. gadā Kurzemes gubernatora sasauktajā lielgruntnieku un sīkgruntnieku konferencē Čakste uzstājās kā 40 sīkgruntnieku pārstāvju vadonis. Viņš panāca, ka turpmāk oficiālajās apspriedēs, ko vadīja gubernators Sverbejevs, lauksaimniecības jautājumos pieaicināja arī sīkgruntniecības pārstāvjus.

1904. gada rudenī viņš piedalījās Krievijas advokātu slepenajā kongresā, kurā tika apspriestas Krievijas absolūtisma ierobežošanas iespējas. 1905. gada revolūcijas laikā Čakste bija viens no

JĀNIS ČAKSTE

Latvijas autonomijas programmas izstrādātājiem. Laikā, kad soda ekspedīcijas izvērša represijas pret revolucionāriem, viņš kā advokāts piedalījās revolucionārās kustības dalībnieku aizstāvībā.

1906. gadā Čaksti no Progresīvās tautas partijas ievēlēja pirmajā Krievijas Valsts domē kā deputātu no Kurzemes. Domē viņš iestājās Kadetu partijā. 4. maijā Čakste uzstājās Valsts domes agrāro lietu komisijā ar plašu referātu par Baltijas baznīcu un pastorātu zemēm, kā arī iesniedza likumprojektu, kas paredzēja baznīcu zemju atsavināšanu par labu rentniekiem. Pēc pirmās Valsts domes atlaišanas Čakste kopā ar 168 deputātiem protestēja pret Nikolaja II nelikumīgo rīcību, Somijā parakstot tā saukto Viborgas deklarāciju. Par to 1908. gadā viņam nācās izciest trīs mēnešu cietumsodu Jelgavas cietumā. Viņam tika atņemtas tiesības turpmāk piedalīties sabiedriskajā darbā un kandidēt nākamajās Valsts domes vēlēšanās.

Čakste piedalījās arī vienā no nelegālajiem Krievijas mazākumtautību kongresiem, kas notika 1911. un 1912. gadā.

Sākoties 1. pasaules karam, Čakste kļuva par Jelgavas Sarkanā Krusta komitejas priekšsēdētāju.

1915. gada vasarā viņš pārcēlās uz Tērbatu (tagad Tartu). 30. un 31. augustā piedalījās latviešu bēgļu organizāciju kongresā Pēterburgā. Viņu ievēlēja par vienu no Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas valdes priekšsēdētāja V. Olava biedriem, bet pēc Olava nāves – par priekšsēdētāju.

1916. gada decembrī Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja nosūtīja Čaksti uz ASV, taču viņš paspēja nokļūt tikai līdz Stokholmai, kur viņu sasniedza ziņa par revolūciju Krievijā. Būdam spiests uzturēties Stokholmā vairākas nedēļas, Čakste tur sarakstīja un izdeva brošūru "Latvieši un viņu Latvija: kāda latvieša balss", kur deklarēja: "Latvju tauta grib pasargāt savu tautību, paturēt vienā kopībā savu tēviju Latviju, panākt neierobežotu iespēju un brīvību noteikti vadīt Latvijā savu nacionālo, kulturālo un ekonomisko attīstību".

1917. gada 7. maijā Čakste aktīvi piedalījās Kurzemes Zemes sapulcē, kas notika Tērbatā. Viņš tika ievēlēts sapulces prezidijā, bet pēc tam – par Kurzemes galveno pārstāvi sadarbībai ar Krievijas Pagaidu valdības oficiālajām iestādēm. Pagaidu valdība iecēla viņu par Kurzemes novada komisāru, kas stājās agrākā gubernatora vietā.

1917. gada 28. maijā savu pirmo konferenci noturēja latviešu juristi. To vadīja Čakste.

1917. gada 13. oktobrī (pēc vecā stila 1. oktobrī) tika nodibināta Latviešu Pagaidu Nacionālā padome. Čakste sāka darboties tās ārlietu nodaļā, izstrādādams memorandu tekstu Rietumu valstu vēstniecībām Pēterburgā, protestējot pret Vācijas aneksijas plāniem Baltijā. 1918. gada 26.–28. jūnijā jau pagrīdes apstākļos viņš vadīja Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes 3. sesiju.

1918. gada 11. novembrī Čakste atgriezās Latvijā un apmetās Aučos. Tur viņš uzzināja, ka Tautas padome 17. novembrī viņu aizmuguriski ievēlējusi par prezidija priekšsēdētāju. Ar telegrammu viņš tika uzaicināts piedalīties 18. novembrī Latvijas Republikas proklamēšanas aktā, taču Čakste uz to neieradās. Ir izteikti pieņēmumi, ka tam pamatā varētu būt nesaskaņas starp Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes un Demokrātiskā bloka pārstāvjiem. Interesanti, ka neilgu laiku dažas aprindas Čaksti bija izvirzījušas arī par Latvijas Valsts ministru prezidenta kandidātu.

23. novembrī Tautas padome pilnvaroja Čaksti ārzemēs organizēt Latvijas aizstāvēšanu pret lieliniekiem. 1919. gada janvārī viņš ieradās Londonā, bet pēc tam devās uz Parīzes Miera konferenci, kur uzņēmās Latvijas delegācijas vadību. Čakste izstrādāja reparāciju pieprasījumu no Vācijas. 21. maijā viņš delegācijas vadību nodeva Z. A. Meierovicam, bet pats atgriezās Latvijā.

No 1919. gada 13. jūlija Čakste uzņēmās Tautas padomes priekšsēdētāja pienākumus līdz Satversmes sapulces sanākšanai. Tajā laikā viņš bija Zemnieku savienības biedrs, taču vēlāk kopā ar vairākiem citiem partijas biedriem – M. Valteru, J. Goldmani, O. Nonācu u.c. – pameta Zemnieku savienību, nevarēdams samierināties ar K. Ulmaņa vienpersonisko partijas vadības stilu. Pēc tam Čakste kļuva par Demokrātiskā centra biedru.

1920. gada 1. maijā Čakste atklāja Satversmes sapulces pirmo sēdi. Tika izvirzīti divi priekšsēdētāja amata kandidāti – Jānis Čakste no pilsoniskajām partijām un Rainis kā sociāldemokrātu pārstāvis. Satversmes sapulce ar 83 balsīm par priekšsēdētāju ievēlēja Čaksti, Rainis ieguva tikai 48 balsis. Šajā amatā Čakste atradās visu Satversmes sapulces darbības laiku.

1922. gada 14. novembrī Latvijas 1. Saeima ar 92 balsīm, 6 deputātiem atturoties, Čaksti kā vienīgo kandidātu ievēlēja par pirmo Latvijas Valsts prezidentu. 1925. gada 6. novembrī 2. Saeima viņu prezidenta amatā ievēlēja atkārtoti. Šoreiz uz prezidenta vēlēšanām bija izvirzīti trīs kandidāti – Rainis, Ulmanis un Čakste. Pirmajā balsošanas kārtā Rainis saņēma 33 sociāldemokrātu balsis, Ulmanis – 32 Zemnieku savienības, labējā spārna un minoritāšu balsis, bet Čakste – 29 centristu balsis. Otrajā kārtā sociāldemokrāti Raiņa kandidatūru vairs neizvirzīja, un Čaksti ievēlēja ar 60 balsīm, Ulmanis saņēma 31 balsi.

Prezidenta amatā Čakste izcēlās ar spēju stāvēt pāri partijām un saglabāt iespējamu objektivitāti. Tas gan netraucēja viņam atcelt no amata 1. Kurzemes divīzijas komandieri pulkvedi K. Ķūķi, kas simpatizēja fašistiskajai kustībai. Savu prezidentūru laikā viņš publicēja 402 likumus, no kuriem 261 bija pieņemts steidzamības kārtībā; 3 likumus viņš nosūtīja atpakaļ Saeimai otrreizējai caurlūkošanai; viņš arī apžēloja 549 notiesātas personas, starp tiem arī A. Niedru (1926. gada aprīlī), kura apžēlošana izsauca plašu sabiedrisko rezonansi. Tā bija vienīgā reize, kad Čakste par savu darbību prezidenta amatā saņēma publisku kritiku. Kā valsts galva Čakste 1925. gadā no 22. līdz 26. februārim bija oficiālā vizītē Igaunijā, bet 1926. gadā no 13. līdz 19. maijam – Somijā.

Čakste bija arī aktīvs akadēmiskajā darbībā. Viņš iesaistījās Latvijas Universitātes dibināšanā, kļūdams par LU starptautisko publisko tiesību docentu, bet 1919. gada 14. novembrī viņu iecēla par profesoru. Viņš piedalījās Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes mācību programmu izstrādāšanā un mācībspēku atlasē. Universitātes piecu gadu jubilejas svētkos 1924. gada 28. septembrī Čakstem svinīgi piešķīra *Dr.iur.honoris causa* grādu. No 1921. gada Čakste lasīja arī valsts tiesību lekcijas virsnieku kursus.

Čakste miris 1927. gada 14. marta vakarā 67 gadu vecumā. Apglabāts Rīgā Meža kapos, kur viņam uzcelts K. Jansona veidots piemineklis.

1998. gada 7. novembrī Šveicē Jungfravas kalnā atklāja Brīvības halli, kas veltīta 100 lielākajiem pasaules demokrātiem. Līdzās tādiem vārdiem kā T. V. Vilsons, V. Čērčils un I. Rabins te minēts arī Jāņa Čakstes vārds.

KONSTANTĪNS ČAKSTE (1901–1945). Konstantīns Čakste dzimis 1901. gada 26. jūlijā Bulduros Jāņa Čakstes un Justīnes Čakstes ģimenē. Konstantīns mācījās Jelgavas ģimnāzijā, bēgļu gaitu laikā – Kazanā 3. ģimnāzijā. Pēc atgriešanās Latvijā 1920. gada pavasarī pabeidza Rīgas 2. ģimnāziju.

1920. gadā Čakste iestājās Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļā, kuru pabeidza 1925. gadā. 1932. gadā Čakste papildināja zināšanas Parīzes universitātes Juridiskā fakultātē un 1936./37. gadā studēja Briselē.

1928. gadā viņš tika ievēlēts par Latvijas Universitātes jaunāko asistentu. 1931. gadā Čakste aizstāvēja zinātnisku darbu “Nomaksas pirkums Latvijā un ārzemēs” un kļuva par Latvijas Universitātes privātdocentu civiltiesību katedrā, bet 1934. gadā – par docentu. 1935. gadā viņš ieguva arī tirdzniecības tiesību docenta grādu. No 1937. gada vecākais docents (no 1938. gada šī amata nosaukums – ārkārtējais profesors) lasīja tirdzniecības un civiltiesību kursu tautsaimniekiem. Čakste bija arī *Institut International d'Étude at de Documentation en matière de Concurrence Commerciale* loceklis. Viņš publicējās periodiskos izdevumos (galvenokārt žurnālos “Jurists” un “Tieslietu Ministrijas Vēstnesis”) par dzīvokļu tiesībām, paju sabiedrībām un citām tēmām. Vienlaikus Čakste rediģēja arī Latvijas Universitātes akadēmiskās sabiedrisko zinātņu veicināšanas biedrības *Aequitas* izdoto rakstu krājumu, kā arī bija šīs biedrības valdes priekšsēdētāja biedrs. Laikā no 1938. līdz 1940. gadam bija žurnāla “Jurists” atbildīgais redaktors. No 1943. gada viņš bija arī “Tautsaimniecības vārdnīcas” redakcijas līdzstrādnieks.

Jau vācu okupācijas sākumā Čakste stājās sakaros ar dažādām nacionālās pretestības grupām, kas cīnījās par neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas atjaunošanu, balstoties uz 1922. gada Satversmi. 1943. gada 13. augustā Latvijas Centrālās padomes dibināšanas sēdē viņu ievēlēja par LCP priekšsēdētāju. Šajā laikā Čakste darbojās LCP Juridiskajā komisijā un piedalījās LCP programmas izveidē, kā arī nelegālā izdevuma “Jaunā Latvija” izdošanā. K. Čakste nodibināja un uzturēja sakarus ar Latvijas diplomātiskajiem pārstāvjiem ārvalstīs, kā arī ar igauņu un lietuviešu nacionālās pretestības kustībām.

KONSTANTĪNS ČAKSTE

1944. gada 29. aprīlī Gestapo (Geheime Staatspolizei) Čaksti arestēja. Tika arestēti arī citi LCP locekļi. Apcietināto LCP darbinieku lietu Gestapo izmeklēja līdz 1944. gada 1. septembrim, kad K. Čaksti, Bruno Kalniņu un Ludvigu Sēju no Rīgas centrālcietuma pārveda uz Salaspils koncentrācijas nometni. 10. septembrī no Salaspils ar tvaikoni "Celebes" viņus pārveda uz Dancigu (tagad Gdaņska) un ieslodzīja Štuthofas koncentrācijas nometnē. Čakste mira 1945. gada 21. februārī ceļā no Štuthofas nometnes uz Lauenburgas koncentrācijas nometni. Viņš apglabāts Polijas pilsētā Ganšā, vēlāk pārāpbedīts Krēpas "Nāves marša upuru kapsētā" (apbedījums Z-V-23).

GUSTAVS ZEMGALS (1871–1939), Latvijas Valsts prezidents (1927–1930). Gustavs Zemgals dzimis 1871. gada 12. augustā Džūkstes pagastā Odiņu mājās amatnieka ģimenē. Drīz pēc viņa dzimšanas ģimene pārcēlās uz Aizputes Upesmuižu, kur Gustavs sāka mācīties Sakas pagastskolā. Izglītību viņš turpināja Rīgas Nikolaja ģimnāzijā, bet pēc tam iestājās Maskavas universitātes Juridiskajā fakultātē. Studiju laikā viņš darbojās grupā, kas toreiz pulcējās ap liberāli sociālistisko laikrakstu "Dienas Lapa". Pirms valsts eksāmeniem Zemgals iestājās

militārajā dienestā un pēc pusotra gada praporščika pakāpē tika ieskaitīts rezervē. 1899. gadā Zemgals pabeidza universitāti, iegūdam *cand. iur.* grādu, un uzsāka darbu Rīgā kā zvērināta advokāta V. Beķera palīgs. Viņš darbojās arī amatnieku un strādnieku biedrībās "Jonatāns" (1901. gadā kļuva par tās priekšnieku), "Ziemeļis" un "Torņakalns", kā arī Latviešu amatnieku palīdzības biedrībā un skatuves biedrībā "Jaunais teātris" u.c.

Sākoties krievu–japāņu karam, Zemgalu 1904. gadā mobilizēja un kā rezerves leitnantu nosūtīja uz fronti Tālajos austrumos, kur viņš pavadīja pusotru gadu un tika paaugstināts par kapteini.

Pēc demobilizācijas 1905. gada beigās Gustavs atgriezās Rīgā un tika ierauts 1905. gada revolūcijas mutulī. Viņš piedalījās jauna liberāla un sociālistiska laikraksta "Jaunā Dienas Lapa" izveidē un kļuva par tā atbildīgo redaktoru. Redaktora amatu viņš ieņēma arī "Jaunās Dienas Lapa" pēctecī – laikrakstā "Mūsu Laiki". 1907. gada

31. jūlijā Rīgas apgabaltiesa Zemgalam par viņa darbību "Mūsu Laikos" piesprieda trīs mēnešus aresta vai 300 rubļu naudas sodu. Kopā ar Arvīdu Bergu, Augustu Deglavu un vairākiem citiem politiskiem darbiniekiem viņš nodibināja Latviešu demokrātisko partiju. Tās statūtus un programmu palīdzēja izstrādāt aktīvs sociāldemokrāts – advokāts Ansis Bušēvics. No 1912. līdz 1915. gadam Zemgals darbojās arī demokrātiskā pilsonības mēnešrakstā literatūrai, zinātnei un sadzīvei – žurnāla "Domas" redakcijā, oficiāli ieņemdamš tā atbildīgā redaktora amatu, kaut gan faktiskais redaktors bija literatūrkritiķis Ē. Pīpiņš.

1. pasaules karam sākoties, Gustavs palika Rīgā, viņu atkal iesauca armijā – Tērbatā dislocētajā 356. Vidzemes kājnieku pulkā, bet vēlāk nosūtīja uz Somiju. 1916. gadā vienību pārcēla uz Kronštati. Sākoties Februāra revolūcijai, Zemgals kopā ar ģimeni pameta dienesta vietu Kronstatē un devās uz Tērbatu, no kurienes atgriezās Rīgā.

1917. gada 23. aprīlī Zemgalu ievēlēja par Rīgas pilsētas galvu, neilgu laiku viņš bija arī Vidzemes guberņas pārvaldnieka vietnieks. 1917. gada rudenī Rīgas pagaidu padome Zemgalu atkārtoti ievēlēja par Rīgas pilsētas galvu. Šajā laikā viņš darbojās radikālajā Latviešu demokrātiskajā partijā, kurā aktīvu darbību izvērsa arī Kārlis Kasparsons, domnieks Jānis Zālītis, Dāvis Rudzītis un citi.

1918. gadā – vācu okupācijas laikā – Zemgals palika Rīgā un darbojās Latviešu demokrātiskajā blokā. Viņš iesaistījās Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes (LPNP) darbībā, kur pārzināja okupēto Latvijas apgabalu lietas, kā arī pildīja LPNP sakarnieka funkcijas, uzturot sakarus ar demokrātisko bloku. No radikālās demokrātiskās partijas Zemgals tika deleģēts Tautas padomē un vēlāk ievēlēts par Tautas padomes priekšsēdētāja otro biedru.

17. novembrī plkst. 22 vakarā Rīgas Amatnieku biedrības telpās astoņu latviešu politisko partiju un Latgales pārstāvji izveidoja Latvijas Tautas padomi, kas nākamajā dienā proklamēja Latvijas Republiku. 1918. gada 18. novembrī plkst. 16.30 Zemgalam kā Tautas padomes otrajam biedram bija jāvada Latvijas Republikas proklamēšanas sēde. Tā paša gada 3. decembrī Zemgalu ievēlēja par Rīgas pilsētas domes priekšsēdētāju.

Kad tuvojās lielinieki, Tautas padome pilnvaroja savu priekšsēdētāju Jāni Čaksti kopā ar viņa biedru Gustavu Zemgalu doties

GUSTAVS ZEMGALS

uz ārzemēm, lai aizstāvētu Latvijas intereses. 2. janvārī viņi kopā ar dažiem Tautas padomes locekļiem un Pagaidu valdības ministriem ar angļu karakuģi *Princess Margaret* devās uz Kopenhāģenu. Jau 1919. gada martā Zemgals atgriezās Latvijā, kur Liepājā centās atjaunot Tautas padomi tās agrākajā sastāvā.

1919. gada 13. maijā Tautas padome Zemgala vadībā formāli gatavojās atkal pārņemt politisko varu Latvijā, taču Zemgalu kopā ar Erastu Biti, A. Bušēvicu, Frici Menderu un Robertu Kroderu it kā par vācu pēc 16. aprīļa puča ieceltā ministru prezidenta Andrieva Niedras nolaupīšanu apcietināja vācu 1. gvardu rezerves divīzijas komandieris ģenerālis Tīde.

1919. gada 4. jūlijā pēc atgriešanās Rīgā Zemgalu atkal ievēlēja par Rīgas pilsētas galvu. Viņš tika ievēlēts arī par Tautas padomes viceprezidentu. No Demokrātiskā centra Zemgales saraksta Zemgalu ievēlēja par Satversmes sapulces deputātu, bet viņš atteicās no mandāta un turpināja darbību kā zvērināto advokātu padomes priekšsēdētājs.

No 1921. gada 18. jūnija līdz 1923. gada 26. janvārim Zemgals bija kara ministrs Z. A. Meierovica kabinetā. Pēc ministra amata atstāšanas Zemgals, sākot ar 1924. gada martu, Rīgā darbojās kā notārs. Demokrātiskā centra un bezpartejisko sabiedrisko darbinieku sarakstā Zemgals kandidēja arī 1. Saeimas vēlēšanās. J. Čakstem noliekot deputāta mandātu pēc viņa ievēlēšanas par Latvijas Valsts prezidentu, Saeimā nonāca arī Zemgals.

Pēc Latvijas Valsts pirmā prezidenta nāves 1927. gada 8. aprīlī un pēc tam, kad Zemnieku savienības un sociāldemokrātu izvirzītie prezidenta kandidāti nespēja savākt nepieciešamo 51 balsi, Saeima ar 73 balsīm, 23 deputātiem balsojot pret un vienam atturoties, Zemgalu ievēlēja par prezidentu.

Būdams prezidenta amatā, 1929. gadā no 27. līdz 28. maijam Zemgals uzturējās oficiālā vizītē Zviedrijā, bet tā paša gada 29. jūnijā uzņēma Latvijā Zviedrijas karali Gustavu V. Savā prezidentūras laikā Zemgals gandrīz nemaz neiejaucās likumdošanas darbībā – tikai vienu reizi viņš nosūtīja likumprojektu atkārtotai caurlūkošanai. Savukārt savas tiesības apžēlot notiesātos Zemgals izmantoja diezgan plaši – prezidentūras laikā apžēloja 648 personas, no tām 172 – pilnīgi, 471 – sodu mīkstinot, bet 5 – atjaunojot viņu tiesības

pēc soda izciešanas. Zemgala prezidenta pilnvaras beidzās 1930. gada aprīlī, bet kandidēt uz otru pilnvaru termiņu viņš kategoriski atteicās.

Pēc prezidenta posteņa atstāšanas Zemgals turpināja politisko darbību un kā Demokrātiskā centra un bezpartejisko sabiedrisko darbinieku bloka kandidāts (1. numurs sarakstā visos piecos vēlēšanu apgabalos) tika ievēlēts 4. Saeimā, kur kļuva par Ārlietu, kā arī Finanšu, tirdzniecības un rūpniecības komisijas locekli. No 1931. gada 27. marta līdz 1932. gadam viņš bija finanšu ministrs. 1933. gadā Zemgalu ievēlēja par Baltijas ūnijas prezidentu. 30. gadu sākumā viņš pievērsās arī publicistikai, rakstīja galvenokārt laikrakstā "Jaunākās Ziņas".

Zemgals miris 1939. gada 6. janvārī 68 gadu vecumā, apbedīts Rīgā Meža kapos.

KĀRLIS ULMANIS (1877–1942), **Latvijas Valsts prezidents** (1936–1940). Kārlis Ulmanis – ceturtais Latvijas Valsts prezidents – ir viena no pretrunīgākajām un tajā pašā laikā diženākajām personībām Latvijas vēsturē. Viņš piedzima 1877. gada 4. septembrī Jelgavas apriņķa Bēzres pagasta Udzes Pikšās, kur saimniekoja viņa tēvs Indriķis un māte Lizete. Zēns mācījās Bēzrmuižas pamatskolā, Jelgavas Aleksandra skolā un vēlāk Jelgavas reālskolā, no kuras izstājās 1896. gadā. Tajā pašā gadā viņš devās uz Austrumprūsiju mācīties Tapiavas (tagad Gvardeiska Kaļiņingradas apgabalā) piensaimniecības skolā. 1897. gadā strādāja par pienotavas vadītāju Rīgā, Krāsotāju ielā. 1902. gadā kopā ar J. Bergu vadīja piensaimniecības kursus Bēzrmuižā.

Kārlis Ulmanis 1902. un 1903. gadā studēja Šveices Federālajā politehnikumā Cīrihē, no 1903. līdz 1905. gadam Leipcigas universitātes Lauksaimniecības institūtā.

1905. gada 21. decembrī – revolūcijas laikā Kārlis Ulmanis par musinošām runām un rakstiem tika arestēts un nosūtīts uz Pleskavas cietumu. 1906. gadā atbrīvots no ieslodzījuma. 1907. gadā Ulmanis devās uz Vāciju, pēc tam uz ASV, Ņujorku. ASV viņš studēja lauksaimniecību vairākās koledžas tipa mācību iestādēs, vēlāk kļuva par saimniecisku uzņēmumu vadītāju un Nebraskas universitātes lektoru.

1913. gada martā Krievija izsludināja 1905. gada revolūcijas dalībnieku amnestiju. Vasaras sākumā Ulmanis atgriezās Latvijā un uzsāka darba gaitas – bija agronoms Baltijas Lauksaimnieku biedrībā Valmierā, vēlāk arī instruktors Rīgas Lauksaimniecības centrālkomitejā. No 1914. līdz 1916. gadam bija Baltijas Lauksaimnieku biedrības žurnāla “Zeme” redaktors. 1917. gada martā Ulmani ievēlēja Vidzemes pagaidu zemes padomē, aprīlī par Vidzemes guberņas pagaidu komisāra vietnieku. Viņš piedalījās ietekmīgas politiskas partijas – Latviešu Zemnieku savienības dibināšanā.

1918. gada 17. novembrī Ulmani ievēlēja par Latvijas Tautas Padomes Ministru prezidentu un 18. novembrī – par pirmo Latvijas Ministru prezidentu. Šajā postenī līdz 1940. gadam viņš bija pavisam piecas reizes. Četras reizes viņš bija arī ārlietu ministrs, vienu reizi kara ministrs, vairākas reizes apgādes un zemkopības ministrs. Ulmanim bija izcils politiķa talants, tomēr viņš galvenokārt bija ieinteresēts iekšpolitikā un tautas labklājības veicināšanā. Ārpolitikā viņu visvairāk interesēja tirdzniecības līgumi un Baltijas antantes izveidošana.

Ulmaņa ideāls bija latviska, būtībā lauksaimnieciska, neatkarīga, saimnieciski nodrošināta neitrāla Latvija. Ulmanis bija dedzīgs patriots un vēlējās Latviju, kurā ceturtā daļa iedzīvotāju bija nelatvieši, padarīt par spilgti latvisku zemi.

Viņa darbības sākumā pret viņu bija veikti trīs atentāti: pirmais – 1919. gada septembrī, otrais – 1920. gada 11. aprīlī un trešais – 1921. gada 27. aprīlī.

Tomēr Latvijas neatkarības pirmie 20 gadi Ulmanim atnesa vilšanos un, par spīti aktīvai politiskai darbībai, arī atstumtības sajūtu. Savā vēstījumā Latvijas neatkarības 20. gadadienā – 1938. gada 18. novembrī – Ulmanis sacīja: “Darba, enerģijas un arī panākumu bagāti bija taisni pirmie gadi pēc Brīvības cīņu izbeigšanas. Bet tad nāca citi laiki, ar nesaskaņām, ķildām, veltīgiem strīdiem un neauglīgu runāšanu. Cēlie ideāli sāka izbālēt, un to vietā draudēja nostāties vienas dienas rēķini un aprēķini, tā ka svešinieki vēlāk varēja par mums teikt tādus vārdus: “Sadziedējuši kara brūces, jūs iegrimāt ikdienā, un, kaut arī bija sekmes, jums kaut kā trūka. Jums trūka lielās, nešaubīgās, mērķtiecīgās gribas, mērķtiecīgās organizācijas.””

KĀRLIS UĻMANIS

Liekas, šādas idejas bija pamudinājušas Kārli Ulmani kā Ministru prezidentu kopā ar kara ministru Jāni Balodi izšķirties par Satversmes un Saeimas darbības apturēšanu 1934. gada 15. maijā. Būtībā tas bija valsts apvērsums, autoritāra režīma un vadonības iedibināšana, ko, iespējams, izraisīja demokrātisko tradīciju trūkums jaunajās valstīs un vispārējie nacionālisma un autokrātisma uzplūdi Eiropā – līdzīgus apvērsumus jau agrāk bija veikuši Antans Smetona Lietuvā un Konstantins Petss Igaunijā, Hitlers Vācijā, Musolīni Itālijā, Franko Spānijā, nemaz nerunājot par Staļina režīmu Krievijā. Laikabiedru vērtējumā Ulmanis nebija tik daudz domātājs, cik darītājs, kas paļāvās uz savu intuīciju. Viņš necieta ilgu vilcināšanos, bija izcili apdāvināts politiķis, kam raksturīga dzelzs griba, milzīga enerģija, organizētāja spējas, fanātiska darba mīlestība, pieticība personiskajā dzīvē, dziļš un patiess patriotisms. Viņš neaprecējās, ģērbās un ēda vienkārši, viņu neinteresēja ne nauda, ne manta. Lielu daļu ienākumu ziedoja savai partijai un vēlāk labdarīgiem mērķiem. Ulmaņa darbs un pienākumi ļoti cēla viņa pašapziņu un, iespējams, radīja pat zināmu iedomību un paštaisnību. Viņā nostiprinājās pārliecība, ka pats liktenis viņam lēmis būt par latviešu tautas vadoni un Latvijas valdnieku. Diktatūras pamatsaukļi bija: “Vienība, vadonība, latviskums”. Paradis viens pats visu izlemt, viņš padomniekus maz ievēroja un padomus neuzklausīja. Viņš gan uzklausa citu domas, bet gaidīja absolūtu uzticību un paļaušanos uz viņu pēc lēmuma pieņemšanas. Ulmanis necieta arī konkurentus. Latviju Ulmanis pārvaldīja ar paša izraudzīta Ministru kabineta palīdzību.

Ulmaņa valdīšanas laikā tika gūti panākumi lauksaimniecībā un valsts saimniecības izveidošanā, tomēr, gribēdams tautai palīdzēt un sagādāt tai labāku nākotni, viņš īstenībā atņēma tai pašlēmšanas tiesības, privātsaimniecību lielā mērā pakļāva valsts kontrolei un daļēji pārvērtā valsts saimniecībā. Lielī panākumi tika sasniegti izglītības un kultūras jomā – Kultūras fonda aktivitātes, “Draudzīgā aicinājuma”, Lauksaimniecības akadēmijas, Latvijas Vēstures institūta un Tēvzemes balvas iedibināšana, Brāļu kapu celtniecības pabeigšana. Tika uzceltas daudzas monumentālas celtnes un pieminekļi, īpaši skolu ēkas provincē (94 skolu jaunceltnes gadā). Tika uzcelta arī Ķeguma spēkstacija, jauni dzelzceļi, sāka

vietējo izrakteņu – kūdras un kaļķakmens plašāka izmantošana ražošanā un enerģētikā, modernizējās lauksaimniecība, paplašinājās eksports, stabilas bija finanses un nauda.

Tomēr bija arī demokrātijas ierobežojumi, zināma nacionālās politikas saasināšanās, arī saimnieciskajā jomā, bet bija arī liels nacionāls pacēlums, ideālisma pieaugums sabiedrībā. Bija arī vadonības kults, kas dažbrīd izpaudās nepievilcīgā veidā, subjektīvisms un autoritārisms. Ulmanim varētu pārmest nepietiekamu aktivitāti ārpolitikā. Savas valdīšanas sešos gados viņš ne reizi neizbrauca no Latvijas ne diplomātiskā misijā, ne privātā braucienā. Lai gan liekas, ka valsts aizsardzībai bija veltīts maz uzmanības, tomēr budžeta skaitļi, it īpaši pēdējos gados, liecināja par pretējo.

1936. gada 12. martā Ulmanis ar sava Ministru kabineta lēmumu pārņēma arī Valsts prezidenta amatu. Tagad viņš bija vienvaldnieks – valdības galva, Valsts prezidents, bruņoto spēku un aizsargu augstākais vadonis.

Ar 1940. gada 23. aprīļa likumu Kārlis Ulmanis pārņēma absolūtu varu Latvijā. Viņš bija ne tikai bruņoto spēku, bet visas valsts aizsardzības augstākais vadonis, pārņemot visu dzīvā spēka un materiālos resursus. Vienīgi viņš varēja lemt Latvijas likteni, gan saziņā ar 9. aprīlī izsludināto Valsts aizsardzības padomi.

Diktatūras režīms, prezidenta ārējā un militārā politika bija vājinājusi Latviju sarežģītajā starptautiskajā situācijā. Pēc padomju ultimāta 1940. gada 16. jūnijā Ulmanis nedeva pavēli pretoties Sarkanajai armijai un pakļāvās okupācijas varai. 17. jūnijā Ulmanis atteicās tikai no Ministru prezidenta amata un palika Valsts prezidenta amatā, cerot uz kaut kāda veida sadarbību ar jauno iekārtu un iespējami mazākiem cilvēku upuriem. 1940. gada 21. jūlijā bija spiests nodot valsts vadītāja pilnvaras “jaunievēlētajai” marionešu valdībai A. Kirhenšteina vadībā. K. Ulmaņa rīcība šajās liktenīgajās dienās netiek vērtēta viennozīmīgi un diskusijas par viņa motīviem un iespējamām alternatīvām vēl turpinās.

1940. gada 22. jūlijā Kārli Ulmani aizsūtīja uz Maskavu un tālāk uz Vorošilovsku (tagad Stavropole) Ziemeļkaukāzā, kur viņš dzīvoja trūcīgos apstākļos speciāli tam sagatavotā savrupmājā līdz 1941. gada 21. jūnijam, kad vācieši iebruka Padomju Savienībā. 1941. gada 4. jūlijā par kontrrevolucionāru darbību pret starptautisko

komunistisko kustību K. Ulmanis tika notiesāts un pārvests uz Valsts drošības pārvaldes iekšējo cietumu Ordžonikidzes novadā. Vāciešiem tuvojoties Kaukāzam, 1942. gadā Ulmani aizveda uz Mahačkalu pie Kaspijas jūras. Kad 1942. gada septembrī vācieši iebruka Kaukāzā, viņu kopā ar citiem arestantiem kuģī veda pāri Kaspijas jūrai uz Krasnovodsku Turkmēnijā. Kārļa Ulmaņa dzīves un darbības beigu posms joprojām ir neziņā tīts. Pēc liecinieku stāstījumiem, iespējamā apbedīšanas vieta atrodas Krasnovodskas tā sauktajos “vecajos kapos”, kur apbedīti bijušie cietumnieki. Precīza kapavieta līdz šim vēl nav zināma. Arī precīzs miršanas datums nav zināms, atsaucoties uz laikabiedru atmiņām, tas varētu būt 1942. gada 20. septembris.

ZIGFRĪDS ANNA MEIEROVICS (1887–1925). Pirmais Latvijas ārlietu ministrs, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris. Zigfrīds Anna Meierovics dzimis 1887. gada 5. februārī (24. janvārī pēc vecā stila) Durbē ārsta ģimenē. Pēc Meierovica tēva ievietošanas psihiatriskajā slimnīcā (māte mira drīz pēc dzemdībām) viņu audzināšanā pieņēma mātesbrālis, tautskolotājs Roberts Filholds. 1900. gadā Zigfrīds pabeidza Kabiles pagastskolu un uzsāka mācības Tukuma pilsētas skolā. No 1905. līdz 1907. gadam mācījās Mironova komercskolā Rīgā. 1907. gadā viņš sāka studijas Rīgas Politehniskā institūta tirdzniecības nodaļā, ko pabeidza 1911. gadā ar *can.d.rer.merc.* grādu. Diplomdarba tēma bija “Naudas reforma Krievijā un Austrijā”. Studiju laikā Zigfrīds iestājās korporācijā “Tālavija”. Vienlaikus viņš strādāja par skolotāju Viļa Olava komercskolā (1909–1915), kā arī par inspektoru apdrošināšanas biedrībā “Bžīšū” (1910–1911). 1911. gadā Z. Meierovics kā līdzdibinātājs un direktors rīko- tājs uzsāka darbību Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības savstarpējā kredītbiedrībā. Šajā laikā viņš arī piedalījās Latvijas Izglītības biedrības un Rīgas Latviešu biedrības darbībā. 1915. gadā viņš kļuva par ierēdni Maskavas Tautas bankā, bet no 1916. gada maija līdz 1917. gada martam strādāja Viskrievijas pilsētu savienības Rēzeknes nodaļā par Ziemeļrietumu frontes pārtikas nodaļas vadītāju. Vienlaikus Meierovics bija A. Šaņavska Maskavas Tautas universitātes lektors.

Z. A. Meierovics

ZIGFRĪDS ANNA MEIEROVICS

Maskavā Meierovics darbojās Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejā par kultūras biroja vadītāju, Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komitejā u.c. sabiedriskās organizācijās. Pēc 1917. gada Krievijas Februāra revolūcijas Zigfrīds pārcēlās uz Rīgu, kur tika iesaistīts politiskajā un sabiedriskajā darbībā. Martā viņu ievēlēja Vidzemes Pagaidu zemes padomē. Viņam bija liela nozīme Vidzemes Pagaidu zemes padomes apvienošanā ar Bezzemnieku padomi. Pēc apvienošanās Meierovics tika ievēlēts padomes jaunajā valdē un vadīja tās finanšu nodaļu kā Vidzemes pārstāvis. Viņš daudzkārt piedalījās apspriedēs ar Krievijas Pagaidu valdību un ieņēma arī Vidzemes guberņas Zemes komitejas priekšnieka amatu.

Meierovics bija viens no Latviešu Zemnieku savienības dibinātājiem. 1917. gada 14. jūlijā sākās tās dibināšanas kongress. Viņu ievēlēja kongresa prezidijā, bet vēlāk arī partijas padomē. 1917. gada 21. septembrī Kijevā Meierovics bija viens no desmit latviešu delegātiem Krievijas Tautu kongresā.

1917. gadā Meierovics kļuva par Latviešu Pagaidu Nacionālās padomes (turpmāk – LPNP) locekli, un tās 1. sesijā, kas notika 29. novembrī Valkā, viņu ievēlēja par finanšu nodaļas vadītāju. Kopā ar Arvedu Bergu un Jāzepu Rancānu viņš vadīja LPNP 2. sesijas darbu. 1918. gada 12. jūlijā LPNP delegēja Meierovicu uz ārzemēm. Vispirms viņš devās uz Stokholmu, kur izveidoja LPNP informācijas biroju, bet 12. augustā ieradās Londonā, lai pildītu LPNP pilnvarotā pienākumus kontaktos ar Lielbritānijas valdību. 1918. gada 23. oktobrī Meierovics no Lielbritānijas ārlietu ministra A. Balfūra ieguva mutisku, bet 11. novembrī (nedēļu pirms 18. novembra Latvijas valsts proklamēšanas akta) arī rakstisku Latvijas *de facto* atzīšanas apliecinājumu. 1918. gada 19. novembrī Zigfrīdu Meierovicu iecēla par Latvijas ārlietu ministru.

1919. gada pirmajā pusē Meierovics ieradās Parīzē Miera konferencē Latvijas delegācijas sastāvā. Līdzšinējais delegācijas vadītājs Jānis Čakste 21. maijā tās vadību nodeva Meierovicam. Pēc Versaļas miera līguma parakstīšanas 28. jūnijā Latvijas delegācija pārveidojās par pagaidu diplomātisko pārstāvniecību.

23. jūlijā Meierovics atgriezās Latvijā un tajā pašā dienā sāka pildīt ārlietu ministra pienākumus.

Bermontiādes laikā Meierovics Polijā risināja pārrunas par atbalstu cīņā ar Bermonta karaspēku. Pēc atgriešanās Latvijā viņš brīvprātīgi iestājās Studentu bataljonā kā kareivis un piedalījās tiešajā kaujas darbībā. 1927. gadā tika apbalvots ar III šķiras Lāčplēša Kara ordeni (Nr.2063).

No 1918. gada 19. novembra līdz 1924. gada 25. janvārim Meierovics nepārtraukti pildīja ārlietu ministra pienākumus. Tajā pašā laikā, no 1921. gada 26. jūnija līdz 1923. gada 26. janvārim un no 1923. gada 27. jūnija līdz 1924. gada 25. janvārim, viņš bija arī ministru prezidents.

Meierovics bija Tautas padomes loceklis, kā arī Satversmes sapulces un 1. Saeimas deputāts.

1920. gada janvārī Meierovics piedalījās pirmajā Baltijas valstu konferencē Helsinkos. Kā ārlietu ministrs viņš vadīja miera sarunas ar Krieviju un Vāciju, noslēdzot miera līgumus ar Vāciju (par sakaru atjaunošanu starp Latviju un Vāciju) 1920. gada 13. jūlijā un Krieviju 1920. gada 11. augustā. 1920. gada augustā viņš kopā ar ministru prezidentu Kārli Ulmani vadīja Baltijas valstu konferenci Bulduros.

1920. gada 6. novembrī Meierovicu sūtīja uz Romu, Parīzi un Londonu, lai panāktu Latvijas *de iure* atzīšanu. 1921. gada 26. janvārī Sabiedroto Augstākā padome beidzot atzina Latviju un Igauniju *de iure*, bet 23. septembrī Latvija tika uzņemta Tautu savienībā (Nāciju līgā).

1922. gadā Meierovics piedalījās Dženovas konferencē un 30. maijā Romā parakstīja konkordātu ar Vatikānu. Martā Varšavā Meierovics un Igaunijas, Somijas un Polijas ārlietu ministri parakstīja tā saukto Varšavas vienošanās līgumu (*Accord de Varsovie*), kas bija pirmais mēģinājums nodibināt Baltijas valstu savienību. 1923. gada 1. novembrī Meierovics parakstīja politiskās savienības līgumu ar Igauniju.

1922. gadā Meierovics lika pamatus Latvijas ārējās tirdzniecības politikai, parakstīdams divus pirmos vislielākās labvēlības tirdzniecības līgumus ar Lielbritāniju un Čehoslovākiju.

1923. gada septembrī Meierovics piedalījās Tautu savienības pilnsapulcē, un viņu ievēlēja par politiskās komisijas viceprezidentu. Viņš bija arī Tautu savienības jauno valstu uzņemšanas komisijas priekšsēdētājs.

Pēc 1924. gada janvāra demisijas Meierovics uz laiku pārtrauca politisko darbību un devās atvaļinājumā uz ārzemēm. Taču jau 1924. gada decembrī Meierovics atkal ieņēma ārlietu ministra amatu Hugo Celmiņa sastādītajā kabinetā. 1925. gada 17. janvārī Meierovics Helsinkos Baltijas valstu konferencē Latvijas vārdā parakstīja četru Baltijas valstu šķirējtiesas līgumu.

1925. gadā Meierovics apmeklēja Rietumeiropas valstu galvaspilsētas, lai panāktu Latvijai labvēlīgu lēmumu Tautu savienības padomē baltvāciešu muižniecības sūdzības lietā. Ceļojuma laikā viņš parakstīja tirdzniecības līgumus ar Japānu, Beļģiju un Itāliju.

1925. gada 22. augustā Meierovics uz Tukuma-Birzules ceļa gāja bojā autokatastrofā (38 gadu vecumā), viņu apglabāja Rīgas I. Meža kapos. 1929. gada 26. janvārī viņam I. Meža kapos atklāja tēlnieka Ž. Smiltnieka veidotu pieminekli.

Meierovics ir apbalvots ar I šķiras Triju Zvaigžņu ordeni, kā arī saņēmis Somijas Baltās Rozes ordeni, Svētā Krēsla Svētā Silvestra I šķiras ordeni, *Polonia Restituta* ordeni, Ungārijas Sarkanā Krusta ordeni, Francijas *Croix de Guerre* ordeni un Francijas Kara krustu ar palmu.

SATURS

- 5 Kā Rīgas ģerbonis nokļuvis nama pagalmā?
- 6 Kas bija bīskaps Alberts?
- 8 Kā rīdzinieki karoja ar lībiešiem, krieviem un zemgaļiem?
- 10 Kur atradās senākie Rīgas kapulauki?
- 12 Cik Rīgai vārtu?
- 17 Kādas bija senākas rīgas iedzīvotāju organizācijas?
- 19 Kā veidojās Latvijas Kara skola?
- 23 Kā izveidojās Rīgas pilsētas kanāls?
- 25 Ko mēs zinām par Dzelzs tiltu?
- 28 Cik garš bija Lībekas tilta mūžs?
- 30 Kas ir vikingi?
- 32 Kas bija cunfte?
- 33 Vai Latvijā ir notikušas raganu medības?
- 35 Kas bija Maija grāfa svētki?
- 36 Kas bija reformācija?
- 38 Vai Rīgā cilvēkus mūrēja sienās?
- 39 Kā tapa vecākais muzejs Baltijā?
- 41 Ko Latvijai devusi Tērbatas Universitāte?
- 43 Kas bija aizsargu organizācija?

- 45 Kad dibināta Latvijas Universitāte?
48 Vai daudz mūra piļu bijis Latvijā?
50 Kā izgatavoja senās monētas?
51 Kas ir dālderis?
53 Kas bija kuršu ķoniņi?
55 Kā rīdzinieki sagaidīja Polijas karali?
57 Kas bija Kārļa licejs Rīgā?
58 Kas bija Pētera akadēmija Jelgavā?
59 Kas bija Polijas - Zviedrijas karš?
60 Cik izmaksāja Kurzemes hercoga galms?
63 Kas bija "velna laivas"?
64 Kāpēc rīdzinieki nopostīja ordeņa pili?
67 Torņkalna kaujas jeb Pārdaugavas operācija?
72 Vai Bermonts bija ģenerālis?
75 Kur mīt Vadakstes valdnieks?
76 Kā Merķelis izāzēja Eversu?
78 Kad Daugava bija kuģojama?
82 Kādi bija Latvijas kara flotes aizzogotājtraleri?
84 Kas bija Jānis Kurelis?

- 86 Kas bija kurelieši?
- 91 Kas ir Zlēku tragēdija?
- 92 Kā vikings iekarojuši Daugmali?
- 95 Kādas ir senākās rakstītās ziņas par baltiem?
- 98 Kā notika rietumbaltu cilšu iekarošana?
- 102 Kas ir Livonijas atskaņu hronika?
- 105 Cik zemgaļu aizgāja uz Lietuvu?
- 106 Kā bijusī Dobešes komturija gandrīz kļuva par neatkarīgu firsta valsti?
- 109 Kad Jelgava kļuva par Kurzemes hercogistes galvaspilsētu?
- 112 Kam ticēja akmens laikmeta cilvēks?
- 114 Kā cēlies pilsāts "Rīga"
- 116 Kā cēlies vārds Rīga?
- 117 Kur notika izšķirošā cīņa starp Rīgas pilsātu un Bertoldu?
- 118 Kad sāka veidoties vācu kolonistu Rīga?
- 120 Kādas tautības dzīvoja Kurzemes hercogistē?
- 122 Kādēļ Apgaismības laikmeta avantūristi ieradās Kurzeme?
- 125 Kā grāfa Kaliostro karjeru ietekmēja viesošanās Jelgavā?
- 128 Kā noritēja Pirmie Dziesmusvētki?
- 132 Kā Raiņa "Daugava" palīdzēja cīņā pret Bermontu?

- 135 Kā Rīgu dzejā Izteicis Ojārs Vācietis?
138 Ko Rihards Vāgners darīja Rīgā?
141 Kad Rīga viesojās Fjodors Šaļapins?
143 Kā mazā planēta kļuva par Rīgu?
144 Kādā stilā celta Mākslas akadēmijas ēka?
145 Kad dibināta Latvijas Mākslas akadēmija?
148 Kurš bija Mākslas akadēmijas pirmais direktors?
150 Kā senāk devēja Melngalvju namu?
152 Kā tika pavadīts laiks Melngalvju namā?
155 Rīga zināmi "trīs brāļi", bet kur atrodas "divi brāļi"?
156 Kas ir Valsts Mākslas muzejs?
158 Kā Rīga gatavojās 700 gadu jubilejas svinībām?
161 Kas bija Rīgas 700 gadu jubilejas svinību grandiozākais pasākums?
164 Kā rīdzinieki izklaidējās savas pilsētas 700 gadu jubilejas svinībās?
166 Kurš Rīgas puīselis kļuvis par pasaules kino klasiķi?
167 Kas zināms par Sergeja Eizenšteina dzīvi Rīgā?
171 Kur un cik kinoteātru bija Rīgā pirms 70 gadiem?

- 172 Kādas filmas rādīja Rīgas kinoteātros pirms 70 gadiem?
175 Kad Latvijā uzbūvēti pirmie dzelzceļi?
176 Cik tālu no Rīgas ir Valmiera?
176 Kur Rīgā redzams cara kronis?
177 Bet kur tad ir pieminēklis?
178 Kur atdusas 1812. gada kara varonis?
180 Kas notika 1812. gada 23. oktobrī?
181 Kāpēc Gliks stādīja ozolus?
182 Kur mīt Vadakstes valdnieks?
183 Vai uz akmens var uzcelt baznīcu?
184 Vai tie bija latviešu karavīru trīs Ziemassvētki?
188 Kas bija Baltijas Antante?
191 Kādi "pasaules_ brīnumi" bija (un ir) Rīgā?
192 Kā radusies mūsu darba himna?
194 Ulmanis pret Niedri - vai likteņa pirksts?
195 Kādi bijuši Raiņa "Jāzēpa" ceļi
199 Par ko Latviešu konversācijas vārdnīcai rakstīja Andrejs Upītis?
201 Kādi ir Latgales trīs simboli?
202 Kā cīkstonis Jānis Leskinovičs kļuva par Lielo Jāni?

- 208 22 Tēvzemes dārgumi vienā sētā. Kas tie ir?
- 210 Kādi ir senākie latviešu personvārdi?
- 212 Kādi ir populārākie latviešu personvārdi?
- 215 Kā latviešiem uzvārdus deva?
- 217 Kurš J. S. Baha skaņdarbs tapis pēc Kurzemes muižnieka pasūtījuma?
- 219 Kāda bijusi Talsu mācītajā K. Amendas loma L. van Bēthovena dzīvē?
- 223 Kādēļ palika neuzrakstīta Alfrēda Kalniņa opera "Indulis un Ārija"?
- 226 Kurš ir pirmais latviešu kinematogrāfiskais romāns?
- 227 Kādi ir latviešu izlokšņu novadi?
- 230 Krišjānis Barons un viņa dzimta
- 233 Kur pagāja Krišjāņa Barona mācību gadi?
- 235 Kā Krišjānis Barons kļuva "politiski neuzticama persona"?
- 238 Kāpēc Krišjānim Baronam bija jādzīvo šķirti no ģimenes?
- 239 Kā sākās tautasdziesmu vākšana?
- 241 No papirosu kārbīņām līdz skapim
- 242 Kā veidojās latviešu tautas dziedniecība?
- 244 Kur atradās pirmā aptieka Vidzemē?

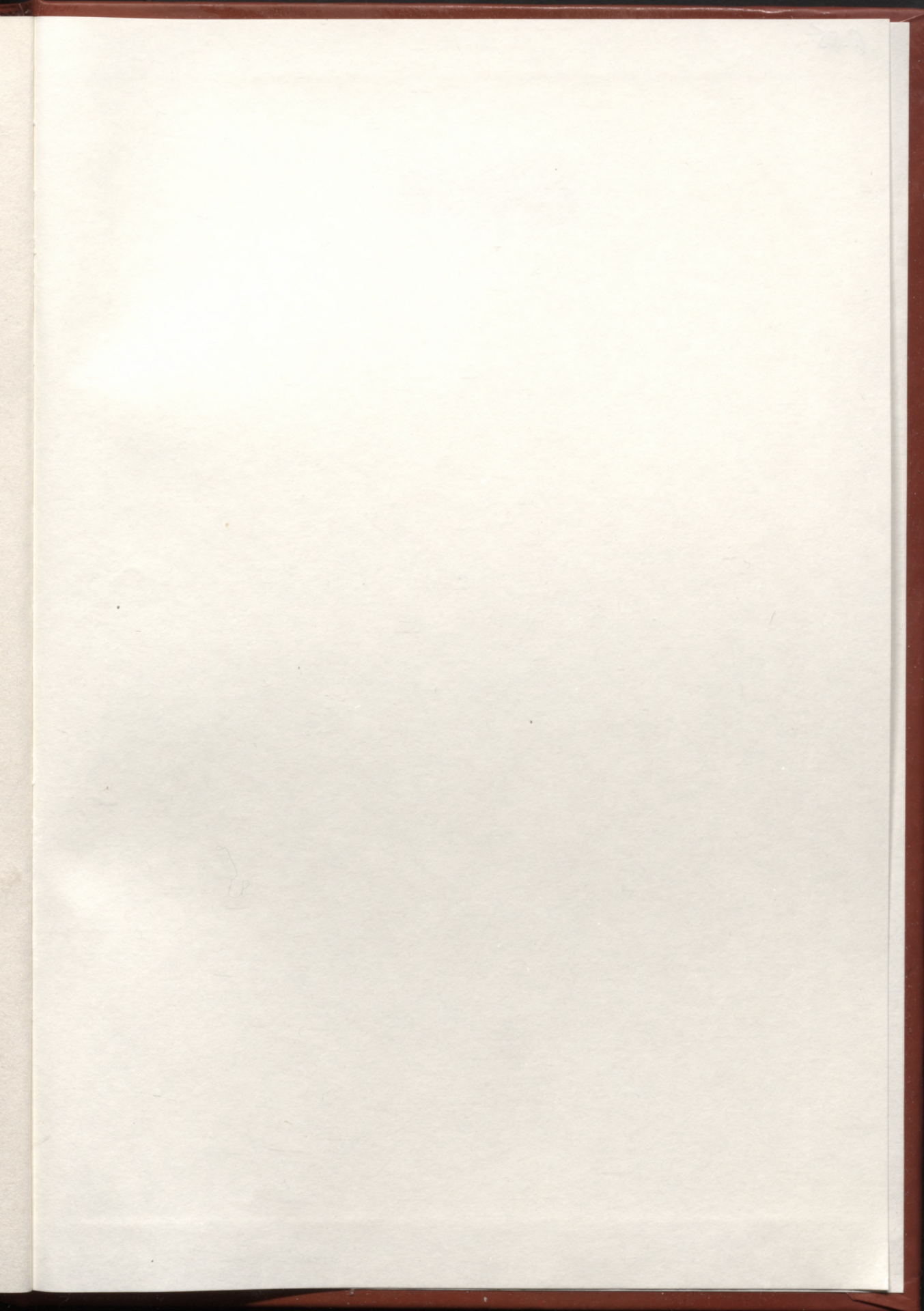
- 247 Kur atradās senākās Kurzemes aptiekas?
249 Kur darbojās Galma aptieka?
251 Jānis Čakste
257 Konstantīns Čakste
259 Gustavs Zemgals
263 Kārlis Ulmanis
268 Zigrfrīds Anna Meierovics

IEPAZĪSIM LATVIJU IV

Maketētāja Sintija Lase

Formāts 70x90/16. 17,5 iespiedl.
17,5 uzsk. iespiedl. Ofsetspiedums
SIA "Izdevniecība Aplis", Kr. Barona ielā 88,
Rīga, LV-1001

ROTA
TIPOGRĀFIJA

6.05

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309029369

Iepazīsim Latviju

2006-5
203

- Kas bija Maija grāfa svētki?
- Kā rīdzinieki sagaidīja Polijas karali?
- Kas ir vikings?
- Kādas tautības dzīvoja Kurzemes hercogistē?
- Kā cēlies vārds Rīga?
- Kad dibināta Latvijas Mākslas akadēmija?
- Cik tālu no Rīgas ir Valmiera?
- Bet kur tad piemineklis?
- Kā sākās tautasdziesmu vākšana?
- Kad Daugava bija kuģojama?
- Kā izgatavoja senās monētas?
- Kā senāk dēvēja Melngalvju namu?

ISBN 9984-10-214-9

9 789984 102146